

Tämän teoksen sähköisen version on julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) Creative Commons -lisenssillä: CC BY-NC-ND 4.0 International. Lisenssiin voi tutustua englanniksi osoitteessa: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on saanut sähköisen julkaisuluvan teoksen oikeudenhaltijoilta. Mikäli olette oikeudenhaltija, jota SKS ei ole tavoittanut, pyydämme teitä ystävällisesti ottamaan yhteyttä [SKS:aan](#).

Suurvallan rajalla

Kimmo Katajala

Suurvallan rajalla

IHMISIÄ RUOTSIN AJAN KARJALASSA

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura • Helsinki

Historiallinen Arkisto 118

Teos on Suomen Historiallisen Seuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastama

Kannen kartta: Ut. känd proven., nr. 3 (kartavd. m.form.) RA.

ISSN 0073-2540

ISBN 951-746-698-6

www.finlit.fi/kirjat

Vammalan Kirjapaino Oy

Vammala 2005

Sisälllys

LUKIJALLE	9
YHTENÄISTÄMISTÄ JA EROTTAMISTA	
Karjala suurvallan provinssipolitiikassa	13
Valtakunta ja valta	18
Keskus ja periferia	20
Käkisalmen lääni – itäinen provinssi	21
Hallinnollis-sotilaallinen taso	22
Taloudellinen taso	30
Kulttuurinen taso	32
Samanlainen, mutta niin erilainen Käkisalmen lääni	35
RUOTSIT, RYSSÄT JA VIERAAT HERRAT	
Retorinen rajankäynti Karjalassa	42
Ryhmän rakennuspuut: kieli, uskonto ja sosiaalinen asema?	44
Kielipuoli 'toisen' määrittely	48
Uskonnon vetämä raja-aita	54
Talonpojat ja kruunun kätyrit	57
Rahvas, herrat ja "arkaainen viha"	59
Avoimet ja salaiset käännetyt maailmat	64
Sanan ja hiljaisuuden mahti	68

YKSI KAIKKIEN JA KAIKKI YHDEN PUOLESTA

Tohmajärven kapina	76
Harvinaista herkkua	76
Kapinan esinäytös	78
Kiista kaskesta	80
Mierontieellä	83
Kolmas kerta toden sanoo?	85
Käsky käskyä vastassa	88
Kapina	91
Yhteinen rahvas tuomiolla	93
Hovioikeus heittää arpaa	99
Vielä kerran Tukholmaan	104
Tuomio ja sen täytäntöönpano	107
Kapinan tausta	111

RUPLIA, RIKSEJÄ, TAALAREITA JA TENKOJA

Rajaseudun vapaa kaupankäynti merkantilismin aitauksessa	121
Kielletty hedelmä	122
Kaupan suuntia 1600-luvun alkupuolella	125
Rahalla sai	133
Väärää rahaa ja rahakauppaa	137
Käry kävi	142
Rajan yli	146
Kamppailu kaupasta	153
Karjalaisen kaupan pääpiirteet	156

KRUUNU KANSANUSKOA KITKEMÄSSÄ

Noituus- ja taikuussyytteet Käkisalmen läänin käräjillä 1600-luvulla	164
Suomalainen noita suurennuslasin alla	165
Tuomiokirja-aineisto ja noitatutkimus	168
Idän noidan muotokuva	170
Pitäjä noitaukon otteessa	173
Noidat oikeudessa	176
Noidan tuomio	185
Yhteisö ja esivalta noituuden määrittelijöinä	190

”SINUN KANSSASI EI OLE KOSKAAN HYVÄ”	
Avioerot Käkisalmen läänissä 1600-luvulla	200
Avioero perhehistorian ja historiallisen kriminologian vedenjakajalla	201
Avionrikkojat ja odottavat morsiamet	205
‘Shemeikan’ matkaan – karanneet ja ryöstetyt puoliset	211
‘Salainen asia’ ja sairaus avioeron perusteena	215
Itäisen avioeron profiili	218
KÄKISALMEN LÄÄNI RUOTSIN SUURVALLAN OSANA	
Eteläisten provinssien nopea integrointi	225
Saksalaiset läänitykset kahden vallan alla	227
Viron ja Liivinmaan aatellisvallat	229
Käkisalmen lääni – yhdistämisen ja erottautumisen ulottuvuudet	232
Ongelmallinen vahaisen uuden ajan “ethnos”	238
Kuinka kieli ja uskonto erottivat?	241
Epilogi – Karjala suuren Pohjan sodan jälkeen	244
LYHENTEET	249
HENKILÖHAKEMISTO	250
PAIKANNIMIHAKEMISTO	258
ASIASANAHAKEMISTO	264

LUKIJALLE

Tämä kirja kertoo Ruotsin suurvallan rajaseudusta, Käkisalmen läänistä eli Karjalasta 1600-luvulla. Kirjan kaksi toisiinsa kietoutuvaa tukijalkaa ovat Ruotsin suurvallan itäisellä rajaseudullaan harjoittama politiikka ja tuon alueen ihmisten elämä: heidän suhteensa alueella asuneisiin toisiin kielellisiin, kulttuurisiin ja uskonnollisiin ryhmiin, niskurointi esivallalle, kaupankäynti, usko noitiin ja taikuuteen ja avioerot.

Kirjan ensimmäinen luku ”Yhtenäistämistä ja erottamista” on johdatus tarkasteltavaan rajateemaan. Käkisalmen Karjalan etnisiä ja sosiaalisia suhteita käsittelevä ”Ruotsit, ryssät ja vieraat herrat” on paljon velkaa kymmenen vuoden takaiselle väitöskirjalleni ”Nälkäkapi- na”, mutta kirjoitus on käytännössä uusi. Tohmajärven kapinaa käsittelevä ”Yksi kaikkien ja kaikki yhden puolesta” on uusi kirjoitus, joka on rakennettu aiemmin tuntemattoman lähdeaineiston varaan ja esittää sen avulla uuden selityksen kapinan synnylle.

Myös luvulla ”Ruplia, riksejä, tenkoja ja taalareita” on juurensa väitöskirjassani ja se perustuu professori Veijo Saloheimon juhlakirjassa (1994) julkaistuun artikkeliin ”Kauppaa kahden Karjalan välillä”. Kaupankäyntiä rajaseudulla käsittelevä teksti on kuitenkin kirjoitettu lähes kokonaan uudelleen, laajennettu mitaltaan kaksinkertaiseksi ja

varustettu asianmukaisilla lähdeviitteillä. Koska tuloksena on kokonaan uusi kirjoitus, on se myös nimetty uudelleen.

”Kruunu kansanuskoa kitkemässä” on julkaistu akatemiaprofessori Heikki Ylikankaan juhla kirjassa ”Tie tulkintaan” (1997) ja kirjoitus ”Sinun kanssasi ei ole koskaan hyvä” professori Antero Heikkisen juhla kirjassa ”Ihmisiä, Ilmiöitä ja Rakenteita historian virrassa” (2001). Molemmat kirjoitukset on uudistettu niiltä osin, kuin niiden julkaisemisen jälkeen ilmestynyt lähinnä kotimainen uusi tutkimus on antanut aihetta. Kirjan päättää suurvallan provinssipolitiikkaa ja rajaseudulla asuneiden väestöryhmien itseymmärrystä, identiteettejä, erittelevä yhteenvetoluku.

”Toimijat esiin!” oli vaatimus yhteiskuntatieteellisessä pienyhteisötutkimuksessa 1990-luvulla. Tämä on yksi niistä lähtökohdista, joita olen pyrkinyt toteuttamaan näissä noin kymmenen vuoden aikana kypsyttelmissäni kirjoituksissa. Siksi tavalliset talonpojat ovat niissä esillä omilla nimillään puheineen ja ajatuksineen, mikä on sopinut hyvin myös tavoittelemaani mikrohistorialliseen tutkimusotteeseen ja pyrkimykseni lähestyä historiallisia ilmiöitä ”alhaalta käsin” (history from below).

Mutta myös esityksen muoto on ollut minulle tärkeä. Kirjan luku- ja rakenne, jossa usein kehyskertomus avaa käsiteltävän probleeman ja jossa teemoja kuljetetaan sivupolkujen ja analyysiosien kautta, on puheenvuoroni keskusteluun narraatiosta ja ajattelumme rakenteiden merkityksestä tutkimusten esitystavalle. Nämä akateemisten keskustelujen rakennustelineet olen kuitenkin pyrkinyt purkamaan kirjoituksistani niin, että ne voivat olla ymmärrettäviä ja kiinnostavia jokaiselle joka haluaa tietää, kuinka ihmiset elivät Karjalassa yli 300 vuotta sitten.

Yksi on poissa joukosta. Vanhauskoisten polttoitsemurhia käsittelevä kirjoitukseni ”Savuna taivasten valtakuntaan”, joka on julkaistu teoksessa ”Manaajista maalaisaateliin” (Tietolipas 140, SKS 1995), liittyy yhteen tässä julkaistavien kanssa. Koska tuota kirjaa on edelleen

saatavilla, ja halullinen lukija voi helposti etsiä kirjoitukseni sieltä käsiinsä, olen päättänyt jättämään tuon tekstin tämän teoksen ulkopuolelle.

Suomen Historiallisen Seuran nimeämät kaksi lausunnonantajaa ovat tarkastaneet käsikirjoituksen ja haluan kiittää heitä tekemistään arvokkaista huomautuksista. Teos on osa Suomen Akatemian rahoittamaa tutkimushankettani ”Rajan synty. Suomen itäraja keskiajalta modernin ajan kynnykselle”.

Joensuussa, Pielisjoen linnassa 14.12.2004

Tekijä

YHTENÄISTÄMISTÄ JA EROTTAMISTA

Karjala suurvallan provinssipolitiikassa

Suurvaltakausi – 1600-luku – muistetaan uudenaikaisen Ruotsin valtion rakentumisen aikana. Tuolloin voimat jännitettiin ennen kaikkea valtaisan sotavoiman ylläpitoon ja tarpeisiin. Varojen keruu vaati alueiden hallinnon tehostamista ja yhdenmukaistamista.¹ Keskiajalla maakuntien asema oli ollut vahva. Ne olivat kulttuurisesti, taloudellisesti ja osin jopa sotilaallisesti suhteellisen autonomisia suhteessaan keskiajan heikkoon keskusvaltaan. Kustaa Vaasan (kuninkaana 1523–1560) uudistusten myötä suuri osa tästä autonomiasta karsittiin pois. Valtionrakennus, joka sai vauhtia erityisesti 1630-luvulla, pyrki kitkemään loputkin paikalliset erikoisuudet valtakunnasta. Ideologiseksi päämääräksi asetettiin yksi yhtenäinen valtakunta, jossa oli yksi uskonto ja – mielellään – myös vain yksi kulttuuri ja kieli. Liivinmaan, Inkerin ja Käkisalmen Karjalan kenraalikuvernööri Johan Skytte ilmaisi saman asian 1600-luvun alkupuolella seuraavasti: ”yksi kuningas, yksi laki ja yhtenäinen kansa” (*Unus Rex, una lex et grex unus*).²

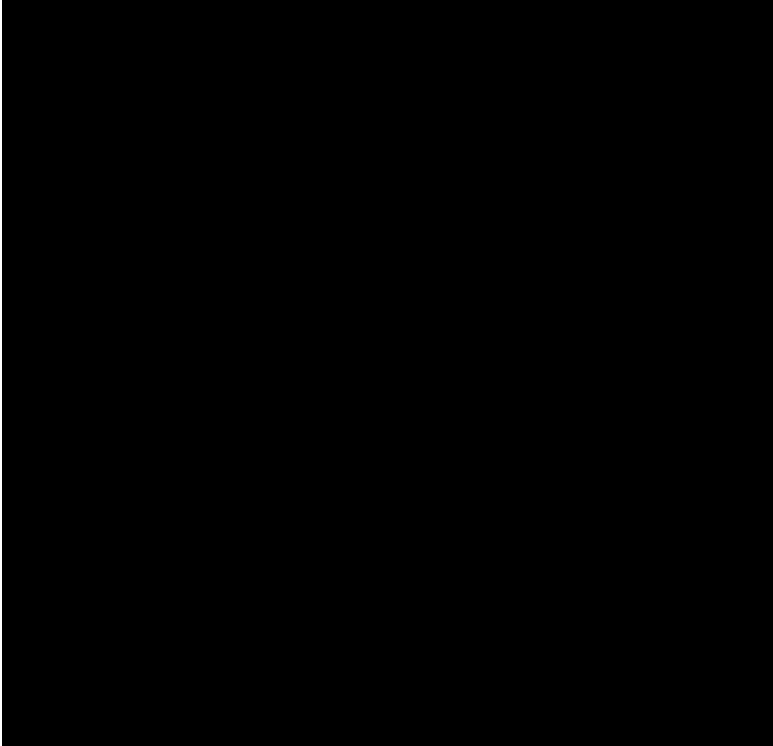
Yhtenäisyys oli kuitenkin vain pintaa. Suurvalta-ajan ruotsalainen valtio ei periaatteellisesta pyrkimyksestään huolimatta ollut yhtenäisin periaattein hallittujen alueiden kokonaisuus, joka olisi muodostanut ruotsalaisen kansakunnan. Ruotsin suurvaltaan kuuluneella alueella asui monia kansoja, jotka erosivat toisistaan kulttuuriltaan, kie-

leltään ja jotkut myös uskontonsa puolesta. Näitä olivat ainakin ruotsalaiset, norjalaiset, tanskalaiset, suomalaiset, lappalaiset, karjalaiset, inkeriläiset, venäläiset, saksalaiset, virolaiset ja Liivinmaalla asuneet kansat. Myöskään hallinnollinen yhtenäistäminen ei ollut yksiviivaista. Osaa valtakunnasta pyrittiin yhtenäistämään, osa suurvallan alueesta taas oli tietoisesti toteutettujen muista alueista poikkeneiden hallinnollisten ratkaisujen kohteena.³

Tämä ristiriitaiselta näyttävä prosessi, jossa saman aikaisesti yhdenmukaistettiin alueita toistensa kanssa ja jossa toisaalta joitakin alueita säilytettiin entisellään ja toisille taas luotiin kokonaan uusia hallinnollisia ratkaisuja, sai alkunsa jo 1500-luvulla. Eniten valtakunnan ydinalueesta poikkesivat ns. voittomaat, jotka joutuivat Ruotsin haltuun 1500- ja 1600-lukujen aikana. Lännessä olivat Norjasta lohkaistut maakunnat Bohuslän, Härjedalen ja Jemtlandi, etelässä vanhat tanskalaismaakunnat Gotlannin saari, Skoone, Hallanti ja Blekinge sekä saksalaiset Pommerin ja Bremen-Verdenin alueet. Alueellisesti suurin kokonaisuus muodostui ns. Itämeren provinseista, jotka olivat Liivinmaa, Viro, Inkeri ja Käkisalmen lääni.

Ruotsiin suurvalta-aikana liitetyillä alueilla harjoitettua politiikkaa on toki tutkittu, mutta kattavaa saati vertailevaa esitystä tästä kysymyksestä ei ole.⁴ Tässäkään ei pyritä kattavaan analyysiin ja esitykseen suurvallan 'provinsipolitiikasta'. Tarkastelun keskipisteeksi asetetaan Käkisalmen lääni, joka yhdessä Inkerin kanssa muodosti valtakunnan itäisen puskurin. Käkisalmen läänissä toteutetut ratkaisut asetetaan suurvallan uusilla alueillaan harjoittaman politiikan kokonaisuuteen. Tarkastelun ja vertailun alle tulee monia erityisesti raja-alueille ominaisia ilmiöitä. Kysymys on siis siitä, millaisin erityistoimin suurvalta hallitsi rajojensa alueita ja kuinka rajaseuduilla asuneet ihmiset näissä olosuhteissa toimivat.

Käkisalmen läänin raja idässä vasten Venäjää määriteltiin Stolbovan rauhanteon 1617 jälkeen rajankäyntikomission toimesta. Rajankäynti päättyi vuonna 1621. Tuolloin määritelty raja on tullut suoma-

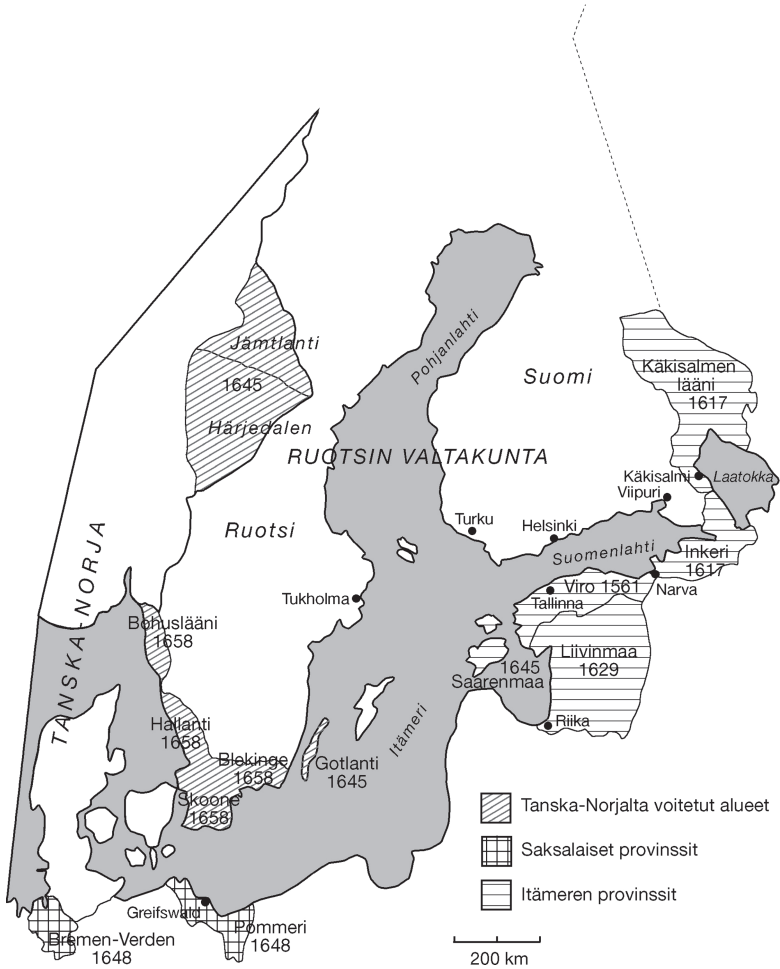

Käkisalmen läänin ja Inkerin rajana oli vanhastaan Tapparjoki hieman Suvannon Taipaleen vanhaa kauppapaikkaa etelämpänä. Tapparjoelta raja jatkui halki metsämaan vanhalle Viipurin läänin itärajalles Siestarjoelle ja sitä myöten Suomenlahteen. Osakuva Viipurin läänin esittävästä 1600-luvun kartasta. Finska handritade kartor 4005: 469. KrA. Kuvaus: Kotkan AV-keskus, KYHIKA-kokoelma.

laisille tunnetummaksi autonomisen suuriruhtinaskunnan ja itsenäisen Suomen ensimmäisten vuosikymmenien Laatokan pohjoispuolisena itärajana. Lännessä Käkisalmen läänin raja vasten Savoaa asettui Täyssinän rauhan 1595 jälkeisessä rajankäynnissä määritellylle valtakunnan itärajalles. Etelässä Käkisalmen lääni alkoi Inkerin ja Karjalan rajalta Raudun pitäjistä ja se ulottui pohjoisessa suuren Pielisjärven pitäjän pohjoisrajalle vasten Kainuuta.

Kartta 1: Ruotsi suurvalta-ajalla ja valloitetut alueet

Kartta 2: Käkisalmen lääni 1600-luvulla

Ruotsi menetti suurimman osan Käkisalmen lääniä Venäjälle suuressa Pohjan sodassa. Vain pohjoisimmat osat säilyivät Ruotsilla, muut alueet olivat 1700-luvun ajan osa Venäjän hallitsemaa Vanhaa Suomea. Käkisalmen läänin 1600-luvulla käsittämä alue liitettiin jälleen kokonaisuudessaan autonomiseen Suomeen vuonna 1812. Nyt alueen eteläiset osat aina Laatokan pohjoisrannan pitäjiin asti kuuluivat Viipurin läänin ja pohjoisosat olivat osa Savon ja Karjalan lääniä. Alueet siirtyivät sittemmin osiksi itsenäistä Suomea, mutta suurin osa niistä luovutettiin Neuvostoliitolle Moskovan rauhoissa 1940 ja 1944. Jäljelle jäi alueen pohjoisosa, nykyinen Pohjois-Karjalan maakunta. Ehkä on niin, että Käkisalmen läänin kuuluneiden alueiden myöhemmät vaiheet ovat johtaneet tarkastelemaan myös 1600-luvun Käkisalmen lääniä osana Suomea, eikä osana Itämeren provinssija, joihin se suurvalta-aikana luettiin.

Tämän luvun tavoitteena on johdattaa lukija katsomaan Käkisalmen läänin historian pääpiirteitä Ruotsin voittomaillaan toteuttaman politiikan, alueiden yhdenmukaistamisen ja erottautumisen näkökulmista. Kysymys on siis siitä, miltä osin provinssi, sen väestö ja hallinto yhdenmukaistettiin Ruotsin ja Suomen alueiden kaltaiseksi ja toisaalta siitä, miltä osin luotiin, sallittiin tai jouduttiin sietämään ”normina” pidetystä valtakunnan ydinalueesta poikkeavia käytäntöjä. Tämän kautta luodaan perusta kirjan seuraavissa luvuissa esitelyjen ilmiöiden tarkastelulle erilaistamisen ja yhtenäistämisen politiikan taustaa vasten.

Valtakunta ja valta

Ruotsin 1500- ja 1600-luvulla valloittamien alueiden ja vanhan valtakunnan suhde ei ole aina aivan selvä. Yleensä esitetään, että valtakunta koostui Ruotsin ja Suomen alueista ja että valloitetut alueet olivat provinssija, joita ei luettu valtakuntaan kuuluneiksi. Valtakuntaan kuulumista määräävänä tekijänä on pidetty valtiopäiväedustusta. Voitto-

maiden asukkailla ei ollut oikeutta lähettää edustajiaan valtiopäiville. Jonas Nordin on omaksunut David Nehrmanin vuonna 1729 muotoileman kahta ulottuvuutta käyttävän määritelmän, jonka mukaan valtakuntaan kuuluivat ne alueet, joilla käytettiin oikeusnormina Ruotsin maanlakia ja jotka olivat edustettuina valtiopäivillä.⁵

Torbjörn Eng havainnollistaa asiaa erottamalla toisistaan Ruotsin valtakunnan (*Rike*), jolla tarkoitettiin Ruotsiin täysin oikeuksien kuuluneita alueita, ja Ruotsin vallan (*välde*), joka taas kattoi Ruotsin kuninkaan hallitseman alueen kokonaisuudessaan. Eng tarkastelee valtakuntaan kuulumista poliittisen osallistumisoikeuden, oikeushallinnon, siviilihallinnon, sotilashallinnon, kirkollishallinnon ja uskontokysymyksen kautta. Engin mukaan Itämeren provinssien katsottiin 1600-luvulla kuuluneen valtakuntaan oikeushallinnon ja osin siviilihallinnon sekä kirkollishallinnon tasoilla. Poliitiikan ja sotilashallinnon tasoilla alueet eivät kuuluneet valtakuntaan. Käkisalmen lääni esitettiin Engin mukaan 1600-luvun loppupuolella usein kuin valtakuntaan kuuluneena alueena.⁶

Harald Gustafsson on hahmotellut eurooppalaista taustaa vasten varhaiselle uudelle ajalle tyyppillistä valtiomuotoa. Hänen mukaansa eurooppalaiset valtiot muodostuivat usein yhdestä tai kahdesta kansallisesti ja hallinnollisesti varsin yhtenäisestä ydinalueesta, mutta niiden reuna-alueilla saattoi olla erilaisin periaattein hallittuja provinseja. Gustafsson kutsuu tällaista valtiomuotoa konglomeraattivaltioksi (*konglomeratstat*). Ruotsin ohella esimerkiksi Ranska ja Englanti olivat tällaisia konglomeraatteja. Gustafsson esittää konglomeraatin siirtymävaiheena keskiaikaisesta maakuntien löyhästä liitosta kohti kansallisvaltion ideaa.⁷

Jos yhdenmukaisuus oli varhaisella uudella ajalla ideaali, todellisuus ja toteutettu hallinto oli jotain muuta. Kehitys näyttää toki kulkeeneen entistä voimakkaamman yhtenäistämisen suuntaan. Yhtenäisvaltiot nykyaikaisessa mielessä syntyivät kuitenkin vasta Ranskan suuren vallankumouksen 1789 jälkeen. Yhdeksännellätoista vuosisadalla

kansallisvaltioate antoi yhtenäisvaltiolle uuden sisällön. Vasta tuolin etnisiteetistä nykyaikaisessa mielessä tuli valtioiden sisällä ja välillä keskeisen tärkeä määrittäjä.⁸

Keskus ja periferia

Stein Rokkan ja Derek W. Urwin ovat luoneet kolmitasoisien mallin, jonka avulla he jäsentävät periferiaa keskukseen integroivia ja integraatiota periferiassa vastustavia tekijöitä. Heidän tarkastelunsa kolme tasoa ovat 1) hallinnollis-sotilaallinen järjestelmä, 2) taloudellinen järjestelmä ja 3) kulttuuriset järjestelmät.

Hallinnollis-sotilaallinen integrointi perustuu hallinnolliseen alistamiseen, jota toteuttavat erityisesti virkamiehet ja sotilasviranomaiset. Alueelle tuodaan tehokas hallintojärjestelmä ja/tai alistamiseen riittävä sotilas- tai poliisivoima. Periferia saattaa myös pyrkiä aktiivisesti eroon keskuksesta tai vastustaa avoimesti keskusvallan hallintoa ja politiikkaa. Rokkanin ja Urwinin mukaan periferia saattaa tällöin kehittää myös keskusvallan hallinnolle vaihtoehtoisia järjestäytymisen muotoja.

Taloudellisella tasolla tarkastellaan periferian kiinnittymistä valtion vaihdanta- ja rahajärjestelmään. Periferia saattaa erottautua keskuksesta taloudellisen omavaraisuuden tai keskuksesta erottautuvien markkinoiden kautta. Kulttuurisen yhtenäistämisen tärkeimpiä elementtejä ovat kieli, uskonto ja ideologia. Samat tekijät, mutta eri suunnasta, taas voivat pitää yllä alueen erottautumista keskuksesta.⁹

Gustafssonin keskusteluun tuoma konglomeraattivaltion idea tuo esiin yhtenäisyyteen pyrkineessä uuden ajan alun valtiossa rinnan eläneen ja myös tietoisesti luodun ja ylläpidetyn alueiden hallinnallisen ja kulttuurisen monimuotoisuuden. Rokkanin ja Urwinin periferia-keskus -malli kiinnittää huomion keskeisiin yhtenäistämisen ja erottautumisen tasoihin. Ruotsi pyrki eittämättä yhtenäistämään valtakun-

nan eri alueiden hallintoa 1600-luvun aikana. Suurvalta-ajan yhtenäistämispolitiikka on Erkki Lehtisen mukaan jaettava uniformiteettipyrkimykseen, jolla tavoiteltiin Ruotsin lain ja yhteisten säätyprivilegioiden voimaan saattamista tietyllä alueella (ns. valtio-opillinen uniformiteetti), sekä ruotsalaistamispyrkimykseen harjoitetun kieli- ja virkainimityspolitiikan suhteen ja pyrittäessä muovaamaan alueellisia laitoksia ruotsalaisten esikuvien mukaisiksi.¹⁰

Käkisalmen lääni – itäinen provinssi

Käkisalmen läänin vaiheet 1600-luvulla voidaan periodisoida tarkasteltavan kysymyksen näkökulmasta viiteen olennaiseen jaksoon. Kun lääni oli luovutettu Ruotsille Stolbovan rauhassa 1617, se annettiin jo seuraavana vuonna veronvuokralle Jakob De la Gardielle. Tuona aikana Käkisalmen läänin veronkannosta ja muusta hallinnosta vastasi käytännössä De la Gardien palkkaama vouti apulaisineen. De la Gardien vuokrausaika kesti vuoteen 1630.¹¹ Tämän jälkeen lääni oli kruunun palkkaamien kruununvoutien hallinnoima aina 1650-luvun alkuun. Kuningatar Kristiinan lahjoituspolitiikan seurauksena lähes koko Käkisalmen läänin alue annettiin kreivi- ja vapaaherrakuntina rälssiksi. Kreivi- ja vapaaherrakuntia hoitivat isäntien palkkaamat inspektorit ja hopmannit.¹²

Lahjoitusmaakaudelle sijoittuu Kaarle X Kustaan Venäjän sota. Sotatoimet kestivät vuodet 1556–1658 ja sota päättyi Kardisin rauhaan vuonna 1661. Sodan aikana suurin osa alueen ortodoksisuokoisesta karjalaisväestöstä pakeni Venäjälle. Tilalle tulivat nopeassa tahdissa suomalaiset uudet asukkaat Savon ja Viipurin Karjalan suunnilta.¹³ Lahjoitusmaakauden päätti iso reduktio 1680-luvun alussa, jossa kreivi- ja vapaaherrakunnat peruutettiin kruunulle. Toisin kuin muualla valtakunnassa, annettiin kaikki Käkisalmen läänin peruutetut lahjoitusmaat ison reduktion jälkeen veronvuokraajien hoidettaviksi. Veronvuok-

rauskausi jatkui aina 1700-luvun alkuun suureen Pohjan sotaan saakka.¹⁴

HALLINNOLLIS-SOTILAALLINEN TASO

Käkisalmen läänin antaminen vuosisadan alussa veronvuokralle Jakob De la Gardielle oli kruunun kannalta käytännöllinen ratkaisu. Näin selvittiin joksikin aikaa kruunun hallinto-organisaation pystyttämisestä tuohon kaukaiseen ja jo 1500-luvun lopussa 25-vuotisen sodan aikana pahasti hävitettyyn ja köyhtyneeseen maanääreen. Kun vuokrasummaksi määritelty 5000 hopeataalaria jätettiin kuutena vuotena perimättä, sai kruunu kätevästi maksettua De la Gardien sille antaman 30 000 taalarin lainan.¹⁵

Veronvuokraus oli 1600-luvun alussa yleinen tapa hankkia kruunulle säännöllinen tuotto. Samoin kruunun velkoja järjesteltiin yleisemminkin antamalla alueita veronvuokralle.¹⁶ Kysymyksessä ei siis ollut mikään poikkeusjärjestely. Vuokrauskauden päättyminen vuonna 1630, sekä erityisesti vuoden 1634 yleiset hallinnolliset järjestelyt valtakunnassa, johtivat kruunun hallinto-organisaation nopeaan rakentumiseen ja muutoinkin aluetta valtakuntaan integroineen politiikan aktivoitumiseen Käkisalmen läänissä. Veronvuokrauksesta luovuttiin koko valtakunnassa lähes kokonaan vuonna 1635.¹⁷

Lääni jaettiin 1630-luvulla kahteen kruununvoutien hoitamaan voutikuntaan. Lahjoitusmaakaudella 1650-luvulta 1680-luvulle kruununvoutien työmäärä väheni niin, että voutikunnat yhdistettiin. Ison reduktion jälkeen kruununvoudin työmäärän jälleen lisääntyttyä katsottiin vuonna 1689 taas tarpeelliseksi jakaa lääni kahteen voutikuntaan.¹⁸

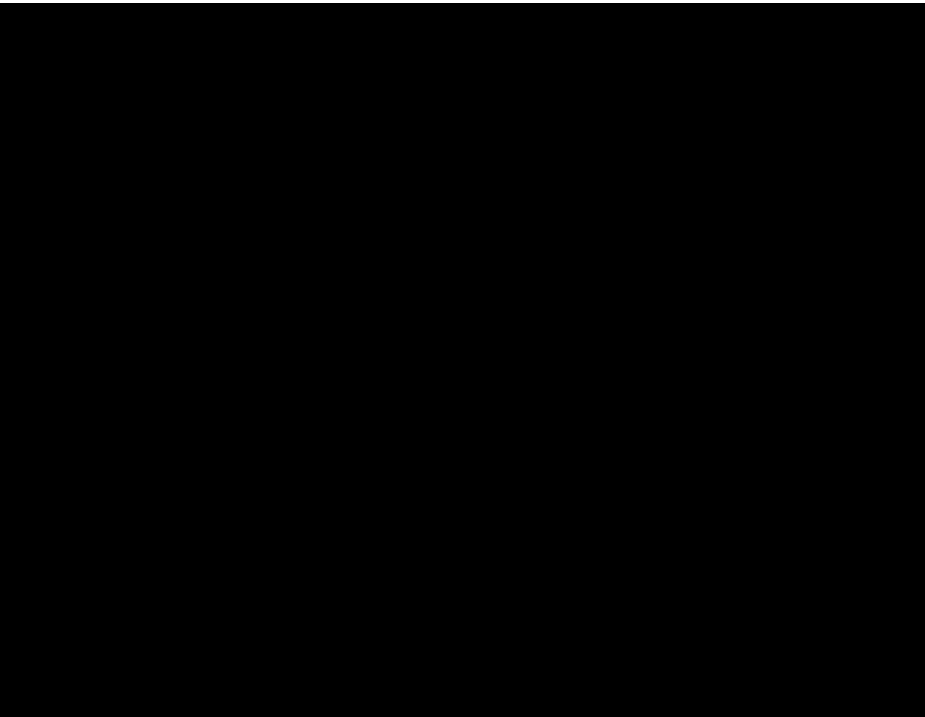
Paikallishallinto pystytettiin 1600-luvun alussa Novgorodin ajalta periytyneiden pitäjiä vastaanneiden pogostien perustalle. Läntinen pitäjälaitos tunkeutui Käkisalmen lääniin kirkon organisaation kautta. Suomalaisen väestön muuton alueelle kiihdyttyä 1600-luvun ensipuolis-

kolla perustettiin pogostiin luterilaisia seurakuntia. Suuri osa alueen länsiosan luterilaisista seurakunnista perustettiin 1630-luvulla, itäisempiin pogostiin perustettiin luterilaisia seurakuntia 1650-luvulla. Alkuun seurakunnilla oli vain kirkollinen ulottuvuus ja maallinen hallinto hoitettiin pogostien puitteissa tai lahjoitusmaakaudella kreivi- ja vapaaherrakuntien aluerajojen mukaan. Ison reduktion jälkeen 1680-luvulla seurakuntajako yhdistyi paikallishallinnolliseen pitäjäjakoon, jolloin seurakuntajaosta tuli myös oikeudenkäytön ja verohallinnon aluejaon perusta.¹⁹ Vanha pogostajako purkautui lukuun ottamatta läänin aivan itäisimpiä seutuja ja Käkisalmen läänin paikallishallinto samanaistui läänin länsirajan takana käytännössä olleen kaltaiseksi.

Ruotsalaismallinen paikallishallinto pystytettiin pogostissa ja pitäjissä vanhalle perustalle. Venäläisaikaiset staarostat (*starost*, vanhin) alkoivat hoitaa nimismiehen tehtäviä, verojen keruusta huolehtineet kymniekat vastasivat muualla käytössä olleita neljännesmiehiä. Verotuspiireinä toimineita neljänneksiä kutsuttiin yhä 1500-luvun tapaan perevaaroiksi.²⁰ Paikallishallinnon rakenne oli siis yhteneväinen varsinaisen valtakunnan kanssa, vaikka monet instituutioiden ja kruunun paikallisia toimia hoitaneiden nimitykset periytyivät venäläisajalta. Väestön vaihduttua vuosisadan puolivälin sotakauden jälkeen suurimmalta osin suomalaisiksi, alettiin yleisesti käyttää samoja kruununpalvelijoiden nimityksiä kuin Suomessa.

Ruotsalainen laki otettiin käyttöön välittömästi kun lääni liitettiin Ruotsin valtaan. Alkuun Käkisalmen käskynhaltija toimi käräjillä tuomarina. Viimeistään vuoden 1634 hallitusmuoto loi perustan Käkisalmen läänin oikeudellisten olojen järjestämiselle, kun Karjala ja Inkeri mainitaan sen neljännessä luvussa tuomiokuntina. Jo samana vuonna määrättiin Karjalan tuomiokuntaan kihlakunnantuomari ja pitäjittäin kiertävä kihlakunnankäräjien järjestelmä otettiin käyttöön. Oikeushallinnon organisaatiossa Käkisalmen lääni kuului vuoden 1634 hallitusmuodon mukaisesti aluksi Turun hovioikeuden alaisuuteen, Inkeri Tarton hovioikeuden alaisuuteen. Vaikka myös Käkisalmen lää-

Käkisalmen lääniin Laatokan pohjoisrannalle perustettiin 1630- ja 1640-luvuilla uudet luterilaiset seurakunnat, jotka on myös merkitty 1600-luvun puolimaihien ajoitettuun karttaan. Seurakuntaa merkitsevä kirkko on piirretty Salmiin, Kitelään, Impilahdelle, Suistamolle, Sortavalaan, Joukioon, Kiteelle ja Kurkijoelle. Käkisalmi on merkitty linnan kuvalla. Osakuva Suomenlahtea, Inkeriä sekä Viipurin ja Käkisalmen Karjalaa kuvaavasta kartasta, noin 1600-luvun puoliväli. Ut. känd proven., nr 3 (kartavd. m. form.). RA. Kuvaus: Kotkan AV-keskus, KYHIKA-kokoelma.

nin asioita käsiteltiin 1660-luvulta lähtien Tarton hovioikeudessa, siirrettiin se jälleen vuodesta 1684 lähtien takaisin Turun hovioikeuden alaisuuteen.²¹

Käkisalmen läänin ja Inkerin siirto Turun hovioikeuden alaisuuteen 1680-luvulla viittaa siihen, että alueet haluttiin nyt kääntää pois Itämeren provinssien Baltian alueiden yhteydestä ja luoda aiempaa voi-

makkaampia yhteyksiä Suomen alueeseen ja siten Ruotsin valtakuntaan. Tähän viittaa kenraalikuvernööri Göran Sperling kirjeessään vuodelta 1683. Hänen mukaansa 1650-luvun sotajakson jälkeen suomalaisilla asutettujen Inkerin ja Käkisalmen läänin asukkaat voisivat luotavaisemmin asioida Turun hovioikeudessa, jossa viranomaiset olivat suomalaisia ja ruotsalaisia ja jossa käytettiin ainoastaan Ruotsin lakia, kuin Tartossa, jossa saksalaisperäiset tuomarit tulkitsivat asioita roomalaisen oikeuden mukaan. Tämä ”vahvistaisi kaikkea, mikä on ruotsalaista, sekä henkilöitä, tapoja että kieltä”.²² Toki sekin aiheutti sekaannusta, että Inkerissä ja Käkisalmen läänissä noudatettiin Ruotsin maanlakia, mutta vetoomustuomioistuimessa Tartossa taas roomalaista oikeutta.

Koko Käkisalmen lääni oli yhtenä tuomiokuntana, lukuun ottamatta aivan pohjoisinta Pielisjärven pitäjää, joka kuului 1650-luvulta 1680-luvun alkuun saakka Pietari Brahen valtavaan Kajaanin vapaaherrakuntaan ja siitä muodostettuun tuomiokuntaan.²³ Kuten muuallakin valtakunnassa kihlakunnantuomarit tekivät, palkkasi Käkisalmen läänin kihlakunnantuomari lainlukijan istumaan puolestaan käräjiä. Lainlukijoiden käyttö tuomarin sijaisina kiellettiin vuonna 1680 ja samalla määrättiin, että tuomarin oli asuttava kihlakunnassaan. Tämä määräys pantiin heti toimeen Käkisalmen läänissä.²⁴

Käräjäkuntajaossa tapahtui vuosisadan mittaan useita muutoksia. Yleensä kaksi tai kolme pitäjää muodostivat yhden käräjäkunnan. Näyttää siltä, että ruotsalainen oikeusjärjestelmä voitiin istuttaa lähes neitseelliseen maaperään. Venäläisen oikeuslaitoksen vaikutus ei näytä juurikaan ulottuneen Käkisalmen läänin alueelle 1500-luvun aikana. Mistään 1500-luvulta peräisin olleista oikeuskäytännöistä tai laeista ei 1600-luvun oikeudellisissa lähteissä – kylien rajoihin ja maan nautintaan liittyneitä oikeuksia lukuun ottamatta – ole havaittavissa jälkeäkään.

Kaikissa Itämeren provinseissa paitsi Virossa oli ylimpänä virkamielenä kenraalikuvernööri.²⁵ Vuosina 1629–1642 Käkisalmen lääni, Inkeri ja Liivinmaa muodostivat yhden kenraalikuvernöörin

nan. Kenraalikuvernöörin sijoituspaikka oli tuolloin Tartto. Vuodesta 1642 lähtien Inkerinmaa ja Käkisalmen lääni muodostivat oman kenraalikuvernöörikuntansa. Käkisalmen läänin ja Inkerin yhteinen kenraalikuvernööri piti residenssiään alkuun 1630-luvulla perustetussa Nevanlinnan (*Nyen*) kaupungissa, sittemmin Narvassa. Vuoden 1634 hallitusmuodossa Ruotsi jaettiin käskynhaltijakuntiin (*hövdingedom*) eli lääneihin. Käkisalmen läänillä oli oma maaherraa vastaava käskynhaltijansa, jonka sijoituspaikka oli Käkisalmen kaupunki.²⁶

Käskynhaltijan merkitys alueen ylimpänä viranomaisena jäi yleensä kenraalikuvernöörin varjoon. Kenraalikuvernöörejä ei käytetty vain valtakunnan ulkopuolisten provinssien hallinnassa. Myös Suomella oli vuodesta 1623 lähtien aika-ajoin oma kenraalikuvernööriinsä. Suomen kenraalikuvernöörin erityisenä tehtävänä oli olojen yhtenäistäminen valtakunnan läntisten ydinalueiden kanssa ja vuodesta 1634 läänien hallinnon rakennustyön tukeminen. Suomalaiset toivoivat useampaan otteeseen kenraalikuvernöörin nimittämistä asioiden hoidon jouduttamiseksi, sillä Suomen kenraalikuvernöörin toimi ei ollut läheskään aina täytettyä.²⁷

Valloitetut alueet suljettiin vuoden 1634 hallitusmuodossa valtiopäivävaikuttamisen ulkopuolelle. Hallitusmuodon mukaan kenenkään Ruotsin ja Suomen vanhojen rajojen ulkopuolella asuvan ei tullut saada mitään sanansijaa valtiopäivillä. Itämeren provinssien säädyillä ei siis ollut oikeutta lähettää edustajiaan valtiopäiville, eikä tämä asia muuttunut vuosisadan kuluessa.²⁸

Käkisalmen läänin asukkaat olivat poliittisia oikeuksia vailla. Tämä ei merkinnyt, etteivätkö he olisi lainkaan kyenneet vuorovaikutukseen keskushallinnon kanssa. Läänien korkeimmat virkamiehet osallistuivat Tukholmassa ”yleisiin säätykokouksiin”, joissa tutkittiin vuosittain väliportaanhallinnon toimet. Käkisalmen läänin ylin virkamiesjohto osallistui, tosin satunnaisesti, näihin kokouksiin. Kiivaimpien säätyriitojen aikaan 1650-luvun alussa myös Käkisalmen läänin papisto osallistui valtiopäivätyöskentelyyn.²⁹

Provinssien alamaiset saattoivat osallistua edustajansa välityksellä kruunajaisvaltiopäiville tai valtiopäiville, jotka pidettiin kuninkaan kuoltua. Tällöin he kuitenkin osallistuivat vain juhmallisiin seremonioihin, eivät valtiopäivätyöskentelyyn.³⁰

Ainakin Käkisalmen läänissä talonpoikien mieli paloi kiivaasti valtiopäiville, sillä alueella oli heidän näkökulmastaan monia epäkohtia, jotka vaativat pikaista korjausta ja ratkaisua. Sortavalan pitäjän talonpojat lähettivät kaksi edustajaansa vuoden 1686 valtiopäiville viemään valitusta kartanon vuokranneen Johan Metherin tekemistä vääryyksistä. Kenraalikuvernööri lähetti Sortavalaan ankaran kiellon: voittomailta ei saanut lähettää edustajia valtiopäiville. Sortavalalaisten edustajat jättivätkin valituksensa kuninkaan kansliaan, eivät talonpoikaissäädylle. Käkisalmen läänin talonpojilla oli, kuten muuallakin valtakunnassa, oikeus laillisessa järjestyksessä valittaa tarvittaessa ensin maaherralle ja kenraalikuvernöörille ja – jos oikeutta ei koettu vielääkään saadun – edelleen kuninkaalle. Tätä kanavaa läänin talonpojat käyttivät ahkerasti hyväkseen.³¹

Käkisalmen läänin talonpojat olivat kaikki kruunun vuokraviljelijöitä eli kruunun talonpoikia. Mahdolliset vanhat omistukset olivat mitätöityneet, kun provinssin maat julistettiin heti läänin luovutuksen jälkeen kruununluontoisiksi. Ruotsissa ja Suomessa oli jo Juhana III:n ajasta 1500-luvun jälkipuoliskolta lähtien ollut kruunun talonpojalla mahdollisuus ostaa kruunun tilansa perinnöksi. Voittomaiden talonpojilla ei tätä oikeutta ollut. Kruunun talonpoika ei saanut myydä, pantata tai jättää perinnöksi viljelemäänsä tilaa, sillä sen omisti kruunu. Käytännössä Käkisalmen läänin talonpojat kuitenkin käsittelivät tilojaan monesti aivan kuin olisivat omistaneet ne. Tilojen myynti ja jakaminen perillisten kesken oli perin tavallista, vaikka kumpaankaan talonpojilla ei ollut oikeutta.

Veronvuokrauskaudella 1680-luvulta lähtien talonpoikien tilojen käyttöön alettiin suhtautua tiukemmin. Vuokraajat (*arendator*) yrittivät saada parhaan hyödyn eli mahdollisimman suuret verotulot irti alueis-

taan. Siksi he alkoivat myös kontrolloida talonpoikien tilojen käyttöä ja estää talonpoikien muuttoja pois vuokra-alueeltaan. Vuokrasopimus siirsi heille kruunun vallan myöntää sijoituskirjoja (*imissionsbrev*) tiloille, irtisanoa verorästeihin joutuneet tai muutoin tilaa huonosti hoitaneet talonpojat, sekä estää sellaisten talonpoikien muutto pois tilalta, jolla oli maksamattomia verorästejä.³²

Se hallinnon elementti, joka venäläisajalta säilytettiin, oli tilan omaisuuden vuosittaiseen arviointiin perustunut verotusjärjestelmä. Vain verotuksen tileihin vienti mukautettiin Ruotsissa käytössä olleeseen kirjanpitoon. Ruotsin valtakunnassa verotus perustui maakirjoihin merkittyihin verolukuihin, jotka olivat jokseenkin muuttumattomia. Vero oli siten vuosittain saman suuruinen. Käkisalmen läänissä pääosa veroista kerättiin tilan arvioidun vuotuisen tuoton, sadon, karjan ja omaisuuden mukaan.³³ Sellaisena kuin arvioverotus tunnetaan Käkisalmen läänin pohjoisosista järjestelmä oli käytössä Venäjän puolella Vienan Karjalassa, mutta myös, tosin erilaisin veroyksiköin, Käkisalmen läänin eteläosassa ja Inkerissä. Arvioverotus näyttää siis olleen karjalaisinkeriläinen erikoisuus, eikä se ollut laajemmin käytössä Venäjällä.³⁴

Voittomaita ei otettu mukaan sotilasorganisaation rykmenttijakoon.³⁵ Käkisalmen läänistä, kuten muualtakaan Itämeren provinseista, ei siten otettu talonpoikia sotamiehiksi. Puolustus oli järjestetty Käkisalmen linnoitukseen sijoitetun varusväen, rajavartiolaitoksen ja aivan alueen pohjoisosissa Pielisjärven pitäjässä Pietari Brahen Kajaanin vapaaherrakunnassa noudatetun järjestelmän mukaisesti talonpoikaisen puolustuksen perustalle. Pielisjärvellä oli pieni puuvarustus eli skanssi, jossa pitäjänluutnantti määräajoin – ainakin periaatteessa – harjoitutti talonpoikia sotatoimiin. Hallitus tosin kaavaili 1630-luvulla, että Käkisalmen läänistä olisi saatava rykmentti nihtejä palvelukseen. Mitään sotamiehenottoja ei kuitenkaan tullut järjestää, vaan läänin asukkaat saisivat itse hankkia sotamiehet. Talvella 1639 asiaa paikan päällä tunnustellut kenraalikuvernööri Pietari Brahe havaitsi, et-

tei Käkisalmen läänin rahvas sovinnolla taipuisi tällaiseen uuteen rasisitukseen. Peläten läänin väestön joukkopakoa rajan yli hallitus ja kenraalikuvernööri joutuivat luopumaan suunnitelmasta.³⁶

Inkeriin annettiin vuonna 1622 säännös, jonka perusteella sieltä lahjoituksia ja läänityksiä saaneiden oli suoritettava kuninkaan joukoissa ratsupalvelusta. Käkisalmen läänissä ei ennen lahjoituskautta aateliall ollut, jonka vuoksi sieltä ei liene juuri ratsupalvelusta suoritettu. Muutamia talonpoikaisia ratsutiloja oli sentään läänin eteläisemmissä pitäjissä.³⁷ Lahjoituskaudella Käkisalmen läänin kreivi- ja vapaaherrakunnista suoritettiin ratsupalvelusta vuoden 1653 kuninkaallisen asetuksen mukaan. Yhteensä Käkisalmen läänin suurläänityksiltä varustettiin Inkerin ja Käkisalmen läänin toiseen komppaniaan 30 ratsumiestä. Ison reduktion jälkeen aatelin ratsupalveluvollisuus rajoittui Käkisalmen läänissä ainoastaan peruuttamatta jääneille muutamille rälsialueille. Ne harvat ratsumiehet, jotka Käkisalmen läänin rälsialueilta oli reduktion jälkeen varustettava, kuuluivat Inkerin aatellisipuliseen.³⁸

Veropalkkalaitosta, eli järjestelmää jossa virkamiesten palkanmaksuun osoitettiin tiettyjen talonpoikaistilojen verot, tai virkamiesten puustelijärjestelmää eli virka-asuntosysteemiä ei ulotettu täydessä mitassa Käkisalmen läänisiin. Osa Käkisalmen linnoituksen komentajan palkasta tuli vuodesta 1669 lähtien Käkisalmen pohjoisen kartanon tuotosta. Virkaan kuulunut läänitys muutettiin ison reduktion jälkeen vuonna 1686 vuokraukseksi. Käkisalmen linnoituksen komentaja vuokrasi virkakautensa ajaksi lähellä kaupunkia sijainneet Käkisalmen pohjoisen ja eteläisen kartanon. Vuokra-alueelta kerätyt verot ja kartanon viljelystä saatu tuotto muodostivat osan komentajan palkasta. Samalla tapaa Käkisalmen läänin kihlakunnantuomareilla ei ollut varsinaista virkataloa, vaan he ottivat veronvuokraussopimuksen kautta itselleen kartanon asuinpaikaksi. Salmassa sijainneen rajavartioston päälliköllä oli palkkaetunaan rajavartioston talon vieressä sijainnut kartano.³⁹

Sotilaallisella jakoislaitoksella tarkoitetaan talonpoikaistilojen järjestämistä noin kuudesta kymmenen tilan ruotuihin, joiden oli ylläpidettävä ruotusotamies. Jakoislaitoksen ulottaminen Itämeren provinssiin oli kuninkaan suunnitelmissa 1680-luvulla. Ajatus törmäsi Viron, Liivinmaan ja Inkerin aatelin ja talonpoikien vastustukseen. Aateli vetosi siihen, että jakoislaitoksen järjestämiseen liittyneet uudet raskaudet olisivat olleet sen privilegioiden vastaisia. Talonpojat taas pelkäsivät, että nihdit asetettaisiin heidän ylläpidettävikseen. Lopulta jakoislaitos ulotti vaikutuksensa Itämeren provinssiin ainoastaan Liivinmaalle.⁴⁰ Käkisalmen lääni, jossa ei ollut omaa maa-aatelia, oli näissä keskusteluissa merkityksetön sivunäyttämö, jonka kohtalo ratkaistiin samassa nipussa muiden Itämeren provinssien kanssa.

TALOUDELLINEN TASO

Stolbovan rauhansopimus takasi oikeuden kaupankäyntiin toisen valtakunnan alueella sekä Ruotsin että Venäjän alamaisille, kunhan raja ylitettäisiin virallisissa rajanylityspaikoissa ja tavaroista maksettaisiin asianmukainen tulli.⁴¹ Kardisissa 1661 tehdyssä rauhansopimuksessa tarkennettiin kaupankäynnin säädöksiä määräämällä, että rajan ylittäneiden kauppiaiden tuli esittää passinsa lähimmän kuvernöörin tai kenraalikuvernöörin kansliassa, Venäjän puolella lähimmälle voivodille. Tämän jälkeen kauppiaille oli oikeus kulkea maassa ja käydä kauppaa sen kaupungeissa. Kun tavarat oli myyty, oli kauppiaan vielä käytävä hankkimassa uusi passi paluumatkaa varten lähimmästä maistraatista tai käskynhaltijalta.⁴² Lähteissä onkin tietoja itärajan takaa tulleista Käkisalmen läänissä kulkeneista kauppiaista, jotka olivat hankkineet itselleen kenraalikuvernööriltä rauhansopimuksen mukaisen luvan kaupankäyntiin. Nämä ”viralliset” kauppiat tulivat lääniin pääasiassa Salmin Miinalan kylään sijoitetun rajavartioston kautta. Rajavartioston päällikkönä toiminut rajatarkastaja huolehti myös rajan yli tuotujen tavaroiden tullauksesta.⁴³

Vallinneen taloudellisen ajattelutavan mukaan kauppa tuli keskitää kaupunkeihin ja siksi kaupankäynti maaseudulla oli kielletty. Kaupankäyntiä ja ammatinharjoitusta kaupungeissa ja jopa kaupunkien ulkomuotoa säädeltiin asetuksilla ja määräyksillä, joista tärkein oli vuoden 1619 kaupunkihallintosääntö. Yleensäkin elinkeinojen harjoitukseen ulotettiin yhdenmukaisuuden vaatimus ja poikkeuksiin näistä säännöistä suhtauduttiin nihkeästi. Erityisesti 1630-luvulta lähtien nimitettiin kuninkaallisia pormestareita ohjaamaan kaupunkien hallintoa ja elinkeinoja kruunun ja hallituksen haluamaan suuntaan.⁴⁴ Kaupunkien perustaminen Käkisalmen lääniin 1600-luvun ensipuoliskolla tähtäsikin paitsi kaupankäynnin vahvistamiseen alueella, myös maakaupan kitkemiseen ja alueen kauppaolojen yhdenmukaistamiseen valtakunnan olojen kanssa.⁴⁵

Hankkeet kaupunkien perustamiseksi Käkisalmen lääniin saivat vauhtia alueen palauduttua kruunun hallintaan Jakob De la Gardien vuokrausajan päätyttyä vuonna 1630. Läänissä oli entuudestaan vanha Korelan eli Käkisalmen kaupunki, sekä kaupungiksikin mainittu Suvannon Taipaleen kauppapaikka. Jälkimmäisen merkitys hiipui olemattomiin vuosisadan kuluessa. Vuonna 1632 Kustaa II Aadolf antoi määräyksen perustaa kaupungeja sekä Inkeriin että Käkisalmen lääniin. Vaikka kaupunkien perustamiseen ryhdyttiinkin jo samana vuonna, ei hankkeista tullut totta ennen kuin 1640-luvulla Pietari Brahen kenraalikuvernöörikaudella. Tuolloin perustettiin kaupungit Sortavalaan ja rajavartioston luo Salmin Miinalan kylään. Näistä vain Sortavala kehittyi ajan myötä kaupungiksi.⁴⁶

Kun Käkisalmen läänin koko pohjoisosan käsittänyt Pielisjärven piitäjä liitettiin Pietari Brahen laajaan Kajaanin vapaaherrakuntaan, määräsi Brahe vuonna 1652 sinne perustettavaksi Brahean kaupungin. Brahean tarkoituksena oli edistää kaupankäyntiä Venäjälle Vienan-Karjalaan ja Valkeanmeren suuntaan. Sen pääasiallisiksi kaupasuunniksi tulivat kuitenkin kreivikunnan muut kaupungit Kajaani ja Raahe. Kreivi Brahen kuoltua ja vapaaherrakunnan palauduttua

kruunulle Brahean kaupunki lakkautettiin ja revittiin maan tasalle 1680-luvun alussa. Toinen lahjoituskaudella vuonna 1668 kaupunki-oikeudet saanut paikka oli Thure Oxenstiernan kreivikuntaan kuulunut Kurkijoki. Siitä kehittyi parissa vuosikymmenessä yli sadan porvarin yhdyskunta.⁴⁷

Sinnikkäistä yrityksistä huolimatta ei kauppaa kyetty keskittämään Käkisalmen läänin kaupunkiin. Kruunun halu yhdenmukaistaa alueen kaupalliset olot muun valtakunnan kanssa ja todellisuus kaukaisella rajaseudulla eivät käyneet yksiin. Heti Stolbovan rauhan jälkeen vuonna 1618 annettiin kuninkaallinen määräys, että kaikkien Käkisalmen läänin maakauppiaiden oli muutettava kahteen läänin kaupunkiin, joko Käkisalmeen tai Suvannon Taipaleeseen. Kun alue kuitenkin pian vuokrattiin Jakob De la Gardielle, jäi määräys käytännössä tehottomaksi. Alueen olosuhteiden tultua tutummiksi myös Tukholman suunnalla, annettiin Käkisalmen läänin maakauppiaille vuonna 1627 lupa harjoittaa maakauppaa. Perusteena oli, että maanviljelys oli kovin vähäistä ja alueen väestö sai suuren osan elannostaan kaupaa käymällä. Kenraalikuvernöörin vuonna 1643 antaman tiedon mukaan Käkisalmen läänissä kaikki kävivät kauppaa: talonpojat, papit, staarostat, kymniekat ja irtolaiset.⁴⁸

KULTTUURINEN TASO

Toisin kuin joskus esitetään, Stolbovan rauhansopimus ei taannut valloitettujen alueiden ortodokseille vapaata oikeutta uskontonsa harjoittamiseen.⁴⁹ Stolbovan ja Kardisin rauhansopimuksissa annettiin lupa kummankin valtakunnan kaupungeissa asuville kauppiaille harjoittaa uskontoaan omissa taloissaan ja niissä kirkoissa, joita kaupungissa vanhastaan oli. Uusia kirkkoja ei ollut lupa rakentaa.⁵⁰ Kustaa II Aadolf joutui kuitenkin jo marraskuussa 1617 lupaamaan Inkerin kaupunkien porvareille vapaan uskonnonharjoituksen, jotta nämä eivät pakenisi kaupungista Venäjälle.⁵¹

Uskonto oli 1600-luvun ihmisen maailmaa keskeisesti jäsentävä asia. Siksi Stolbovan rauhansopimukseen otettiin kohta, jossa kreikkalais-katolisia pappeja kiellettiin muuttamasta valloitetuilta alueilta Venäjälle. Kiellolla pyrittiin vähentämään ortodoksisen karjalaisväestön siirtymistä rajan ylitse.⁵² Tämä merkitsi kreikkalaiskatolisen kirkon vaikutuksen ulottumista Ruotsin vallan alueelle ja ortodoksista uskontoa tunnustaneen väestönosan syntyä Ruotsin vallan itälaidalle.

Puhdasoppisuuden ajan Ruotsissa luterilaisuudesta tehtiin valtionuskonto ja periaatteessa kaikkien alamaisten tuli tunnustaa samaa Lutherin oppia. Viipurin hiippakunnan piispanistuimen täyttäminen vuonna 1618 oli suoraan yhteydessä Stolbovan rauhan tulosten kanssa. Piispan nimenomaisena tehtävänä oli vallattujen alueiden kirkollisten olojen järjestäminen. Jo alusta alkaen tehtiin kuitenkin selväksi, että Inkeriin tultaisiin määräämään oma superintendenttinsä ja että alue irrotettaisiin Viipurin hiippakunnan alaisuudesta. Inkerin superintendentti nimitettiin vuonna 1641, mutta Käkisalmen lääni kuului koko 1600-luvun kirkollishallinnossa Viipurin hiippakuntaan.⁵³ Kirkollinen yhteys oli omiaan yhdistämään Käkisalmen läänin aluetta Viipurin lääniin. Vuoden 1634 hallitusmuodossakin puhuttiin “molemmista Karjalajoista” (*bägge Carelerna*) ikään kuin kokonaisuutena, tarkoittaen vanhaa valtakuntaan kuulunutta Viipurin Karjalaa ja uutta valloitettua Käkisalmen Karjalaa.⁵⁴

Jo vuonna 1622 ortodoksit velvoitettiin käymään sunnuntaisin kuuntelemassa luterilaista jumalanpalvelusta. Ajateltiin, että näin he kuin itsestään havaitsisivat luterilaisen opin etevämmyyden. Lutherin oppia levitettiin myös kirjallisuuden avulla. Heti Stolbovan rauhan jälkeen vuonna 1618 kutsuttiin Tukholmaan hollantilainen kirjanpainaja Peter von Selow. Hänen tehtäväkseen annettiin perustaa venäjänkielinen kirjapaino, tarkoituksena Itämeren provinssien suomenkielitä (karjalaa) puhuneen ortodoksisen väestön käännättäminen. Selow painoi mm. kansanopetustarkoituksiin Lutherin katekismuksen sekä venäjäksi että suomeksi kyrillisin kirjaimin. Käkisalmen läänistä han-

kittiin viljapalkalla pappeja opettamaan karjalaisille tämän ns. Selowin katekismuksen avulla Lutherin keskeisiä opetuksia. Työn tulokset olivat kuitenkin laihoja.⁵⁵ Kääntymistä ei juuri tapahtunut.

Sotakausi 1650-luvulla ratkaisi suurelta osin uskontokysymyksen Käkisalmen läänissä. Karjalaisväestön joukkopaon jälkeen ortodoksista väestöä jäi alueelle vain aivan itäisimpiin rajan pinnassa sijainneisiin pitäjisiin ja muutamiin kyliin läntisissä pitäjissä. Alueen suomalaistuminen merkitsi hallitukselle alueen ruotsalaistumista. Suomalaisuuteen ei suhtauduttu sinänsä kielteisesti, vaikka suomalaisia pidettiinkin yleensä jostensakin barbaarisina. Suomalaisuus oli suurvalta-aikana osa ruotsalaisuutta ja Turun Akatemiassa professorina toimineen Enevald Svenoniuksen (1617–1688) mukaan Ruotsissa oli kolme kotoista äidinkieltä: ruotsi, suomi ja saksa.⁵⁶

Uskontokysymys hallitsee voimakkaasti Käkisalmen läänin ja Inkerin väestön kulttuurisesta ominaisluonteesta syntyneitä kuvia. Lähteitä ja tutkimusta muilta sellaisilta elämänalueilta, jotka valottaisivat alueen integroitumista tai erottautumista Ruotsin valtakunnasta, on niukalti tarjolla. Yksi elementti on syytä nostaa esiin, se on talonpoikien protestit ja näiden protestien organisoituminen. Ajatus alueen irrottamisesta Ruotsista eli läänin karjalaisväestön keskuudessa 1600-luvun ensipuoliskon ajan. Tämän ymmärsi myös Ruotsin hallitus. Kun Käkisalmen kaupunki paloi vuonna 1634, kielsi hallitus läänin maaherraa siirtämästä kaupunkiin 10–12 kreikkalaiskatolista suurkauppiasta, kuten tämä oli kaupungin elvyttämiseksi suunnitellut. Hallitus perusteli kantaansa sillä, ettei kaupunkiin tullut sijoittaa asukkaita, jotka saattaisivat kavaltaa linnoituksen.⁵⁷ Hallituksen epäily ei ollut aiheeton. Kaarle X Kustaan Venäjän sodan aikana 1650-luvulla läänin kreikkalaiskatolinen karjalaisväestö liittyi venäläisten joukkoihin⁵⁸. Epäluulo suomalaisten ja karjalaisten läänin asukkaiden välillä näyttää eläneen 1600-luvun loppuun saakka.⁵⁹

Käkisalmen lääni oli 1600-luvun jälkipuoliskon ajan oikea rettelöiden pesä. Talonpojat niskuroivat jatkuvasti läänitysistinten veronke-

rääjiä ja veronvuokraajia vastaan. Alueella syntyi pari pientä kapi-naakin: vuonna 1679 Tohmajärvellä ja vuonna 1696 Pielisjärvellä, Li-perissä ja Kiteellä. Näissä protesteissa olivat tärkeällä sijalla ns. ”mie-romiehet”. Nimitys perustuu venäjän kielen sanaan ”mir”, joka mer-kitsee monien muiden merkitystensä ohella kylää. Kyseessä olivat siis kylän yhteisesti valitsevat miehet, eräänlaiset tilapäisjohtajat, joiden tehtävänä oli asioida viranomaisten kanssa, viedä valituksia kunin-kaalle ja toimia talonpoikien mielipiteen ilmaisijoina mm. käräjillä. ”Mieromiehen” käsitteen käyttö lähteissä rajautuu tiukasti Käkisal-men läänin rajojen sisäpuolelle, samoin sen kielellinen alkuperä osoit-taa yhteyden alueen karjalais- tai venäläisväestöön. Protesteissa esi-valtaa edustaneita virkamiehiä ja vouteja vastaan suomalaiset luteri-laiset ja ortodoksiset karjalaiset talonpojat näyttävät toimineen yhteis-tuumassa. Kuitenkin mieromiehinä toimivat 1600-luvun jälkipuolis-kolla pääasiassa suomalaissukuiset luterilaiset talonpojat.⁶⁰

Samanlainen, mutta niin erilainen Käkisalmen lääni

Itämeren provinssien joukossa Käkisalmen lääni oli ehkä voimakkaim-man integroinnin kohteena. Näyttää päällisin puolin siltä, että aina-kin 1600-luvun jälkipuoliskolla, jolloin alueen väestö oli vaihtunut lä-hes kokonaan suomalaiseksi ja luterilaiseksi, kaikki Käkisalmen lää-nin asukkaat identifioivat itsensä Ruotsin alamaiseksi. Toinen tekijä, joka saattoi vaikuttaa Käkisalmen läänin muita provinssija voimak-kaampaan integroitumiseen valtakuntaan oli vanhan ei-ruotsalaisen aatelin puuttuminen alueelta. Esimerkiksi Inkerissä ja etenkin Liivin-maalla ja Virossa vanhan voimakkaasti saksalaisperäisen aatelin vai-kutus säilyi vahvana. Toisaalta yhtenä ryhmänä esiintyneiden talon-poikien ja esivaltaa edustaneiden voutien ja vuokraajien vastakohtai-suus oli Käkisalmen läänissä jyrkkä. Toisen parin, jonka välillä oli voi-makasta jännitystä, muodostivat suomalaiset ja karjalaiset talonpojat.

On palattava hetkeksi Rokkanin ja Urwinin esittämään alueellisten järjestelmien yhtenäistämisen ja erottautumisen tasoihin. Käkisalmen läänistä löytyneet yhdenmukaistamisen ja erottautumisen piirteet sijoittuvat jokaiselle kolmelle analyysitasolle. Ruotsalainen, joskin toisinaan suomalaista alkuperää ollut, virkakunta ja Käkisalmen sotilasvaruskunta ottivat valloitetun alueen hallintaansa. Hallinnollinen yhdenmukaistaminen tapahtui ensin vanhalle venäläisaikaiselle pohjalte, josta siirryttiin vuosisadan kuluessa hiljalleen kohti ruotsalaista käytäntöä. Hallintokokonaisuuksien ja paikallisten kruununpalvelijoiden nimitykset muuttuivat vanhoista venäläisajan nimityksistä ruotsalaisiksi/suomalaisiksi.

Kaupunkien perustamisella oli keskeinen merkitys Käkisalmen läänin alueen taloudellisessa sitomisessa valtakunnan vaihdannan verkostoihin. Ruotsalainen raha tuli pian pääasialliseksi maksuvälineeksi myös Käkisalmen läänissä. Käkisalmen läänin alkuperäistä karjalaisväestöä yritettiin yhdenmukaistaa niin kielen, uskonnon kuin ideologiankin tasolla. Tulokset olivat tosin huonot.

Käkisalmen läänin alue säilytti kuitenkin koko 1600-luvun ajan myös vahvan omaleimaisuutensa. Voimakkaimmin tähän vaikutti Ruotsin ja Venäjän raja, joka huonosti valvottuna ennemminkin yhdisti aluetta Aunuksen Karjalan suuntaan, kuin erotti Käkisalmen läänin Venäjältä. Käkisalmen läänin asukkaiden voimakas kaupallinen aktiivisuus ja erityisesti alueella rehottanut maakauppa erottivat aluetta varsinaisen valtakunnan alueesta.

Oman leimansa antoi myös läänin talonpoikien voimakas protestointi verotusjärjestelmää, veroja ja yleensä lahjoitusmaiden ja kruunun virkamiehiä kohtaan. Protestoinnissa on havaittavissa myös alueen omintakeinen järjestäytymisen muoto, mieromiehet. Näiden lisäksi Käkisalmen lääni erottautui esimerkiksi läheisestä Savon alueesta siinä, että vielä 1600-luvun lopullakin läänissä asui joltininkin karjalaa puhuva kreikkalaiskatolinen vähemmistö, joka sitkeästi vastusti kruunun pyrkimyksiä yhdenmukaistaa heitä uskonnollisesti ja kult-

tuurisesti suomalaisiin ja joka sota-aikana esiintyi avoimen separatistisesti.

Seuraavissa luvuissa tarkastellaan lähemmin muutamien elämänalueiden kautta Käkisalmen läänin omaleimaisuutta ja niitä prosesseja, joiden kautta sitä yritettiin yhdenmukaistaa muuhun Ruotsin valtaan. Tarkastelun alle otetaan yhteiskunnan eri sosiaalikerrostumien ja läänissä vaikuttaneiden 'etnisten ryhmien' väliset suhteet, talonpoikien protestikäyttäytyminen, Karjalalle erityisen ominainen maaseudun kaupankäynti, avioerot ja noituusoikeudenkäynnit. Matkan varrella on pidettävä mielessä se, kuinka tarkasteltavat ilmiöt sijoittuvat Rokkanin ja Urwinin esittämiin keskus-periferia -suhdetta kuvaaviin tarkastelutasoihin ja kirjan viimeisessä luvussa matkalla saadut kokemukset kootaan yhteen ja asetetaan provinssissa yleensä harjoitetun politiikan taustaa vasten.

VIITTEET

- 1 Sodan ja varustautumisen vaikutuksesta valtion rakentumiseen Euroopassa yleisesti ks. esim. Tilly, Charles, *Coercion, Capital, and the European States, AD 990–1990*. Oxford. Basil Blackwell 1990.
- 2 Eng, Torbjörn, *Det Svenska väldet. Ett konglomerat av utrycksformer och begrepp från Vasa till Bernadotte*. Acta Universitatis Upsalensis 201. Stockholm 2001. s. 306. Latinan sana "grex" on ensisijaisesti "joukko, lauma".
- 3 Gustafsson, Harald, 'The Conglomerate State: A Perspective on State Formation in Early Modern Europe'. *Scandinavian Journal of History* 3–4/1998. s. 189–213.
- 4 Tärkeimpiä provinssipolitiikkaa käsitteleviä kirjoituksia ovat: Lehtinen, Erkki, *Hallituksen yhtenäistämispolitiikka Suomessa 1600-luvulla (1600–n. 1680)*. Historiallisia Tutkimuksia LX. Suomen Historiallinen Seura – Lahti 1961; Isberg, Alvin, *Svensk segregations- och konversionspolitik i Ingermanland 1617–1704*. Studia Historico-Ecclesiastica Upsalensia 23. Lund 1973; Loit, Aleksander, *Kampen om feodalrätten. Reduktionen och domänpolitiken i Estland 1655–1710*. I. Studia Historica Upsalensia 71. Uppsala 1975; Gustafsson, Harald, 'Statsbildning och territoriell integration. Linjer i nyare forskning, en nordisk ansats samt ett bidrag till 1500-talets svenska politiska geografi.' *Scandia*, band 57:2, 1991; Naber, Jaak, *Motsättningsarnas Narva. Ställig svenskhetspolitik och tysk lokalvälde i ett statsreglerat samhälle, 1581–1704*. Opuscula Historica Upsalensia 15. Uppsala 1995; *Stat – kyrka – samhälle. Den*

- stormaktstida samhällsordningen i Sverige och Östersjöprovinserna*. Utg. av Torkel Jansson och Torbjörn Eng. Studia Baltica Stockholmiensia 21. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm 2000; Eng, *Det Svenska väldet*.
- ⁵ Nordin, Jonas, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Stehag 2000. s. 44.
- ⁶ Eng, Torbjörn, 'Riksbegreppet Sverige. Inrikes och utrikes områden 1561–1721 sedda utifrån statsrättsliga akter.' Teoksessa *Stat – kyrka – samhälle. Den stormaktstida samhällsordningen i Sverige och Östersjöprovinserna*. Utg. av Torkel Jansson och Torbjörn Eng. Studia Baltica Stockholmiensia 21. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm 2000. s. 334–335; Eng, *Det Svenska väldet* s. 24, s. 26, s. 251–252, s. 267, s. 374.
- ⁷ Gustafsson, 'The Conglomerate State'; Gustafsson, Harald, *Gamla riken, nya stater. Statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512–1541*. Atlantis 2000. s. 25–27; konglomeraatista myös Eng, *Det Svenska väldet*, erit. s. 41–52. Eng kritisoi Gustafssonin 'evolutionistista' näkemystä konglomeraatista siirtymävaiheena keskiaikaisesta moderniin valtioon, s. 50. Eng käyttää mieluummin käsitettä "konglomeraattivalta" (*konglomeratvälde*), s. 79–80. Konglomeraatin (r. *konglomerat*, e. *conglomerate*) käsitettä on hankala suomentaa. Lähinnä tarkoitusta olisi 'yhdistymävaltio', joka ei kuitenkaan ole kovin informatiivinen. 'Rypälevaltio' taas korostaa alueiden erillisyyttä, kun ajatus on päin vastainen, erilaisten alueiden yhdistyminen yhden vallan alle. Tässä on tyydytty jättämään konglomeraatin käsite suomentamatta.
- ⁸ Eng, *Det Svenska väldet*, s. 46. Moderni tapa määrittää 'etninen' liittää käsitteen kansallisuuteen kansallisuusaatteen värittämässä mielessä. Ks. hakusana 'etninen' Nykysuomen sivistys-sanakirja, vierasperäiset sanat. *Nykysuomen sanakirja 4*. WSOY – Porvoo 1980.
- ⁹ Rokkan, Stein & Urwin, Derek W, *Economy, territory, identity. Politics of West European Peripheries*. Sage Publications – Bristol 1983. s. 15.
- ¹⁰ Lehtinen, s. 34.
- ¹¹ De la Gardien vuokrauksen päättymisajankohdasta ks. Grill, Eric, *Jacob De la Gardie. Affärsmannen och politiker 1608–1636*. Göteborg 1949. s. 26–27; Kuujo, Erkki, *Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana*. Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö – Joensuu 1963. s. 25–26; Katajala, Kimmo, *Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697*. Historiallisia tutkimuksia 185. Suomen Historiallinen Seura – Jyväskylä 1994. s. 71. Kirjallisuudessa esiintyy myös muita vuosilukuja, jotka perustuvat lähinnä huonoihin arvauksiin.
- ¹² Jokipii, Mauno, *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat I*. Historiallisia Tutkimuksia XLVIII:1. Suomen Historiallinen Seura – Forssa 1956. s. 42–48.
- ¹³ Lappalainen, Jussi T., *Kaarle X Kustaan Venäjän-sota v. 1656–1658 Suomen suunnalla. 'Räikkä, häikkä ja ruptuuri'*. Studia Historica Jyväskylälensia X. Jyväskylä 1972. erit. s. 278–285; Saloheimo, Veijo, *Muuttoliikkeet Pohjois-Karjalassa 1600-luvulla*. Joensuun korkeaa-

- koulu, Karjalan tutkimuslaitos. Julkaisuja N.o 8/1974. Joensuu 1974.
- ¹⁴ Katajala, *Nälkäkapina*.
- ¹⁵ Saloheimo, Veijo, *Pohjois-Karjalan historia II*. Joensuun korkeakoulun julkaisuja, sarja A, no. 6. Joensuu 1976. s. 9.
- ¹⁶ Melander, K. R., 'Suomen ynnä Käkisalmen läänien ja Inkerin veroista vuosilta 1617–1634.' *Historiallinen Arkisto XIV:2*. Helsinki 1896. s. 313; Melander, K. R., 'Vuokraukset ynnä talojen lyhennykset Suomessa, Käkisalmen läänissä ja Inkerissä vuosina 1617–34.' *Historiallinen Arkisto XVI*. Helsinki 1900. s. 111–113; Heckscher, Eli F, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, del I:2*. Stockholm 1936. s. 284.
- ¹⁷ Ks. Katajala, *Nälkäkapina*, s. 97–98 ja viitteessä 117 mainittu kirjallisuus.
- ¹⁸ Forsström, O. A., *Kuvaus Inkerinmaan oloista Ruotsin vallan aikana I*. Akatemiallinen väitöskirja. Sortavala 1890. s. 80–81; Jokipii, *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat I*, s. 97; Katajala, *Nälkäkapina*, s. 73–74.
- ¹⁹ Forsström, s. 71; Kuujo, *Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana*, s. 87; Laasonen, Pentti, *Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 72. Helsinki 1967. s. 23–25.
- ²⁰ Kuujo, *Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana*, s. 27.
- ²¹ Nordin, s. 74, s. 267; Eng, *Det svenska väldet*, s. 158, s. 267.
- ²² Nordin, s. 79. "...styrkia alt dhet som Swenskt ähr, både Personer, seeder och Språåk..." lainaus Nordinin mukaan.
- ²³ Jokipii, *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat I*, s. 98; Laasonen 1967, 15.
- ²⁴ Blomstedt, Yrjö, *Laamannin ja kihlakunnantuomarinvirkojen läänittäminen ja hoito Suomessa 1500- ja 1600-luvuilla (1523–1680) Oikeushistoriallinen tutkimus*. Historiallisia Tutkimuksia LI. Suomen Historiallinen Seura – Forssa 1958. s. 318–321; Kuujo, *Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana*, s. 27.
- ²⁵ Eng, *Det svenska väldet*, s. 274, viite 179.
- ²⁶ Forsström, s. 74–76, s. 81; Eng, *Det svenska väldet*, s. 273; Nordin, s. 73 esittää virheellisesti, että kenraalikuvernöörin residenssi olisi alkuun ollut Viipurissa.
- ²⁷ Lehtinen, s. 90–115.
- ²⁸ Eng, *Det svenska väldet*, s. 251.
- ²⁹ Eng, *Det svenska väldet*, s. 252–254.
- ³⁰ Nordin, s. 76.
- ³¹ Katajala, *Nälkäkapina*, s. 195–196, valituksista monin kohdin.
- ³² Katajala, *Nälkäkapina*, s. 85–88.
- ³³ Ks. Kuujo, Erkki, *Taka-Karjalan verotus v:een 1710*. Historiallisia Tutkimuksia LII. Suomen Historiallinen Seura – Forssa 1959; Katajala, *Nälkäkapina*, s. 101–105.
- ³⁴ *Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta II*. Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitos. Joensuu – Petroskoi 1991. s. 15.

- ³⁵ Eng, *Det svenska väldet*, s. 277.
- ³⁶ *Pielisjärven historia*. Kirjoittaneet A. S. Kilpeläinen, A. L. Hintikka, V. A. Saloheimo, Kuopio 1954, s. 201–202; Villstrand, Nils Erik, *Anpassning eller protest. Lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679*. Åbo Akademis Förlag – Ekenäs 1992. s. 259–260.
- ³⁷ Ks. esim. riita Kopsalan kylässä vuodesta 1628 lähtien sijainneesta ratsutilasta Tiurulan kesä- ja syyskäräjät 23.–24.9.1669. gg 1, s. 582. KA. mf.
- ³⁸ Forsström, s. 138; Jokipii, Mauno, *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat II*. Historiallisia Tutkimuksia XLVIII:2. Suomen Historiallinen Seura – Forssa 1960. s. 74; Saloheimo, *Pohjois-Karjalan historia II*, s. 341.
- ³⁹ Kuujo, *Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana*, s. 107; Katajala, Kimmo, *Säätyläisiä ja nousukkaita. Veronvuokraus osana Käkisalmen läänin sääty-yhteisöä vuosina 1683–1700*. Joensuu yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja N:o 95. Joensuu 1990. s. 34, s. 44.
- ⁴⁰ Loit, s. 260–261.
- ⁴¹ Stolbovan rauhansopimus 27.2.1617, kohta 14. *Sverges traktater med Främmande magter Jemte andra dit hörande handlingar*. Femte delens förra hälft 1572–1632. Utg. af O. S. Rydberg och C. Hallendorff. Stockholm 1903. s. 254–255.
- ⁴² Kardisin rauhansopimus 21.6.1661, kohta 10. *Suomi. Tidskrift i fosterländska ämnen 1843*. Helsingfors 1843. s. 99–101.
- ⁴³ Kuujo, *Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana*, s. 30–35, s. 107–113.
- ⁴⁴ Lehtinen, s. 148–149; Karonen, Petri, *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. WSOY – Juva 1999. s. 263–264.
- ⁴⁵ Lehtinen, s. 155–156.
- ⁴⁶ *Sortavalan kaupungin historia*. Kirjoittaneet Erkki Kuujo, Jorma Tiainen, Eeva Karttunen, Sortavalaisten seura r.y. – Jyväskylä 1970. s. 23–28.
- ⁴⁷ *Pielisjärven historia*, s. 218–219, 243–244; Immonen, Toivo, *Kurkijoen seutu Ruotsin vallan aikana vv. 1570–1710*. Eripainos Kurkijoen kihlakunnan historiasta. Pieksämäki 1958. s. 151; Saloheimo, *Pohjois-Karjalan historia II*, s. 237; Katajala, *Nälkäkapina*, s. 260.
- ⁴⁸ Kuujo, *Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana*, s. 36–45; *Sortavalan kaupungin historia*, s. 26–28; Saloheimo, *Pohjois-Karjalan historia II*, s. 235–237.
- ⁴⁹ Esim. Simolin, Albin, *Wiborgs stifts historia*. Helsingfors 1909. s. 314, tosin ristiriitaisesti; Väänänen, Kyösti, 'Kirkko Inkerinmaalla Ruotsin vallan aikana.' *Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri*. Toim. Pekka Nevalainen ja Hannes Sihvo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Pieksämäki 1991. s. 83; Nordin, s. 77.
- ⁵⁰ Stolbovan rauhansopimus 27.2.1617, kohta 15. *Sverges traktater V*, s. 255; Kardisin rauhansopimus 21.6.1661, kohta 11. *Suomi 1843*, s. 101–102; vrt. Simolin, s. 314.
- ⁵¹ Isberg, s. 27–28.
- ⁵² Kuujo, *Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana*, s. 46.

- ⁵³ Lehtinen, s. 203; Väänänen, s. 83–84.
- ⁵⁴ Eng, *Riksbegreppet Sverige*, s. 267.
- ⁵⁵ Forsström, s. 37; Simolin, s. 317; Lehtinen, s. 325; Kuujo, *Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana*, s. 46–53.
- ⁵⁶ Lehtinen, s. 331.
- ⁵⁷ Kuujo, *Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana*, s. 38; *Sortavalan kaupungin historia*, s. 24.
- ⁵⁸ Esim. *Pielisjärven historia*, s. 202–206.
- ⁵⁹ Katajala, *Nälkäkapina*, s. 78–79.
- ⁶⁰ Ks. Jokipii, Mauno, 'Mieromies – der karelische Volkstführer.' *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 61*. Helsinki 1959; Katajala, Kimmo, 'Bondeoroligheterna i Finland, lokalsamhället och statens växande ekonomiska fordringar.' *Lokalsamfund og øvrighet i Norden ca. 1550–1750*. Red. Harald Winge. Norsk lokalhistorisk institutt. Oslo 1992. s. 182–188; Katajala, *Nälkäkapina*, s. 232–249.

RUOTSIT, RYSSÄT JA VIERAAT HERRAT

Retorinen rajankäynti Karjalassa

Virolaisen Jaan Krossin kirjoittama kronikoitsija Balthasar Russowin kaunokirjallinen elämäkerta kuvaa eri kansojen suhteita toisiinsa Virossa ja Tallinnassa 1500-luvun lopulla. Virolaiset Kross kuvaa ”maarahvaaksi” jotka puhuivat ”maan kieltä”. He muodostivat yhteiskunnan alimman kerrostuman ja olivat kartanoiden alustalaisia, vähän arvostettujen käsityöläisammattien harjoittajia tai kaupunkien pienkauppiaita. Valtaa pitävät olivat saksalaisia kaupunkien suurkauppiaita, porvareita, raatiherroja, koulujen rehtoreita ja opettajia ja maaseudun kartanoiden isäntiä. Heidän kielensä olivat alasaksi ja latina. Lisäksi Krossin kirjassa esiintyvät vallanpitäjinä ruotsalaiset, joiden kanssa keskusteltiin alasaksaksi, sekä venäläiset, joiden kanssa kommunikointiin tarvittiin tulkki.¹

Krossin kuvauksen edetessä käy ilmi, ettei kunkin kuuluminen tiettyyn ’kansaan’ ollutkaan niin yksinkertaista miltä ensin näytti. Monet ’saksalaiset’ Tallinnan merkittävät porvarit ja aatelisetkin paljastuvat alkuperältään ”maan kieltä” puhuneiksi virolaisiksi. He olivat saavuttamansa ammattitaidon avulla, vaihtamalla puhumansa kielen ja nimensä, sekä ennen kaikkea kiistämällä syntyperänsä, nousseet yhteiskunnan portaita ylempiin asemiin, ’saksalaisiksi’. Toisaalta, käydesään Turussa herttua Juhanan luona Krossin kirjan päähenkilö Balt-

hasar Russow havaitsi liikettä myös toiseen suuntaan: saksalaissyntyinen turkulainen suurkauppias oli opetellut “maan kielen”, suomen, ja vaihtanut nimensä suomalaiseksi.²

Erkki Lehtisen mukaan historialliset kuvaukset Pohjolan kansoista ja suomalaisista eivät ennen 1500-lukua juurikaan huomioi kieltä erityisenä tunnusmerkkinä. Tämä ei tarkoita, etteikö kansojen eri kielillä olisi ollut merkitystä tuon ajan ihmiselle. Silloin, kun kieli asetti vaikeuksia kommunikoinnille, se mainittiin. Tämä vaikeus oli kuitenkin ylitettävissä tulkkien avulla.³ Keskiajalla käytettiin vierasmaalaisien kanssa asioitaessa tilanteesta riippuen yhteistä yleiskieltä, *lingua francaa*, joka oli oppineilla ja papeilla latina, kaupankäynnissä ja Pohjoisten alueiden diplomatiassa alasaksi.

Kieleen ei näytä keskiajalla tai vielä 1500-luvullakaan suhtaudutun emotionaalisesti tietyn kansan identiteettiin liittyvänä omaisuutena, kuten modernin ajan kansallisuusajattelussa on ollut tapana. Reformaatio pakotti kiinnittämään huomion kansankieleen, sillä uskonpuhdistus vaati oikeutta Jumalan sanan kuulemiseen kansan omalla kielellä. Tämäkin vaatimus oli vahvasti käytännöllinen, ei kansallisuutta modernissa mielessä korostava. Olaus Magnus kirjoittaa vuonna 1555 ilmestyneessä Pohjoisten kansojen historiassaan (*Historia de gentibus septentrionalibus*) kokonaisen kappaleen Pohjolan eri kielistä. Hän mainitsee myös suomen ja lapin kielet, mutta pääpaino suomalaisten kuvauksessa on menneisyyden ja tapojen kuvauksessa:

”Suomalaiset tai suomalaiset kansat (*Finnarna eller de finländska folken*) Pohjolassa ovat erittäin viljejä. Sen vuoksi on heiltä rauhahan aikana kuninkaallisella määräyksellä ankarasti kielletty käyttämästä toistaan vastaan sota-aseita, kuten piikkejä, nuolia, heitokeihäitä, miekkoja tai pitkiä tikareita.”⁴

Suomalaisia luonnehti siis viljeys ja väkivaltaisuus, ei heidän kielensä, joka erosi muiden Olaus Magnuksen esittelemien Pohjolan kansojen

kielestä. Lehtisen mukaan kansan puhumaan kieleen alettiin kiinnittää enenevässä määrin huomiota suurvalta-aikana 1600-luvulla. Olaus Rudbeck kuvasi teoksessaan “Atlantica”, josta tuli Ruotsin suurvalta-ajan kansallisen itsekorostuksen merkkiteos, kansaa luonnehtiviksi seikoiksi 1) opin yhteiseen esi-isään, 2) kielen, 3) asuinmaan, 4) lait, säädökset ja hallinnon, 5) yksilöiden ruumiinrakenteen ja 6) vaatetuksen, aseet, asunnot ja muun aineellisen kulttuurin. Rudbeckillä kieli nousi siis yhdeksi tärkeimmistä kansaa määritelleistä tekijöistä, “sillä kaikkina aikoina on toiseksi kansaksi tunnustettu ne, joilla on toinen kieli.”⁵

Vaikka esivalta alkoikin 1600-luvulla kiinnittää huomionsa alamaisten puhumaan kieleen ja, silloin kuin mahdollista, pyrki yhdenmukaistamaan kielioloja, ei vielä suurvalta-aikanakaan ole merkkejä siitä, että suomalaiset olisivat suhtautuneet puhumaansa kieleen kansallisessa mielessä emotionaalisesti identifioivana seikkana. Silloinkin, kun kielikysymys nousi 1600-luvun kuluessa esiin esimerkiksi protestoitaessa suomen kieltä taitamattomia kruunun nimittämiä virkamiehiä ja kirjureita vastaan, näyttää Erkki Lehtisen mukaan tyytymättömyydelle löytyvän aina joku toinen alkusyy kuin kielitaito. Suomalaisen kansanmiesten suhde puhumaansa kieleen oli siis vielä 1600-luvulla ja pitkälle 1700-luvullekin saakka käytännöllinen, ei ideologinen.⁶

**Ryhmän rakennuspuut:
kieli, uskonto ja sosiaalinen asema?**

Suomen kielelle ja suomalaisuudelle tuli 1600-luvulla myös uusi tehtävä. Ruotsin valtaan 1617 liitetyissä Käkisalmen läänissä ja Inkerissä käytettiin ortodoksien käännöstyöhön suomen kieltä. Tuolloin muun muassa julkaistiin uskonnollisia kirjoja suomeksi, mutta kyrillisin kirjaimin (ns. Selowin katekismus).⁷ Käkisalmen läänin ortodoksit vel-

voitettiin osallistumaan luterilaisiin jumalanpalveluksiin, joissa saarnat pidettiin suomen kielellä.⁸

Kun suurvalta-ajan yhtenäistämiskäytäntö muutoin merkitsi pääosin olojen saattamista ruotsalaisen kaltaiseksi myös Suomessa, sai suomalaisuus ja suomen kieli palvella Käkisalmen läänissä ja Inkerissä yhtenäistämiskäytäntöä hyväksyttynä 'ruotsalaisuutena'. Toisaalta Ruotsin suomalaismetsiin muuttaneita metsäsuomalaisia pyrittiin 1640-luvulta lähtien kielellisesti ruotsalaistamaan.⁹ Suomalaisuus ja suomen kieli keskellä ruotsalaisasutusta koettiin yhtenäisyyttä rikkovaksi. Käkisalmen Karjalassa suomalaisasutuksen kyljessä häiriötekijänä olivat karjalaisten kreikkalaiskatolinen uskonto ja karjalan kieli, joita pyrittiin muuttamaan suomalaisiksi.

Antropologisesti suuntautuneet historiantutkijat katsovat, etteivät etniset ryhmät määrittele itseään itseensä liittämensä ominaisuuksien kautta vaan vertaamalla muihin, muukalaisiksi koettuihin. Toisin kuin yleensä esitetään, määrittely 'meihin' ja 'toisiin' ei John A. Armstrongin mukaan tapahdu ulkoisten ilmiöiden kuten rakennustavan tai puukeutumisen kautta, vaan erityisesti kieleen ja sen ymmärtämiseen liittyvien ominaisuuksien avulla. Esimerkiksi antiikin kreikkalaisten pohjoisessa asuneista kansoista käyttämä 'barbaari' tarkoitti sellaista, joka ei puhu kreikkaa. Samoin venäläisten lännessä asuneista kansoista käyttämä 'nemtsi' tarkoitti paitsi saksalaista myös mykkää, siis sellaista joka ei puhunut venäjää.¹⁰

Uskonnon merkitystä varhaisen uuden ajan ihmisen maailmankuvalle on vaikea liioitella. Siksi myös kirkkojen organisaatiot saattoivat tunkeutua syvälle paikallisiin yhteisöihin ja vaikuttaa ihmisten käsitteisiin ja ajatteluun menestyksekkäämmin kuin esimerkiksi valtiota edustaneet hallinto- ja pakko-organisaatiot. Kirkosta muodostuikin kruunulle tärkeä vallan legitimoinnin kanava. Säännölliset kokoontumiset uskonnon harjoittamiseen tarjosivat mahdollisuuden toistuvaan sekä symbolisten että suorien viestien välittämiseen ja iskostamiseen kansan mieleen.¹¹

Uskonto jakoi ihmisiä varhaisella uudella ajalla voimakkaasti. Kristillisen kirkon jakautuminen 1000-luvulla itäiseen kreikkalaiskatoliseen ja läntiseen roomalaiskatoliseen haaraan edisti niiden vaikutusalueisiin kuuluneiden seutujen kulttuurista eriytymistä toisistaan: idässä omaksuttiin kyrillinen aakkosto, lännessä käytettiin latinalaista kirjaimistoa. Kirjoittamisen tavasta muodostui ihmisten identifioimisen symboli. Kyrillinen aakkosto oli tunniste, leima eli stigma, joka kertoi henkilön kuulumisesta idän kirkon piiriin. Samalla tapaa latinalaisen kirjaimiston käyttö kertoi henkilön kuulumisesta läntiseen kirkkoon ja kulttuuripiiriin. Vastaava tunnistaminen oli mahdollista lännen kirkon piirissä sen jakauduttua 1500-luvulla, kun reformoidut omaksuivat käyttöönsä goottilainen kirjaimiston, joka erosi katolisten käyttämästä kursiivikirjoituksesta.¹²

Ruotsalaisten asennoituminen Karjalassa heidän valtansa alle joutuneisiin ortodoksikarjalaisiin määräytyi pääasiassa kolmesta lähtökohdasta. Uuden väestön assimiloiminen valtakunnalle lojaaleiksi alamaiseksi tapahtuiksi kätevimmin valtionuskonnoksi nousutta luterilaisuutta ja Ruotsin kruunun sääntöjä ja määräyksiä levittävän kirkon organisaation kautta, sillä kruunun verotus- ja sotilasorganisaatioiden ulottaminen alueelle ei lisännyt Ruotsin vallan legitimitettä väestön keskuudessa. Kreikkalaiskatolisuus, jota kutsutaan ajan ruotsalaislähteissä yleisesti ”venäläiseksi uskonnoksi” (*rysk religion*), liitti ortodoksit Venäjään, josta oli jo 1400-luvun lopulta lähtien alettu luoda paitsi reaalista myös ideologista vihollista, ’toista’¹³. Protestanttien ja katolisten kiistoissa omaksuttu periaate ’kenen maa sen uskonto’ (*cuius regio eius religio*) vaikutti varmasti myös ajoittain jyrkkään suhtautumiseen Ruotsin alueeseen liitettyyn kreikkalaiskatoliseen väestöön.

Erityisesti Jan Husin (1369–1415) mukaan nimetty Böömin hussilainen liike liitti uskonnon, kielen ja henkilön sosiaalisen aseman mielenkiintoisella tavalla toisiinsa. Hussilaiset vaativat katolisen kirkon ja opin uudistamista, mutta siitä kehittyi myös tšekkien liike, joka oli määrätietoinen etnisissä kannanotoissaan. Erityisesti Böömin yläluo-

kan saksalaistumista vastustanut hussilaisuus nosti kielikysymyksen erittäin voimakkaasti esille. Kielestä, ei niinkään syntyperästä, tehtiin etninen määrittäjä, jonka mukaan Böömin reformaatioon taipuvaista aatelia joko suvaittiin tai ei suvaittu.¹⁴ Toisaalta vastakkainasettelu näkyi myös yhteiskunnan sosiaalisten kerrostumien, saksalaisperäisen aatelin ja papiston sekä tšekkiläisperäisten käsityöläisten ja talonpoikien välillä. Uskonto, kieli ja sosiaalinen asema kietoutuivat Böömissä yhteen.¹⁵

Edellä on kuvattu kirjallisuuden kautta hahmotetut varhaisen uuden ajan etnisiin identiteetteihin liitetyt keskeiset määreet: kieli, uskonto ja sosiaalinen asema. Käkisalmen läänissä asunut väestö on seuraavassa ryhmitelty: 1) luterilaisiin suomalaisiin suomea puhuneisiin talonpoikiin, 2) luterilaisiin ruotsalaisiin, saksalaisiin tai balttilaisiin ruotsia ja saksaa puhuneisiin kartanonisäntiin ja kruunun virkamiehiin sekä 3) ortodoksiin suomen sukuista karjalaa puhuneisiin karjalaisiin. Se, että Käkisalmen läänissä olisi asunut myös venäläistä venäjää puhunutta väestöä on mahdollista, mutta sitä on mahdotonta erottaa karjalaisesta asutuksesta luotettavasti käytettävissä olevan lähdeaineiston avulla. Rajan takana asuneiden venäläisten tapaa määrittää suhteensa Ruotsin valtakunnan asukkaisiin ja Käkisalmen läänin asujaimistoon sivutaan lyhyesti.

Kuten Eric Hobsbawm on todennut, vuosisatoja sitten eläneen luku- ja kirjoitustaidottoman väestön käsityksiä itsestään ja lojaliteeteistaan on vaikeata ellei lähes mahdotonta selvittää. Lähdeaineistot ovat kirjoitustaitoisen eliitin laatimia, ja koko ajan vaanii vaara, että lähteet laatineen eliitin luomat kategoriat tulkitaan rahvaan käsityksiksi.¹⁶ Jotakin sentään on jäänyt talonpoikaisväestön puheesta jäljelle. Tarkastelun alla olevassa Käkisalmen läänissä kirjattiin oikeudenkäyntipöytäkirjoihin silloin tällöin suoria lainauksia todistajien tai syytettyjen puheesta. Tätä aineistoa käytetään seuraavassa hyväksi arvioitaessa sitä, kuinka suomalaiset ja karjalaiset talonpojat määrittelivät itsensä suhteessa muihin Käkisalmen läänissä asuneisiin väestöryh-

miin. Joskus puheet kirjattiin ylös sellaisenaan, joskus se taas käännettiin ruotsiksi. Aineisto on kerätty pääosin vuosilta 1683–1697.

Kielipuoli 'toisen' määrittely

Pertti Virtaranta on kuvannut, kuinka vuodelta 1649 olevassa asiakirjassa Käkisalmen läänistä Venäjälle karanneet karjalaiset esittivät muuttonsa syyt. Ensimmäiseksi syyksi esitettiin uskonto, toiseksi kieli ja oma 'luonto' ja kolmanneksi ankara verorasitus.¹⁷ Uskonto näyttää siis olleen tärkein muuton syy: Venäjällä jossa pappistilanne oli parempi ortodoksi saattoi saada helpommin kaipaamansa uskonnolliset palvelut. Alituisia varoja nieleviä sotia käyvän Ruotsin suurvallan verotus saattoi todellakin olla ankaraa ja Venäjä, jossa muuttajille luvattiin viljavat maat ja määräaikaista verovapaita vuosia näytti varmasti houkuttelevalta.

Se, että karjalaiset perustelivat muuttoaan ”kielen ja luontonsa vuoksi” vaikuttaa hieman oudolta. Lännessä Käkisalmen lääniin muuttaneen savolaisväestön ja karjalaisten puhuma kieli oli vielä 1600-luvulla ilmeisesti paljonkin lähempänä toisiaan, kuin karjala ja 1800-luvulta lähtien tietoisesti kehitetty suomen kirjakieli ovat nykyään. Kommunikaatiovaikeuksia ei olisi pitänyt olla. Toinen asia on, kokivatko karjalaiset niin, että heidän puhettaan ja kieltään yritettiin suomalaistaa, saattaa lähemmäs savolaisten puhumaa suomea. Tähän ei kuitenkaan ole käytössä olevista lähteistä saatavissa vastausta. Suurempi paino syynä karjalaisten muuttoon onkin annettava karjalaisten 'ominaiselle luonnolle', jolla tarkoitettiin todennäköisesti aineellisen ja henkisen kulttuurin eroavuutta suomalais-savolaisesta uudisasutuksesta.

Sen selvittämiseksi, minkä määreiden avulla 1600-luvun Ruotsin itäisimmän rajaseudun asukkaat toisensa ymmärsivät, on tarkasteltava sitä, millaisilla nimityksillä eri osapuolet toisiaan kutsuivat. Kutsuttiinko suomalaisia suomalaisiksi ja karjalaisia karjalaisiksi? Pääsään-

töisesti näin ei menetelty. Se, millä nimityksellä kukakin muita ryhmiä kutsui, oli suuresti riippuvainen nimityksen käyttöyhteyden antamasta merkityksestä.

Käkisalmen läänissä jo 1500-luvulla asunut väestö oli nimistönsä perusteella ainakin suurimmalta osaltaan suomenkielen sukuista karjalankieltä puhuneita karjalaisia. He olivat uskonnoltaan ortodokseja ja heidän aineellinen kulttuurinsa, sikäli kuin tiedetään, muistutti vaatetuksen, ruokaperinteen ja rakennusperinteen suhteen suuresti venäläistä. Lännestä ja lounaasta alueelle muuttanut suomalainen väestö ymmärsi karjalaisten puhetta ja saattoi siten kommunikoida heidän kanssaan. Uskonnon ja aineellisen kulttuurin tasolla ero ryhmien välillä oli merkillepantava.

Karjalaista väestöä ei yleensä kutsuttu karjalaisiksi vaan venäläisiksi. Ennen vuotta 1617 he olivat olleet Venäjän ts. Moskovan suuriruhtinaan alamaisia ja siten ’venäläisiä’, eikä ollut mitään syytä muuttaa nimitystä kielellisin perustein. Länsipohjan maaherra Stellan Mörner valitti hallitukselle vuonna 1638 maaseudulla käydystä kaupasta, jota harjoittivat erityisesti ”sekä meidän omamme että suuriruhtinaan” venäläiset (*Ryssarne*).¹⁸ Karjalaisten yhteyttä Venäjään ja samastumista venäläisyyteen ylläpitivät uskonto, kreikkalaiskatolisen kirkon organisaatio, sukulaisuussuhteet sekä aineellinen ja henkinen kulttuuri. Sillä, että karjalaiset puhuivat eri kieltä kuin venäläiset, ei näytä olleen tässä nimittämisen käytännössä mitään merkitystä.

Mutta eivät suomalaisetkaan olleet karjalaisille suomalaisia, vaan yleensä ’ruotseja’, ruotsalaisia. Karjalaisten näkökulmasta Ruotsin kruunun alamaiset, jotka erityisesti vuoden 1617 jälkeen alkoivat muuttaa alueelle, edustivat uutta valtaa ja läntistä ’ruotsalaista’ talonpoikaiskulttuuria, olkootkin, että suomalaisen ja ruotsalaisen talonpoikaisväestön kieli ja aineellinen kulttuuri erosivat toisistaan melkoisesti. Uskonto oli kuitenkin ruotsalaisilla ja suomalaisilla yhteinen ja sen kautta karjalaiset yhdistivät suomalaiset Ruotsin kruunuun.

Sosiaalisessa katsannossa suomalaiset ja karjalaiset olivat jokseenkin samalla viivalla: he olivat kaikki talonpoikia. Osa heistä tosin erottautui joukosta toimimalla käräjien lautamiehinä ja muissa kruunun pienemmissä luottamustehtävissä. Useimmiten lautamiehet näyttävät valikoituneen pitäjän vauraimpien talollisten joukosta. Myös karjalaisia toimi lautamiehinä niissä pitäjissä, joissa heitä enemmän asui.¹⁹

Paikallisen yhteisön yläkerrostuma koostui kruunun ja etenkin 1650-luvulta lähtien lääniin perustettujen kartanoiden eli hovien mukanaan tuomista esivallan edustajista: voudeista, upseereista ja muista herroista. Heidän taustansa oli vaihteleva, mutta kukaan heistä ei ollut suvultaan suomalainen. Pääasiassa nämä esivallan edustajat olivat lähöisin Ruotsista tai Baltiasta, jokunen oli lähtöisin myös kauempaa.²⁰ He puhuivat ruotsia tai/ja saksaa ja uskonnoltaan he olivat luterilaisia, muu ei juuri tullut Euroopan uskonsotien jälkeisessä Ruotsissa kysymykseen. Vain osa heistä kykeni puhumaan talonpoikien kanssa suomen kieltä. Myös elintavat erosivat merkittävästi talonpoikaisesta aineellisesta ja tapakulttuurista.

Esivallan näkökulmasta talonpojat, olivat he sitten suomalaisia tai karjalaisia, olivat ennen kaikkea Ruotsin kruunun alamaisia. Näin myös karjalaiset talonpojat esittivät itsensä, tehdessään valituksia kuninkaalle tai kuningattarelle. Karjalan talonpojat lähettivät kuningatar Kristiinalle (joka oli viisivuotias) valituksen vuonna 1633. He kuvasivat itsensä seuraavasti: ”me Teidän Majesteettinne alamaiset, kaikki köyhät talonpojat Karjalasta jotka olemme lähettäneet talonpoikaiset veljemme nimeltään Semen Sinkaw, Lasser Fognaw, Sergeij Iwanoff, Stefan Stefanoff, Martij Poiwloff kuninkaan luo...”²¹ Valittajat olivat Käkisalmen Karjalan ortodoksikarjalaisia, jotka pyysivät järjestämään heille pappeja, jotta karjalaiset eivät pakenisi papin puutteen vuoksi Venäjälle.

Suomalaisuuteen viitataan lähteissä silloin kun halutaan tehdä ero Käkisalmen läänin suomalaisten ja karjalaisten asukkaiden välille. Esimerkiksi Tiurulan pitäjältä vuodelta 1629 säilyneessä miespuolisen

väestön luettelossa erotetaan perheet ja henkilöt 'suomalaisiin' (*finsh/finnk*) ja 'venäläisiin' (*ryss*). Luettelosta kuitenkin näkee, että 'venäläisiksi' nimetyillä henkilöillä oli suomensukuinen sukunimi (esim. Romoinen, Äijkäijnen, Hewensilmä, Ongonen) ja että he olivat siis varmasti suomensukuista kieltä puhuneita karjalaisia.²² Etnisyyden nimeämisperusteena oli henkilön uskonto, ei kieli. Käkisalmen läänin maaherra Hinrich Månsson [Spåra] kovisteli vuonna 1635 karjalaista voutiaan Rodion Lobanoffia ryhtymään toimiin jotta sekä venäläiset (*Ryska*) että suomalaiset (*finnska*) talonpojat toimittaisivat velvollisuutensa mukaisesti hirsii luterilaisen pappilan työmaalle.²³

Tuomiokirjoissa törmätään vain harvoin talonpoikien vierasmaalaisille herroille antamiin nimityksiin. Ne pari kertaa, jotka löytyvät, viittaavat siihen, että kartanoiden herroja kutsuttiin 'saksoiksi'.²⁴ Nimitys viittaa saksalaisiin, mutta erityisesti Baltiassa, jossa saksaa puhunut väestö oli pitkään muodostanut yhteiskunnan yläkerrostuman – kartanonherrat, tärkeimmät virkamiehet ja varakkaimmat porvarit – 'saksalla' tarkoitettiin ensisijaisesti herraa ja vasta toissijaisesti saksalaista.²⁵ Huolimatta saksasanan saamasta merkityksestä 'herra', nimitys korostaa kohteensa vierautta, sillä se viittaa suoraan monien kartanovoutien balttilaiseen taustaan. Kolmas ulottuvuus on, että 'saksoiksi' nimittäminen voi liittyä saksalaisille tyypilliseksi koettuun porvarin ammattiin, kaupankäyntiin, jota harjoitettiin ahkerasti myös Käkisalmen läänin hoveissa. Myöhemmin 1800-luvulla esimerkiksi kiertäviä voinvälittäjiä kutsuttiin Karjalassa voisaksoiksi.²⁶

Entä venäläiset, miten he kutsuivat suomalaisia ja ruotsalaisia. Jo edellä on viitattu siihen, että venäläiset kutsuivat vierasmaalaisia 'nemseiksi', mykiksi. Sanalla 'nemts' tai 'nemetski' oli myös merkitys 'saksalainen', sillä Karjalaa ja Inkeriä eteläisemmillä alueilla venäläisiä vastassa oli keskiajalta lähtien saksalainen ritarikunta. Esimerkiksi 25-vuotisen sodan aikana 1580-luvulla laaditussa Äänisen alueen veroluettelossa kirjoitetaan "saksalaiset/mykät ihmiset polttivat kirkot vuonna 87" (*A tserkvi pozhgli nemetskie ljudi v 87-m godu*).²⁷ Modernilla tapaa

ymmärretyllä etnisellä taustalla ei ollut nimeämisessä merkitystä, sillä kirkkojen polttajat olivat ruotsalaisia ja suomalaisia. Sama nimeämisen käytäntö jatkui 1600-luvulla. Venäläisille kaikki rajantakaiset pohjoiset alueet mukaan lukien Baltia ja Suomi olivat ”ruotsalaisten”, ”Ruotsin saksalaisten” tai ”saksalaisten” asuttamia. Irina Tshernjakovan mukaan Vienan karjalaisten kauppakontakteista kertovista asiakirjoista ei löydy erikseen mainintaa suomalaisista, vaikka suurin osa kaupasta käytiinkin nykytermein suomalaisten kanssa.²⁸

Tatjana Bernstam on tarkastellut sitä, kuinka venäläiset nimittivät Suomen suunnasta 1600-luvulla Vienan Karjalaan ja ns. Pomorin alueelle eli Vienanmeren Kantalahden ja Äänislahden rannikolle muuttaneita ihmisiä. Bernstamin mukaan Pomorin alueen venäläiset asukkaat nimittivät läntisiä muuttajia ”kainulaisiksi” (*kajanami/kajany*) huolimatta siitä, mitä ’kansallisuutta’ he olivat, joista Bernstam luettelee ruotsalaiset, suomalaiset, karjalaiset, kainulaiset ja kveenit. Pohjanlahti tunnettiinkin Pohjois-Venäjällä ”Kainuun merenä” (*Kajanskoje more*), joka nimitys on tuttu jo vuodelta 1323 Pähkinäsaaren rauhan sopimusasiakirjan venäjänkielisestä toisinnosta. Venäläiset virkamiehet kutsuivat Bernstamin mukaan Pomorin alueelle muuttaneita Pohjanmaan suomalaisia ”kainulaisiksi nemtseiksi” (*kajanskimi nemtsami/kajanskije nemtsy*), ”latinalaisiksi” (*latistsamyi*) tai ”suomalaisen ja ruotsalaisen maan latinalaisiksi”. Kainulaisilla nemtseillä viitattiin tulijoiden läntisyyteen ja toisaalta siihen, että he eivät puhuneet venäjää. Sen sijaan ”latinalainen” tarkoitti ihmistä, joilla oli ”latinalainen” eli läntinen uskonto (*latiskoy verj*). Tämä käy selvästi ilmi siitä, että karjalaisia, jotka olivat kääntyneet luterilaisiksi, nimitettiin ”Karjalan maan latinalaisiksi” erotukseksi oikeauskoisista karjalaisista.²⁹ Nimitys on vanha ja löytyy jo varhaisista venäläisistä kronikoista, joissa kaikkia läntisen kirkon jäseniä kutsuttiin ”latinalaisiksi”. Tällöin latina liturgisena kielenä on yhdistynyt toiseuden tunnistamiseen, mutta se että nimitystä käytettiin yhä 1600-luvulla luterilaisista osoittaa, että sanan merkitys viittaa ensisijaisesti läntiseen ”toiseen” uskontoon ja vasta toissijaisesti kieleen.

Käkisalmen läänin aineistosta eroteltujen väestöryhmien nimittämisen käytännössä on leimaa antavana piirteenä se, ettei toista ryhmää kutsuttu juuri koskaan sen puhuman kielen vaan uskonnon mukaan, vaikka kieltä kuitenkin pidetään nykyisessä kansallisuusajattelun läpitunkemassa ajattelussa etnisyydestä keskeisenä ryhmän identiteettiä määrittävänä tekijänä. Modernissa mielessä Käkisalmen läänissä väestöryhmien toisistaan käyttämät nimitykset olivat 'vääriä', ne viittasivat usein nykyajattelun mukaan toiseen ryhmään kuin mistä itse asiassa puhuttiin: suomalaiset olivat 'ruotšejä', 'nemtšejä' eli saksalaisia tai peräti "latinalaisia", karjalaiset olivat venäläisiä, ruotsalainen ja balttilainen herrasväki 'saksoja'. Suomalaisia kutsuttiin kruunun asiakirjoissa suomalaisiksi silloin, kun heidät oli erotettava karjalaisista, joita taas samoissa asiakirjoissa kutsuttiin venäläisiksi.

Muutamia kertoja ruotsalaisissa asiakirjoissa mainitaan kuitenkin väestöryhmän nimenä 'karjalaiset'. Esimerkiksi, kun vuoden 1617 rauhansopimuksessa sovittiin siitä, että valtakunnasta toiseen paenneet palautettaisiin, ja kun venäläiset alkoivat 1630-luvulla vaatia tämän sopimuksen kirjaimen toteuttamista, alettiin Käkisalmen läänistäkin etsiä henkilöitä, jotka olisivat tulleet sinne rauhansopimuksen solmimisen jälkeen luvatta Venäjän puolelta. Kun näiden Käkisalmen läänistä Venäjälle ja Venäjältä Käkisalmen lääniin karanneiden henkilöiden vaihtamista valmisteltiin, kutsui Käkisalmen läänin maaherra Hinrich Månsson kirjeissään Novgorodin voivodille heitä 'karjalaisiksi' (*Carelske, Kexholmske Carelar*).³⁰ Tässä "karjalainen" ei voi viitata uskontoon tai ainoastaan asuinpaikkaan, vaan erityisesti ymmärrettyyn etnisyyteen, jolla etsityt henkilöt erotettiin suomalaisista.

Pitkällisten ja suuritöisten valmistelujen jälkeen karjalaisten karkureiden vaihto järjestettiin Salmissa 27.4.1636. Venäläiset luovuttivat takaisin Käkisalmen lääniin sieltä rauhanteon jälkeen karanneita talonpoikia 86 perhettä. Lisäksi ennen luovutustilaisuutta palasi Käkisalmen lääniin vapaehtoisesti 70 perhettä. Ruotsalaiset löysivät omal-

ta puoleltaan rajaa Venäjältä Käkisalmen lääniin paenneita henkilöitä luovutettavaksi peräti yhden.³¹

Ruotsalainen esivalta kutsui siis karjalaisia 'karjalaisiksi' silloin, kun heidät oli erotettava omaksi ryhmäkseen erikseen Käkisalmen läänissä asuneista suomalaisista. Kun taas vuonna 1670 Salmin käräjillä käsiteltiin Kaarle X Kustaan sodan (1556–1558) aikaisen tavarakätkön katoamista, nimitettiin Tulemajärvellä asuneita Hovatta Simonanpoikaa ja Hedajko Matfoijanpoikaa venäläisiksi talonpojiksi Venäjän puolelta (*Ryska bönder i R:r ryska sijdan*).³² Heidän asuinpaikastaan ja patronyyminsä eli isännimensä muodosta (-poicka) voidaan kuitenkin päätellä, että he olivat karjalaisia.

Uskonnon vetämä raja-aita

Näyttää siis vahvasti siltä, ettei kielellä ollutkaan Karjalassa merkittävää asemaa alueen väestöryhmien määrittelässä toisiaan ja itseään. Havainto tukee Eric Hobsbawmin näkemystä siitä, ettei kieli ollut keskeinen elementti esimodernin ajan ihmisten tehdessä eroa toistensa välille. Hobsbawmin mukaan paljon keskeisemmässä asemassa oli uskonto.³³ Seuraavassa tarkastellaan sitä, millaisia suomalaisten ja karjalaisten talonpoikien väliset suhteet olivat ylipäätään ja rajasiko uskonto noita ryhmiä erilleen toisistaan.

Päällisin puolin karjalaisten ja suomalaisten suhteet näyttävät 1600-luvun lopulla olleen kunnossa. 1600-luvun lopulla karjalaisilla näyttää olleen edustus käräjien lautamiehistössä niissä pitäjissä, joissa heitä enemmälti asui. Samoin he olivat myös mukana suomalaisten kanssa Käkisalmen läänissä virinneissä talonpoikien yhteisissä hankkeissa, kuten kuninkaalle laadituissa valituksissa. Kuten jatkossa tullaan näkemään, eivät karjalaisten ja luterilaisten väliset avioliitotkaan olleet aivan tavattomia. Suomalaisia näyttää palvelleen karjalaistaloissa piikoina ja renkeinä, ehkä myös päin vastoin. Rinnakkainelo näyttää

sujuneen, mutta pinnan alla kuitenkin kyti ja ryhmäkuntaisuus oli vahvaa.

Sortavalan porvari Klemetti Pesu juopotteli vuonna 1690 karjalaisen talonpojan Pirtana Kauronpojan kanssa. Hän jätti tupakkaa leikkattuaan puukkonsa käden ulottuville, jolloin karjalainen kysyi häneltä ”Miksi sinä laitat puukkosu kätesi alle?”, johon porvari vastasi ”Ei saa koskaan juoda ryssien kanssa jos ei ole puukkoa käden alla”. Seurauksena oli ryhtyminen tukkanuottasille ja lopulta Pirtana sai kirveenhamarasta kolme lyöntiä selkäänsä.³⁴

Kaksi karjalaisnaista, joista toinen oli nuori tyttö, väitti Salmissa vuonna 1686 suomalaisen talonpojan sekaantuneen lehmään. Teosta verkseltä tavatulle oli luvassa ankara rangaistus. Hänet tuli joko haudata elävältä saman eläimen kanssa maahan tai polttaa roviolla.³⁵ Kuulustelussa todistajalausunnot murenivat ja mies vapautettiin syytteestä. Suomalaiset lautamiehet sanoivat, että paikkakunnan venäläiset kantavat suomalaisille sellaista vihaa, että heti kun voisivat ottaisivat nämä hengiltä. Lautamiesten mukaan karjalaiset eivät suvainneet suomalaisten asuvan heidän keskellään ja siksi he tekivät näille kaikenlaista haittaa. Karjalaisten todistusta ei lautamiesten mukaan saattanut uskoa vaikka he pysyisivätkin väitteessään, koska he eivät tietäneet mitään oikeasta kristinuskosta eivätkä osanneet isä meidän -rukousta. Syytteen nostanut karjalaisnainen tuomittiin sakkoihin, lyömään itseään suulle tunnustaen valehdelleensa ja poistumaan kärjäsälistä selkää edellä.³⁶ Salmin suomalaisten lautamiesten mukaan karjalaisten uskonto, tai siis ’oikean luterilaisen uskon’ puuttuminen, teki heistä kelvottomia todistamaan oikeudessa.

Eräänlainen avain siihen, kuinka luterilaiseen kirkkoon kuuluneiden suomalaisten ja kreikkalaiskatoliseen kirkkoon kuuluneiden karjalaisten välit miellettiin uskonnon kautta, on Anna Jesperintytär Martikaisen tapaus, jota käsiteltiin Liperin talvikäräjillä vuonna 1692 (vrt. myös s. 181–182). Annan isä oli ollut suomalainen luterilainen, mutta äiti ’venäläinen’ Kylinä Iljantytär. Kaikki pariskunnan seitsemän lasta,

Anna mukaan lukien, kastettiin isän uskontokuntaan luterilaisiksi, kuten oikeuden pöytäkirja ilmoittaa: ”meidän uskontomme mukaan.” (*efter vår religion*). Vuonna 1683 Anna oli avioitunut ”venäläisessä uskossa olevan” (*Rysk Religion*) Oleksi Säkkinen kanssa. Oleksin sukunimestä nähdään, että hän oli nykyäsittein karjalainen, ei venäläinen. Heti kun Anna oli tullut raskaaksi, hän luopui ”suomalaisesta tai luterilaisesta uskosta” (*den Finska eller Lutherska religionen*).³⁷ Oikeuden pöytäkirjan laatija kutsuu nyt luterilaisuutta ”suomalaiseksi uskoksi”, kun on tehtävä ero karjalaisten ”venäläiseen uskoon”.

Annaa alettiin syyttää noituuden harjoittamisesta, kaatumataudin, nykyäsittein epilepsian noitumisesta lapseen. Syyttäjinä eivät olleet luterilaiset, joiden uskosta Anna oli luopunut, vaan hänen karjalaiset uudet uskonsisarensa ja -veljensä. Rukiinleikkuussa kaskiraiviolla Lari Hartikainen sanoi Annalle, ”Venäläisten ja suomalaisten välillä on raja-aita ja sinä et ole nyt venäläinen etkä suomalainen. Kun tulet venäläisten puolelle he työntävät sinut luotaan ja samoin suomalaisten puolelta.” Toisen kerran aiemmin Lari oli vihjaissut Annalle tämän käännyttäisyyden seurauksista: ”Kun tulet toiseen maailmaan eivät he ota vastaan venäläisiä kääntyjiä eivätkä myöskään ruotsalaisia ja niin sinä jätät ulkopuolelle.”³⁸

Lari Hartikaisen vaimo Elina Paavilainen, Anna Martikainen ja Larin isän Ulassia Hartikaisen talossa lammaspiikana ollut Mari Hataitar istuivat keväällä 1691 Hartikaisen talon saunan eteisessä, ilmeisesti saunomisen jälkeen. Lattialla makasi myös Larin ja Elinan kaatumatautiin sairastunut poika Ivan. Naisten välille kehkeytyi toraa. Elina Paavilainen väitti Annan kironneen ts. noituneen hänet. Anna Martikainen vastasi: ”Jollet ole vielä itkenyt minun vuokseni saat vastaisuudessa itkeä.” Pelästyksissään Elina siunasi itsensä ja myös lapsensa pyhän kolmiyhdyden nimeen ja sanoi ”Herra Jeesus haluaa armahattaa lapseni”. Tähän Anna vastasi: ”*Älä siuna Ruodzin Jumalan Nimeä, eij Ruotzin Jumala sinua Cuitenin auta.*”³⁹

Jos voimme luottaa oikeudenpöytäkirjan laatijan tarkkuuteen voimme havaita Larin ja Annan siteeratuista sanoista monia asioita. Ensinnäkin pöytäkirjan laatija kutsui itse luterilaista ja kreikkalaiskatolista uskoa suomalaiseksi ja venäläiseksi uskoksi. Todennäköisesti asia hahmotettiin näin alueen väestön keskuudessa ja pöytäkirjan laatija toistaa tässä alueen asukkaiden käyttämää käsitteistöä. Lari Hartikainen sen sijaan puhuu sekä ”venäläisistä” ja ”suomalaisista”, joiden välillä on raja-aita, että ”venäläisistä” ja ”ruotsalaisista”, jotka eivät ottaisi Annaa taivaaseensa. Annalle Lutherin Jumala oli Ruotsin Jumala. Karjalaisille luterilaisuus oli suomalaisten uskonto, mutta heidän Jumalansa oli Ruotsin Jumala. Toisaalta on huomattava, ettei Lari puhunut omasta uskonnostaan ’karjalaisena’ vaan nimen omaan venäläisenä, joten hänen Jumalansakin lienee ollut Venäjän Jumala. Vastakkain olivat siis valtakuntien Jumalat, eivät niinkään etniset ryhmät.

Näyttää myös siltä, että Larin ajatuksissa sekä kreikkalaiskatolisille että luterilaisille oli olemassa tuonpuoleinen taivas, mutta siellä kummillekin eri osastot. Niille, jotka olivat luopuneet uskosta johon heidät oli kastettu ei ollut enää sijaa kummallakaan puolella. Proselyyttejä ei karjalaisten parissa siedetty, mitä kuvastaa myös Ruotsin kääntöpolitiikan huono menestys.

Avioliiton solmiminen ja perheen perustaminen eri uskontoa tunnustaneiden välillä ei siis ollut mahdotonta Käkisalmen Karjalassa 1600-luvun jälkipuoliskolla. Lapset kastettiin perheessä vallinneista kahdesta uskontokunnasta toiseen, tämäkin vielä hyväksyttiin. Sen sijaan uskonnon vaihtaminen näyttää olleen – ainakin Anna Martikaisen tapauksessa – torjuttu toimenpide. Toisaalta ruptuurisodan aikana ja muulloinkin Venäjälle joutuneet suomalaiset kääntyivät tai heidät käännytettiin pian ortodokseiksi. On myös yksi esimerkki siitä, kuinka kylällinen suomalaisia luterilaisia kääntyi ortodokseiksi, vieläpä sen radikaaliin vanhauskoisten lahkoon.⁴⁰ Karjalaisen väestön ja suomalaisten talonpoikien välillä oli siis selvä uskonnon vetämä raja-aita

sekä maallisessa että tuonpuoleisessa elämässä. Huolimatta pinnallisesti rauhallisesta rinnakkainelosta ei tuon raja-aidan yli hevin harpattu.

Talonpojat ja kruunun kätyrit

Käkisalmen läänin talonpoikaisväestössä oli tapahtunut jo jonkin verran taloudellista ja sosiaalista eriytymistä. Mitään suuria mahtitaloja ei seudulla ollut, mutta rahvas jakautui selvästikin varakkaampaan talollisväkeen ja suureen enemmistöön, joka tavallisesti tuli toimeen, mutta jo yhdenkin katovuoden tullen oli taloudellisessa pulassa, sekä jokseenkin rutiköyhään pääasiassa tilattomaan väestöön. Vauraus sikisi Käkisalmen läänissä paljolti kahdesta lähteestä: kaskesta ja kauptasta. Peltoviljelyksen määrä oli vähäinen.

Tämä taloudellinen eriytyminen ei kuitenkaan aiheuttanut suurempaa vastakkainasettelua talonpoikaisväestön sisällä. Sen sijaan yhteisöä jakava tekijä oli suhde esivaltaan. Vauraimmista talollisista valikoituneet lautamiehet saivat monissa tilaisuuksissa havaita joutuvansa säätyveljiensä vihan ja pilkan kohteiksi. Silloin, kun valmisteltiin yhteisiä hankkeita kartanon valtaa vastaan, lautamiehiä ei otettu kokouksiin mukaan siinä pelossa, että nämä kielisivät hankkeista kartanoiden isännille.⁴¹

Lautamiehiä on usein pidetty talonpoikien etujen ajajina ja talonpoikaisyhteisön edustajina oikeuslaitoksessa, joka 1600-luvulla teki paljon muutakin kuin jakoi rikollisille tuomioita. Lautamiesten tehtäviin kuului haasteiden vieminen, ulosottojen toimittaminen, verorästien periminen ja usein heidän joukostaan valittiin myös arviomiehet toimenpanemaan tilojen vuosittainen verollepano. Erityisesti näissä tilanteissa juopa esivallan käsikassaraksi ryhtyneiden ja epämiellyttävien toimenpiteiden kohteeksi joutuneiden välillä nousi pintaan.

Päätellen käräjille tuoduista kunnianloukkaustapauksista keräsivät lautamiehet kansalta runsaasti solvauksia ja köllinimiä. He olivat kruu-

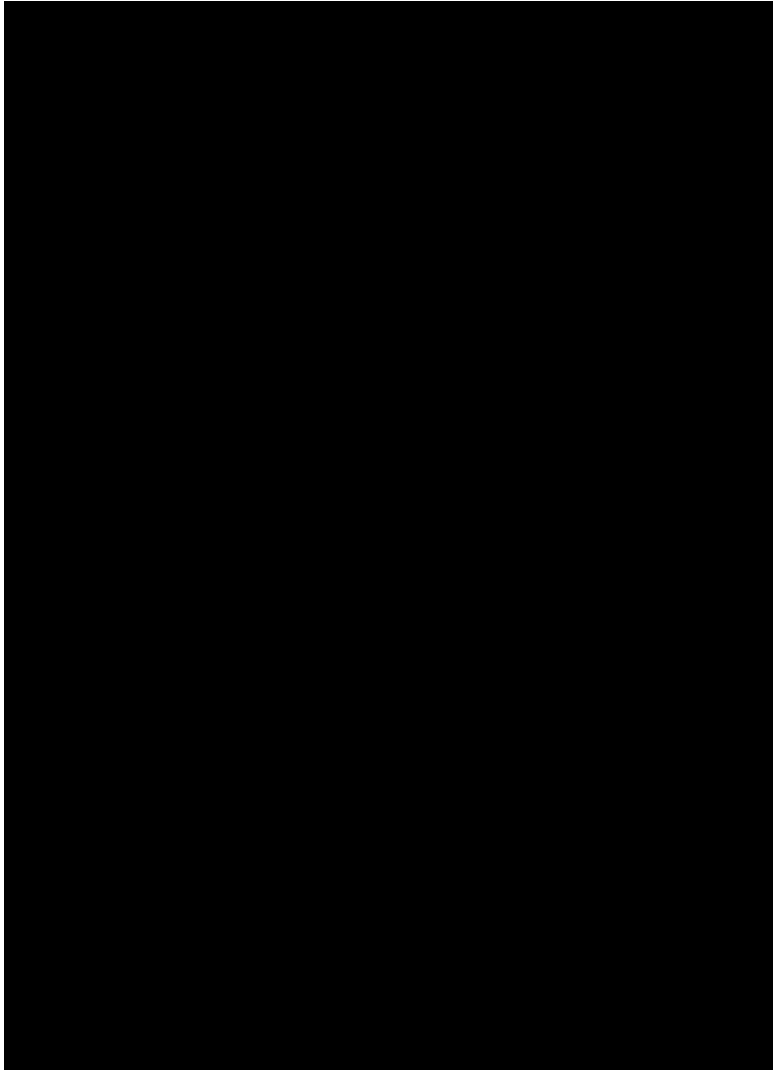
nun edustajina toimimisestaan huolimatta talonpoikia, kuten epämielittävien toimitusten kohteetkin. Mitään säätyaseman antamaa arvovaltaa, joka olisi luonut pidäkkeitä suunsoitolle, heillä ei ollut. Tavanomaisten kelmien, hunsvottien ja ryöväreiden lisäksi lautamiehet keräsivät seuraavia lisänimiä: koira, nälkäinen koira, hovin varas, kaksi lähetettyä pirua, pahuksen poika ja Perkeleen paisti, nälkäiset kuikat, omaisuuteni syöjä, maani kalvaja.⁴²

Lautamiehiin vihastuneiden talonpoikien käyttämät nimitykset ovat heidän tuntojaan ja ajatuksiaan hyvin kuvaavia. Yleisin nimitys oli 'koira'. Se osoittaa paitsi vihaa, myös ylenkatsetta 'koiran viran' hoitajaa kohtaan. Koira on ilman omaa tahtoa oleva palvelija, jonka isäntä lähettää noutamaan halutun asian: pallon, kepin, verorästit tai viemään haasteen.⁴³ Liperin Selkiellä talonpoika Kauro Rodiwanof sanoi hevosta tarvinneelle nimismies Johan Långille: "Sinäkö koira tulet minulta hevosta ottamaan."⁴⁴ "Hovin varas" liittyy 'koiran' kanssa samaan ajatukseen: hovi on lähettänyt varkaan asialle kahmimaan talonpojan viljalaareista. "Kaksi lähetettyä pirua", "pahuksen poika" ja "Perkeleen paisti" kuvaavat myös lautamiehiä lähetettyinä pahan tekijöinä, nyt lähettäjänä oli itse Paholainen.⁴⁵

Lautamiesten kutsuminen "nälkäisiksi koiriksi" tai "nälkäisiksi kuikiksi" on havainnollinen kielikuva siitä, kuinka esimerkiksi verorästien vuoksi ulosoton kohteeksi joutunut talonpoika koki omaisuutensa hupenevan 'hotkaisemalla'. Sekä nälkäinen koira että kuikka syövät lihapalan tai kalan sitä pureksimatta, yhtenä suupalana. "Maani syöjä" ja "maani kalvaja" kuuluvat samaan nimityspesueeseen, jossa varallisuus hupenee ahmimalla ja syömällä.

Rahvas, herrat ja "arkaainen viha"

Lautamiesten, arviomiesten ja nimismiesten keräämät solvaukset ja pilkkasanat osoittavat syyttävän sormensa vielä heidänkin ohitse.

Varhaisen uuden ajan ihmisten käsitys Paholaisesta oli yhtä aikaa abstrakti ja hyvin konkreettinen. Erityisesti kirjapainotekniikan kehittyttyä kansan keskuuteen levitettiin puupiiroksia, joilla viestittiin monesti lukutaidottomille talonpojille tärkeiksi katsottuja asioita. Varsin surrealistisessa Erhard Schonin puupiiroksessa Paholainen ja säkkipillit vuodelta 1535 viestitään, kuinka Paholainen saattoi koetella ihmisiä kenen kautta tahansa.

Solvauksen kohteeksi joutuneet olivat vain välikappaleita, joita isäntä käski ja siinä oli pahan alku ja juuri. Talonpoikaisten luottamusmiesten kohdalla ei etnisen ja sosiaalisen aseman yhteen kietoutunut vastakkainasettelu muiden talonpoikien kanssa ole edes mahdollinen. Entä oliko sosiaalisen ja etnisen ristiriidan yhteen kietoutuminen mahdollista talonpoikaisen maailman ja hovien isäntien ja kruunun virkamiesten välillä?

Salmin Pitkärannan talonpoika Juhani Pesu niputti korkeat kruunun virkamiehet ja kartanoiden isännät samaan kastiin, keskenään yhtä pitäväksi herroiksi. Hänen arvionsa yhteiskunnallisista suhteista liikkuu vastakkainasettelulla: köyhä kansa – rikkaat herrat. Kuultuaan kenraalikuvernöörin saapuvan Sortavalaan hän sanoi: ”Eikö suurrempia herroja tule kuin kenraali, kyllä hän amptmannin kanssa yhtä pitää kun on suuri kukkaro, ei talonpojan kanssa mitään. Kyllä meillä on täysi kuningas Salmassa, vieläkö meillä muuta kuningasta pitää.”⁴⁶ Hovin isäntä oli hänen mielestään kuin pitäjän itsevaltias kuningas, joka kanssa kenraalikuvernööri veti yhtä köyttä, ainakin jos hovin isäntä hieman lahjoi häntä.

Monissa oikeudenpöytäkirjojen jutuissa, joissa puidaan talonpoikien ja kartanonisäntien välisiä riitaisuuksia, vilahtelevat talonpoikien isännistään antamat arviot ja erityisesti heihin kohdistetut uhkaukset. Yleensä nämä pöytäkirjoihin kirjatut puheet kuvastavat lähinnä vihaa ja epätoivoa.

Jari Ehrnrooth on tuonut suomalaiseseen historiantutkimukseen käsitteen ”arkaainen viha.” Ehrnroothin käytössä muinaista ja alkukantaista tarkoittava arkaaisen käsite saa lisäksi hallitsemattoman vihan merkityksen. Ehrnrooth käsittelee käyttämänsä käsitteen kautta 1900-luvun alun paikallisten työväenyhdistysten käsikirjoitettujen lehtien tekstejä. Hänen mukaansa näissä kirjoituksissa oli kysymys ”arkaaisesta herravihasta”, ei luokkakantaisesta yhteiskunnan analyysistä.⁴⁷

Ehrnroothin ”arkaaisen herravihan” käsite on varsin altis kritiikille. On esimerkiksi kysyttävä, paljonko Ehrnroothin keräämästä arkaais-

ta vihaa kuvastaneesta aineistosta oli retoristen kliseiden sävyttämää kansan 'kaunokirjallisuutta', kiihotustarkoituksessa käytettyä propagandistien kuvakieltä ja mitä tämä aiheuttaa vihan sisällön analyysiin. Kun arkaaisen herravihan käsite ainakin implisiittisesti sisältää oletuksen siitä, että sillä oli kansan keskuudessa ikivanhat juuret, on syytä kysyä, kuvastaako myös Käkisalmen läänin 1600-luvun tuomiokirjoista kerätty aineisto hallitsematonta arkaaista herravihaa, jonka vallassa vihassaan kiivastuneet talonpojat suolsivat suustaan mitä sattui.

Heti alkuun voi todeta, että joissakin tapauksissa näin oli, mutta useimmissa tapauksissa ei. Vihan ilmaisut olivat monissa akuuteissa tilanteissa hillitsemättömiä purkauksia, mutta tilanteissa joissa harkinta oli vähänkin mahdollista, talonpojat saattoivat esittää hyvinkin viivahteikkaita tulkintoja yhteiskuntakerrostumien suhteista. Talonpoikien yhteiskuntakritiikin väline oli huumori.⁴⁸ Tähän nähden Ehrnroothin kuvaama työväenlehtien yhteiskuntakuva on hyvin totinen ja yksilotteinen. Siihen lienee syynä lehtien kirjallinen muoto. Kynän käyttöön tottumattomat työväenliikkeen kannattajat tuottivat herkästi totista ja yksilotteista propagandatekstiä. Puheessa sanan säilä on varmasti sivaltanut mehevämmin.

Karjalassa 1600-luvulla 'arkaainen viha' sai avoimen ja retorisen muodon tilanteissa, joissa osapuolet joutuivat kasvokkain ja joissa hovin isäntä tai tämän käskyläiset uhkasivat talonpojan taloudellista olemassaoloa. Nyyporin (Uukuniemi, Kesälahti, Parikkala) kreivikunnan kartanon isäntä sai tilalta häätämältään talonpojalta tappouhkauksen: "Jos minä vielä jossain tapaan arrendaattorin (hovin isännän), kuten haluankin, hakkaan häneltä pään irti."⁴⁹ Liperin ja Kiteen hovin ulosottomiehet toivotettiin seipäiden ja keppien tuella Kiteen Höksölässä helvettiin ja pikaiseen kuolemaan. Joukon päällimmäisenä ollut talonpoika lisäsi: "Isännän pitäisi itse tulla hakemaan viljaa niin leikkaisin häneltä kurkun poikki."⁵⁰ Huumori on näistä lauseista kaukana.

Tilanteet, joissa ei oltu aivan kasvokkain verorästejä katovuonna talonpojan tyhjiä viljalaareista kaapivan voudin tai häätöä toimit-

tavan kartanonisännän kanssa, kirvoittivat talonpoikien suusta vivalhteikkaan kirjon arvioita kartanonisäntien asemasta ja ominaisuuksista. Lähes aina näitä lausuntoja sävytti huumori. Ihmisruumiista vertauskohtansa hakeneen 1600-luvun säätyajattelun lähtökohtana oli, että kukin sääty – yhteiskuntaruumiin jäsen – huolehti omista tehtävistään: aateli sodankäynnistä ja korkeimpien virkojen hoidosta, papisto hengellisistä asioista ja porvarit kaupankäynnistä. Talonpoikien osana oli tuottaa kaikille yhteiskunnan 'jäsenille' ravintoa.⁵¹

Talonpoikien näkökulma sääty-yhteiskuntaan saattoi olla suuresti muiden säätyjen katsannosta poikkeava. Herrat olivat heidän katsannossaan talonpoikien tuottamasta viljasta riippuvaisia 'leipäsusia'. Tämä tuli esiin esimerkiksi Pyhäjärven hovin isännän kanssa riitaantuneen talonpojan puheessa keväällä 1687. Hän sanoi hovin kevätkylvöjen aikaan muille päivätyöläisille: ”Oikea mies se, jolla ei ole kappaakaan kuroja kylvettäväksi, vaan hänen täytyy kerjätä, seuloa talonpojilta, jotka viljasäkit selässään tulevat kyntämään.”⁵² Talonpoika rinnasti hovin isännän kerjäläiseen, jolla ei ollut edes omaa kylvöviljaa, vaan hän vaati senkin talonpojiltaan. ”Oikea mies” on ironinen määre, jolla korostetaan hovin isännän tarpeettomuutta.

Herrasväen keikaroiva pukeutuminen ja hyvät olot ärsyttivät rahvas- ta. Keino purkaa tuntojaan oli pilkka. Tiurulan pitäjän Kopsalan hovin alainen talonpoika suunnitteli juopotellessaan lähtemistä ratsumieheksi Jääskeen: ”Minä hylkään Bockin tilan, minä kuljen saappaissa ja kannuksissa ja paremmissa vaatteissa kuin Bock. Jumala suokoon sen ajan että palaan Jääskestä saappaissa ja kannuksissa, silloin savuaa tämän seudun hovi.” Pari vuotta aiemmin hän oli uhonnut Mustolan krouvissa: ”Minä aion polttaa Bockin talon ja hakata irti hänen jalkansa.” Erityisen huomion kohteeksi joutuivat siis hovin isännän, upseerin, saappaat ja kannukset.⁵³ Hovin isäntä Björn Finne sai kuulla Anna Ristontytär Kostilta olevansa maalaispoliisi ja ”hoikkapöksy.”⁵⁴ Hovin isäntien mahtailevaa käytöstä arvioi ääneen Kurkijoen käräjillä talonpoika kärjärahvaan joukosta: ”Isännät tuossa vaan pöllistelee.”⁵⁵

Pyhäjärvellä pidettiin paikkakunnan herrasväkeä varten ajoittain myös ruotsinkielisiä jumalanpalveluksia. Talonpoika Juhani Jortikka kuvasi käsitystään kartanonisännästä tämän ollessa kuuntelemassa ruotsinkielistä saarnaa kehottamalla suureen ääneen vaimoaan poistumaan kirkosta: ”Käy pois, Peto Saksan edessä saarnataan erityisesti, vasenkätistä punotaan.”⁵⁶ Hovin isännän nimittäminen ”saksaksi” on Suomen kansan vanhat runot -kokoelman perusteella ollut tunnettua Etelä-Karjalassa, Inkerissä ja Virossa, siis siellä, missä saksankielisen yleensä Baltiasta tulleen upseeriston ja aatelin vaikutus oli voimakkain. Pohjois-Karjalasta tällaista sanan käyttöyhteyttä ei tunneta.⁵⁷

Saarnakielenä käytetyn ruotsin kuvaaminen ”vasenkätisen punomiseksi” on kielikuvana humoristisen kiertoilmaisu, jonka täytyi olla talonpoikaisyhteisössä hyvin tunnettu. Tähän viittaa myös se, että Jortikan kerrotaan sanoneen sanansa tarkoituksellisen kovalla äänellä. Ne oli siis tarkoitettu aivan erityisesti muiden seurakuntalaisten korville, ei ainoastaan vaimolle. Saarnakielen vetäminen pilkanteon aiheeksi korostaa eriseuraisuutta, vastakkainasettelua paikallisyhteisön ryhmiin, säätyläisten ja talonpoikien välillä. Tämä on ainoa kerta, kun kieli nousee esiin aineistosta Käkisalmen Karjalan etnisiä ryhmiä jakaneena tekijänä. Toisaalta voidaan olettaa, että jo varsin visussa kontrollissa olleella alueella tällaisesta protestoinnista helposti seurasi rangaus, jonka vuoksi sen avointa esilletuomista varmasti välteltiin.

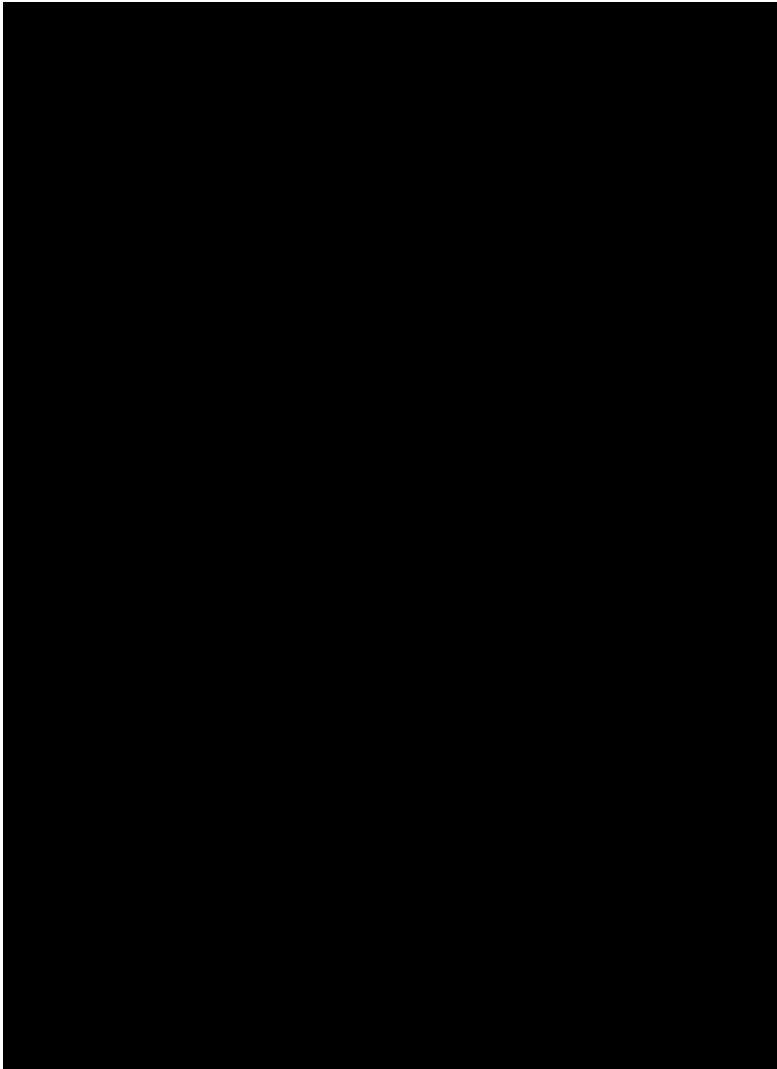
Vierasmaalaisuuteen viitattiin kuitenkin konfliktitilanteissa herkästi. Sotilas Gabriel Jönsson sai kuulla olevansa ”Tanskan koira”,⁵⁸ veronkantokirjuri Märten Långia haukuttiin ”Ruotsin hurtaksi”⁵⁹ ja kartanoa vuokrannut Olof Bergh sai kuulla olevansa ”Pohjanmaan rotta.”⁶⁰ Alkuperä oli siis olennainen osa herrasväen vierautta ja heidän kielensä ja taustansa nostettiin pilkanteon osiksi. Kun ulosottoa suorittanut vouti oli Tanskan koira, Ruotsin hurta tai eteläisemmässä Karjalassa saksa, korostivat vierautta ilmaisseet määreet toimeenpanijan julmuutta, mutta retorista rajaa vedettiin myös läntisiin maakuntiin, kuten Pohjanmaahan.

Avoimet ja salaiset käännetyt maailmat

”Nuole isäntä minun persettä ja te kanssa hunsvotit ja kelmit. Minulla on kyllä rahoja, mutta en anna puoliäyristäkään” totesi tohmajärveläinen talonpoika ulosottoa suorittamaan tulleeille lautamiehille ja hovin edustajalle.⁶¹ Samaan tapaan toivotteli eräs seppä Pyhäjärven hovin isännälle, joka antoi myydä olutta käräjäpaikan ulkopuolella: ”Se on kelmi joka antaa tätä olutta myydä täällä ja suuri huora on se joka sitä myy. Arrendaattori Orbinski on minun murhaajani ja hän saa suudella takapuoltani sillä hän on luvannut tappaa minut.”⁶² Joukio-lainen talonpoika arvioi käräjillä saamaansa tuomiota: ”Minä en väli-tä paskaakaan tuomarin ja lammaspaimenen tuomiosta, sen minä panen etupuolelta sisään ja vedän takapuolelta ulos, syljen siihen ja poljen sen tuomion jalkoihini, oli se tuomari, arrendaattori tai ryssä.”⁶³

Edellä kuvatuissa esimerkeissä toistuu ihmisen alapään ja sen toimintojen käyttö pilkkaamisen keinona. Tämä oli renessanssiajan huumoria tutkineiden mukaan erityisen tyypillinen piirre varhaisen uuden ajan komiikalle. Ulostaminen, piereskely ja takapuolen suutelu olivat erityisen suosittuja kielikuvia silloin, kun toista haluttiin toden teolla halventaa komiikan keinoin. 1600-luvulla voimakkaimmillaan olleita noituusoikeudenkäyntejä tutkinut Marko Nenonen kertoo, että noitasapattiin lentäneet noidat vahvistivat usein liittonsa Paholaisen kanssa suutelemalla tämän takapuolta.⁶⁴ Nöyryyttävä toimitus vahvisti liiton ja teki ihmisestä Paholaisen palvelijan. Samalla tapaa kuva hovin isännästä suutelemassa talonpojan takapuolta on äärimmäisen nöyryyttävä ja kääntää yhteiskunnallisen alistussuhteen ylösalaisin.

Mielikuva hovin isännästä suutelemassa talonpojan takapuolta tai eräässä toisessa tapauksessa ”vanhaa tammaa” yhdistyy Keski-Euroopassa suosittuun teemaan käännetystä maailmasta, jossa ylhäiset on alennettu ja alhaiset korotettu heidän hallitsijoikseen. Tämä käännetyn maailman teema sai voimakkaita muotoja katolisen kirkon karnevaaliperinteessä⁶⁵, eikä aihe ole kuollut modernissa maailmassakaan, vaan elää

Käännetty maailma oli suosittu teema myös lukuisissa 1600-luvun painotuotteissa. Kädet ja jalat vaihtavat paikkaa, kalat lentävät, kirkko on ylösalaisin, kärrit työntävät miestä ja hevonen ajaa vankkureita. Kuva: teoksen *The World Turn'd Upside Down* vuodelta 1647 nimiösiivu. British Library.

yhä monien karnevaalien yhteydessä. Myös taiteessa teema oli erityisen suosittu 1600-luvulla: härkä kyntää ja isäntä vetää auraa, lapsi syötää äitiään, nihti vangitsee isäntänsä ja orja lepää kun isäntä raataa.⁶⁶

Kansan naurukulttuuria on tutkittu sosiaalisten konfliktien kannalta pääosin entisessä Neuvostoliitossa talonpoikien antikulttuurina, joka nousi pilkkaamaan hallitsevien kulttuuria.⁶⁷ Uranuurtaja ja klassikko länsimaissakin on ollut Mihail Bahtin. Hän ottaa lähtökohdakseen Nikolai Gogolin pohdinnat verraten niitä Rabelais’hin. Bahtinin (Gogolin) mukaan: ”...se mikä on naurettavaa, on alhaista. Vain sitä, mikä on lausuttu ankaralla ja jännittyneellä äänellä, sanotaan korkeaksi.”⁶⁸ Koomisen vaikutelman luominen alentamalla arvostettu, pienentämällä suuri, on useiden koomisuutta tutkineiden mielestä yksi naurettavuuden luomisen keskeisiä elementtejä.⁶⁹ Bahtinin mukaan koomiseksi tekeminen poistaa pelon ja kunnioituksen, tasavertaistaa ja tekee tutuksi. Huumori liikkuu tällöin karkealla alueella ja on perusluonteeltaan kunnian riistämistä. Bahtin viittaa myös hävettyjen ruumiinosien merkitykseen tässä alentamisen prosessissa.⁷⁰

Merkityksen kääntäminen ylösalaisin näyttää olevan varsin tyypillinen varhaisen uuden ajan talonpojan käyttämä ivaamismenetelmä. Inkeriläisiä lahjoitusmaa-aikaisia ”maaojarunoja” tutkinut Olli Alho katsoo useissa Etelä-Karjalankin runoissa käytettyjen alkusäkeiden ”*Kuulkaa kuninkaan valta, kuink’ on helppo herran valta*” olevan peräisin Ruotsin ajalta. Vaikka Alho yrittääkin tulkita säkeen pilkaksi, ei hän pysty ymmärtämään, miksi juuri hovin herran vallan alaiset lauloivat tätä säettä.⁷¹ Alholta jää näkemättä, kuinka ylösalaisin kääntämisen tuottaman ironian kautta raskas kohtalo kääntyi ”helpoksi”.⁷²

James C. Scott on tuonut tutkimuksen valokeilaan sanoihin ja eleisiin kätkeyn vastarinnan. Hän aloittaa erään monista kansan vastarintaa käsittelevistä teoksistaan vanhalla etiopialaisella sananlaskulla: ”Kun rikas herra kulkee ohi, viisas talonpoika kumartaa syvään ja pieraisee hiljaa.” Scottin esimerkissä symbolinen alamaisuuden osoitus muuntuu kohteeltaan kätköön jäävien alapääntoimintojen kautta

loukkaukseksi, kunnian osoittaminen kääntyy halveksunnaksi. Tämä vastarinta oli kätkeytä siksi, että rahvas ei suinkaan saattanut puhua suutaan puhtaaksi vallan edustajien edessä. Scott viittaaakin yhteiskuntaryhmien sisäiseen salaiseen koodistoon, jonka sanoihin ja eleisiin vastarinnan ilmaukset kätkettiin.⁷³

Sanan ja hiljaisuuden mahti

Useimmille 1600-luvun ihmisille näkyvän materiaalisen maailman lisäksi oli olemassa ylikuonnollinen maailma, jossa supranormaali vaikuttaminen toiseen, taikat ja noituus, olivat mahdollisia ja maailmankäsitykseen kiinteästi kuuluneita asioita.⁷⁴ Sanojen voimaan uskottiin: niillä saatettiin aiheuttaa pahaa tai parantaa. Tästä ovat osoituksena mm. lukuisat parannusloitsut.

Loitsu saattoi varhaisella uudella ajalla olla myös talonpoikaisen vastarinnan väline. Eteläkarjalainen Risto Pikko yritti tappaa hänet tilalta häätäneen kartanon isännän käärmeenpistosanoilla (sanat ks. s. 178). Loitsua ennen ja sen jälkeen luettiin ”isä meidän” -rukous ja sanottiin että ”*se on maacunan tarwe*”. Tuomiokirjan mukaan näin menetellen uskottiin, että vastustaja tai hänen karjansa kuolee kahdessa päivässä.⁷⁵ Kartanoiden isäntäänsä työlääntyneet pielisjärveläiset talonpojat kävivät jopa Lapissa saakka noidan puheilla saadakseen kartanon herran taikakeinoin pois päiviltä.⁷⁶

Talonpoikien vastarinnan ja sosiaalisen rajanvedon keinoista on edellä tarkasteltu puhetta. Mutta myös vaikeneminen on aina ollut kulttuuriselta ja sosiaaliselta ilmaisukyvyltään merkittävä viestintämuoto. Vaikka ihminen ei puhu ja on täysin passiivinen, hän voi silti viestiä erittäin voimakkaasti. Hiljaisuus onkin yksi Michel Foucaultin tunnetuksi tekemän diskurssin käsitteen merkittävä ulottuvuus joka kantaa vahvoja sisällöllisiä merkityksiä.⁷⁷ Hiljaisuus voi kuvastaa monenlaisia tunnetiloja ja sosiaalisia suhteita, mutta yksi vaikenemisen monis-

ta merkitysulottuvuuksista on vihan ja sosiaalisen protestin osoittaminen.

Käkisalmen läänin käräjöpöytäkirjoista 1600-luvun loppupuolelta löytyy kaksi esimerkkiä vaikenemisesta, joissa kartanoiden isännät kokivat tilanteen niin uhkaaviksi, että he katsoivat tarpeelliseksi kirjauttaa tapahtuman oikeuden pöytäkirjaan. Kiteen hovin vuokrannut Jacob Ruuth kertoi joutuneensa vuonna 1667 veronkeruumatkalla Soanlahden miesten uhkaamaksi. Kun hovin isäntä tuli kylään, kerääntyivät kylän kaikki miehet yhteen pirttiin. Ruuthin astuessa sisään, istuivat kaikki miehet penkeillä seinän vierustoilla hattu päässä ja hiljaa.⁷⁸

Hatulla sinänsä – siis sillä millainen se oli – oli varhaisen uuden ajan säätö-yhteiskunnassa tärkeä symbolinen merkitys henkilön sosiaalisen aseman osoittajana. Myös hatun pitäminen päässä ja se, milloin se piti ottaa pois päästä oli tarkasti tapakulttuurin säätelemää ja se oli sidoksissa aivan erityisesti sosiaaliseen arvoasteikkoon. Hattu oli vapaan miehen merkki.⁷⁹ Siksi talonpojan oli paljastettava päänsä ylempänsä läsnäollessa⁸⁰, tämä tapahan ei ole tuntematon modernillekaan ajalle. Hatun pitäminen päässä esivaltaa edustaneen kartanon isännän edessä oli voimakas protesti. Hattu päässä esiintyvä julisti olevansa vapaa toisen käskyvallasta. Soanlahden miehet eivät siis tunnustaneet Ruuthia isännäkseen. Hiljaisuuden, sen etteivät hattu päässä istuneet talonpojat vastanneet hänelle mitään, Ruuth koki niin voimakkaasti uhkaavana, että hän epäili henkensä olleen vaarassa.

Sakkolan Petäjärven hovin talonpojat eivät suostuneet menemään kartanon pellolle päivätöihin. Kun kartanon isäntä Robert Klöfwerskiöld meni itse hakemaan talonpoikaansa Risto Vesikkoa päivätyöhön, eikä tämä suostunut, löi Klöfwerskiöld talonpoikaa pienellä piiskalla. Talonpoika pakeni metsään. Muu pihalla seisonut talon väki oli aivan hiljaa eikä suostunut vastaamaan kartanon isännälle mitään.⁸¹ Kartanon isäntä koki vaikenemisen uhkaavana ja tietenkin raivostuttavana niskurointina.

Talonpoikaa kohtaan, joka ei totellut käskyjä eikä vastannut puhuteluun, ei kartanon isännälläkään ollut juurikaan muita keinoja käytettävissään kuin väkivalta, mutta senkin kohtuuton käyttö oli kielletty. 1600-luvun oikeudenpöytäkirjoista tapaa useamman kerran tuomarin kirjauttaman sananparren siitä, että ”talonpojan tuli nauttia lakia, ei laakia.”⁸² Käräjiin haastaminen oli ainoa laillinen tapa yrittää rangaista uppiniskaisia.

Talonpojan kannalta vaikeneminen ilmensi suhdetta kartanon isäntään ja hänen vaateisiinsa hyvin monitasoisesti. Ensinnäkin se ilmaisi selvästi haluttomuuden totella ja siten asetui selkeästi oppositioasemaan isäntään nähden. Toiseksi vaikeneminen ilmaisi myös keinottomuutta, sitä, etteivät talonpojat hanakasti ryhtyneet julkisesti vastustamaan isäntäänsä. Olisi ollut paljon suurempi ja vaikeammin sovitettava rike käydä isäntään käsiksi tai vastata hänelle hävyttömillä sanoilla. Kolmanneksi vaikeneminen kuvasti tehokkaasti myös vihaa. Tämän ulottuvuuden säätyläisetkin tunsivat selvästi potentiaalisena uhkana heidän fyysisistä koskemattomuuttaan kohtaan. Onkin sanottu, että hiljaisuus vallitsee sellaisten vihamiesten välillä, joilla ei enää ole toisilleen mitään sanottavaa ja joiden välejä sanat eivät voisi enää kuin pahentaa.⁸³

VIITTEET

- 1 Kross, Jaan, *Uppiniskaisuuden kronikka. Balthasar Russowin tarina*. WSOY – Juva 2003.
- 2 Kross, ks. erit. s. 146–147, s. 153–154, s. 564–565.
- 3 Lehtinen, Erkki, 'Kielestä suomalaisten ryhmätuntomerkinä Ruotsin vallan kaudella.' *Historiallinen Aikakauskirja 1–1967*. s. 1–2.
- 4 Magnus, Olaus, *Historia om de Nordiska Folken*. Andra delen. Östervåla 1976. s. 239. (Ensimmäinen painos Rooma 1555).
- 5 Lehtinen, Kielestä suomalaisten ryhmätuntomerkinä, s. 4–5. Lainaus Erkki Lehtisen mukaan.
- 6 Lehtinen, Kielestä suomalaisten ryhmätuntomerkinä, s. 7.
- 7 Ks. Selovin katekismus. Toim. Aarne Purola. Mikkelin läänin maakuntaliitto. Mikkelä 1984.
- 8 Lehtinen, Erkki, 'Suomalainen patriotismi ja kansallistunne Ruotsin kaudella.' *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Jyväskylä 1989. s. 27.

- ⁹ Lehtinen, Kielestä suomalaisten ryhmätuntemerkkinä, s. 6.
- ¹⁰ Armstrong, John A., *Nations before Nationalism*. The University of North Carolina Press – USA 1982. s. 5, s. 14, s. 51; Hobsbawm, Eric, *Nationalismi*. Vastapaino – Tampere 1994. s. 61; ks. myös Tägil, Sven, 'Ethnic and national minorities in the Nordic nation-building process: theoretical and conceptual premises.' *Ethnicity and Nation Building in the Nordic World*. Ed. Sven Tägil. Hurst & Company, London 1995. s. 15.
- ¹¹ Armstrong, s. 201–203.
- ¹² Armstrong, s. 204, myös s. 216. Modernin ajan esimerkki kirjoitustapaan liittyvästä stigmasta on murteista kokoon pantu serbokoatian kieli, jota katoliset kroaattit kirjoittavat latalainaisin ja ortodoksiset serbit kyrillisin kirjaimin. Ks. esim. Hobsbawm, 65, s. 70.
- ¹³ Tästä ks. Tarkiainen, Kari, *Se vanha vainooja. Käsitukset itäisestä naapurista livana Julmasta Pietari Suureen*. Historiallisia Tutkimuksia 132. Suomen Historiallinen Seura – Jyväskylä 1986.
- ¹⁴ Armstrong, s. 231–232, Hobsbawm, s. 86–87.
- ¹⁵ Tästä ks. Katajala, Kimmo, *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800)*. Historiallisia Tutkimuksia 212. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Vammala 2002. s. 145–146.
- ¹⁶ Hobsbawm, s. 58.
- ¹⁷ Virtaranta, Pertti, Muuton historiaa. *Kauas läksit karjalainen. Matkamuistelmia tverinkarjalaisista kylistä*. Helmi ja Pertti Virtaranta. WSOY – Porvoo 1986. s. 9.
- ¹⁸ Holhojahallitus Länsipohjan maaherra Stellan Mörnerille 3.4.1638. *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar angående Sweriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie*. Utg. And. Anton von Stiernman. Andra del. Stockholm 1750. s. 156.
- ¹⁹ Käkisalmen läänin lautamiehistä ks. Katajala, *Nälkäkapina*, s. 225–233.
- ²⁰ Kartanoita 1680- ja 1690-luvulla hoitaneiden veronvuokraajien taustasta ks. Katajala, Kimmo, *Säätyläisiä ja nousukkaita. Veronvuokraus osana sääty-yhteisöä vuosina 1683–1700*. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja N:o 95. Joensuu 1990. Erit. matrikkeli s. 83–96.
- ²¹ Karjalan talonpoikien valitus kuningatar Kristiinalle 8.6.1633. *Livonica II*. vol 209. RA. "Wir Ihr Majjt untertänige alle auss Korelen armen bauern, haben geshecket auss unserer mit bröder baueren mit Nahmen Semen Sinkaw, Lasser Fognaw, Sergeij Iwanoff, Stefan Stefanoff, Martij Poiwloff, an zu Königen..."
- ²² *Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta III*. Toim. Irina Tšernjakova, Kimmo Katajala. Joensuun yliopisto – Karjalan tutkimuslaitos. Venäjän tiedeakatemia – Karjalan tiede-keskus. Venäjän vanhojen asiakirjojen keskusarkisto. Joensuu – Petroskoi 1993. s. 353–384.
- ²³ Käkisalmen maaherra Hinrich Månsson vouti Rodon Lobanoffille 7.10.1635. *Livonica II*, vol 370. Käkisalmen maaherran registratuura 1635. RA.
- ²⁴ Esim. Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 23.–31.3.1686. s. 100v. gg 5. KA. mf.
- ²⁵ Hobsbawm, s. 58.
- ²⁶ Esim. Katajala, Kimmo, 'Karjala ja Savo kääntyvät kaakkoon' *Itä-Suomi ja Pietari. Kirjoituksia*

- toimeentulosta suurkaupungin vaikutuspiirissä.* Toim. Kimmo Katajala. Studia Carelica Humanistica 9. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta. Kitee 1997. s. 59.
- 27 'Äänen pogostien kirjurinkirja 1582/83.' *Asiakirjoja... III.* s. 35.
- 28 Tshernjakova, Irina, 'Venäjän Lapin pogostan ja Suomen asukkaiden väliset kauppakontaktit 1600-luvulla'. *Rajamailla I 1994.* Toim. Kyösti Julku. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys. Rovaniemi 1995. s. 133–136.
- 29 Bernstam, T. A., Pomori. *Formirovaniie gruppy i sistema hozjaistva.* Akademiija Nauk SSSR. Institut etnografii im. N. N. Mikliho-Maklaja. Leningrad 1998. s. 56. "Kainuun merestä" Pähkinäsaaren rauhan asiakirjassa ks. esim. Julku, Kyösti, *Suomen itärajan synty.* Studia Historica Septentrionalia 10. Rovaniemi 1987. s. 101–102.
- 30 Ks. esim. Käkisalmen läänin maaherra Hinrich Månsson Spåra Novgorodin voivodille 17.1.1636; samoin 11.3.1636. Livonica II, vol 371. Käkisalmen maaherran registratuura 1636. RA.
- 31 Käkisalmen läänin maaherra Hinrich Månsson Spåra kuninkaalliselle majesteetille 20.5.1636. Livonica II, vol 371. Käkisalmen läänin maaherran registratuura 1636. RA. Maaherran vuoden 1636 registratuurassa on laaja karkureiden vaihtoprosessia käsittelevä kirjeenvaihto.
- 32 Olavi Martinpoika Lankisen valitus kuninkaalliselle majesteetille, ilman päivystä. Liitteenä pöytäkirjanote Suistamon ja Salmin syyskäräjät 28.–29.9.1670. Livonica II, vol 209. RA.
- 33 Hobsbawm, s. 66–75.
- 34 Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 16.–20.2.1691. s. 36v–37. gg 10. KA. mf.
- 35 KrML, Törkeitten asiain kaaren kohta 14, s. 135. KA. mf.
- 36 Salmin ja Suistamon kesä- ja syyskäräjät 20.–23.10.1686. s. 135v–136v. gg 5. KA. mf.
- 37 Liperin talvikäräjät 8.–12.2.1692. s. 138v. gg 11. KA. mf.
- 38 Liperin talvikäräjät 8.–12.2.1692. s. 139–140v. gg 11. KA. mf. "*Dhet lägges een gärdesgård emellan Rysser och Finnar, menandes een Medelbolk, och du ähr nu hwarken Ryska eller Finska, när du kommer på Ryssernas sijda, så stöta dhe digh derifrån och äfwen så från finnernas sijda.*" "*När du kommer i een annan värld så taga dhe Ryska tågh ej emoth ej heller dee Swenske och så blifer du uthstöter.*"
- 39 Liperin talvikäräjät 8.–12.2.1692. s. 141. gg 11. KA. mf. "*Om du ej haar förgråtit för min skull, så skall du frambdeles få gråta.*"
- 40 Katajala, Kimmo, 'Savuna taivasten valtakuntaan. Vanhauskoisten polttoitsemurhat Ruotsin Karjalassa 1600-luvun lopulla.' *Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa.* Toim. Kimmo Katajala. Tietolipas 140. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Jyväskylä 1995. s. 181–207.
- 41 Katajala, *Nälkäkapina*, s. 232.
- 42 Katajala, *Nälkäkapina*, s. 150.
- 43 Vrt. myös Renvall, Pentti, *Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa.* Turun yliopiston julkaisuja, sarja B humaniora, osa XXXIII. Turku 1949, s. 40, s. 160.

- 44 Liperin talvikäräjät 26.–28.2.1689. s. 56v. gg 8. KA. mf. ”*Sinäkö Coira tulet minulta häwosta ottaman.*”
- 45 Vielä 1800-luvulla eli kansantarinoina Savossa ajatus siitä, että aatelisten alkuperä liittyisi Paholaiseen. Ks. Åström, Anna-Maria, ’Savon herrasväki kansan silmin. Kuinka käsitellään vierasta, kuinka koetellaan rajoja.’ *Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa.* Toim. Kimmo Katajala. Tietolipas 140. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Jyväskylä 1995. s. 212–213.
- 46 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 27.–30.3.1688. s. 144–144v. gg 7. Ks. myös Kuujo, Erkki, *Taka-Karjalan verotus v:een 1710.* Historiallisia Tutkimuksia LII. Suomen Historiallinen Seura – Forssa 1959, s. 176. ”*Eikö Surembj Herroj tule, Cuin Generali, kyllä hän amptmannin Cans pitää, Cuin on suurj kuckaro, Eij Talonpojan Cans mitän; Kyllä meil on täys Cuningast Salmis, Wieläkö meil muta Cuningast pitää.*”
- 47 Ehrnrooth Jari, *Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914.* Historiallisia Tutkimuksia 167. Suomen Historiallinen Seura – Jyväskylä 1992. s. 471–478.
- 48 Talonpoikaista huumoria ovat Suomessa tarkastelleet esim. Lamberg, Marko, ’Arvokkuus, valta ja huumori myöhäiskeskiajan yhteiskunnassa.’ *Ihmeiden peili. Keskiajan ihmisen maailmankuva.* Toim. Susanna Niiranen ja Marko Lamberg. Atena – Jyväskylä 1998. s. 55–81; Viikuna, Kustaa H. J., ’Herotes oli koira: humoristinen puhe rikoksena.’ *Rikos historiasa.* Toim. Olli Matikainen. Jyväskylän historiallinen arkisto 5. Jyväskylä 2000. s. 229–266;
- 49 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 1.–4.3.1687. s. 77. gg 6. KA. mf.
- 50 Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 16.–22.3.1688. s. 119v–120. gg 7. KA. mf.
- 51 Ks. esim. Karonen, Petri, *Pohjoisen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809.* WSOY – 1999. s. 164–165.
- 52 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 11.–17.10.1687. s. 207. gg 6. KA. mf.
- 53 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan syyskäräjät 12.–17.11.1688. s. 248v–249. gg 7. KA. mf. Karjalaisen valahtoinen puhdistautuminen syytöksistä Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan kesä- ja syyskäräjät 11.–16.11.1689. s. 191. gg 8. KA. mf.
- 54 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 18.–23.11.1689. s. 198. gg 8. KA. mf.
- 55 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan talvikäräjät 7.–12.3.1687. s. 102v. gg 6. KA. mf. ”*Isännät tuossa wan pöllistele.*”
- 56 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 23.–31.3.1686. s.100v. gg 5. KA. mf. ”*Käy pois, nytt Päto Saxan edes Sarnatan erittäin, wasen kätist Punotan.*”
- 57 Ks. *Suomen Kansan Vanhat Runot* XIII 3, s. 266–286; Alho, Olli, *Orjat ja isännät. Tutkimus Inkeriläisistä maaorjunoista.* Suomi 123:1. Vaasa 1979. s. 65; Rantatupa, Heikki, ’Narvan marssista maaorjuuden lakkauttamiseen.’ *Näkökulmia Baltian maiden historiaan ja kulttuuriin.* Jyväskylä 1989. s. 47.

- 58 Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 21.–28.2.1687. s. 68v. gg 6. KA. mf.
- 59 Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 23.–24.3.1688. s. 130v. gg 7. KA. mf.
- 60 Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimarvaaran kesä- ja syyskäräjät 4.–9.11.1689. s. 181. gg 8. KA. mf.
- 61 Kiteen ja Tohmajärven talvi- ja kesäkäräjät 26.–27.6.1696. s. 17v–18. gg 15. KA. mf. "*Nole isändä minun pärsät ja tee kans huusfättit ja Skälmit*".
- 62 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven talvikäräjät 3.–8.4.1693. s. 93. gg 12. KA. mf. "...han mä kyssa mig baak...".
- 63 Kurkijoen, Räisälän ja Tiurulan talvikäräjät 13.–18.2.1688. s. 31. gg 7. KA. mf.
- 64 Nenonen, Marko, *Noituus, taikuus ja noitavainot. Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla vuosina 1620–1700*. Historiallisia Tutkimuksia 165. Suomen Historiallinen Seura – Jyväskylä 1992, s. 88.
- 65 Esim. Le Roy Ladurie, Emmanuel, *Karnevaalit. Kynttelinpäivästä 1579 piinaviikolle 1580*. Jyväskylä 1990. ks. usein kohdin. Käännetyn maailman aiheilmaa saattoivat käyttää myös valtaa pitävät osoittaakseen, että on olemassa yhteiskunnan järjestys, jonka arvoja ei voi muuttaa esim. emt. s. 118.
- 66 Ks. esim. Kunzle, David, 'World Upside Down: The Iconography of a European Broadsheet Type.' *The Reversible World. Symbolic Inversion in Art and Society*. Ed. Barbara A. Babcock. London 1978. erit. s. 61–64.
- 67 Kovalenko, Gennadi, *Feodaalisen Venäjän luokkataistelu ja talonpoikaissodat nykyisen neuvostoliittolaisen historian kirjoituksen kannalta*. Painamaton esitelmä.
- 68 Bahtin, Mihail, *Kirjallisuuden ja estetiikan ongelmia*. Moskova 1979. s. 512.
- 69 Knuutila, Seppo, *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksina*. Jyväskylä 1992. s. 106–107. Knuutila esittelee tässä Th. Lippsin ja H. Spencerin pohdintoja.
- 70 Bahtin, s. 845–846; myös Knuutila, s. 101.
- 71 Alho, s. 28–30.
- 72 Vrt. myös Lihatshev, Dmitri, 'Nauru muinais-Venäjällä'. *Johdatus nauruun. Reunamerkitöjä venäläisyydestä*. Pietari-säätiön julkaisuja 1. Pieksämäki 1994. erit. s. 8–12, ks. myös koko artikkeli, jossa monet 'venäläisinä' esitetyt piirteet ovat hyvinkin yleistettävissä varhaisen uuden ajan eurooppalaiseen kansan naurukulttuuriin.
- 73 Scott, James C., *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*. Yale University Press – Ann Arbor, Michigan 1990. Eri kohdin. Lainaus nimiöaukeamalta "*When the great lord passes the wise peasant bows deeply and silently farts.*"
- 74 Tällainen supranormaalin sisältävä maailmankäsitys ei ollut 1600-luvullakaan aivan niin särötön kuten useimmiten esitetään, ks. esim. Heikkinen, Antero, *Paholaisen liittolaiset. Noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla*. Historiallisia Tutkimuksia 78. Suomen Historiallinen Seura – Helsinki 1969. s. 310–316.
- 75 Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 11.–17.10.1687. gg 6. KA. mf.
- 76 *Pielisjärven historia I*. A. S. Kilpeläinen, A. L. Hintikka, V. A. Saloheimo. Kuopio 1954. s. 348.

- ⁷⁷ Foucaultlaisesta hiljaisuuden merkityksenannosta ks. Österberg, Eva, 'Strategies of silence. Milieu and mentality in the Icelandic sagas.' *Mentalities and Other Realities. Essays in Medieval and Early Modern Scandinavian History*. Lund Studies in International History 28. Lund 1991. s. 10.
- ⁷⁸ Kuujo, Erkki, *Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana*. Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö – Helsinki 1963. s. 158–160; Katajala, Kimmo, *Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697*. Historiallisia Tutkimuksia 185. Suomen Historiallinen Seura – Jyväskylä 1994. s. 152.
- ⁷⁹ Valaisevat esseet pukeutumisen saamista sosiaalisista merkityksistä varhaisella uudella ajalla ks. Englund, Peter, *Suuren sodan vuodet*. WSOY – Juva 1996, s. 176–178 ja s. 251–254.
- ⁸⁰ Ks. esim. Ylikangas, Heikki, *Aikansa rikos – historiallisen kehityksen valaisijana*. WSOY – Juva 2000. s. 256.
- ⁸¹ Katajala, *Nälkäkapina*, s. 162.
- ⁸² Ks. esim. Katajala, *Suomalainen kapina*, s. 337.
- ⁸³ Österberg, s. 23.

YKSI KAIKKIEN JA KAIKKI YHDEN PUOLESTA

Tohmajärven kapina

Harvinaista herkkua

Käsitys vuonna 1679 tapahtuneen Tohmajärven kapinan kulusta ja taustoista on tähän saakka perustunut Mauno Jokipiin kreivi- ja va-paaherrakuntia käsitelleen väitöskirjan toiseen osaan, joka ilmestyi vuonna 1960. Jokipii perusti esityksensä kapinatapahtumista pääasiassa Käkisalmen läänin tuomiokirjasarjan tietoihin, kapinajohtaja Tuomas Paakkunaisen kohtalon hän selvitti läänintilien avulla. Aiheeseen myöhemmin palanneet ovat tukeutuneet Jokipiin kuvaukseen.¹

Jokipiille oli selvää, että Tohmajärven kapinaa käsitelleitä asiakirjoja on täytynyt olla paljon enemmän. Hänen käyttämässään asiakirjoissa kerrotaan kapinaa käsitelleistä käräjätutkinnoista, joiden pöytäkirjoja ei Käkisalmen läänin käräjöpöytäkirjojen sarjasta löydy. Jokipii myös huomauttaa tästä. Hän joutuukin kuvaamaan monia sellaisia asiakirjoja, joita hänellä ei ole ollut käytössään, oikeuden pöytäkirjoista poimimiensa tietojen avulla. Näinhän historiantutkija joutuu menettelemään silloin, kun alkuperäiset asiakirjat ovat kadonneet.

Asiakirjat ovat saattaneet kadota monella tapaa, onhan noista tapahtumista kulunut aikaa yli 300 vuotta. Kihlakunnanoikeuksien tuli alistaa kaikki kuolemalla rangaistut rikokset hovioikeuksille. Tällöin

hovioukuteen lähetetyn pöytäkirjan mukana lähetettiin myös asiaan kuuluneita asiakirjoja. Kuten tunnettua, suurin osa Turun hovioikeuden arkistosta tuhoutui Turun palossa vuonna 1827, ja siinä roviossa on todennäköisesti kadonnut myös suurin osa Tohmajärven kapinaan liittyneistä asiakirjoista.

Mutta myös hovioikeudella oli ylempänsä. Erittäin raskaita rikoksia koskeneet hovioikeuden päätökset ja ne päätökset, joista oli valitettu, tuli vahvistuttaa kuninkaalla. Tällaiset asiat käsiteltiin valtaneuvoston ja kuninkaan yhteisistunnoissa. Näistä istunnoista tuli valtakunnan ylin oikeusistuin, jota alettiin kutsua oikeusrevisioksi. Myös hovioikeus lähetti oikeusrevisiolle tausta-aineistoksi jäljennökset tärkeimmistä asiaan liittyneistä asiakirjoista. Lisäksi oikeusrevision arkistoon päätyivät sille alistetuissa asioissa suoraan kuninkaan kansliaan jätetyt asiakirjat.

Etsiessäni Ruotsin Kansallisarkistosta (*Riksarkivet*) tietoja Suomen alueen 1600-luvun talonpoikaislevottomuuksista, tein yllättävän löydön, sikäli kun yllättäväksi löydöksi voidaan kutsua asiakirjojen löytämistä arkistosta juuri sieltä, missä niiden pitääkin olla. Oikeusrevision päätösasiakirjojen (*Justitierevision, utslagshandlingar*) joukosta löytyi Tohmajärven kapinaa käsittelevä asiakirja-akti, jossa on 20 alkuperäistä asiakirjaa tai niiden oikeaksi todistettua jäljennöstä. Näissä asiakirjoissa on vain yksi sellainen, joka sisältyi Jokipiin käyttämään lähdeaineistoon.

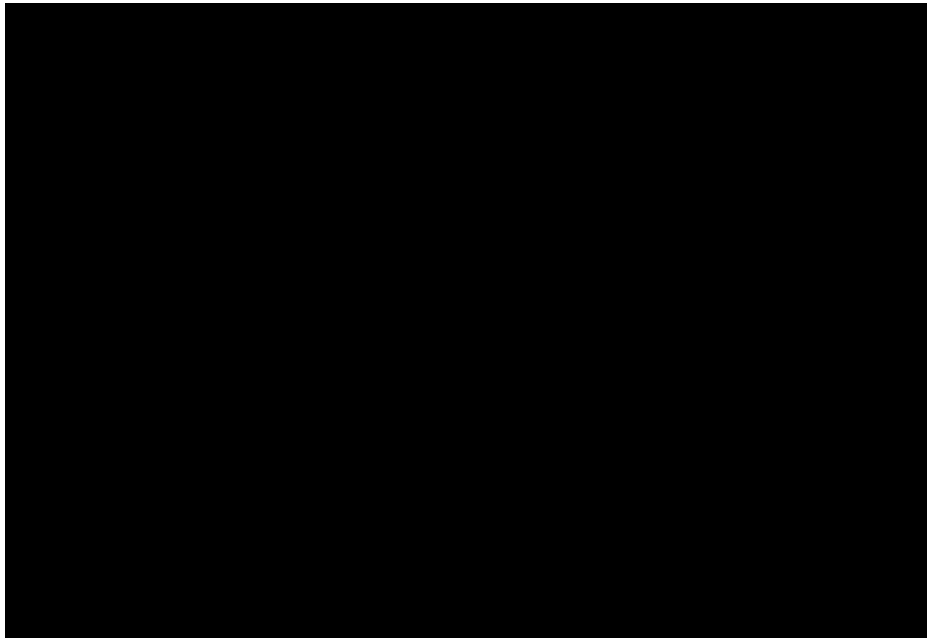
Vain harvoin vanhempien aikojen tutkija pääsee herkuttelemaan lähdeaineistolla, jota kukaan ei ole aiemmin käyttänyt tutkimuksissa tai muutoin esiteltyt julkisuudessa. Uusi lähdeaines tarjoaa uutta tietoa tapahtumien taustasta sekä lukuisia asian viranomaiskäsittelyn etenemisestä kertovia tarkennuksia. Myös kapinan varsinainen 'syy', aihe, nousee uudelleen puntaroitavaksi. Siksi on aiheellista palata Tohmajärven vapaaherrakunnan dramaattisiin tapahtumiin 1670-luvun lopulla.

Kapinan esinäytös

Tohmajärven pogosta lahjoitettiin vapaaherrakuntana Lars Kaggelle kuningatar Kristiinan kruunajaisten jälkeisessä suuressa 'lahjoitusbuumissa' vuonna 1651. Vuonna 1661 Tohmajärvi siirtyi Lars Kaggen veljenpojan paroni Nils Kaggen omistukseen. Kagg vuokrasi vapaaherrakuntansa vuodesta 1668 lähtien kahdeksaksi vuodeksi sitä jo aiemmin vapaaherran puolesta hoitaneelle hopmanni Simon Örtkenille. On ilmeistä, ettei Simon Örtken koskaan asunut Tohmajärvellä vaan läheltä Käkisalmen kaupunkia vuokraamassaan Käkisalmen eteläisessä latokartanossa.² Tähän viittaa erityisesti se, ettei Örtkenin tiedetä kertaakaan olleen paikalla Tohmajärven käräjillä, kuten hänen velvollisuuksiinsa vapaaherrakunnan hoitajana olisi kuulunut. Käsiteltäessä vapaaherrakunnan hoitoon liittyneitä asioita Örtkenillä oli aina Tohmajärven käräjätuvassa asianhoitaja huolehtimassa hänen edustaan.³

Tohmajärven Kemien kylään oli kuitenkin rakennettu vapaaherrakunnan pääpaikaksi jonkinlainen hovi. Hankaluudet hovin vuokraajan ja alustalaisten välillä alkoivat ilmeisesti Örtkenin vuokrauskauden lopulla, kun vuonna 1675 Tohmajärveltä lähetettiin värtsiläläinen talonpoika Tuomas Paakkunainen viemään valitus vapaaherra Nils Kaggen luo. Matkakulujen peittämiseksi kerättiin tohmajärveläisiltä seitsemän kuparimarkkaa talolta.⁴ Paakkunaisen kreiville viemän valituksen sisältö ei ole selvillä, mutta Mauno Jokipiin mukaan syy hankkeeseen on selvä. Vuodet 1674–1676 olivat koko maassa ankaria kato-
vuosia. Ilmeisesti talonpojat anoivat kadon vuoksi kreiviltä helpotusta veroihinsa.⁵

Vuokrakautensa jo loputtua vuonna 1676 vuokraaja Simon Örtken lähetti valituskirjeen kuninkaalle. Tämä asiakirja on säilynyt Itämeren provinssien hallinnollisia asiakirjoja sisältävässä Livonica-kokoelmassa. Valituksessaan Örtken kuvaa, kuinka talonpojat kieltäytyivät verojensa maksusta niin, että hänen oli pyydettävä apua kenraaliku-

Tohmajärven vapaaherrakuntaa hoitanut ja vuokrannut luutnantti Simon Örtken asui 1660- ja 1670-luvuilla Käkisalmen eteläisestä latokartanossa. Kartanosta on säilynyt Hendrich Berendsin laatima asemapiirros vuodelta 1699, jossa selostetaan rakennusten sijainti ja tarkoitus. Kuvassa on kartanon päärakennus on merkitty kirjaimella K. Selytyksen mukaan herrasväki oli muuttanut sen väentuvaksi. M on vaunutupa, N on riihi, O on krouvi ja muut erilaisia talousrakennuksia. Utländska stads- och fästningsplaner, Finland. 0406 B:12:022:019. KrA.

vernööriltä. Kuvernööri lähettikin hopmannin avuksi sotilaita kantaan kruunun statioveroa ja muita saatavia.

Tohmajärveläiset eivät taipuneet. Noin 80 miehen aseistautunut joukko asettui sotilasosastoa vastaan ja ajoi nämä pakosalle. Sotilaat palasivat tyhjin toimin jalkapatikassa Käkisalmeen. Kahakan jälkeen Örtken vetosi Turun hovioikeuteen, jotta se lähettäisi komission tutkimaan talonpoikien käytöstä. Kun hovioikeudestakaan ei näyttänyt olevan apua, kirjoitti Örtken lopulta kuninkaalle ja pyysi apua vuokrausaikeisten saataviensa turvaamiseksi Tohmajärveltä.⁶

On hyvin todennäköistä, että nämä kaksi tapahtumaa – Paakkunaisen matka Tukholmaan kreivin luo vuonna 1675 ja vuokraajan ongelmat perii verosaatavia talonpojilta – liittyvät toisiinsa. Talonpojilla oli näet yleinen käsitys vielä 1700-luvullakin siitä, ettei riidanalaisia veroja tai sakkoja tarvinnut maksaa silloin, kun asia oli riitautettu esimerkiksi jättämällä niistä valitus viranomaisille tai läänityksen omistajalle, jolloin asian käsittely oli kesken. Tohmajärveläiset olivat lähettäneet valituksensa esivallalle, mutta eivät olleet vielä saaneet päätöstä asiassaan. Siksi heidän ei oman käsityksensä mukaan tarvinnut maksaa riidanalaisia veroja. Esivallan käsitys oli toinen. Verot ja rästit oli maksettava, vaikka niihin olisikin ollut odotettavissa myöhemmällä päätöksellä helpotuksia. Tämä käsitysten ristiriita johti lukuisiin konflikteihin Suomessa 1600- ja 1700-lukujen aikana.⁷

Jos Örtkenin kuvaus tohmajärveläisten aseellisesta vastarinnasta sotilasjoukkoja vastaan pitää paikkansa, on suoranainen ihme, että asia näkyy jääneen sikseen. Käyminen väkivalloin veroja keräämässä olleen sotaväen kimppuun oli ilmiselvä kapina ja sellaisena kuolemalla rangaistu teko. Jos tällaisen kapinoinnin nujertamiseen olisi toden teolla ryhdytty, olisi tuosta aikakaudesta kertoviin lähteisiin varmasti jäänyt jokin merkki tai maininta tapahtumista. Örtkenin kuvausta talonpoikien toimeenpanemasta sotilaiden karkottamisesta ei voida varmentaa mistään muusta lähteestä, siksi siihen tuleekin suhtautua varauksellisesti. Todennäköisesti Örtken ainakin jossain määrin liioiteli. On kuitenkin selvää, että hovin valtaa edustaneen veronvuokraajan välit ainakin osaan tohmajärveläisistä olivat jo 1670-luvun puolivälissä erittäin huonot.

Kiista kaskesta

Vapaaherra Kaggen vastaus tohmajärveläisten vuonna 1675 esittämään valituskirjeeseen ei ole tiedossa. Ilmeisesti hän on määrännyt vali-

tuksessa esitetyt asiat tutkittaviksi vapaaherrakunnan käräjillä, näin ainakin yleensä vastaavissa tapauksissa meneteltiin ja näin voi myös päätellä asian jatkossa saamista käännteistä. Valituksen vienyt Tuomas Paakkunainen nimittäin tuomittiin vuoden 1676 syyskäräjillä maanlain käräjäkaaren 20 kappaleen mukaan korkeisiin 40 markan sakoihin kunnianloukkauksesta⁸, sekä useisiin kolmen markan sakkoihin monenlaisista edesottamuksistaan. Lisäksi Paakkunainen sai vielä 40 markan sakon salavuoteudesta.⁹ Pitäjän valitushankkeiden nokkamieheksi ryhtynyttä Paakkunasta yritettiin panna ruotuun.

Simon Örtkenin vuokrausaika päättyi vuonna 1676 ja vapaaherrakunnan sai hoidettavakseen hopmanni Sven Stille. Toisin kuin Örtken, Stille asettui perheineen asumaan Tohmajärvelle Kemien kylässä sijainneeseen vapaaherrakunnan hoviin. Tämä merkitsi joltisenlaisista muutosta tohmajärveläisten elämään. Kun esivalta asettui asumaan pitäjään, valvonta tehostui ja hovin ylläpidon vaatimukset kasvoivat. Kylissä puhuttiin varmasti maksuista, joista ennen oli selvinnyt rahalla, mutta jotka nyt vaadittiin hoviin luontoissuorituksina.

Talonpoikien vastarinnan johtohahmoksi nousi jälleen Tuomas Paakkunainen. Hän laati eräänlaisen ”säännön” (*förordning*) siitä, kuinka paljon kunkin talonpojan tuli viedä tavaraa hoviin. Paakkunaisen mukaan jokaisen oli vietävä hoviin vain puoli kesäkuormaa (*lass*) heiniä ja yksi kesäkuorma polttopuita. Talonpojan ei tarvinnut pilkkoa hoviin vietäviä polttopuita valmiiksi, se oli hovin renkien tehtävä, väitti Paakkunainen.

Hopmanni Stillen kannalta tämä oli kapinaa. Ei ollut talonpoikien itsensä määriteltävissä, minkä verran ja millaisia maksuja hoviin kerättiin. Stille on varmasti kirjoittanut Paakkunaisen toiminnasta läänityksen omistajalle. Näin voi päätellä kirjeestä, jonka paroni Kagg lähetti 13.11.1677 vapaaherrakuntaansa. Siinä hän määräsi hopmanni Stillen vangitsemaan Paakkunaisen ja rankaisemaan häntä mellakoitsijana ja kapinantekijänä (*Mytinerare och Oprormakare*).¹⁰

Jo ennen paronin kirjeen saapumista oli Stille joutunut kahnauksiin kesällä 1677 Värtsilän kylän asukkaiden kanssa. Stille määräsi Värt-

silän kylän asukkaat kaatamaan päivätöinään noin kolmen tynnyrin-alan kasken Kaustajärven autiokylän metsään. Kasken kuivuttua Värtsilän kyläläisten päivätyövelvollisuuteen kuului tuon kasken poltto. Kun hovin amtmanni Johan Isaksson meni Stillen käskystä kahden lautamiehen Mikko Lajusen ja Ohvana Kolehmaisien kanssa kaskelle arvioimaan, kuinka paljon kylvöviljaa siihen tarvittaisiin, olivatkin Värtsilän kylän miehet kaskella jo kylvö- ja aatrauspuuhissa. Värtsiläläiset sanoivat: ”Me olemme sen itse kaataneet, me aiomme sen myös itse kylvää, ja sen kasvun Jumala meidän välillämme jakaa ja nauttii.” Varmemmaksi vakuudeksi tarkoituksestaan kylvömiehet totesivat vielä: ”Jos herra saa sen, hän pitää kaiken.”¹¹

Ilmeisesti värtsiläläisille valkeni samalla, kun heidän luvaton kylvöpuuhansa paljastui, ettei kaskesta ollut heille tulossa juurikaan iloa. He jättivätkin kolmasosan kaskesta kylvämättä eivätkä rakentaneet kasken ympärille aita. Kun kylvö nousi oraalle, pääsi karja tallaamaan kaskelle ja pilaamaan ja syömään oraan. Asia päättyi käräjille vasta helmikuussa 1678, jossa lautamiehet ja hovin amtmanni antoivat kuvauksen tapahtumista. Hopmanni Stille valitti, että Värtsilän kyläläiset olivat niin ylimielisiä ja vastahakoisia, ettei koko kuningaskunnassa ollut heidän kaltaisiaan. Lautamiehet, amtmanni ja hopmanni väittivät, että heidän oli käydessään verojen arviointimatkoilla Värtsilän kylässä valvottava yöt, pysyttävä yhdessä ja pidettävä ladattuja pistooleita valmiina väkivallan pelossa.¹²

Käräjillä Värtsilän talonpojilta tiedusteltiin syytä heidän omavaltaisuuteensa. Kaski oli kyläläisten mukaan kylvetty Ruotsiin paroni Kaggelle valitusta viemään lähetettyjen mieromiesten neuvosta. Alkuun värtsiläläiset yrittivät vilpistellen väittää kylväneensä kasken pelkästään hovin parasta ajatellen. Tahvo Partanen kuitenkin sanoi: ”Mistä me eläisimme ja maksaisimme herrasväen verot jos emme kylväisi?”¹³

Myös lautamiehet olivat sitä mieltä, että värtsiläläiset olivat kylväneet kasken uhmapäissään ja pelkästään omaa hyötyään silmällä pitäen. Käräjiä istunut lainlukija Zacharias Daalman¹⁴ antoi asiassa

päätösvallan lautamiehille. Lautamiehet äänestivät (*votera, omröstade*) asiaa, ja päätyivät yksimielisesti siihen, että värtsiläläisiä olisi rangaistava, koska he olivat kylväneet kaskan tarkoituksenaan ottaa siitä kaikki hyöty itselleen ja olla antamatta herrasväelleen mitään.¹⁵

Lautamiesten yksimielisen päätöksen nojalla lainlukija Daalman langetti paikalla olleille kahdeksalle Värtsilän talonpojalle kullekin huomattavan 40 markan sakon. Perustelu rangaistukselle löytyi Ruotsin valtakunnassa voimassa olleen kuningas Kristoferin maanlain kuninkaankaaren 28. kohdasta.¹⁶ Kaskesta seuraavana kesänä saatava sato kuuluisi hopmanni Stillelle ja talonpoikien siihen kylvämä vilja tuomittiin menetetyksi. Ne värtsiläläiset, jotka oli haastettu käräjiin, mutta jotka eivät olleet saapuneet, langetettiin poissaolosta kolmen markan sakkoon ja heidät velvoitettiin saapumaan seuraavien käräjien tutkintaan tuomittaviksi.

Jo ennen tuomion lukemista oli värtsiläläinen Tuomas Tuomaanpoika Vanninen laittanut käräjäpöydälle kaksi kuparitaalaria. Kysyttäessä hänen tarkoitustaan hän sanoi, että ne olivat vetoomusrahat siihen saakka, kunnes heidän Ruotsiin lähettämänsä mieromiehet palaisivat takaisin Tohmajärvelle. Lainlukija Daalman ei kuitenkaan pitänyt Vannisen vetoa arvoisina ja julisti tuomion.¹⁷

Mierontieillä

Hopmanni Stille ja värtsiläläisten kaskiriita antaa uutta tietoa Tohmajärven kapinan taustoista, mutta samalla se herättää useita kysymyksiä ja vaatii muutamia selityksiä, jotta talonpoikien ja lainlukijan käytöstä voi ymmärtää. Kaskiriidan yhteydessä kävi ilmi, että valituksenviejät oli jälleen lähetetty Ruotsiin paronin luo. Miehet olivat lähteneet matkaan viimeistään loppukesästä 1677 ja käsiteltäessä kaskiriitaa käräjillä helmikuussa 1678 he olivat yhä matkalla. Värtsiläläiset kutsuivat näitä valituksenviejiä mieromiehiksi (*Mierumies*).

Mieromiehiksi kutsuttiin Käkisalmen läänin alueella 1600-luvun jälkipuoliskolta 1700-luvun lopulle henkilöitä, jotka lähetettiin viemään valituksia esivallalle: milloin läänityksen omistajalle, milloin kenraalikuvernöörille, hovioikeudelle tai kuninkaalle. Mieromiesten asema talonpoikaisjohtajina on ollut kiistanalaista.¹⁸ Joka tapauksessa heillä näyttää olleen ainakin jossain määrin vaikutusvaltaa talonpoikien neuvonantajina, jonkinlaisina tilapäisjohtajina, kuten kaskiriidankin yhteydessä tuli ilmi.

Rahojen laittaminen kärjöpöydälle oli tapa, jolla vedottiin kihlakunnankäräjien päätöstä vastaan ylempään oikeusasteeseen: siviiliasioissa laamanninoikeuteen, rikosasioissa suoraan hovioikeuteen. Vannisen tarkoituksena olikin selvästi saada aikaan tilanne, jossa lainlukija Daalman ei olisi julistanut tuomiota, vaan olisi odottanut mieromiesten paluuta ja viestejä korkeampien oikeusasteiden, tässä tapauksessa paronin, päätöksistä. Koska kaski oli kaadettu päivätöinä, on aivan ilmeistä, että valituksen tuloksena odotettiin vapautusta niistä. Silloin myös päivätöinä kaadetun kaskan tuotto olisi kuulunut työn tekijöille. Tätä värttiläiset oletettavasti ajattelivat myös kylväessään kaskan.

Kolmas asia, joka kiinnittää huomiota on mieromiesten matkan ajan kohta, loppukesästä 1677 kevättälveen 1678, sillä tällaisesta valitusmatkasta ei aiemman tutkimuksen käyttämissä lähteissä puhuta mitään. Matkaan oli lähetetty jälleen Värttilän kylän Tuomas Paakkunainen, seuranaan Antti Partanen ja Sakarias Pekanpoika (*Zachris Peersson*).¹⁹ Hopmanni Sven Stille ei siten saattanut täyttää paroni Kaggen edellä mainitussa kirjeessään 13.11.1677 antamaa määräystä Tuomas Paakkunaisen vangitsemisesta ennen kevättä 1678.

Ilmeisesti miehet eivät kuitenkaan päässeet paroni Kaggen puheille, ainakaan tästä ei ole lähteissä mitään merkkejä, eikä paroni Kaggen mainitse tällaisesta vierailusta mitään niissä kirjeissään, jotka ovat säilyneet oikeusrevision arkistossa. Sen sijaan ainakin Tuomas Paakkunainen päätyi Turkuun, jossa hän alkutalvesta 1678 jätti valituksen hovioikeudelle.²⁰

Nyt valituksen kohteena eivät ainakaan olleet verot tai kadot, vaan entinen vuokraaja Simon Örtken, vapaaherrakunnan uusi hopmanni Sven Stille, sekä lainlukija Daalman. Vaikka itse valitus ei ole säilynyt, osoittavat hovioikeuden maaliskuussa 1678 Tohmajärvelle lähettämät kirjeet Örtkeniä ja Stilleä kohtaan esitetyt syytökset hyvin henkilökohtaisiksi. Daalmania syytettiin valituksessa syyttömälle Paakkunaiselle määrättyistä sietämättömistä rangaistuksista. Paakkunaisen hovioikeuteen jättämän valituksen vuoksi hovioikeus vaati hopmanneilta ja lainlukijalta selvitystä heihin kohdistettujen syytösten aiheellisuudesta.²¹

Hopmannien ja lainlukijan mahdollisesti hovioikeudelle laatimat selitykset eivät ole tallessa, mutta on selvää, että nyt valitustoimiin ryhtyneiden talonpoikien ja vapaaherrakuntaa isännöineen Sven Stillen välit olivat käytännössä poikki. Esivaltaa edustaneen toimenhaltijan syyttäminen väärinkäytöksistä tai väkivallan harjoittamisesta alustalaisiaan kohtaan oli tuona kunnianarkana aikana – oli syytöksissä perää tai ei – sama kuin kunnianloukkaus. Mieromiesten palattua Tohmajärvelle ilmeisesti alkukesästä 1678 antoi Stille paronilta saamansa käskyn mukaisesti kuudennusmiesten vangita kapinannostattajaksi leimatun Paakkunaisen. Paakkunainen tuotiin säilytettäväksi hoviin, mutta hän pääsi pakenemaan.²²

Kolmas kerta toden sanoo?

Mieromiehet eivät jääneet toimeettomiksi. Pian varustauduttiin jälleen matkaan ja vuoden 1679 kesällä Tuomas Paakkunainen, Antti Partanen ja Sakarias Pekanpoika olivat jälleen Ruotsissa. Nyt he myös pääsivät paroni Kaggen puheille. Mieromiesten matkaa käsiteltiin myös syyskäräjillä lokakuussa 1679. Tohmajärven lautamiehet sekä Matti Toivakka ja Mikko Kempainen Värtsilästä sanoutuivat irti koko valituspuuhasta. He eivät olleet olleet mukana lähettämässä miero-

miehiä matkaan eivätkä olleet maksaneet heille matkarahoja. Valitus-
ten takana olivat Värtsilän, Huhtilammen, Hammaslahden, Uskal-
järven, Peijonniemen ja Kaurilanvaaran kylät. Tarkoituksena oli saa-
da paronilta helpotusta päivätöihin sekä pellava-, heinä- ja polttopuu-
suorituksiin.²³ Tohmajärveläisiä hiersivät siis juuri ne velvollisuudet,
jotka liittyivät hovin ylläpitoon.

Lainlukija Daalman tiedusteli valituspuuhaan ryhtyneiltä, kuinka
monta päivätyötä he olivat tehneet vuosittain. Kyläläiset sanoivat teh-
neensä vuoden aikana hoville kuusi päivätyötä. Itse asiassa käräjä-
pöytäkirjan sanonnasta jää vaikutelma, ettei päivätyötä ollut tehty en-
nen Stillen hopmanniksi tuloa lainkaan, vaan ne oli korvattu rahana.
Kun Örtken ei ollut asunut vapaaherrakunnan hovissa, mihin päivä-
työtä olisi tarvittukaan! Kuusi päivätyötä vuodessa on 1600-luvun oloissa
erittäin alhainen määrä, oli sitten kysymys perintötilaansa viljelleestä ta-
lonpojasta, kruununtalonpojasta tai rälssin alaista tilaa viljelleestä lam-
puodista eli vuokraviljelijästä. Tästä huomautti myös käräjäiä istunut
lainlukija Daalman. Hän esitteli kärjärahvaalle valtiopäiväpäätök-
sen, jonka mukaan rälssillä sijaitsevaa perintötilaansa viljelevän ta-
lonpojan päivätyövelvollisuus kartanoon oli 18 renkipäivätyötä ja yh-
deksän ajopäivätyötä vuodessa. Niiden, jotka eivät omistaneet rälssin
alla ollutta viljelemäänsä tilaa vaan olivat lampuoteja, päivätyövel-
vollisuutta ei ollut mitenkään rajoitettu, vaan kartanon isäntä sai vaa-
tia niitä tarpeensa mukaan. Sitten Daalman kertoi kuinka Käkisal-
men eteläisessä läänissä ja Inkerinmaalla lampuodit, jollaisia tohma-
järveläisetkin olivat, joutuivat tekemään päivätyötä yleensä kaksi päi-
vää viikossa, jotkut jopa kolme tai neljä päivää viikossa.²⁴

Tohmajärveläisten protesti kuutta päivätyötä sekä heinä-, pellava-
ja polttopuuveroa vastaan on selvä osoitus siitä, ettei päivätyöiden tai
verorasituksen määrä ole ollut olennaisin seikka tämänkään talon-
poikaislevottomuuden nousulle. Olennaista on vero- ja päivätyöra-
situksen muuttuminen aiempaan tilanteeseen nähden tai eroavuudet
suhteessa läheisten seutujen talonpoikien verorasitukseen. Talonpoi-

kaislevottomuuksien syyt eivät siis useimmiten löydy tilikirjojen lehdistä tai vertailemalla eri alueiden päivätyöraportista siinä toivossa, että protestit olisivat nousseet alueilla, joilla rasitus oli korkein. Talonpoikaiskapinan syttymisellä on aina yhteiskunnallis-taloudellinen taustansa, mutta verorasituksen ankaruuteen syy liittyy lähes aina vain suhteellisesti.

Mieromiehet pääsivät paroni Kaggen puheille heinä- elokuun vaihteissa 1679. He jättivät paronille valituksen, jossa pyydettiin ilmeisesti helpotuksia vapaaherrakunnan veroihin, mutta aivan erityisesti siinä hyökättiin hopmanni Stillen henkilöä vastaan. Valituksessa väitettiin hopmannin vanginneen talonpoikia syyttä (tällä tarkoitettiin ilmeisesti Paakkunaisen vangitsemista kesällä 1678) ja käyneen heidän kimppuunsa ”iskuina ja lyönneinä” (*medh hugg och slagh*). Lisäksi hopmannin väitettiin ajaneen kahdeksan talonpoikaa maanpakoon (*Landz-flychtigheet*).²⁵

Paroni Kagg antoi mieromiehille mukaan kirjeen toimitettavaksi Tohmajärven kirkkoherralle, jonka tuli kääntää se suomeksi ja kuuluttaa saarnastuolista heti ensimmäisenä kirkkopäivänä. Kirjeessä paroni Nils Kagg ilmoittaa pidättävänsä (*suspensera*) hopmanni Sven Stillen toimestaan siihen saakka, kunnes tämä olisi käynyt paronin luona tekemässä selkoa vapaaherrakunnan kolmen vuoden tileistä, siis koko toiminta-ajaltaan vapaaherrakunnan hopmannina. Tänä aikana, kirjoittaa paroni Kagg, eivät hovin palkolliset eivätkä vapaaherrakunnan alustalaiset saaneet totella eivätkä palvella Stilleä, eikä Stillellä myöskään ollut lupaa kerätä mitään veroja vapaaherrakunnasta.²⁶

Vaikka paroni Kagg kirjeessään pidättikin hopmanni Stillen toimestaan, hän kirjeensä lopussa korostaa sen olevan väliaikainen toimenpide ja voimassa vain siihen saakka, kunnes Stille olisi selvittänyt asiansa ja paroni lähettänyt uuden määräyksen. Asioiden selvittyä, kirjoitti paroni Kagg, voisi Stille hyvinkin palata takaisin toimeensa. Lisäksi hän korosti, ettei kukaan saanut tehdä hopmannille tai tämän perheelle mitään pahaa. Muiden palkollisten oli huolehdittava siitä,

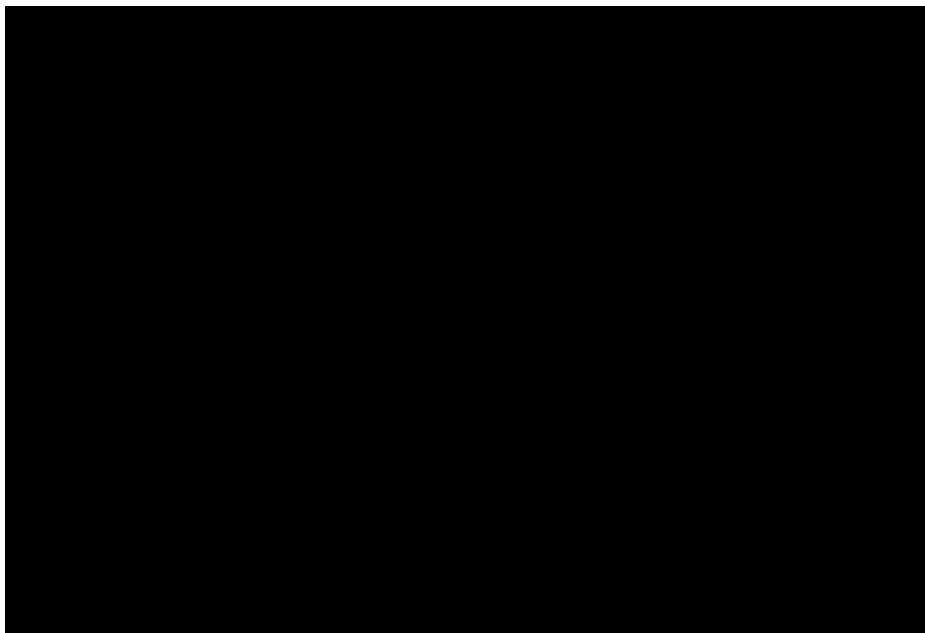

että vapaaherrakunnan alustalaiset maksaisivat hovin ylläpidolle välttämättömät maksut.²⁷ Mieromiehille ja valituspuuhaan ryhtyneille paronin vastaus näyttäytyi varmasti lähes voittona. Hopmanni oli pantu viralta, hän ei saanut enää kerätä veroja, ei vaatia päivätöitä eikä muutoinkaan määrällä tohmajärveläisiä.

Käsky käskyä vastassa

Mieromiehet näyttävät ehtineen Tohmajärvelle paroni Kaggen kirjeen kanssa lokakuun alussa 1679. Ainakin lokakuussa pidetyillä syyskäräjillä hopmanni Stille pyysi kärjärahvaalta todistusta maineestaan ja toiminnastaan. Kukaan kärjärahvaan joukosta ei nostanut ääntään hopmannia vastaan, vaan pöytäkirjaan kirjattiin, ettei kukaan tiennyt esittää hopmannista mitään muuta kuin hyvää ja kunniallista. Oikeastaan näin tapahtui aina voutien, nimismiesten ja tilanhoitajien pyytäessä mainetodistusta kärjärahvaalta. Jos joku kärjäätuvassa olisi nostanut äänensä mainetodistuksen pyytäjää vastaan, syyttämällä häntä esimerkiksi vilpistä verojen kannossa, olisi hänelle langennut myös todistustaakka. Julkinen syytös tuli näyttää toteen, tai muutoin kunnian epääjää olisi itseään odottanut ankara rangaistus. Pelkkä maineen puhdistaminen ei riittänyt. Lautamies Ohvana Kolehmainen nousi erikseen puolustamaan hopmannia. Kolehmainen kertoi seuranneensa hopmannia usein tämän verojenkeruumatkoilla. Jos talonpoika oli aikaa myöten tullut maksaneeksi liikaa veroja, oli hopmanni palauttanut ylimääräisen veron osuuden, todisti Kolehmainen.²⁸

Hopmanni Stillen käräjiltä hankkima mainetodistus ei järkyttänyt Tuomas Paakkunaisen uskoa siihen, että hänen vastustajansa oli nyt lyöty. Paakkunainen odotti selvästi, että viranomaiset ryhtyisivät paronin kirjeen vuoksi toimiin hopmannin rankaisemiseksi. Marraskuussa Paakkunainen äityi herjaamaan hopmanni Stilleä Pielisjärven kirkkoherra Johan Matthian läsnäollessa kelmiksi ja hunsvotiksi. Nämä

Käkisalmen linnan tunnusmerkki on suuri linnanportti, pyöreä bastioni, jossa ainakin 1700-luvulla säilytettiin myös vankeja. Linnanporttia lähinnä oleva toinen 1600-luvulta säilynyt kivinen rakennus toimi asevarastona. Nykyään avoimella muurien ympäröimällä linnanpihalla oli 1600-luvulla toistakymmentä rakennusta. Kuva Kimmo Katajala 2004.

olivat tuon ajan yleisimpiä haukkumasanoja, joiden julkisesta esittämisestä päätyi käräjille kunnianloukkauksesta syytettynä. Solvausten lisäksi Paakkunainen oli kertonut odottavansa, että maaherra lähettäisi 12 sotilasta vangitsemaan hopmannin ja viemään hänet Käkisalmen linnaan.²⁹

Stille on täytynyt olla perillä mieromiesten puuhista Tukholmassa ja siten hän on varmastikin osannut jossain määrin varautua hankaluuksiin. Stille on varmasti jo loppukesän 1679 aikana lähettänyt paroni Kaggelle kirjeen, jossa hän on selittänyt Tohmajärven kuohuntaa omasta näkökulmastaan. Paroni Kaggen suhtautumisessa hopmanni

Stilleen näkyy nimittäin syyskuussa 1679 nopea muutos. Tuolloin hän laati uuden käskykirjeen julistettavaksi vapaaherrakuntansa alustalaisille. Siinä hän määräsi tohmajärveläiset maksamaan kaikki maanvuokransa (*ränttor*) ja rästinsä hopmannille. Hopmannia vastustavat oli vangittava ja heitä oli rangaistava.³⁰

Hopmanni Stille oli kääntynyt pulassaan myös Käkisalmissa residenssiään pitäneen läänin maaherran Hindrich Piperin puoleen, sillä tämä lähetti marraskuun lopulla 1679 tohmajärveläisille kirjeen, jossa hän kehotti heitä olemaan kuuliaisia vapaaherrakunnan virkamiehille ja maksamaan veronsa asianmukaisesti.³¹ Maaherra ei tietenkään voinut määrätä vastoin paroni Kaggen kirjettä tohmajärveläisiä olemaan kuuliaisia hopmanni Stillelle.

Vapaaherran ja maaherran kirjeet kuulutettiin toisena ja kolmantena adventtina, joulukuun 7. ja 14. päivinä, Tohmajärven kirkossa. Myöhemmin väitettiin, että kirjeet saarnastuolista lukenut kappalainen Clement Toljander olisi kuulutusten jälkeen arvellut vapaaherran kirjeen olevan hopmanni Stillen kirjoittama. Myös maaherran kirjeen Tohmajärven rahvas epäili laaditun hopmannin toimesta Kiteen Mulsulan hovissa.³² Nyt vapaaherrakunnassa oli kaksi määräystä toisiaan vastassa: Tuomas Paakkunaisen hallussa ollut ja hänen henkilökohtaisesti paronilta saamansa käskykirje, jolla hopmanni sanottiin irti tehtävästään ja paronin myöhemmin lähettämä kirje, jossa ei suoraan kumottu edellistä kirjettä, mutta jossa alustalaiset määrättiin olemaan kuuliaisia hopmannille ja maksamaan hänelle veronsa.

Rahvaan tultua ulos kirkosta kielsi Tuomas Paakkunainen ketään maksamasta hopmannille verojaan tai verorästejään tai viemästä hoviin pellavaa tai hampppua.³³ Suuri osa rahvaasta näytti kallistuvan Paakkunaisen kannalle, olihan hänellä kiistaton käskykirje itseltään paronilta. Siksi tapahtumat alkoivat vyöryä vastustamattomalla voimalla eteenpäin joulukuussa 1679.

Kapina

Maaherra Piper tehosti kirjettään lähettämällä Tohmajärvelle korp-raali Pekka Rautiaisen johdolla muutamia sotamiehiä. Sotilaat saapuivat pitäjään 10. joulukuuta, siis jo maaherran ja paronin kirjeiden kuuluttamisen jälkeisen viikon keskiviikkona. Hopmanni Stille lähti sotilaiden kanssa perimään edellisvuoden neljänneksenverosta puuttuvia rästejä, tuon vuoden neljänneksenveroa sekä statioveron rästejä ”niiltä talonpojilta, jotka ovat laiskoja maksamaan.”³⁴

Neljänneksenverolla tarkoitettiin neljänneksenperuutuksessa kruunulle peruutettua neljättä osaa läänitysten verotuotosta. ”Statio” oli sotilaaotosta vapautetuissa Itämeren provinseissa kruunulle peritty ylimääräinen vero, jolla pidettiin yllä alueelle sijoitettua sotaväkeä.³⁵ Näiden verojen kerääminen ja tilittäminen kruunulle kuului suurläänitysten voudeille, hopmanneille ja inspektoreille. Hopmanni Stillen johdolla Tohmajärveä kiertelevä sotilasosasto peri siis kruunulle kuluva osuutta veroista.

Lauantaina 20.12. verojen kerääjät saapuivat Värtsilän kylään. Kylän miehet kokoontuivat erään talon pihaan neuvonpitoon. Mukana heillä oli, hopmannin myöhemmän kertomuksen mukaan, keihäitä ja tuliaseita. Talonpojat kieltäytyivät maksamasta kruunun tai vapaaherrakunnan maksuista olleita rästejä. Kruunun verot he olivat valmiit maksamaan kuluneen vuoden osalta, mutta vapaaherrakunnan veroja, rästejä, käräjäkappoja ja kyydityksiä tai hovin lämmitykseen vaadittuja halkoja ja hovin karjalle ja hevosille tarvittuja heiniä ei suoritettaisi lainkaan. Hopmanni Stillen he käskivät painua tiehensä, sillä hänellä ei ollut mitään asioita hoidettavana heidän kanssaan.³⁶

Ylimmäisenä Värtsilän talonpoikien joukossa hääri ja soitti suutaan Tukholmassa käynyt Paakkunainen. Hän kysyi korp-raali Rautiaiselta, ottaisiko maaherra mahdollisesti Stillen vastaan, jos tämä vietäisiin sidottuna Käkisalmen linnaan. Tällä Paakkunainen viittasi todennäköisesti paronin kirjeeseen, jolla Stille oli pantu viralta ja velvoitet-

tu tekemään selkoa toimistaan vapaaherrakunnassa. Pelastaakseen arvovaltansa rippeet ja pelotellakseen muita talonpoikia hopmanni antoi ottaa Paakkunaisen vangiksi. Vanki vietiin Tohmajärven Kemien hoviin ja kahlittiin pakaritupaan.³⁷

Samana päivänä kun Tuomas Paakkunainen vangittiin, osuivat korpraali Pekka Rautiainen sekä sotamiehet Hendrich Haansson ja Pekka Karjalainen pitäjän pappilaan. Pappilaan oli kokoontunut jonkin verran väkeä, paikalla olivat myös edesmenneen kirkkoherran veli Oloff Jacobsson, joka myöhemmin käräjillä antoi todistuksen tapahtuneesta, sekä Värtsilän kylän talonpoika Jaakko Laukkanen. Paikalle ehätti Värtsilästä myös aamupäiväiseen yhteenottoon sotilaiden kanssa osaa ottanut Olavi Savolainen. Havaittuaan aterioimassa olleen Laukkanen Savolainen meni tämän luo ja alkoi moittia tätä: ”Sinä koira ja hunsvotti, miksi olet ottanut mieromiehen kiinni etkä ole auttanut häntä?”³⁸

Korpraali Rautiainen katsoi, että näillä puheillaan Savolainen liittyi pitäjässä syntyneeseen mellakkaan ja kapinaan (*Mytination eller Rebellion*) samalla tapaa kuin mieromies tai rahvaan puolestapuhuja (*Mieronmies eller Allmogens Förespråkare*) Tuomas Paakkunainen. Siksi Rautiainen antoi sotilaille määräyksen vangita Savolaisen ja viedä hänet hoviin. Ilmeisesti pappilassa oli ollut koolla enemmänkin väkeä, sillä tapauksen yhteydessä kerrottiin ”ylimielisen joukon” uhonneen paronin pakkottavan pois isännän, jota pitäjän rahvas ei halua pitää.³⁹

Savolainen sai siis tehdä seuraa vangitulle Paakkunaiselle. Miehet teljettiin hovin pakaritupaan ja heidät kytkettiin kahleilla seinään odotamaan kuljetusta Käkisalmen linnan vankityrmään, jossa miehiä oli tarkoitus säilyttää mellakoinnin kärjäkäsittelyyn saakka. Toisin kuitenkin kävi. Olli Sairanen kiersi viestinviejänä kylissä. Noin 50 miehen joukko, jolla oli aseina seipäitä ja keihäitä ”kuin salkoja humalatarhassa” kokoontui neljännen adventtisunnuntain aamuna Kemien hovin lähetyville.⁴⁰

Miesjoukko ryntäsi hovin pihamaalle ja hovin pakaritupaan Antti Laamasen ja Matti Lintusen johdolla. Paloviinalla itseään rohkaisseet

miehet vaativat vartioon asetettuja sotilaita vapauttamaan vangit. Kun nämä eivät suostuneet ja käskivät Lintusta hopmannin puheille, ryntäsi myös muita keihäineen sisään. Vartijoita uhaten he vapauttivat vangit. Knut Turtinen irrotti kahleet seinästä.

Hopmanni Stille ehätti metelin hälyttämänä paikalle. Väkijoukko pakotti keihäillä sohien hopmannin peräytymään porstuan kautta takaisin tupaansa. Huitoessaan miekallaan keihäitä sivuun sai hopmanni kaksi veristä viiltoa sormiinsa. Hopmannia peloteltiin työntämällä keihäs takin päärmeestä läpi. Tuvassa osui hälänän keskelle Stillen pieni lapsi, jonka rintaa vasten painettiin keihään kärki. Kahuissaan huutaen ja itkien lapsi pakeni paikalta. Kahakassa loukkaantui hopmanni Stilleä puolustamaan ryhtynyt ratsumies Henrikki Valkonen, jolle tuli verihaava päähän ja naarmu kasvoihin.⁴¹

Vapautetut ja vapauttajat lähtivät hovilta ensin Peijonniemen kylään, jossa kappalainen Clement Toljanderin yhtiömies Tahvo Luukanen löi kirveellä kahleiden lukot rikki. Kappalainen väitti jälkeensä olleensa täysin tietämätön siitä, mitä yhtiömiehensä Peijonniemessä puuhasi.⁴² Peijonniemestä kapinalliset riensivät adventtikirkkoon. Hopmanni Stille ei sen sijaan uskaltanut tuona sunnuntaina ulos tuvastaan. Seuraavana päivänä, joka oli 23.12. eli jouluaaton aatto, hän pötki kiireesti parin sotilaan suojissa Kiteelle Muljulan hoviin, jossa pidettiin Cronstiernan panttirälssin syyskäräjiä. Siellä Stille saneli oman kertomuksensa sunnuntain tapahtumista käräjien pöytäkirjaan.⁴³

Yhteinen rahvas tuomiolla

Rettelöt päättyivät käräjille helmikuussa 1680. Oikeutta istui lainlukija Zacharias Daalman, sama mies, jonka tuomioista Tuomas Paakkunainen oli paria vuotta aiemmin kannellut hovioikeuteen. Käräjillä kerrettiin neljännen adventtisunnuntain tapahtumat Kemien hovilla. Kun

värtsiläläisiltä kysyttiin, miksi he olivat ryhtyneet vastarintaan ja hyökänneet hoviin, nämä vastasivat ettei mitään ollut tehty yhden tai kahden henkilön aloitteesta, vaan että kaikki päätökset oli tehty yhteisesti. Käräjien pöytäkirjaan kirjattiin vielä selvennykseksi värtsiläläisten ilmaiseen asian suomeksi (*seijandes på deras finska*): ”*Tämä on caicen mieron työ, ja tuumast tächty.*”⁴⁴

Talonpojat korostivat siis toimiensa kollektiivisuutta: päätökset oli tehty yhdessä, samoin toimiin oli ryhdytty yhteistuumin. Ketään yksityistä henkilöä ei voitu talonpoikien mukaan nostaa liikkeen johtajaksi. Voisi olettaa, että kysymyksessä oli talonpoikien taktiikka. Kun ketään yksittäistä henkilöä ei saatettaisi nostaa syntipukiksi, eivät käräjät ehkä ryhtyisikään jakamaan suurelle joukolle ankaria rangaistuksia. Joukko tarjosi myös suojaa talonpoikien johtohenkilöille, niille, jotka veivät valituksia viranomaisille ja kuninkaalle ja jotka puhuvat käräjillä rahvaan puolesta.

On kuitenkin seikkoja, jotka viittovat toiseen suuntaan: siihen, että kysymyksessä oli oikeasti talonpoikainen tapa päättää kollektiivisesti asioista. Talonpoikien kokoontumisissaan tekemät päätökset olivat niihin yhtyneiden käsitysten mukaan hyvin sitovia. Useiden suomalaisten talonpoikaislevottomuuksien yhteydessä 1600- ja 1700-luvuilla syytettyjen penkille joutuneet talonpojat menettelivät juuri samoin kuin tohmajärveläiset vuonna 1680: päätösten sanottiin syntyneen yhteisesti ja niiden takana oltiin valmiit seisomaan päättäväisinä ja tasa-vertaisina.⁴⁵ Juuri koskaan talonpojat eivät vetäytyneet yksittäisten henkilöiden taakse tai syyttäneet näkyvimmin esillä olleita tovereitaan yllyttämisestä levottomuuksiin.

Pitäjän rahvaan kokouksia kutsuttiin Karjalassa 1600-luvun jälkipuoliskolla ”mieron tuumiksi”. Esivallan virkamiehillä, eikä aina edes talonpoikien edustajina pidetyillä lautamiehillä, ollut sijaa näissä kokouksissa.⁴⁶ On kiinnostavaa, että molemmat sanat, joita savolaisperäinen Käkisalmen Karjalan väestö käytti kuvaamaan rahvaan kokousta, ovat venäläisperäisiä. ”Miero” perustuu sanaan ’*mir*’ merki-

tyksessä 'kylä' ja "tuuma" sanaan 'duma' merkityksessä 'kokous'. Talonpoikaiset rahvaankokoukset olivat yhteiskunnan paikallistason käytäntö, joka tuli näkyväksi vain kriisi- ja häiriötiloissa. Muulloin tällaiset talonpoikien omat järjestelmät pysyvät näkymättöminä virkakooneiston luomassa lähdeaineuksessa. "Mieron tuuma", samoin kuin muidenkin suomalaisten talonpoikaislevottomuuksien yhteydessä osoitettavissa oleva rahvaan kollektiivinen vastuunkanto, osoittaa paikallistason talonpoikaislähtöisten yhteisöllisten järjestelmien eli "kommunalististen horisontaalisten rakenteiden" olemassaoloon talonpoikien toimintarepertuaarissa.⁴⁷

Uudenaikaisen valtion, jollainen Ruotsikin jo suurelta osin 1600-luvulla oli, toimintatapa oli toinen. Se ei keskustellut eikä juuri kärkejynyt sellaisten kollektiivien tai 'porukoiden' kanssa, jotka eivät muodostaneet tunnustettua oikeushenkilöä. Jokainen "mieron tuumaan" osallistunut, jonka kontolle saatettiin nimetä yksilöity teko, sai itse vastata teoistaan. Venyttämällä oikeuslähteiden repertuaaria oli kuitenkin mahdollista langettaa myös kollektiivisia rangaistuksia.

Esivalta ei myöskään kyennyt hyväksymään talonpoikien korostamaa protestin yhteisöllisyyttä: jokaisella levottomuudella oli alkuun saattaja ja johtaja, joka oli syypää 'yksinkertaisen rahvaan' villitsemiseen ja kapinan lietsontaan. Vaikka talonpojat korostivat kollektiivista vastuutaan tapahtumista, kaivoi esivalta esiin kapinajohtajan, jonka kanssa se saattoi prosessoida oikeusasteissa sen itsensä asettamien pelisääntöjen mukaan ja jota se saattoi rangaista muille varoitukseksi ja ojennukseksi. Tohmajärvellä 1680-luvun taitteessa Tuomas Paakkunainen, joka toki oli toiminut talonpoikien valituksenviejänä ja esiintynyt näkyvästi levottomuuksien eri vaiheissa, sai nyt kantaa kapinajohtajan taakan.

Lainlukija Zacharias Daalmanin Tohmajärven kapinallisille luke-ma tuomio oli kovaa kuultavaa. Lainlukija totesi Tuomas Paakkunaisen aiheuttaneen vapaaherrakunnassa kapinan (*Mytination, uproor och Tivedrächt*) ja kiihottaneen rahvaan niskoittelemaan niin, etteivät he

olleet lainkaan maksaneet rästejään vuoden 1678 veroista, eivätkä pen- niäkään vuoden 1679 veroista. Paakkunainen oli myös tehnyt omaval- taisesti 'säännön' hoville kuuluvista heinä- ja polttopuumaksuista, jol- loin ne, samoin kuin päivätyöt, olivat jääneet kokonaan maksamatta ja tekemättä. Paakkunainen ei ollut kyennyt maksamaan hänelle ai- emmista rikoksistaan määrättyjä suuria sakkoja. Ollessaan lähdössä viemään ”hullua sepitystään” (*galna förehawande*) paroni Kaggelle, oli Paakkunainen kerännyt muutamilta talonpojilta matkarahoja vastoin näiden tahtoa. Tässä paronille viemässään kirjoituksessa Paakkunai- nen oli loukannut hopmanni Stillen kunniaa esittämällä syytteitä, joista ei ainoakaan ollut osoitettu todeksi. Lisäksi Paakkunainen oli todistettavasti loukannut hopmanni Stillen kunniaa solvaamalla hän- tä julkisesti kelmiksi ja hunsvotiksi.⁴⁸

Lainlukija Daalman joutui kaivelemaan tapauksen käsittelyä var- ten ruotsalaista lainsäädäntöä perusteellisesti. Tuomionsa hän perus- teli kuningas Eerik XIV:n kartano-oikeudella vuodelta 1560, joka sääti, että siltä joka veti miekkansa esiin ja asettui isäntäänsä (*befallnings- man*) vastaan, vaikka ei tekisikään mitään vahinkoa, oli katkaistava kaula. Kartano-oikeus määräsi kuolemantuomion myös sille, joka loukkasi sopimattomilla ja kunnialle käyvillä sanoilla henkilöä, joka toteutti kuninkaan käskyvaltaa tai oli hänen asioillaan. Kuolemantuo- mio oli luvassa myös niille, jotka kapina-aikeissa (*Perlament*) kokoon- tuivat yhteen.⁴⁹ Eerik XIV:n kartano-oikeus oli aikanaan laadittu sää- telemään kuninkaan hovin ja kuninkaankartanoiden elämää, eikä si- tä ollut tarkoitettu yleiseksi lakikodifikaatioksi.

Eerik XIV:n kartano-oikeuden kaivaminen esiin Tohmajärven vapaa- herrakunnan käräjillä osuu lähelle valtakunnan poliittisella tasolla käy- tyä kamppailua kartanoiden omistajien oikeuksien laajentamisesta alus- talaisiinsa nähden. Kaarle XI:n alaikäisyyden aikana aristokraateista koostunut aatelisystävällinen holhoojahallitus laati vuonna 1671 esitel- lyn kartano-oikeuden. Kartano-oikeudella oli tarkoitus säädellä ja samal- la lisätä läänityksenomistajan oikeudellista valtaa alustalaisiin nähden.

Kartano-oikeus tuotiin vuoden 1672 valtiopäiville vahvistettavaksi. Samoilla valtiopäivillä hallitusvallan vastaanottanut Kaarle XI ei katsonut aatelin pullistumista mahdollisena suopeasti, muodostihan se keskeisen vastavoiman kuninkaan vallalle. Siksi kuningas ja valtiopäivien kolme aatelitonta säätyä (talonpojat, papit ja porvarit) torjuivat kartano-oikeuden huolimatta aatelin ärtyneistä vastalauseista. Vuoden 1675 valtiopäivät aivan erityisesti kielsivät kartano-oikeuden käytön läänityksillä.⁵⁰

Daalman esitti myös, kuinka kuningas Kaarle IX:n kartano-oikeudessa säädettiin, että jos joku muodosti joukon joka hyökkää sen kimppuun, jolla on käskyvalta tai jonka haltuun on uskottu hovi, linna tai kartano, on häneltä katkaistava kaula. Kustaa II Aadolfin sota-artiklat vuodelta 1621 puolestaan määräsivät kuolemanrangaistuksen sotilaille joka kieltäytyi tekemästä hänelle määrättyä työtä tai joka kapinoi (*Mytinerar*) annettuja määräyksiä vastaan.⁵¹ Tukholman kaupungin asetuskokoelman (*Stockholms stadz Statuter*) kohdassa 56 säädettiin kuolemantuomio ja omaisuuden menetys rangaistukseksi sille, joka tekee rauhattomuuden, mellakan tai kapinan (*Twedrächt, Uplopp eller Myterij*) kaupungissa.⁵²

Daalmanin esittämät asetukset sopivat erinomaisen huonosti Tuomas Paakkunaiseen. Paakkunainen ei ollut ”vetänyt miekkaansa”, vaan hän oli toiminut väkivallattomasti. Miekalla oli hosunut hopmanni Stille, keihäiden kanssa heiluivat Paakkunaista ja Savolaista hovin pakarista vapauttaneet talonpojat. Paakkunainen oli toki solvannut hopmanni Stilleä, mutta Stille ei suinkaan ollut kuninkaan vaan paroni Kaggen palveluksessa. Paakkunainen katsottiin ilmeisesti vastuulliseksi sekä Värtsilässä hopmannin, sotilaiden ja talonpoikien välillä käytyyn suukopuun että talonpoikien Kemien hoviin tekemään hyökkäykseen, jossa Paakkunainen ja Savolainen vapautettiin.

Kaarle IX:n kartano-oikeuden säädökset soveltuivat Paakkunaiseen vain niiltä osin, kuin hänet voitiin todeta Värtsilässä kokoontuneiden

talonpoikien johtajaksi. Sota-artikloja ei missään tapauksessa ollut tarkoitettu läänitysten alustalaisen tuomitsemiseen. Tukholman kaupunkia varten annetut asetukset pätivät vain Tukholmassa. Kuitenkin, näihin asetuksiin vedoten tuomitsi lainlukija Daalman Tuomas Paakkunaisen kapinanteikijänä (*upprorsmakare*) menettämään henkensä.

Muiden rangaistuksen määrittelyn lainlukija Daalman aloitti vetoamalla maanlain rauhanvalankaaren kymmenenteen kohtaan, jossa säädetään tapauksesta, jossa tappaja vapautetaan vangitsijoidensa käsistä. Maanlaki katsoo tappajan vapauttajan rikkoneen rauhanvalan. Daalman vertasi Paakkunaista siis tappajaan! Kun oli todettu, että Paakkunaisen vapauttajat olivat rikkoneet rauhanvalan, voitiin heihin soveltaa rauhanvalankaaren säädöksiä.

Maanlaki säättää rauhanvalan rikkojalle, joka tekee verinaarmun, mustelman tai muun vamman, rangaistukseksi oikean käden menetyksen. Sama rangaistus säädetään laissa myös niille, jotka olivat rauhanvalan rikkoneessa seurueessa. Tällä perusteella Daalman tuomitsi kaikki ne, jotka olivat olleet mukana vapauttamassa Paakkunaista vankeudesta, menettämään oikean kätensä ja irtaimen omaisuutensa, sekä korvaamaan aiheuttamansa vahingot.⁵³

Kun lainlukija Daalman sai luettua päätöksensä ja oikeudenpalvelijana toiminut profossi aikoi vangita Tuomas Paakkunaisen, tarttuivat Värtsilän kyläläiset Paakkunaiseen ja veivät tämän ulos käräjäpaikalta. Daalmanin voimaton raivo taipumattomia Värtsilän talonpoikia kohtaan on nähtävissä käräjäpöytäkirjan tekstistä. Daalman kirjoitti, ettei nyt ei auttanut muu, kuin että maaherra komentaisi Tohmajärvelle Käkisalimesta upseerin johtaman komppaniillisen sotilaita vangitsemaan kapinoitsijat. Jos Tohmajärven tottelemattomia ei rangaistaisi, saattaisi koko Käkisalmen läänin rahvas ryhtyä kapinoimaan. Nyt rahvas nauroi rauhassa partaansa (*sittia dhe i Miugg*) odotellessaan mitä esivalta mahtaa asiassa päättää, kirjoitti kiukustunut Daalman.⁵⁴

Hovioikeus heittää arpaa

Hopmanni Stille oli jo syksyn 1679 aikana saanut paroni Kaggen vakuuttuneeksi syyttömydestään. Paroni Kagg kirjoittikin jälleen 10.12. 1679 hopmannille kirjeen, jossa hän määräsi Stillen keräämään Tohmajärveltä kaikki verot. Paroni totesi kirjeessään, että jos Paakkunainen ja Partanen vielä ilmestyisivät valituksineen hänen luokseen, joutuisivat he häpeään.⁵⁵

Paroni Kagg oli tehnyt täyskäännöksen. Viestit neljännen adventti- viikonlopun tapahtumista Värtsilän kylässä ja Kemien hovissa ennätivät Tukholmaan jo tammikuun puolivälissä 1680, jolloin Kagg kääntyi maaherra Berendt Mellinin puoleen. Kagg pyysi maaherralta sotilaallista apua Tohmajärvellä mellastavien kelmien vangitsemiseen, jotta heidät saataisiin oikeuden eteen.⁵⁶

Helmikuun alussa paronilta lähti ankara kirje kohti Tohmajärveä. Kirjeessä hän kuvaa ensin, kuinka hän oli edellisenä kesänä ottanut vastaan kolmen ”kapinallisen sällin” (*uproriske sällar*) vapaaherrakunnasta tuoman valituksen. Syksyn aikana saamistaan viesteistä paroni oli kuitenkin havainnut, kuinka valituksentuojat olivat uhmanneet paronin määräyksiä, yllyttäneet yksinkertaista rahvasta väkivaltaan sekä rikkoneet hopmannin ja tämän perheen kotirauhaa.

Kagg määräsi vapaaherrakuntansa alustalaiset maksamaan kaikki vuoden 1678 rästit ja vuoden 1679 verot, päivätyöt ja kyyditykset hopmanni Stillelle silloin kun tämä niitä vaati. Vakuudeksi siitä, että Stillellä oli oikeus toimia vapaaherrakunnan hoitajana, paroni lähetti hänelle uuden valtakirjan, jolla hän viimeistään kumosi edellisenä syksynä tekemänsä Stillen virastapidätyksen.

Hopmannin oli pidettävä tutkinta siitä, kuinka ja ketkä olivat puhuneet vapaaherrakunnan rahvaan hulluuteen ja suureen väärinkäsitykseen. Oli kuitenkin huolehdittava siitä, ettei ”syyttömiä rangaistaisi, kuten rangaistaan tällaisia kapinallisia, jumalattomia ja ylimielisiä sällejä, jotka olivat nousseet järjestäytynyttä esivaltaa ja sen pal-

velijoita vastaan.” Lopuksi paroni määräsi, että hänen kirjeensä oli esiteltävä vapaaherrakunnan rahvaalle niin, ettei kukaan saattanut väittää, ettei olisi sitä kuullut.⁵⁷

Lainlukija Zacharias Daalmanin asiassa suorittama ja värtsiläläisten omavaltaisuuteen päättynyt käräjätutkinta oli pidetty jo helmikuussa 1680, ennen paronin käskykirjeen saapumista Tohmajärvelle. Suuri osa pitäjän talonpojista ei taipunut maksamaan verojaan hopmanni Stillelle. Siksi myös Käkisalmen läänin maaherra Berendt Mellin puuttui Tohmajärven tilanteeseen. Maaliskuun puolivälissä 1680 hän lähetti kirjeen kuulutettavaksi Tohmajärven vapaaherrakunnan talonpojille. Siinä maaherra määräsi talonpojat viivyttelämästä maksamaan hopmanni Stillelle vuodelta 1678 rästissä olleen neljänneksenveron, sekä ne maksut, jotka olivat edelleen vuodelta 1679 maksamatta. Niistä suorituksista, jotka talonpojat maksaisivat vuoden 1679 osalta, otettiin kruunulle kuulunut osuus ensin päältä, loput jäisivät vapaaherrakunnan omistajan hyödyksi. Maaherra varoitti vielä kirjeensä lopuksi, että ne, jotka vastustaisivat määräystä saisivat ankaran rangaistuksen, jonka maaherra heille määräisi.⁵⁸

Tohmajärven kirkkoherraksi vuoden 1680 alussa valittu entinen kapalainen Clement Toljander kuulutti paronin kirjeen saarnastuolista ensimmäisen kerran maaliskuun seitsemäntenä päivänä. Seuraavina kirkkopäivinä, jotka olivat 21. ja 25. maaliskuuta, luettiin pitäjäläisille paronin kirjeen lisäksi myös maaherra Mellinin heille lähettämä määräys.⁵⁹

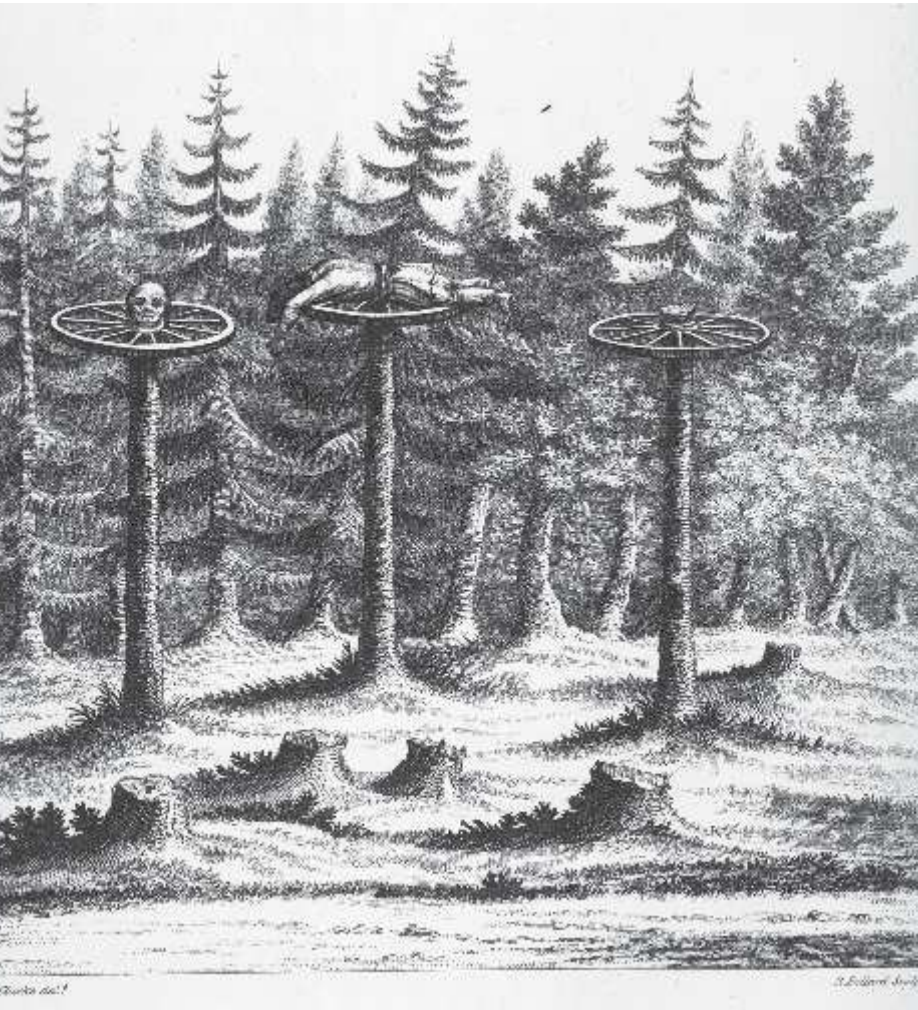
Jälkimmäisenä kuulutuspäivänä kirkonmenojen jälkeen kokoontui pappilaan paljon kansaa. Väkeä saapui Värtsilästä ja sen lähiseuduilta yli 100 henkeä, jotka heristelivät käsissään keihäitä, pertuskoita ja seipäitä. Väkijoukko lähetti lautamies Matti Rautiaisen kysymään kapalaiselta olisiko heidän torjuttava maaherran antama määräys. Ne, jotka olivat joukossa, ilmoittivat, etteivät he halunneet olla missään tekemisissä hopmannin tai kruunun sotaväen kanssa: kun he palaisivat kyliinsä, ei heillä ollut näiden taholta mitään hyvää odotettavissa.

Hopmanni Stille pyysi tästä tapahtumasta kirjallisen todistuksen kirkkoherra Toljanderilta sekä kappalainen Johan Ilianuselta.⁶⁰

Suuri osa Tohmajärven vapaaherrakunnan asukkaista siis jatkoi kieltäytymistään yhteistyöstä hopmanni Stillen kanssa. Maaherra Mellin tehosti antamaansa määräystä lähettämällä Tohmajärvelle maaliskuussa sotaväkeä. Kenttäväepelin johtamaan sotaväenosastoon kuului yhteensä seitsemän miestä. Näistä ainakin korpraali Juhani Auvinen näyttää ryhtyneen yhteistoimintaan talonpoikien kanssa. Väitettiin, että hieman ennen Vapunpäivää Auvinen kokosi Värtsilän kyläläisiä, haluttomia jopa väkivalloin pakottamalla, suureksi joukoksi Peijonniemen kylään. Siellä hänen sanottiin pitäneen näille jonkinlaisia sotilas- ja paraatiharjoituksia. Auvisen sanottiin kehottaneen näitä hyökkäämään hoviin.

Asiaa myöhemmin käräjillä puitaessa ei Auvinen tunnustanut sanoiensa talonpojille muuta, kuin että jos hopmanni oli talonpojilta ottanut jotain, oli heidän mentävä ottamaan se hopmannilta takaisin.⁶¹ Se, mistä Auvisen puuhissa oikein oli kysymys, ei koskaan kunnolla selvinnyt. Yleensä sotilaiden toiminnasta Tohmajärvellä valitettiin myöhemmin, että he syyllistyivät mielivaltaan talonpoikia kohtaan ja että he olivat puuttuneet talonpoikien omaisuuteen.

Tällä välin Turun hovioikeus oli ottanut Zacharias Daalmanin sinne vahvistettavaksi lähettämän käräjätuomion käsittelyyn. Hovioikeus toisti lautamiesten kapinallisista antaman ”mainetodistuksen”, jonka mukaan nämä olivat enimmäkseen muilta paikkakunnilta passitta karanneita talonpoikia ja myös sotaväestä karanneita nihtejä. Jos sana tällaisen aikeneksen menestyksestä leviäisi, saattaisi heidän määränsä lisääntyä rajan läheisyydessä ja heidän kapinallisista kokouksistaan saattaisi hovioikeuden mukaan aiheutua ennen kokemattomia vaikeuksia. Myös muiden läänitysten hoitajat olivat valittaneet koko läänin saavan tohmajärveläisten tottelemattomuudesta huonon esimerkin. Hovioikeus tuomitsikin Tuomas Paakkunaisen ylimielisyytensä, karkeiden pahojen töidensä sekä kapinansa, jolla oli rikkonut uskollisuudenvallansa,

Teilttaessa kuolemaantuomitun ruumis paloiteltiin kolmeen osaan. Ennen kuoleman tuovaa pään katkaisua hakattiin oikea käsi irti. Käsi, ruumis ja pää aseteltiin erityisiin teillipyöriin esille kaiken kansan töllisteltäväksi. Siinä ne saivat mädätä kunnes putosivat maahan. Tarkoitus oli varoittaa muuta kansaa ryhtymästä samanlaisiin hankkeisiin kuin teilausrangaistuksen kärsinyt. Kuva on E. D. Clarkin teoksesta "Travels in various Countries of Europe, Asia and Africa" vuodelta 1824. Clark piirsi kuvan teiltatusta 1800-luvun alussa Torniossa. Museoviraston historian kuvaarkisto.

vuoksi menettämään henkensä. Paakkunainen oli teiltava siten, että pää ja käsi irrotettaisiin ruumiista ja kukin osa tuli asettaa oman paalunsa nokkaan.⁶²

Kapinallisten joukosta otettiin erikseen käsittelyyn Tuomas Vanninen, joka oli jo vuonna 1673 tuomittu käräjillä kuolemaan varkaudesta ja murhapoltosta. Vanninen oli tuolloin pidetyillä kihlakunnankäräjillä tunnustanut kirkkoherra Johan Glumerukselle varastaneensa Pekka Pellikäisen aitasta 200 kuparitalaria, sekä sytyttäneensä aitan palamaan. Kihlakunnanoikeus oli tuolloin tuominnut Vannisen poltettavaksi roviolla, mikä oli maanlain säätämä murhapolttajan rangaistus.⁶³

Tällaiset tuomiot oli alistettava hovioikeudelle, ja ilmeisesti hovioikeus oli, ajan tavan mukaan, muuntanut kuolemantuomion sakko- ja ruumiinrangaistukseksi. Näin voi päätellä jo siitä, että Vanninen oli yhä kuusi vuotta tuomionsa jälkeen hengissä ja myös vuoden 1678 talvikäräjillä kaskikiistan yhteydessä vetoamassa käräjäpäätöksestä hovioikeuteen. Nyt Vanninen oli vielä lisännyt rikoksiaan osallistumalla kapinallisten puuhiin, jonka vuoksi hovioikeus määräsi Vannisen hirtettäväksi.⁶⁴

Värtsilän asukkaat, jotka olivat osallistuneet Paakkunaisen vapauttamiseen hovista ja vielä toisen kerran käräjien jälkeen oikeudenpalvelijan käsistä, olivat hovioikeuden mukaan syylistyneet rauhanvalarikokseen. Koska nämä olivat käräjillä esittäneet ”suurimmalla kirkunalla ja huudolla” kaiken tapahtuneen yhteisestä päätöksestä, tuomitsi hovioikeus joka kymmenennen arvalla valitun näihin tekoihin osallistuneen kuolemaan. Tuomio oli pantava toimeen lyömällä koula poikki. Koska kaikki tapahtumiin osalliset, myös Tuomas Paakkunainen ja Tuomas Vanninen, olivat vapaalla jalalla, määräsi hovioikeus Käkisalmen maaherran huolehtimaan kapinallisten vangitsemisesta. Hovioikeuden päätös lähetettiin huhtikuun lopulla Tukholmaan kuninkaan vahvistettavaksi.⁶⁵

Vielä kerran Tukholmaan

Vielä maaliskuun lopulla 1680 hopmanni Stille oli paikalla Tohmajärvellä, mutta ilmeisesti heti keväällä meren avauduttua purjehduskelpoiseksi hän hankkiutui Tukholmaan isäntänsä paroni Kaggen luo. Tuomas Paakkunainen puolestaan 'painui maan alle', mutta valmisti hänkin Tukholman matkaa. Paroni Kagg tiedusteli maaliskuun lopulla lähettämässään kirjeessä hovioikeuden aktiivisuutta asiassa. Ennen kuin paronin kirje ehti Turkuun, oli hovioikeus jo lähettänyt päätöksensä kuninkaan pohdittavaksi. Siksi sen oli vastattava Kaggille, ettei asiassa voitu tehdä muuta kuin odottaa kuninkaan päätöstä.⁶⁶ Hovioikeus kutsui kuninkaalle lähettämässään saatekirjeessä tohmajärveläisiä kapinallisiksi sälleiksi (*oproriske Sällar*) sekä pahantapaisiksi ja ylimielisiksi veijareiksi (*skalkar*).⁶⁷

Kesällä 1680 olivat Tukholmassa niin hopmanni Sven Stille kuin hänen vastapuolensa Tuomas Paakkunainen. Paakkunaisen matkaan olivat lähteneet vanha Tukholman kävijä Antti Partanen sekä toinen hoviin tehdyn hyökkäyksen johtajista Antti Antinpoika Laamanen. Miesten matkaa Tukholmaan oli valmisteltu kevään aikana huolella. Partasen matkakustannuksiin oli pitäjältä kerätty 20 kuparitaalaria rahaa. Sortavalan porvareilta Iisak Makkoselta, Olavi Auviselta ja Sihvo Musellilta lainattiin yhteensä 47 kuparitaalaria. Porvari Tahvo Klimppu peri myöhemmin tohmajärveläisiltä viiden ja puolen kuparitaalarin rahtikustannuksia. Tuomas Paakkunainen lainasi Iisak Makkoselta tynnyrin ruista, tynnyrin korppuja ja 40 taalaria rahaa. Pitäjän puolesta porvareille annettiin kirkkoherra Clement Toljanderin 5.8. 1680 laatima ja vahvistama asiakirja, jossa 60 Tohmajärven talonpoikaa takasi yhteisvastuullisesti kaikki Paakkunaisen ja tämän tovereiden Tukholman matkasta aiheutuvat kustannukset.⁶⁸

Kesäkuussa 1680 Paakkunainen ja Laamanen jättivät kuninkaan kansliaan valituskirjeen. Antti Partanen ei ole asiakirjan allekirjoittajien joukossa, hän on ilmeisesti menehtynyt joko matkalla tai Tukhol-

massa. Talonpoikien valitus on kirjoitettu sydäntä särkevään, suorastaan matelevaan tyyliin. Valittajien mukaan hopmanni Stille oli kohdellut heitä, raskautettuja talonpoikia ja orjia, huonommin kuin palkanoita: hopmanni määräsi kohtuuttomia veroja, ei antanut verosuorituksista kuitteja, painosti alustalaisia väkivallalla ja vangitsi talonpoikia mielivaltaisesti hakeihin ja rautoihin. Valittaminen hovioikeudelle ei ollut tuottanut tulosta, päin vastoin, kohtelu oli tullut entistä ankarammaksi. Talonpoikien valitus jatkuu:

”Tämän vuoksi, teidän Kuninkaallinen Majesteettinne, katsokaa meidän nöyrympään valitukseemme, me köyhät orjat 340 talonpoikaa Tohmajärven pitäjistä, jotka huudamme kyynelehtien Jumalaa ja teitä Kuninkaallinen Majesteetti vapauttamaan meidät niistä jotka meitä hallitsevat ja epäkristillisestä ja barbaarisesta hopmanni Sven Stillestä. Auta meitä armollisin Kuningas. Me köyhät orjat olemme maksaneet kruunun verot oikein, kuten kuitit osoittavat, mutta siitä mitä hopmanni ottaa meiltä herrasväelle, me emme saa koskaan kuitteja, vaan hän pakottaa meidät maksamaan toisen kerran. Hän on ottanut meiltä Kuninkaallisen Majesteetin ja Turun hovioikeuden suojakirjeen ja pidättänyt sen itsellään, jotta emme saattaisi valittaa hänestä. Tämän vuoksi, kaikkein armollisin Kuningas, ole meille kurjille orjille helläsydäminen, auta meitä sorrettuja, ota meidät suojelukseesi, pane viralta epäkristillinen ja barbaarinen hopmanni Sven Stille niin, etteivät vaimomme ja lapsiparkamme tuhoutuisi ja joutuisi pakenemaan maasta, kuten meillä on pitäjässä yhteisenä aikomuksena jos tätä hopmannia ei panna toimestaan. Armollinen herramme Nils Kagg on luvannut meille usein, että saisimme pitäjäämme hopmannin joka hoi-taisi tointaan hyvin, mutta asia ei ole edennyt sanoista mihinkään. Tämän vuoksi vetoamme me koko Tohmajärven pitäjä, oi kaikkein armollisin Kuningas, samoin meidän vaimo- ja lap-

siparkamme sydämiensä kyynelillä, lievennä oi kaikkein armollisin Kuningas meidän sietämätöntä kidutustamme jota meidän köyhän väen täytyy kestää, ja anna meidän saada hopmanniksemme se mies jonka olemme itse valinneet ja joka on meidän maanmiehemme ja josta koko pitäjä menee takuuseen.”⁶⁹

Valitus on siis ankara hyökkäys hopmanni Stillen henkilöä vastaan. Siinä ei puhuta mitään verojen alentamisesta, vaan vaaditaan mielivaltaisen kohtelun lopettamista. Kuningasta pyydetään vapauttamaan tohmajärveläiset niistä, jotka heitä hallitsevat. Tällä tarkoitettiin todennäköisesti myös läänityksen isäntää, paroni Kaggia, koska hopmanni Stille mainitaan tämän jälkeen vielä erikseen. Tohmajärveläiset anoivat siis vapautusta vapaaherrakunnan alta ja pääsyä kruunun verottamiksi talonpojiksi. Vaatimus ei ole mitenkään kummallinen, sillä suurläänitysten talonpojat lähettivät jatkuvasti tällaisia anomuksia valtiopäiville eri puolilta maata. Tukholmassa pidettiinkin syksyllä 1680 valtiopäivät, joilla talonpoikien toiveisiin vastattiin, kun valtiopäivät päätyivät hyväksymään ison reduktion eli suurimpien läänitysten peruuttamisen takaisin kruunulle.⁷⁰

Talonpojat vihjasivat valituksessaan, että väki pakenisi pitäjistä Venäjän puolelle, jollei hopmannia vaihdettaisi. Tämähän olisi merkinnyt kruunun verotulojen laskua. Yksi seikka, johon huomio valituksessa kiinnittyi, on se, että talonpojat pyytävät kuningasta antamaan heille hopmannin, jonka he itse olisivat valinneet. Verojen keruusta vastanneen henkilön olisi siis tullut talonpoikien mielestä olla heidän itsensä valitsema, ei esivallan asettama.⁷¹ Itse asiassa valituksessa vihjataan, että tällainen mies olisi ollut jo valmiiksi katsottuna. Sven Stillestä hänet erotti se, että hän oli suomalainen talonpoikien maanmies (*Landz Mann*). Tämän perusteella voi esittää arvelun, että Stillen ”ulkomaalaisuus” on ollut yksi kompastuskivi hänen yrittäessään hallita vapaaherrakunnan alustalaisia.

Sven Stille sai pian selville Tohmajärven talonpoikien aiheet, eikä hän jäänyt toimeettomaksi. Myös Stille kirjoitti kuninkaalle. Kirjeessään hän kertoo kahdesta Tohmajärven vapaaherrakunnasta Tukholmaan tulleesta kapinallisesta talonpojasta, jotka olivat väkivallan- ja pahantekijöitä (*Wällswerkare och Malificanter*). Nämä olivat Stillen mukaan ryhtyneet kapinaan kruunun sotamiehiä vastaan, jotka oli lähetetty maaherran määräyksestä pitäjään keräämään neljänneksenvero ja vangitsemaan näitä pahantekijöitä. Lisäksi he olivat pidellet pahoin herrasväkensä vähäisiä palvelijoita, joiden kimppuun he olivat hyökänneet tuliaseiden kanssa. Näiden töidensä vuoksi toinen näistä miehistä oli tuomittu käräjillä kuolemaan, toinen menettämään oikean kätensä. Nämä asiat kuningas saattaisi tarkistaa oikeusrevisioon jätetyistä asiakirjoista, kirjoittaa Stille.

Kun kihlakunnanoikeus oli määrännyt miehet vangittaviksi, olivat heidän rikolliset toverinsa vapauttaneet heidät jonka jälkeen he olivat matkustaneet Tukholmaan esittelemään yksipuolisia kertomuksiaan kuninkaalle. Stille pyysi kuningasta määräämään nämä pahantekijät heti vangittaviksi niin yleisen kuin yksityisenkin rauhan turvaamiseksi. miehille olisi annettava muille varoitukseksi riittävät rangaistukset.⁷² Stillen toive toteutui, sillä viimeistään syyskuussa 1680 Tuomas Paakkunainen ja Antti Laamanen viruivat Tukholman Barnhusetin⁷³ vankilassa.

Tuomio ja sen täytäntöönpano

Hopmanni Stille tapasi vihamiestensä Tuomas Paakkunaisen Tukholman Barnhusetin vankilan tyrmässä syyskuun 20. päivänä. Siellä hän kuulusteli Paakkunaista viipurilaisen raatimies Eerik Hannunpojan ja veronvuokraaja Samuel Sundellin läsnäollessa. Ilmeisesti Antti Laamanen lähetettiin pian vangitsemisen jälkeen takaisin Tohmajärvelle. Joulukuun 9. päivänä Paakkunainen siirrettiin Stillen pyynnöstä Smedjegårdin vankilaan, jossa hän sai virua seuraavaan kesään.⁷⁴

Tällä välin kuningas ja valtaneuvokset olivat saaneet käsiteltäviä Turun hovioikeuden heille alistaman päätöksen tohmajärveläisten rankaisemisesta. Oikeusrevisio teki päätöksensä syyskuun 7. päivänä. Tuomas Paakkunaisen osalta hovioikeuden tuomio vahvistettiin, hänen kohtalonaan olisi teilaaminen, samoin Tuomas Vanninen oli hirtettävä. Muut kapinaan osallistuneet sentään armahdettiin hovioikeuden esittämästä joka kymmenennelle arvalla langettavasta kuolemantuomiosta. Mestauskirveen sijasta käytettäisiin rangaistusvälineinä keppejä ja ruoskia, sillä kapinallisten tuli oikeusrevision päätöksen mukaan sovittaa rikoksensa kujanjuoksulla. Ennen kujanjuoksun toimeenpanoa oli kuitenkin vielä pidettävä tutkinta, jossa kunkin syyllisyyden aste määriteltäisiin tarkasti ja rangaistuksen ankaruus sovitettaisiin tekoihin.⁷⁵ Oikeusrevisio lähetti päätöksensä Turun hovioikeudelle, jonka tehtäväksi jäi kopiaida kuninkaan ja valtaneuvosten ratkaisu ja lähettää se omissa nimissään Tohmajärvelle. Hovioikeuden päätös päivättiin 21.10.1680.⁷⁶

Tohmajärvellä Tuomas Vanninen oli vangittu ja kuljetettu Käkisalmen linnan tyrmään odottamaan tuomionsa toimeenpanoa. Toivoa paremmasta ei kuitenkaan ollut vielä heitetty, sillä tieto Paakkunaisen kohtalosta ei kantautunut hetimiten kotiseudulle. Kemien kylän Juhani Luukkonen levitteli vielä huhupuheita Paakkunaisen menestyksestä. Luukkosen mukaan Paakkunainen oli jo tulossa Käkisalmissa ja itse kuningas oli antanut hänelle uudet vaatteet, joiden kangas oli hienoa kuin paperi.⁷⁷

Luukkosen puheissa oli toki hiven uskottavuutta. Tunnetaan useita tapauksia, joissa talonpoika, joka asioi läänitysherransa luona, oli todellakin saanut isännältään lahjaksi uudet hienot vaatteet.⁷⁸ Kertomukset näistä tapauksista olivat hyvin tunnettuja kansan keskuudessa. Karnea totuus selvisi tohmajärveläisille viimeistään maaliskuussa 1681 pidetyillä talvikäräjillä, joilla oikeusrevision ja hovioikeuden päätökset julistettiin pitäjäläisille.

Vuoden 1681 heinäkuussa muistutteli Georg Gyldenstierna Smedjegårdin vankilasta hopmanni Stilleä vangista, jonka siirtämisestä ho-

vioikeuden määräämälle teloituspaikalle Tohmajärvelle ei kukaan tunnut kantavan huolta. Tämän jälkeen alkoi Paakkunaisen asiassa tapahtua. Jo kaksi päivää Gyldenstiernan muistutuksen päiväyksestä kuittasi vankilan kassanhoitaja hopmanni Stillen maksamat Paakkunaisen ylöspidosta aiheutuneet kustannukset 19 taalaria ja 22 äyriä hopearahaa. Heinäkuun 18. päivänä Paakkunaista kuljettanut laivuri kuittasi matkasta aiheutuneet kustannukset yhteensä 30 kuparitaalaria Viipurissa. Viipurin linnassa Tuomas Paakkunainen virui kaksi kuukautta, kunnes maaherra Piperin lähettämä amtmanni kävi noutamassa hänet Tohmajärvelle syyskuun 19. päivänä. Samaa matkaa lähti Viipurista kohti Tohmajärveä myös pyöveli.⁷⁹

Paakkunaisen mestaus on tapahtunut loka- marraskuussa 1681, sillä joulukuun alussa pidetyillä käräjillä hänet mainitaan jo vainajana. Teloituksesta järjestettiin näyttävä. Itse läänin maaherra oli paikalla ratsuväkiosaston kanssa tehostamassa toimituksen pelotusvaikutusta. Kiteen varakirkkoherra Jören Neiglick antoi Paakkunaiselle viimeisen Herran ehtoollisen. Myös Tuomas Vanninen oli tuolloin kuollut, mutta koska hänen hirttämisestään ei ole säilynyt läänintileissä kuittia, arvelee Mauno Jokipii hänen menehtyneen jo viruessaan Käkisalmen linnan vankityrmässä.⁸⁰

Tohmajärven kappalainen, vuonna 1680 kirkkoherraksi nimitetty Clemens Toljander, näyttää olleen merkittävä taustavaikuttaja kapinatapahtumissa. Viruessaan Barnhusetin vankilassa Tukholmassa Tuomas Paakkunainen kertoi hopmanni Stillelle, että hän piti kappalaista koko kapinan syynä. Juuri kappalainen olisi istuttanut talonpoikiin ajatuksen siitä, että Stille olisi itse laatinut kirkossa kuulutetut vapaa herran ja maaherran kirjeet. Kappalaisen väitettiin sanoneen, että verojen maksaminen hopmannille oli sama kuin heittäisi tavarat ja rahat Tohmajärveen. Juuri Toljander oli lähettänyt Olli Sairasen kiertämään pitäjää kokoamaan väkeä Paakkunaisen ja Savolaisen vapauttamiseksi hovin pakarituvasta. Tällöin kappalaisen väitettiin sanoneen, että miehet vapautettaisiin vaikka kolmen lukon takaa ja vaikka

koko hovi olisi revittävä maan tasalle. Paakkunaisen sanomaksi väitettiin myös, että Toljander olisi useampaan kertaan kehottanut talonpoikia lähtemään Ruotsiin valittamaan hätäänsä ja hankkimaan kuninkaalta vapautusta.⁸¹

Maaliskuun 1681 käräjillä, joilla Stille esitti Paakkunaisen lausunnon, kaksi lautamiehistä vakuutti kirkkoherra Toljanderin syyttömäksi kaikkiin muihin väitteisiin paitsi siihen, että oli lähettänyt Sairasen kokoamaan pitäjäläisiä vapauttamaan vangit hovin pakarista. Toljander tietenkin kiisti osuutensa tapahtumiin. Käräjärahvas väitti, ettei tiennyt mitään tällaisista asioista. Myöskin hopmanni Stille katsoi parhaaksi näytön puuttuessa vetäytyä sanoen, ettei itse tiennyt oliko Toljander puuhannut jotain talonpoikien kanssa vai ei. Toteen näyttämättömästä käräjillä esitetystä syytöksestä kun saattoi itse joutua rangaistun asemaan. Kun kirkkoherra esitti vielä Daalmanin tutkinnassa 9.2.1680 annetun todistuksen siitä, ettei kenelläkään ollut häntä vastaan mitään valitettavaa, asia oli jätettävä silleen.⁸²

Kapinatapahtumia ja niihin osallistuneiden syyllisyyden astetta yritettiin selvittää hovioikeuden antaman määräyksen mukaisesti jo samoilla käräjillä, mutta paikalle saatiin vain neljä asianosaista. Tapah- tumat käytiin läpi, talonpoikia kuulusteltiin, mutta mitään päätöksiä ei voitu tehdä.⁸³ Vuoden 1681 joulukuun 6. päivän käräjille uskaltautui 21 syytettyä talonpoikaa. He tunnustivat syyllistyneensä hoviin joulukuussa 1679 tehtyyn hyökkäykseen, mutta sanoivat tehneensä sen hulluudessa (*galenskap*), heikkoudessa ja ymmärtämättömyydes- sä. Talonpojat lankesivat polvilleen ja pyysivät kohotetuin käsin kihlakunnanoikeutta välittämään heidän alamaisen pyyntönsä hovioikeu- delle, että se antaisi armon käydä oikeudesta ja vapauttaisi heidät ran- gaistuksesta. Talonpojat lupasivat parantaa tapansa ja olla enää ryhty- mättä vastaaviin hankkeisiin. He sanoivat olevansa kaikki yhtä syylli- siä. Kaksikymmentä talonpoikaa, jotka eivät olleet mukana hovilla neljäntenä adventtina 1679 sattuneissa tapahtumissa, pyysivät myös anteeksiantoa, jos heidän katsottaisiin jotenkin rikkoneen herrasvä-

keään vastaan. Myös hopmanni Sven Stille pyysi nyt, että hovioikeudelle esitettäisiin talonpoikien armahtamista.⁸⁴

Mitään suurelle joukolle järjestettyä kujanjuoksua ei myöhemmistä lähteistä tunneta, joten on todennäköistä, että hovioikeus suostui talonpoikien ja hopmannin kihlakunnankäräjien kautta esittämään armonanomukseen. Tohmajärven talonpoikien vastarinta oli joka tapauksessa lannistettu. Uusien levottomuuksien nostaessa Käkisalmen läänin pohjoisosissa jo päätään, kirjoitti inkeriläinen kappalainen Mattias Moisander vuonna 1686 kuninkaalle, etteivät Tohmajärven talonpojat uskaltaneet enää lainkaan valittaa avoimesti, koska olivat pelästyneet suurellisin menoin järjestettyä kapinajohtajansa mestausta.⁸⁵

Kapinan tausta

Paroni Kaggen ailahtelevat toimet olivat tekijä, joka pani liikkeelle vuoden 1679 talven tapahtumat. Paroni lähetti mieromiesten mukana Tohmajärvelle viestin hopmanni Stillen virasta pidättämisestä, mutta perui päätöksensä lähettämällä Stillelle uuden kirjeen, jossa määräsi hänet jälleen toimeen. Talonpoikien oli vaikea uskoa Stillen esittelemän kirjeen oikeellisuutta, etenkin jos heidän hengellinen isänsä, kappalainen Toljander todellakin vahvisti epäilyjä siitä, että kirjeet olisivat olleet Stillen itsensä kirjoittamia. Talonpojat uskoivat asiakirjaa, jonka heidän edustajansa olivat saaneet paronilta. Seikka, joka sytytti aseellisen liikehännän, oli mieromies Tuomas Paakkunaisen vangitseminen. Talonpojat katsoivat, että rahvaan valituksia esivallalle toimittaneet henkilöt olivat koskemattomia. Jos mieromiehet vangittiin, oli heidät autettava vapaalle jalalle.⁸⁶

Lautamiehet antoivat vuoden 1680 talvikäräjillä Tuomas Paakkunaisesta vähemmän mairittelevan lausunnon: hän oli äskettäin pitäjänsä asettunut suuri häirikkö (*prackare*), joka ei omistanut lehmiä eikä hevosta, vaan elätti itsensä majoilemalla rahvaan luona ja puhumalla

näiltä itselleen rahaa.⁸⁷ Tuomas Paakkunaisen isä oli oletettavasti Mikko Ollinpoika Paakkunainen. Hän oli lähtöisin, ei niin kovinkaan kaukaa Tohmajärvestä, Savon puolelta Kerimäen Paakkunalan kylästä. Savosta hän siirtyi ilmeisesti Tohmajärven Patsonvaaraan vuonna 1668,⁸⁸ jolloin myös Tuomaan on täytynyt olla jo mukana, sillä hän oli kapinatapahtumien aikaan 1670-luvun lopulla aikuinen mies.

Muuten Tuomas Paakkunaisen henkilöstä on vaikea saada luotettavaa kuvaa. Näyttää kuitenkin siltä, että hän ajautui ensimmäisen valitusmatkansa seurauksena tilanteeseen, jossa ainoan mahdollisen tulevaisuuden tarjosi antautuminen rahvaan valitusten viejän, mieromiehen, rooliin. Tällaisia 'ammattivalittajiksi' ajautuneita henkilöitä voidaan osoittaa Käkisalmen läänistäkin useita.⁸⁹

Lautamiesten mielestä levottomuuden syynä oli, että useat kapinalisista olivat Kajaanista, Iisalmesta ja muualta Savosta passitta karanneita talonpoikia ja jopa sotilaskarkureita, jotka olivat asettuneet pitäjään vuokraaja Örtkenin aikana, siis vuosina 1668–1676. He olivat siis vakaita taloja edustaneiden lautamiesten mielestä liikkuvaa ja levontonta ainesta. On kuitenkin niin, että suurin osa niistä, jotka asuttivat Tohmajärveä 1600-luvun viime vuosikymmeninä, saapui pitäjään juuri noina vuosina. Koko Käkisalmen pohjoinen lääni oli vielä 1660-luvun alussa pahoin autioitunut edellisellä vuosikymmenellä käydyn Kaarle X Kustaan Venäjän sodan jäljiltä.⁹⁰ Uudisasukas oli siis Tohmajärvellä vielä 1670-luvulla enemmän sääntö kuin poikkeus.

Oikeusrevision arkistossa säilytetyt asiakirjat muuttavat kuvaa Tohmajärven kapinasta olennaisella tavalla. Kapinan tapahtumahistoria tarkentuu huomattavasti, mutta tärkeämpää on se, että myös tulkinta kapinan syistä ja taustalla vaikuttaneista seikoista muuttuu. Mauno Jokipii piti Tohmajärven kapinaa toinen toistaan seuranneiden katovuosien köyhdyttämien talonpoikien patoutuneen ärtymyksen affektiivisena purkauksena veroja keränneitä hopmannia ja sotilaita kohtaan. Ensimmäinen valitusmatka vuonna 1675 saattaa hyvinkin liittyä katovuosiin, kuten Jokipii on arvellut.⁹¹

Käkisalmissa asuneen vuokraaja Örtkenin vaihtuminen pitäjän hoviin asumaan asettuneeseen hopmanni Stilleen muutti olennaisella tavalla talonpoikien olosuhteita. Hoviin alettiin vaatia päivätöitä, vaikkakin vain kuusi vuodessa. Samoin hovin lämmittäminen sekä karjan ja hevosten ylläpito edellyttivät aiemmin rahana maksettujen veroheinien ja polttopuiden suorittamista luonnontuotteina. Lisäksi hoviin alettiin vaatia pellavia ja hamppua.

Vierasmaalainen hopmanni ja hänen uudet toimensa eivät miellyttäneet tohmajärveläisiä. Halu valittaa hopmanni Stillen komennosta levisi vuonna 1679 useisiin kyliin. Ne eivät sijainneet mitenkään keskitetysti Värtsilän kylän läheisyydessä, vaan eri puolilla laajaa pitäjää. Protestimieliala ei siis rajoittunut vain Värtsilään, eikä kapina ollut vain yhden kylän nousu, vaan koko pitäjän laajuinen liike, joka kohdistui hovin talouden vahvistumista ja talonpoikiin sen vuoksi kohdistettujen taloudellisten vaatimusten lisääntymistä vastaan.

VIITTEET

- 1 Ks. Jokipii, Mauno, *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat II*. Historiallisia Tutkimuksia 48:2. Suomen Historiallinen Seura – Helsinki 1960. s. 225–234; myöhempiä Jokipiihin toteutuvia kuvauksia Saloheimo, Veijo, *Pohjois-Karjalan historia II*. Joensuu 1976. s. 138–141; Juvonen, Jaana, *Vanhan Tohmajärven historia*. Pieksämäki 1990. s. 401–404; Katajala, Kimmo, *Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697*. Historiallisia Tutkimuksia 185. Suomen Historiallinen Seura – Jyväskylä 1994. s. 44. Jatkossa tapahtumakuvaus nojaa vain alkuperäislähteisiin.
- 2 *Käkisalmen historia. Käkisalmen kaupungin ja maalaiskunnan vaiheita*. Erkki Kuujo, Eino Puramo, J. Sarkanen. Käki-Säätiö. Lahti 1958. s. 141.
- 3 Katajala, *Nälkäkapina*, s. 152, myös viite 66.
- 4 Paakkunaisen matkaan vuonna 1675 viitataan lähteissä hyvin monessa paikassa, esim. pöytäkirjanote Tohmajärven vapaaherrakunnan syyskäräjät 18.10.1679. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- 5 Jokipii, *Kreivi- ja vapaaherrakunnat II*, s. 226.
- 6 Simon Örtken kuninkaalle, päiväämätön. Livonica II, vol 209. RA; ks. myös Katajala, *Nälkäkapina*, s. 152; komissioista ks. Lennersand, Marie, *Rättvisans och allmogens beskyddare*.

Den absoluta staten, kommissionerna och tjänstemännen, ca 1680–1730. Studia Historica Upsalensia 190. Uppsala 1999.

- 7 Ks. Katajala, Kimmo, *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800)*. Historiallisia Tutkimuksia 212. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Vammala 2002. Monin paikoin.
- 8 Tuomio on perustunut maanlain käräjäkaaren kohdan 10 ensimmäiseen pykälään: ”*Nyt ei se, joka nostaa kanteen, voi tai ei halua todistajien avulla osoittaa syylliseksi sitä, jota vastaan hän on kanteen nostanut...jos se asia koskee henkeä tai kunniaa maksakoon kantaja sakkoa neljäkymmentä markkaa. Ja se, jota vastaan kanne on nostettu, tuomittakoon niin yhdessä kuin toisessakin asiassa syyttömäksi.*” Ks. *Kuningas Kristoferin maanlaki 1442*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 340. Toim Martti Ulkuniemi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Vaasa 1978. s. 114. Käräjäkaari, kohta 10, § 1.
- 9 Paakkunaisen tuomioon vuoden 1676 syyskäräjillä viitataan asiakirjassa: kopio Tohmajärven talvikäräjien pöytäkirjasta 6.–7.2.1680. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- 10 Alkuperäinen Lars Kaggen kirje Sven Stillelle 13.11.1677 ei ole säilynyt, mutta sitä on referoitu asiakirjassa: kopio Tohmajärven talvikäräjien pöytäkirjasta 6.–7.2.1680. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- 11 Pöytäkirjanote Tohmajärven vapaaherrakunnan talvikäräjät 22.–23.2.1678. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA. ”*Wij hafwa det sielf huggit, wij skulle dett och sielf besää och des wäxt will Gudh oss emellan deela, niuta och behålla*”, ”*Om herren dett fåår så behåller han detta.*”
- 12 Pöytäkirjanote Tohmajärven vapaaherrakunnan talvikäräjät 22.–23.2.1678. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- 13 Pöytäkirjanote Tohmajärven vapaaherrakunnan talvikäräjät 22.–23.2.1678. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA. ”*Hwar uthaff skulle wij lefwa och herskaps räntor betala om wij ej besää.*”
- 14 Lainlukija oli usein itse kihlakunnantuomarin virkaa ja siitä talonpojilta perittäviä maksuja nauttineen läänityksenomistajan palkkaama tuomari. Lainlukijoista ks. Blomstedt, Yrjö, *Laamanin- ja kihlakunnantuomarinvirkojen läänittäminen ja hoito Suomessa 1500- ja 1600-luvuilla (1523–1680)*. Historiallisia Tutkimuksia LI. Suomen Historiallinen Seura – Forssa 1958.
- 15 Pöytäkirjanote Tohmajärven vapaaherrakunnan talvikäräjät 22.–23.2.1678. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- 16 KrML 1442, KB 28. Ulkuniemi, s. 38. ”*Joka väkivalloin ottaa rakennuksen, maan, metsän, veden tai vesilaitoksen siltä, jonka hallinnassa ne ovat, tai jollakin toimenpiteellään tekee ne hänelle hyödyttömäksi ja tahtoo anastaa ne itselleen, korvatkoon vahingon ja maksakoon lisäksi neljäkymmentä markkaa kolmijakoon.*”
- 17 Pöytäkirjanote Tohmajärven vapaaherrakunnan talvikäräjät 22.–23.2.1678. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.

- ¹⁸ Ks. Jokipii, Mauno, 'Mieromies – der Karelische Volksführer.' *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 61. Helsinki 1959. s. 43–65; Katajala, *Nälkäkapina*, s. 234–249.
- ¹⁹ Pöytäkirjanote Tohmajärven vapaaherrakunnan talvikäräjät 22.–23.2.1678. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA; Paakkunaisen, Partasen ja Sakarias Pekanpojan matkaan lähdön ajoittaminen kesään 1678 selviää kiistattomasti asiakirjasta pöytäkirjanote Tohmajärven vapaaherrakunnan syyskäräjät 18.10.1679. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ²⁰ Turun hovioikeus Simon Örtkenille ja Sven Stillelle 8.3.1678, kopio. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA; Turun hovioikeus Zacharias Daalmanille 8.3.1678. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ²¹ Turun hovioikeus Simon Örtkenille ja Sven Stillelle 8.3.1678, kopio. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA; Turun hovioikeus Zacharias Daalmanille 8.3.1678. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ²² Kopio Tohmajärven talvikäräjien 6.–7.2.1680 pöytäkirjasta. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ²³ Pöytäkirjanote Tohmajärven vapaaherrakunnan syyskäräjät 18.10.1679. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA; se, että mieromiesten tehtävänä oli valittaa myös velvollisuudesta toimittaa polttopuita hoviin selviää asiakirjasta kopio Tohmajärven talvikäräjien pöytäkirjasta 6.–7.2.1680. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA
- ²⁴ Pöytäkirjanote Tohmajärven vapaaherrakunnan syyskäräjät 18.10.1679. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA. Uusimpia tietoja kootusti päivätyörsituksen ankaruudesta Suomen alueen läänityksillä 1600-luvulla ks. Kujala, Antti, *The Crown, the Nobility and the Peasants. Tax, rent and relations of power*. Studia Historica 69. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Vammala 2003. s. 54–114.
- ²⁵ Tuomas Paakkunaisen, Antti Partasen ja Sakarias Pekanpojan Nils Kaggille kesällä 1679 jättämä valitus ei ole säilynyt, mutta sen sisällöstä kerrotaan Tohmajärven talvikäräjillä helmikuussa 1680 referoidussa Nils Kaggen kirjeessä Sven Stillelle 10.12.1679. Kopio Tohmajärven talvikäräjien pöytäkirjasta 6.–7.2.1680. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ²⁶ Nils Kagg Sven Stillelle ja Tohmajärven vapaaherrakunnalle 5.8.1679. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA; se, että paroni Kagg antoi kirjeen mieromiesten kuljetettavaksi selviää asiakirjasta kopio Niels Kaggen kirjeestä Sven Stillelle 4.2.1680. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ²⁷ Nils Kagg Sven Stillelle ja Tohmajärven vapaaherrakunnalle 5.8.1679. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ²⁸ Pöytäkirjanote Tohmajärven vapaaherrakunnan syyskäräjät 18.10.1679. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ²⁹ Kopio Tohmajärven talvikäräjien 6.–7.2.1680 pöytäkirjasta. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.

- ³⁰ Paroni Kaggen kirje 17.9.1679 ei ole säilynyt, mutta sitä siteerataan asiakirjassa kopio Tohmajärven talvikäräjien 6.–7.2.1680 pöytäkirjasta. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA. Samoin kirkkoherra Toljander kertoo em. käräjien pöytäkirjassa kuuluttaneensa kirjeen 7.12.1679, joten sen olemassaoloa ja sisältöä ei ole syytä epäillä.
- ³¹ Maaherra Piperin taustasta ks. Katajala, *Nälkäkapina*, s. 89, viite 72.
- ³² Tohmajärven talvikäräjät 2.–3.3.1681. s. 526, (s. 99) gg 2. KA. mf. Asiakirjassa kahdet sivunumeroinnit, ks. myös jatkossa; Tohmajärven, Liperin ja Pielisjärven syyskäräjät 6.12.1681. s. 994, (s. 295). gg 2. KA. mf.
- ³³ Kopio Tohmajärven talvikäräjien 6.–7.2.1680 pöytäkirjasta. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ³⁴ Muljulan hovin alaisen Kiteen, Ilomantsin ja Suojärven panttirälssin syyskäräjät 20.–22.12.1679 s. 993v, (s. 294). gg 2. KA. mf.
- ³⁵ Kuujo, Erkki, *Taka-Karjalan verotus v:een 1710*. Historiallisia Tutkimuksia LII. Suomen Historiallinen Seura – Forssa 1959, s. 67; Katajala, *Nälkäkapina*, s. 80.
- ³⁶ Muljulan hovin alaisen Kiteen, Ilomantsin ja Suojärven panttirälssin syyskäräjät 20.–22.12.1679. s. 993v–994, (s. 294–295). gg 2. KA. mf.
- ³⁷ Muljulan hovin alaisen Kiteen, Ilomantsin ja Suojärven panttirälssin syyskäräjät 20.–22.12.1679. s. 994, (s. 296). gg 2. KA. mf.
- ³⁸ Kopio Tohmajärven talvikäräjien 6.–7.2.1680 pöytäkirjasta. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA. “*Du din hundh och hundzfätt, hwarför haf:r du Mieronmies fast tagn och ej hafwer gångit att hielpa honom.*”
- ³⁹ Kopio Tohmajärven talvikäräjien 6.–7.2.1680 pöytäkirjasta. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ⁴⁰ Muljulan hovin alaisen Kiteen, Ilomantsin ja Suojärven panttirälssin syyskäräjät 20.–22.12.1679. s. 994–994v, (s. 295–296). gg 2. KA. mf.
- ⁴¹ Muljulan hovin alaisen Kiteen, Ilomantsin ja Suojärven panttirälssin syyskäräjät 20.–22.12.1679. s. 994–994v, (s. 295–296). gg 2. KA. mf; kopio Tohmajärven talvikäräjien 6.–7.2.1680 pöytäkirjasta. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ⁴² Kopio Tohmajärven talvikäräjien 6.–7.2.1680 pöytäkirjasta. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ⁴³ Muljulan hovin alaisen Kiteen, Ilomantsin ja Suojärven panttirälssin syyskäräjät 20.–22.12.1679. s. 994–994v, (s. 295–296). gg 2. KA. mf.
- ⁴⁴ Kopio Tohmajärven talvikäräjien 6.–7.2.1680 pöytäkirjasta. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ⁴⁵ Esim. Katajala, *Suomalainen kapina*, s. 31–32, s. 252, s. 255.
- ⁴⁶ Vastaavista kokouksista Pielisjärvellä ks. Katajala, *Nälkäkapina*, s. 234–241, sekä siinä esitetty kirjallisuus.
- ⁴⁷ Tässä viitataan Peter Blicklen käyttämän kommunalismin käsitteen skandinaavisiiin sovel-

- luksiin, ks. Blickle, Peter, 'Kommunalismus, Parlamentarismus, Republikanismus', *Historische Zeitschrift* 1986; Imsen, Steinar, *Norsk bondekommunalisme fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart. Del I. Middelalderen*. Tapir forlag 1990: keskustelun yhteenvetona ks. Katajala, *Nälkäkapina*, s. 240–241; Katajala, *Suomalainen kapina*, s. 141–144.
- ⁴⁸ Kopio Tohmajärven vapaaherrakunnan talvikäräjien päätöksestä 7.2.1680. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ⁴⁹ Kopio Tohmajärven vapaaherrakunnan talvikäräjien päätöksestä 7.2.1680. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA; Daalman käyttää nimitystä "kartano-oikeus" (*gårdsrätt*), vaikka asetus on "hovijärjestys" (*hofordning*); Eerik XIV:n kartano-oikeus, § 19, § 25, *Kongl. Stadgar, Förordningar, Bref och Resolutioner Ifrån Åhr 1528 in til 1701 Angående Justitiæ och Executions-Åhrender*. Utg. av Joh. Schmedeman. Upsala Acad. Boktryckare 1706. s. 38–39; ks. myös Katajala, Kimmo, 'Swedish treason Legislation and Peasant Unrest from the High Middle Ages to the Era of Enlightenment (1300–1800)'. *Crime and Control in Europe from the Past to the Present*. Eds. Mirrka Lappalainen, Pekka Hirvonen. Hakapaino – Helsinki 1999. s. 24.
- ⁵⁰ Kartano-oikeudesta käydystä kiitasta ks. Katajala, *Suomalainen kapina*, s. 311. Tohmajärven yritys soveltaa kartano-oikeuksia läänitysten alustalaisiin ei ollut ainoa tapaus 1600-luvulla, ks. Ylikangas, Heikki, *Aikansa rikos – historiallisen kehityksen valaisijana*. WSOY – Juva 2000, s. 255; Katajala, *Suomalainen kapina*, s. 330.
- ⁵¹ Kustaa II Aadolfin sota-artiklat 1621, § 45, *Kongl Stadgar*, s. 200.
- ⁵² Kopio Tohmajärven vapaaherrakunnan talvikäräjien päätöksestä 7.2.1680. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ⁵³ Kopio Tohmajärven vapaaherrakunnan talvikäräjien päätöksestä 7.2.1680. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA; KrML 1442, DB 10, Ulkuniemi 1978, s. 129: "Nyt ryöstää joku tappajan niiltä, joiden käsissä tämä on. Joka sen tekee, rikkoo kuninkaan rauhanvalan."; KrML 1442, EB 35, Ulkuniemi 1978, s. 129: "Nyt rikkoo joku rauhanvalan... ..Jos hän on tehnyt verinaarmun tai mustelman tai muun vammaan, joka koskee rauhanvalaa, menettäköön oikean kätensä, samoin jokainen joka oli siinä mukana."
- ⁵⁴ Kopio Tohmajärven vapaaherrakunnan talvikäräjien päätöksestä 7.2.1680. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ⁵⁵ Paroni Kaggen kirje Sven Stillelle 10.12.1679 ei ole säilynyt, mutta sitä referoidaan asiakirjassa kopio Tohmajärven talvikäräjien pöytäkirjasta 6.–7.2.1680. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ⁵⁶ Nils Kaggen kirje Berendt Mellinille tammikuussa 1680 ei ole säilynyt, mutta paroni Kaggen kuvaava sitä asiakirjassa Niels Kaggen kirje, ei vastaanottajaa 4.2.1680. Justitierevisionen, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ⁵⁷ Kopio Nils Kaggen kirjeestä Sven Stillelle 4.2.1680. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA. "och at dee obråtzlige icke för slijke Uproriske, Gudlöse och Öf:rdådige Sällar emoth sin ordentliga Öf:rheet och des Tienare slijka straff lidandes wardo."

- ⁵⁸ Berendt Mellinin määräys Tohmajärven vapaaherrakunnan asukkaille 15.3.1680. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ⁵⁹ Clemens Toljanderin merkinnät määräysten kuuluttamisesta asiakirjoissa: kopio Niels Kaggen kirjeestä Sven Stillelle 4.2.1680. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA; Berendt Mellinin määräys Tohmajärven vapaaherrakunnan asukkaille 15.3.1680. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ⁶⁰ Kopio kirkkoherra Clemens Toljanderin ja kappalainen Johan Ilianusen todistuksesta hopmanni Sven Stillelle 25.3.1680. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ⁶¹ Tohmajärven talvikäräjät 2.–3.3.1681. s. 521–522v, (s. 89–92), s. 525v, (s. 98), s. 526v (s. 100). gg 2. KA. mf.
- ⁶² Turun hovioikeuden päätös 7.4.1680. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ⁶³ KrML 1442, MB 11, Ulkuniemi, s. 134–135. *"Jos joku sytyttää tuleen toisen rakennuksen... ...tulee kahdentoista kihlakunnasta otetun miehen tutkia se juttu ja ottaa selville totuus... ...Jos he julistavat hänet syylliseksi, maksakoon sakkoina kaiken, mitä hänellä on... ...ja sen tulee palaa roviolla, joka on polttanut talonpojan omaa."*
- ⁶⁴ Vannisen murhapoltosta saama kuolemantuomio on yhdistetty aiemmassa kirjallisuudessa suoraan kapinatapahtumiin. Jokipii esittää arvelun, että Vanninen olisi polttanut jonkin hovin rakennuksista. Hovioikeuden päätöksen perustelut osoittavat kuitenkin selvästi murhapoltton tapahtuneen jo kuutta vuotta ennen varsinaisia kapinatapahtumia ja että Vannisen rikoksen kohteena oli toinen talonpoika. Turun hovioikeuden päätös 7.4.1680. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ⁶⁵ Turun hovioikeuden päätös 7.4.1680. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA; Turun hovioikeus kuninkaalliselle majesteetille 24.4.1680. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ⁶⁶ Kopio kirjeestä Pietari Brahe ja Ernst Johan Creutz Nils Kaggelle 29.5.1680. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ⁶⁷ Turun hovioikeus kuninkaalliselle majesteetille 24.4.1680. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ⁶⁸ Tohmajärven, Liperin ja Pielisjärven syyskäräjät 6.12.1681. s. 622–623, (s. 293–295), s. 623v–624, (s. 296–297). gg 2. KA. mf; Tohmajärven talvikäräjät 20.–21.2.1682. s. 275–275v, (s. 33–34). gg 2. KA. mf.
- ⁶⁹ Tuomas Mikonpoika Paakkunainen ja Antti Antinpoika Laamanen kuninkaalliselle majesteetille, ilman päiväystä, saapumismerkintä 25.6.1680. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.
- ⁷⁰ Suurlääniytysten alustalaisten toiveista päästä kruunun alaisiksi ks. esim. Katajala, *Suomalainen kapina*, s. 354, s. 365, vuoden 1680 valtiopäivistä s. 312–314.
- ⁷¹ Saman kaltaisen ajatuksen esittivät Pielisjärveläiset valituksenviejät vuonna 1687, kun he ilmoittivat, etteivät he tarvitse isäntää keräämään veroja, vaan ainoastaan kirjuripojan, jonka palkan he voisivat itse kustantaa. Katajala, *Nälkäkapina*, s. 241.

- ⁷² Sven Stille kuninkaalliselle majesteetille, ilman päiväystä. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA. Oikeusrevision akti sisältää kaksi lähes identtistä Sven Stillen omakätisesti laatimaa kirjettä, joista toinen on suppeampi, ilmeisesti konsepti, ja toinen laajempi, jossa on yksityiskohtaisia lisäyksiä ja jota tässä on referoitu.
- ⁷³ Tukholmaan avattiin ensimmäinen orvoille tarkoitettu "lastenkoti" (Barnhus) nykyisen Ritarihuoneen paikalle vuonna 1624. Laitoksessa pidettiin kuitenkin ensisijaisesti säilössä vankeja ja prostituoituja.
- ⁷⁴ Tohmajärven talvikäräjät 2.–3.3.1681. s. 525v, (s. 98). gg 2. KA. mf; Georg Gyldenstierna hopmanni Sven Stillelle 5.7.1681. Käkisalmen läänintilit VA 9739, s. 584. KA; Kuitti Tuomas Paakkunaisen ylöspidosta 7.7.1681. Käkisalmen läänintilit VA 9739, s. 585–586. KA.
- ⁷⁵ Tohmajärven talvikäräjät 2.–3.3.1681. s. 524–524v, (s. 89–90). gg 2. KA. mf. Jokipiin mukaan "Kuninkaallinen senaatti" olisi käännettävä Turun hovioikeudeksi, ks Jokipii, *Kreivi- ja vapaaherrakunnat II*, s. 232 ja Jokipiitä seuraten Saloheimo, *Pohjois-Karjalan historia II*, s. 140. Tulkinnan vakuudeksi Jokipii viittaa läänintilien yhteydessä olevaan kirjeeseen: Georg Gyldenstierna hopmanni Sven Stillelle 5.7.1681. Käkisalmen läänintilit VA 9739, s. 584. KA. Tässä kirjeessä kuitenkin vain mainitaan Turun hovioikeuden tuominneen Paakkunaisen kuolemaan. Sen sijaan kihlakunnankäräjien pöytäkirjan sanonta on selvä: oikeusrevisio on lähettänyt syyskuussa 1680 Turun hovioikeudelle kirjeen, jonka johdosta hovioikeus on lokakuussa 1680 tehnyt päätöksensä. Tämän vahvistaa nyt löytnyt oikeusrevision asiakirja-akti, jonka päätöspäivä on 7.9.1680.
- ⁷⁶ Oikeusrevision päätös ja hovioikeuden päätöksen päivämäärä selviää asiakirjasta Tohmajärven talvikäräjät 2.–3.3.1681. s. 524 (s. 89). gg 2. KA. mf.
- ⁷⁷ Tohmajärven talvikäräjät 2.–3.3.1681. s. 526v (s. 100). gg 2. KA. mf.
- ⁷⁸ Tällainen kreivin vaatettava oli mm. Kaarleporin kreivikunnan Heikki Vakkuri vuonna 1663, ks. Katajala, *Suomalainen kapina*, s. 360.
- ⁷⁹ Kuitti Tuomas Paakkunaisen kuljettamisesta Viipuriin 18.7.1681. Käkisalmen läänintilit VA 9739, s. 587. KA; Viipurin linnan komentaja P. Fremling hopmanni Sven Stillelle 19.9.1681. Käkisalmen läänintilit VA 9739, s. 588. KA.
- ⁸⁰ Jokipii, *Kreivi- ja vapaaherrakunnat II*, s. 234.
- ⁸¹ Tohmajärven talvikäräjät 2.–3.3.1681. s. 525v–526, (s. 98–99). gg 2. KA. mf.
- ⁸² Tohmajärven talvikäräjät 2.–3.3.1681. s. 525v–526, (s. 98–99). gg 2. KA. mf.
- ⁸³ Tohmajärven talvikäräjät 2.–3.3.1681. s. 524v–527, (s. 90–101). gg 2. KA. mf.
- ⁸⁴ Tohmajärven, Liperin ja Pielsjärven syyskäräjät 6.12.1681. s. 614v–616, (s. 278–281). gg 2. KA. mf.
- ⁸⁵ Katajala, *Nälkäkapina*, s. 158.
- ⁸⁶ Vrt. Katajala, *Nälkäkapina*, s. 43, s. 214–215.
- ⁸⁷ Kopio Tohmajärven talvikäräjien 6.–7.2.1680 pöytäkirjasta. Justitierevision, utslagshandlingar 7.9.1680. RA.

⁸⁸ Tiedot Tuomas Paakkunaisen taustasta perustuvat Rauni ja Raimo Paakkunaisen kirjoittajalle ystävällisesti luovuttamaan Paakkunaisen suvun sukututkimuksen painamattomaan käsi-kirjoitukseen.

⁸⁹ Ks. Katajala, *Nälkäkapina*, s. 242–261.

⁹⁰ Saloheimo, *Pohjois-Karjalan historia II*, s. 143, s. 150.

⁹¹ Jokipii, *Kreivi- ja vapaaherrakunnat II*, s. 226–227.

RUPLIA, RIKSEJÄ, TENKOJA JA TAALAREITA

Rajaseudun vapaa kaupankäynti merkantilismien aituksessa

Joulun alla 1693 oli väkeä kerääntynyt Liperin pappilaan. Väentuvassa tungeksi joukko talonpoikia mukanaan erilaista tavaraa, lähinnä vuotia. Kamarin puolella sovittelivat sanojaan kirkkoherra Hendrich Sundius ja Venäjän aunukselainen kauppias Oksenti Sidoroff. Venäläinen oli harjoittanut kauppaansa matkustelemalla pitäjistä toiseen jo 24 vuoden ajan, joten hän ei asioinut pitäjässä ensimmäistä kertaa. Kaupusteluun hänellä oli kirjallinen lupa itseltään kenraalikuvernööri Göran Sperlingiltä sekä Käkisalmen linnoituksen komendantilta. Sidoroff oli tullut kirkkoherran kutsumana pappilaan Lamminniemen hovista, jossa hän oli aiemmin päivällä tehnyt kauppaa hovin isännän Simon Hoppenstångin kanssa.¹

Kirkkoherra ja kauppias pääsivät pulloa ahkerasti kallistettuaan lopulta sopimukseen. Kirkkoherra antaisi venäläiselle kymmenen hyvää vuotaa, joita vastaan Sidoroff lupasi kultakin vuodalta kaksi tankoa tupakkaa. Tupakan arvoksi laskettiin kolme kuparitaalaria. Kun kaupanalaiset vuodat tuotiin sisään pani venäläinen niistä maksuksi lupaamansa tupakkatangot kamarin pöydälle. Kauppias Sidoroffin mielestä yksi kymmenestä vuodasta oli pilaantunut ja kelpaamaton, joten hän vaati kaupan purkamista tältä osin. Juopunut Sundius hirmustui moisesta julkeudesta, kaappasi pöydältä 3,8 kilon painoisen tupakka-

rullan² ja yritti heittää sillä venäläistä. Kirkkoherra jatkoi vielä riehumistaan heittämällä toisellakin venäläisen tupakkarullista paikalla olleita sivullisia.

Venäläinen katsoi parhaaksi ottaa vuodat ja jätti kirkkoherralle sopimuksen suuruisen määrän tupakkaa: 20 tankoa kolmessa rullassa. Väentuvan puolella kaupanteko vielä jatkui talonpoikien kanssa vaihtamalla tupakkaa nahkoihin. Myöhemmin Sidoroff huomasi, että osa hänen tupakkavarastostaan oli kadonnut pappilassa. Varkaaksi hän syytti kirkkoherraa, jonka vuoksi eloisa kuvaus Liperin pappilan markkinapäivästä on tallentunut käräjäpöytäkirjaan.

Kaiken kansan vapaa oikeus kaupankäyntiin ei ollut 1600-luvun talouskäsitusten mukaista. Valtiovalta pyrki keskittämään kaupankäynnin kaupunkeihin, koska katsottiin, että siitä koituisi suurin hyöty kruunulle ja taloudelle ylipäätään. Ulkomaankauppaa saivat harjoittaa vain rannikon muutamat tapulikaupungit. Maaseudulla elinkeinona harjoitettua vähittäistavaran kauppaa kutsuttiin maakaupaksi (*landköp*). Maakauppa kiellettiin lailla jo 1400-luvulla ja sitä yritettiin seuraavina vuosisatoina ahkerasti juuria maaseudulta. Rahvaalla oli kuitenkin oikeus ostaa ja vaihtaa keskenään talonpoikaistaloudessa tuotettuja tuotteita omiksi tarpeikseen. Kaupankäynnin keskittämisessä kaupunkeihin ei koskaan täydellisesti onnistuttu.³

Kielletty hedelmä

Pohjanmaalle syntyi jo keskiajalla voimakas maakaupan perinne, joka jopa voimistui 1500-luvulla. Seuraavalla vuosisadalla kaupankäynti maaseudulla jatkui, joskin se alkoi väistyä perustettujen kaupunkien tieltä. Myös Pohjanlahden takainen Norlanti oli vielä 1500-luvun loppupuolella voimakkaan talonpoikaisen maakaupan aluetta. Toinen vahva maakaupan alue 1500-luvulla oli Viipurin tienoo Itä-Suomessa. Maakauppaa harjoittivat talonpoikien ohella myös monet lääni-

tysvoudit ja paikalliset virkamiehet. Olikin yleistä, että ilmitulleet tapaukset jäivät rankaisematta.⁴

Kun Käkisalmen lääni liitettiin Stolbovan rauhansopimuksessa 1617 Ruotsiin, sai valtakunta voittomaana alueen, jossa maaseudun kaupankäynnin traditio oli hyvin voimakas. Kaupankäynnin tärkeyttä toimeentulolle kuvastaa se, että rauhansopimuksessa taattiin kummankin valtakunnan kauppiaille oikeus kaupankäyntiin kaupungeissa molemmin puolin rajaa, kunhan vain tullimaksut suoritettaisiin asianmukaisesti.⁵

Asetusten mukaan kauppiaiden tuli asua kaupungeissa. Siksi jo 1618 lähti kuninkaalta käskykirje, jossa määrättiin, että Käkisalmen läänin maakauppiaiden tuli muuttaa läänin kaupunkeihin, Käkisalmeen tai Suvannon Taipaleeseen. Ankaraa kuninkaan määräystä, jossa uhattiin niskuroitsijoita jopa omaisuuden menetyksellä, ei monikaan liene totellut. Kun lääni vuonna 1618 vuokrattiin Jakob De la Gardielle, ei kruunulla ollut enää intressejä puuttua hankalaan asiaan. Läänin maaherra tosin yritti estää talonpoikien käymää kauppaa rajan yli Aunukseen ja muualle Venäjälle, mutta nämä valittivat kuninkaalle. Vastauksessaan kuningas neuvoi maaherraa katsomaan maakauppaa läpi sormien. Vuonna 1627 Käkisalmen läänin maaherra Hinrich Månsson [Spåra] tiedusteli kuninkaalta muiden asioiden ohella sitä, kuinka hänen tulisi suhtautua läänin maaseudulla rehottavaan kaupankäyntiin. Vastauksessaan kuningas antoi Käkisalmen läänin asukkaille luvan itsensä elättämiseen kaupankäynnillä, ”koska heillä oli vain vähän peltoviljelystä.”⁶

Maakauppa soti voimakkaasti kaupunkien porvareiden etuja vastaan, sillä he kilpailivat maakauppiaiden kanssa samoista tavarantoimittajista ja myyjistä. Siksi Käkisalmen ja Taipaleen kaupunkien porvareille annettiin lupa käydä kauppaa tavaroillaan myös maaseudulla. Toisin kuin varsinaisessa valtakunnassa, maakauppa siis sallittiin voittomaana hallitussa Käkisalmen läänissä. Se oli niin tärkeä osa alueen ihmisten toimeentuloa, ettei sitä voinut kokonaan kieltää. Vuonna

1633 annettiin lupa ettei läänissä kauppaa harjoittaneiden tarvinnut vastoin tahtoaan muuttaa kaupunkiin.⁷

Kruunun suhtautuminen maakauppaan Käkisalmen läänissä vaihteli sen mukaan, kuinka voimakkaasti aluetta pyrittiin ottamaan keskusvallan holhoukseen. De la Gardien vuokrausaika päättyi vuonna 1630. Kruunun hallintoa alettiin järjestää alueelle ja luterilaisen kirkon uusia seurakuntia perustettiin lääniiin.⁸ Alkuun kruunun suhtautuminen Käkisalmen läänin maakauppaan ei ollut lainkaan kielteinen, vaan kuningas käytti maakauppiaita hyväkseen. Heidät rekrytoitiin järjestämään osa Kustaa II Aadolfin Saksaan suuntaaman sotaretken muonituksesta. Maakauppiaiden oli tuotava Venäjän puolelta viljaa, joka myytiin kruunulle edulliseen hintaan. Kuningas jopa kehotti maakauppiaita salakuljettamaan tarvittuja tavaroita Venäjältä maahan. Ne oli toimitettava Viipuriin ja sieltä eteenpäin. Kaupankäynnin turvaamiseksi ei ketään kauppiasta saanut pakottaa muuttamaan Käkisalmen kaupunkiin, vaikka sitä pidettiin toki suotavana.⁹

Soturikuningas Kustaa II Aadolfin kuoltua 1632 tarkoituksenmukaisuusnäkökohdat saivat pian väistyä merkantilististen ajatusten tieltä. Aluetta alettiin ottaa entistä tiiviimmin valtaa pitäneen kuningatar Kristiinan holhoajahallituksen (1632–1644) talutusnuoraan. Yksi osa tätä keskusvallan vaikutusvallan tunkeutumista alueelle oli puuttuminen maakauppaan. Käkisalmen läänin asukkaita kovisteltiin maakaupasta vuonna 1636, mutta jo seuraavana vuonna hallitus antoi läänin maaherralle jälleen luvan katsoa sormien läpi rajan pinnassa asuvien Venäjälle käymää kauppaa, koska näillä oli kovin pitkä matka Viipuriin. Mitään varsinaista lupaa maakauppaan ei kuitenkaan saanut antaa. Inkerin ja Käkisalmen läänin uusi kenraalikuvernööri ryhtyikin määrätietoisesti kitkemään kauppaa maaseudulta ja hän antoi 1643 jyrkän maakauppakiellon. Näissä toimissa kenraalikuvernöörillä oli läänin kaupunkien porvareiden varaukseton tuki.¹⁰

Jotta merkantilismiksi kutsutun talousajattelun periaatteet toteutuisivat läänissä paremmin, yritti keskusvalta edistää kauppiaiden siir-

tymistä maaseudulta kaupunkien porvareiksi uusia kaupunkeja perustamalla. Vuonna 1632 määrättiin kaupungit perustettaviksi Sortavalaan ja Salmiin. Salmista ei päässyt kehittymään kummoistakaan kaupunkia ja yritys kuihtui pian pois. Sortavalakin oli perustettava uudelleen 1643, mutta vuosisadan lopulla se olikin jo joltinenkin kaupan keskus.¹¹

Pietari Brahe perusti valtaisaan vapaaherrakuntaansa Kajaanin ja Raahen kaupunkien rinnalle vuonna 1653 Käkisalmen läänin pohjoisimpaan pitäjään Pielisjärvelle Brahean kaupungin. Tarkoituksena oli, että sen avulla olisi kehitetty kauppaa Vienan Karjalan alueen kanssa. Venäläisajalta säilyivät kaupunkikeskuksina Käkisalmi (Korela) sekä Kurkijoki joka sai kaupunkioikeudet vuonna 1668. Venäläisaikainen Taipaleen kaupunki kuihtui vuosisadan puolivälin jälkeen olemattomiin. Brahea puolestaan hävitettiin esivallan toimesta 1680-luvulla.¹²

Kaarle X Kustaan Venäjän sodan tai niin kutsutun ruptuurisodan (sotatapahtumat ajoittuvat vuosiin 1556–1558) jälkeisessä Kardisin rauhanteossa 1661 määriteltiin rajan yli käydyn kaupan ehdot aiempaa yksityiskohtaisemmin. Venäjän ja Ruotsin alamaisille myönnettiin oikeus kaupantekoon toisen valtakunnan alueella. Tullimaksut oli maksettava ja kaupungin maistraatista tai läänin maaherralta saatu passi tuli Venäjällä esittää lähimmälle voivodille. Venäläisten kauppiaiden oli esitettävä passinsa lähimmän käskynhaltijan (*general*) tai kenraalikuvernöörin luona.¹³

Kaupan suuntia 1600-luvun alkupuolella

Ennen ruptuurisotaa kauppa oli Käkisalmen läänissä suurelta osin karjalaisten käsissä. Tämä on ymmärrettävää jo siksi että, huolimatta suomalaisien voimakkaasta muutosta alueelle, karjalaiset muodostivat vielä väestön enemmistön suurimmassa osassa lääniä. 1630-luvun lopulla vasta aivan läntisimmät pitäjät ja Pielisjärvi pohjoisessa olivat väestöltään suomalaisenemmistöisiä.¹⁴

Jonkinlaisen käsityksen Käkisalmen läänistä ulospäin suuntautuneen kaupan suunnista antavat kauppiaille annetut passit, joista on Käkisalmen maaherran kirjekonseptien (registratuura) joukossa säilynyt merkinnät koko vuodelta 1635 sekä osin vuodelta 1636. Passeihin merkittiin kenelle passi oli annettu, yleensä mutta ei aina passin saajan kotipitäjä, matkan tarkoitus ja kohde, sekä kuinka monta miestä matkaan lähtijä otti mukaansa esimerkiksi rekiensä ajomiehiksi tai kaupaveneensä miehistöksi. Yleensä kullekin kauppiaille on merkitty mukaan lähteneeksi kolmesta viiteen apumiestä, mutta myös suurempia matkueita esiintyi.¹⁵

Asetelma 1. Käkisalmen läänin kaupankäynnin suunnat vuosien 1635 ja 1636 passitietojen perusteella (N=61)

	Passeja		Yhteensä / %
Pohjanmaa ja Länsipohja	17		
Tukholma	11	Ruotsi ja Pohjanmaa	28 (46 %)
Savo	2		
Viipuri	1		
Hämeenlinnan lääni	1		
Turku	2	Suomi	6 (10 %)
Inkerinmaa	1		
Pähkinälinnan lääni	10	Inkeri	11 (18 %)
Tallinna	2		
Liivinmaa	1		
Narva ja Tartto	1	Viro ja Baltia	4 (6 %)
Aunus	1		
Pustina	4		
Novgorod	4		
Jaroslav	3	Venäjä	12 (20 %)

Heti alkuun on todettava, että passitietojen tarjoama aineisto on hyvin suppea ja on vain noin puoleltatoista vuodelta. Joitakin kaupan suuntautumisen yleispiirteitä siitä voidaan kuitenkin hahmottaa ja näitä havaintoja voidaan täydentää käräjäpöytäkirjoista ja kirjallisuudesta poimituilla tiedoilla. Ensimmäinen huomionarvoinen seikka on, että lähes puolet passeista myönnettiin Pohjanmaalle ja Pohjanlahden länsipuolelle Länsipohjaan¹⁶ sekä Tukholmaan suuntautuneille kauppatiekoille. Vanha karjalaisten reitti vesistöjä myötäillen halki Sisä-Suomen Pohjanlahden rantaan oli siis yhä käytössä. Tukholmaan kuljettiin vesitse Laatokan ja Nevan kautta Suomenlahdelle ja siitä eteenpäin valtakunnan pääkaupunkiin.¹⁷

Kauppaa käytiin Pohjanmaan kaupungeissa, Oulussa ja Raahessa, mutta myös pohjoisempana Torniossa ja Ruotsin Länsipohjan puolen kaupungeissa Luulajassa ja Piitimessä. Kauppaa sai tehdä vain kaupungeissa, maakauppa kiellettiin joka kerta erikseen passia myönnettäessä. Pohjanmaan suuntaan lähdettiin yleensä tammi- helmikuun aikana hyvillä rekikeleillä usean reen matkueena. Tällä tavoin lähtivät tammikuussa 1635 Sortavalasta Riko Stepaninpoika kahden apumiehen ja reen kanssa sekä Bougdan Ivaninpoika kolmella reellä kohti Pohjanmaata ja Länsipohjaa.¹⁸

Käkisalmen läänin asukkaat saivat 1630 oikeuden käydä kauppaa Tukholmassa. Kulku Tukholmaan sallittiin, koska pääkaupungissa tarvittiin lisää tavaroita, joita saatiin Venäjän kaupan kautta. Tukholman vientiä edistettiin tullipolitiikalla. Yleensä tavarat vietiin länteen Nevajoen suulle 1632 perustetun Nevanlinnan kaupungin kautta. Jos tavarat vietiin Tukholmaan, ei niistä tarvinnut maksaa Nevanlinnassa pikkutullia, vaan vasta Tukholmassa. Jos tavarat taas vietiin ulkomaille esimerkiksi Tallinnaan, joka sekin kuului tuohon aikaan Ruotsin valtaan, tai Saksan kaupunkeihin, oli tavaroista maksettava pikkutulli myös Nevanlinnassa.¹⁹

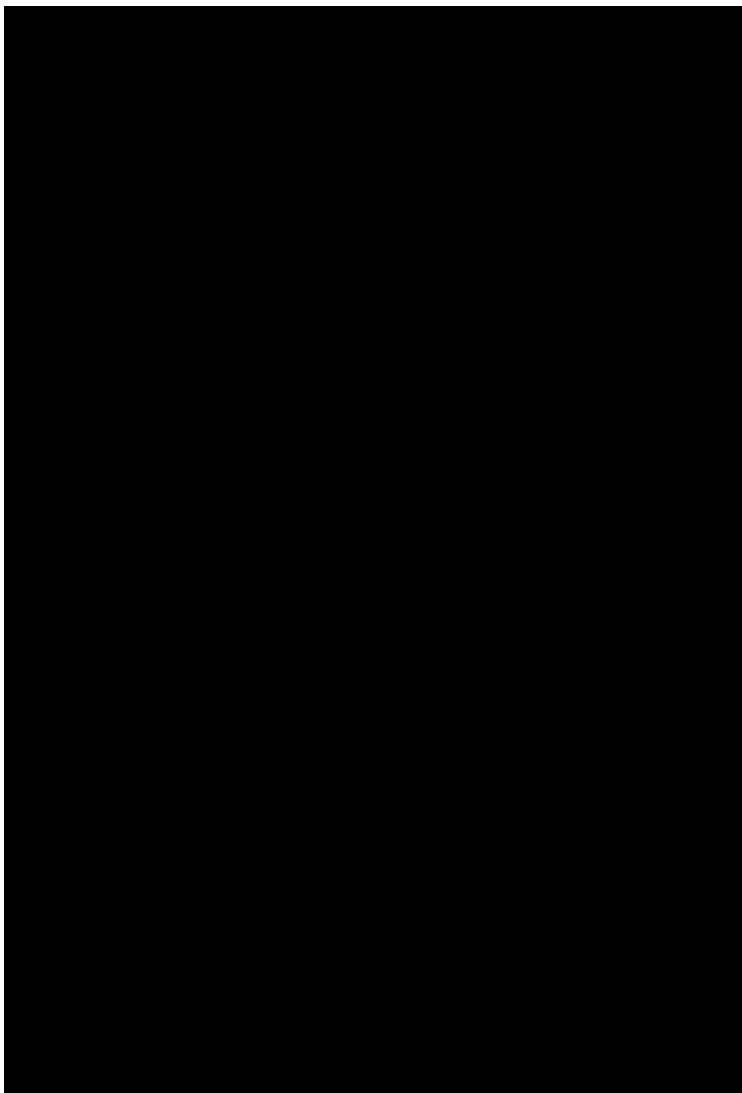
Heti vesien vapauduttua huhti- toukokuussa karjalaiset kauppamiehet lähtivät kohti Tukholmaa. Esimerkiksi vuoden 1635 keväällä Kä-

kisalmen maaherra antoi passin seitsemälle kauppiaalle Tukholman matkaa varten. Lähtijät olivat Samuila Ivanoff ja Ossippa Huleinen Salmista, Filka Baluskin, Hodar Taranpoika, Fetka Härkäinen ja Hillippa Nasarianpoika Sortavalasta ja Ivan Waslilioff Uukuniemeltä. Matkat tehtiin veneillä, luultavasti ns. skuuteilla, yksi- tai kaksimastoisilla kymmenestä kahteenkymmeneen metriin pitkillä talonpoikaisalusilla. Passeista päätellen näiden kevään 1635 kauppiaiden lisäksi matkaan lähti yhteensä myös 26 apumiestä.²⁰

Tapahtumat, joiden seurauksia puitiin Tiurulan käräjillä syyskuussa 1669, ajoittuvat ilmeisesti 1630-luvun alkuun. Veljekset Simo ja Knut Antinpoika perivät isältään Tiurulan pitäjän Kopsalan kylässä sijainneen ratsutilan. Knut sai osuutensa perinnöstä ja muutti Käkisalmeen porvariksi, Simo lunasti tilan ja alkoi hoitaa sitä. Veljekset lähtivät yhtä matkaa Tukholmaan, Knut kauppamatkalle, Simo saamaan sotakollegiolta vahvistusta ratsutilalleen. Kävi kuitenkin niin, että Simo kuoli matkalla. Knut otti veljensä asian hoitaakseen, mutta vahvistutti ratsutilan sotakollegiossa omiin ja lastensa nimiin. Knutilla oli poika Petter ja kuolleella Simolla poika Antti. Knut ja hänen vaimonsa ottivat orvoksi jääneen veljenpojan syytingille tilalle. Serkukset Antti ja Petter varttuivat siis samassa tuvassa, mutta kun aika jätti Knutista, syntyi aikamiehiksi kasvaneiden poikien välille sotkuinen riita tilan perinnöstä.²¹

Tukholmaan käyty kauppa loppui lyhyeen, sillä vuoden 1636 alussa Käkisalmen maaherra sai Länsipohjan (*Westernärmlandet*) maaherralta kirjeen ja sen mukana kuninkaallisen majesteetin nimissä laaditun määräyksen, ettei Käkisalmeista saanut enää myöntää kenellekään passeja matkustella ympäriinsä Ruotsissa (*her ifrån Westerom till Sverige*) vaan ainoastaan Suomeen (*åt Finland*).²² Määräyksen taustaa voi vain arvailla. Se, että holhoojahallituksen määräys tuli ensimmäiseksi Käkisalmen maaherran tietoon Länsipohjan maaherran kautta, viittaa vahvasti siihen, että Länsipohjasta oli valitettu karjalaisten maakunnassa harjoittamasta maakaupasta ja että tässä olisi kiellon syy.

Talonpoikaispurjehtijoiden ja kaupunkien pikkuporvarien yleensä käyttämä alustyyppe oli skuutti. Se merkitsi alunperin nopeakulkuista alusta, mutta keskiajalta lähtien skuutilla tarkoitettiin pienehköä rannikko- ja tavara-alusta. Siinä oli yksi tai kaksi raakapurjeella varustettua mastoa ja miehistökseen se tarvitsi viidestä kahdeksaan henkilöä.

Tätä arvelua vahvistaa se, että Länsipohjan maaherra valitti jälleen vuonna 1638 hallitukselle maakunnan kaupunkeja haitanneesta maa-kaupasta, ”jota harjoittavat erityisesti venäläiset, sekä meidän omamme että suuriruhtinaan”.²³

Hallituksen Länsipohjan maaherralle 1636 lähettämässä kirjeessä kielletään kuitenkin Käkisalmen läänin asukkaiden passittaminen Ruotsiin myös kruunun virallisissa asioissa, mikä viittaa siihen, että ahkerasti venäläisten kanssa tekemisissä olleita karjalaisia pidettiin epäluotettavina ja mahdollisina vakoilijoina. Siksi Länsipohjan lisäksi karjalaisilta kiellettiin käynti kaupalla koko Ruotsissa, myös Tukholmassa.

Muualle Suomen suuntaan kuin Pohjanmaalle kuljettiin Käkisalmenstä myönnettyjen passien perusteella arvioituna vain vähän. Tammikuussa 1636 lähtivät Lasari Javanainen ja Ossippa Jeremioff Turkuun käymään kauppaa. Heidän kotipitäjäänsä ei mainita. Samana päivänä kuin edellisille, myönnettiin passi kiteeläiselle Fedotka Pauliloffille lähteä kaupolle Hämeenlinnan lääniin. Kesäkuussa 1635 sai Tönne Kukkonen passin Viipuriin. Hänen matkansa tarkkaa syytä ei sanota, vaan passi myönnettiin ”joidenkin tärkeiden asioiden hoitamiseen”. On siis mahdollista, ettei Tönne edes mennyt Viipuriin kaupolle. Kaksi kertaa myönnettiin passi Savoona menoa varten, tammikuussa 1635 Bougdan Ivaninpojalle ja saman vuoden lokakuussa Klemetti Antinpojalle. Molemmissa tapauksissa syy matkaan oli velkojen periminen, jonka on katsottu viittaavan siihen, että velat olivat syntyneet Savossa käydyin maakaupan kautta.

Yksi suunta, johon tiedetään varmasti kuljetun, mutta joka tyystin puuttuu Käkisalmen maaherran arkiston passiaineistosta, on Viipurin läänissä pidetyt Lappeenrannan markkinat. Vuoden 1638 tulliluetteloiden perusteella tiedetään Lappeenrannan markkinoilla käyneen pelkästään Pielisjärven ja Liperin pitäjistä 20 talonpoikaa kaupalla. He olivat vieneet myytäväksi mm. voita, karjaa, haukia, vuotia ja sarkaa. Kiteen Nefpo Hotkonpojalla oli tullattavana 40 tynnyriä tervaa, 18 leiviskää voita (leiviskä 8,5 kiloa), kaksi leiviskää talia, viisi

leiviskää kalaa, vuota, 100 kyynärää (yli 50 metriä) palttinakangasta, rahkeita, lusikoita, piparkakkuja ja saippuaa.²⁴

Lappeenrannan markkinat olivat tärkeitä erityisesti läänin läntisten pitäjien ja Savon talonpoikaisille tervantuottajille. Käkisalmen läänin talonpojat näyttävät toimineen ammattimaisina rahdinkuljettajina Lappeenrannan markkinoille. Vuonna 1642 nosti sääminkiläinen Matti Tuomaanpoika Savosta Uukuniemen kesäkäräjillä kanteen Purujärven Miikkula Simenoffia vastaan. Miikkula oli luvannut Matille ottaa tämän tervatynnyrit veneeseensä ja kuljettaa ne Lappeenrantaan. Kun Matin rengit olivat sovittuna päivänä tuoneet tervat Miikkulan veneelle, olikin vene jo lastattu täyteen. Matin oli jätettävä tervansa varastoon rannalle ja kuljetettava se myöhemmin syksyllä velkarahan turvin Viipuriin.²⁵

Läänin itäosista terva kuljettiin Laatokkaa pitkin Nevanlinnan kaupunkiin. Myös Nevanlinnan matkoista syntyi kuljetusriitoja. Sortavalan Miikkula Petruska syytti Uukuniemen Miikkula Romanoffia, ettei tämä lupauksestaan huolimatta ollut ottanut Nevanlinnaa matkalla olleeseen laivaansa sortavalalaisen 20 tynnyriä tervaa.²⁶

Tervakauppa oli tärkeää ja sitä yritettiin käydä myös sota-aikana. Kaarle X Kustaan sodan aikana 1656 Sortavalan porvari Knut Hyvärinen ja kolme veljeään lähettivät laivureiden Petter Heikinpoika Tynkkysen ja Simo Matinpoika Tujulaisen lotjalla 170 tynnyriä tervaa Nevanlinnaa porvari Berendt Timbermanille. Nevanlinnassa laivurit havaitsivat kaupungin tyhjäksi ja kaikkien paenneen peläten vihollisen hyökkäystä. Matkaa jatkettiin Nevaa pitkin peninkulman verran, mutta Heikki Kiiskisen asumuksen luona joku huusi rannalta, että heidän olisi kiirehdittävä pois koska vihollinen oli lähellä. Laivurit heittivät ankkurin, jättivät lotjan ja tervan, ja pakenivat pienemmällä veneellä Viipuriin. Myös Kiiskinen tuli muutamaa päivää myöhemmin Viipuriin ja kertoi myyneensä tervan hollantilaiseen laivaan Retusaaren (nyk. Kronstadt) lähellä ja kuljettaneensa lotjan Koivistoön.²⁷

Käkisalmen maaherran arkiston passiaineiston perusteella Inkerissä näytään käydyn kaupoilla ainoastaan Pähkinälinnan läänissä. Kaikille sinne matkanneille on merkitty passiin sama matkan aihe. Pähkinälinnasta haettiin keväällä siemenviljaa: kauraa sekä ohraa. Se, että siemenvilja tuli myyntiin tai ainakin laajempaan kuin omaan kulutukseen näkyy määristä, matkaan lähdettiin usealla reellä. Esimerkiksi tiurulalainen Petter Härkönen lähti helmikuussa 1635 viidellä reellä Pähkinälinnan lääniin siemenviljan hakuun.²⁸

Baltian suunta ei näytä vetäneen Käkisalmen läänistä suuria määriä kauppamiehiä. Vain kaksi sortavalalaista Terenti Moisioff ja Luka Roiha kolmen apumiehen kanssa purjehtivat toukokuussa 1635 Tallinaan kaupankäyntiin. Muut Baltian kävijät, kesällä 1635 Liivinmaalle suunnannut Tiurulan Esko Pirhonen sekä Narvaan ja Tarttoon saman vuoden joulukuussa matkannut Kurkijoen Ivan Rigonpoika, olivat myynti- ja ostomatkoillaan kulkeneita hevoskauppiaita.

Venäjälle matkasi passiaineiston mukaan kauppiaista viidesosa. Osuutta on pidettävä varsin alhaisena, olihan Käkisalmen läänin asukkailla vanhat kauppakontaktit Venäjälle. Lähimmälle Venäjän seudulle Aunukseen, jonne yhteydet olivat jo luonnostaan hyvät, myönnettiin aineiston mukaan passi vain yhden kerran. Tätä voi selittää ainoastaan siten, etteivät rajan pinnassa Ilomantsissa, Suojärvellä, Suistamolla tai Salmassa asuneet viitsineet lähteä vaivalloiselle Käkisalmen matkalle passin hakuun, vaan suuntasivat myynti- ja hankintamatkoilleen suoraan Aunukseen yli liki valvomattoman rajan.²⁹ Kiinni jäämisen riski oli lähes olematon.

Muita venäläisiä paikkoja, joihin passiaineisto osoittaa tehdyn kauppamatkoja, olivat Pustinan markkinat Aleksanterin luostarin luona, Staraja Ladogan markkinat, sekä Jaroslavin ja Novgorodin kaupungit. Venäjän suuntaan kauppaa tehneet olivat passien perusteella kaikki lähtöisin läheltä valtakunnan rajaa, ennen kaikkea Salmista, mutta myös Sortavalasta ja Pälkjärveltä. Salmin miehet Zidari Sahrarin ja Luka Räisäin kävivät Jaroslavissa kaupalla ilmeisesti vuonna 1639.

Matkaansa varten he lainasivat salmilaiselta leskeltä 40 ruplaa venäläistä rahaa, mutta eivät maksaneet lainaansa takaisin, jonka vuoksi velkaa perittiin heiltä takaisin vuoden 1640 talvikäräjillä.³⁰

Erkki Kuujo esittelee tiedon vuodelta 1635, jonka mukaan joukko Käkisalmen ”venäläisiä” matkasi kaupankäyntiin peräti Moskovaan saakka. Perille he eivät kuitenkaan päässeet, sillä ennen Moskovaa heidän tavaransa takavarikoitiin. Samoin Kuujo kertoo käkisalmelais-ten turkistenmyyntimatkoista Tihvinän luostarin markkinoilla.³¹

Rahalla sai

Kuten Liperin pappilassa tapahtui, kauppaa tehtiin useimmiten kätevästi vaihtamalla tavaroita. Toisaalta edellä kerrottu tapaus Salmista, jossa Venäjälle kaupalle lähteneet miehet olivat lainanneet leskeltä varsin huomattavan summan venäläistä rahaa kertoo toista: rahaa oli kansan kätköissä ja Käkisalmen läänissä liikkui ainakin kahdenlaista rahaa: venäläistä ja ruotsalaista. Vilkas kaupankäynti edellytti joltisenkin kehittyntä rahataloutta.³²

Kenraalikuvernööri Göran Sperling kirjoitti 20.3.1684 kamarikollegiolle, että Käkisalmen läänin läänitysten vuokraajilta (vuokraajista ks s. 22) voidaan vaatia kaikki maksut rahana. Kuvernöörin mukaan alueen talonpojat maksoivat merkittävän osan veroistaan rahana, jota saivat käymästään kaupasta (*genom Handel och Köpenskap*). Viljaa alueella oli vähän ja se oli sen vuoksi kallista. Inkerinmaalla sen sijaan lähes kaikki verot maksettiin viljana ja muina verotavaroina.³³

Rahavelkojen perintä, ja siten myös rahan liikkuminen Käkisalmen pohjoisen läänin talonpoikien keskuudessa, oli erittäin yleistä. Tähän viittaa Käkisalmen läänistä laadittu tuomiokirjakortisto (Tuokko), jonka tietokannasta saadaan hakusanalla ”talonpoikien keskinäinen velka” lähes 1500 viitettä käräjätapauksiin, joissa asiaa on käsitelty. Erillisten tapausten määrä ei välttämättä oli aivan noin korkea, sillä samaa vel-

kaa on voitu joissakin tapauksissa periä useammilla käräjillä. Luku viestii joka tapauksessa siitä, että velan ottaminen toiselta talonpojalta oli erittäin yleistä. Käräjille päätyivät vain ne tapaukset, joissa velan maksun kanssa oli jouduttu riitoihin. Lainan takaamista käsiteltiin Käkisalmen läänin käräjillä noin 130 kertaa. Velkaa otettiin myös usein kaupunkien porvareilta (liki 500 tapausta) ja papeilta (yli 80 tapausta).³⁴

Perittäessä velkaa käräjien kautta, ilmoitettiin oliko kysymys rahasta vai velaksi otetusta tuotteesta. Kauppaa käyneessä Käkisalmen läänin pohjoisosassa velat olivat pääsääntöisesti rahaa. Eteläisten Inkerin viljanviljelyalueiden kaltaisessa Käkisalmen eteläläänissä käräjille ei tuotu 1600-luvun lopulla yhtään rahavelan perintäjuttua, vaan riitaa käytiin aina vilja- tai tervasaatavista.³⁵

Pohjois-Karjalan talonpoikien velkasuhteita tutkinut Veijo Saloheimo on esittänyt, että luottosuhteet olivat pääosin naapureiden keskeisiä. Joukossa oli todellisia suurluotonantajia, siis henkilöitä joille rahanlainaus oli osa liiketoimintaa. Suurin talonpoikien luotottajista näyttää olleen Saloheimon ”tervasaksaksi” nimittämä Uukuniemen Villalan kylän Matti Matinpöytä Ketolainen, jonka saatavien yhteissumma pelkästään vuonna 1690 oli 267 kuparitaalaria. Yleensä yksittäisten talonpoikien velat olivat pieniä, mutta ne olivat katovuosina vaikeita maksaa.³⁶

Yksi merkittävästä rahan lainaajista oli myös maakauppiaaksi mainittu Lieksan suurtalollinen Erkki Ikonen. Vuoden 1694 talvikäräjillä Ikonen kertoi, että hänen tuvassaan olleesta arkusta oli varastettu 13 riikintaalaria sekä hopeinen ketju arvoltaan 4 riikintaalaria.³⁷ Riikintaalari eli riksi vastasi arvoltaan kahta hopeataalaria, ja yksi hopeataalari puolestaan vastasi kyseessä olleena aikana (vuoden 1665 jälkeen) kolmea kuparitaalaria.³⁸ Varkaus oli siten huomattavasti yli sadan kuparitaalarin suuruinen. Myös useita muita varkauden kohteeksi joutuneita äveriäitä mainitaan käräjäpöytäkirjoissa. Esimerkiksi Jaakko Knuutinpojalta Tiurulan Kilpolansaaresta varastettiin aitassa olleesta kirstusta 60 riikintaalaria ja pientä hopearahaa yhteensä 500 kuparitaalarin arvosta.³⁹

Venäläiset ns. tipparahat valmistettiin hopealangan kappaleesta lyömällä. Kun hopean arvo nousi, voitiin pieniin rahoihin joita kutsuttiin tengoiksi käyttää enää niin vähän hopeaa, että rahoista tuli lyöntivasaran meistipintaan nähden liian pieniä. Rahoista tuli säännöttömän muotoisia ja sellaisia oli sangen helppo väärentää. Kuva: Pohjois-Karjalan museo.

Luottoa haettiin myös kauempaa. Vuonna 1687 pielisjärveläinen luotottaja peri kolmelta Suistamon talonpojalta yhteensä yli 40 kuparitaalarin velkoja. Esimerkkejä on myös Venäjältä saaduista luotoista. Venäläinen Ontrei Rekkanen peri 30 kuparitaalarin saataviaan Lieksan Mikko Liukkuselta vuonna 1687. Tulemajärveläinen Ivan Wasiliof antoi vuonna 1691 valtuutuksen vuokraaja Simon Hoppenstängille perä 24 hopeaplootun suuruiset kiistanalaiset rahat Teppana Jaakonpojalta Liperin Sotkumasta. Sortavalan ja Kurkijoen porvarit vaativat vuosina 1689 ja 1693 talonpoikaisia velallisiaan tilille. Sortavalan luotonantajien vaikutuspiiriin näyttävät kuuluneen erityisesti Suistamo, Ilomantsi, Tohmajärvi ja Pielisjärvi. Nyyporin entisen kreivikunnan talonpojat saivat luottonsa sekä Sortavalasta että Kurkijoelta. Kurkijokelaisen liikemiehen Victor Gröönin perimät saatavat olivat

joskus huikean suuria. Vuonna 1692 Gröön peri pälkjärveläisiltä veljeksiltä maksua tavaroista yhteensä 550 kuparitaalarin arvosta. Kurkijokelainen talonpoika oli kerta toisensa jälkeen ostanut suolaa ja tupakkaa velaksi Grööniltä yhteensä 175 kuparitaalarin arvosta.⁴⁰

Veijo Saloheimo on esittänyt, että venäläinen raha olisi syrjäytynyt käytöstä Käkisalmen läänin pohjoisosassa lukuun ottamatta Ilomantsia ruptuurisodan jälkeen⁴¹, jolloin väestö vaihtui suurimmalta osaltaan suomalaiseksi. Venäjän ruplien ja tenkojen⁴² käyttö kaupankäynnissä etenkin venäläisten kanssa näyttää olleen rajaseutupaikajissa vielä 1680- ja 1690-luvuillakin yleisempää kuin on oletettu. Tähän viittaavat myös Erkki Kuujon tekemät huomiot Raja-Karjalan alueelta.⁴³

Sortavalan porvarin Tuomas Hulkkosen kauppariitaa Ilomantsin loppiaismarkkinoilla vuonna 1692 on useimmin käytetty esimerkkinä venäläisestä rahasta. Hulkkonen antoi vuottojärveläiselle talonpojalle 50 kuparitaalaria venäläisenä rahana ja 40 taalaria Ruotsin rahaa etumaksuna 150 leiviskästä haukia. Kirjuri Märten Lång lupasi samalle talonpojalle kaloista kuitenkin kupariäyrin enemmän leiviskältä, joten tämä myi tavaran kirjurille. Talonpoika sai käräjillä kolmen markan sakon tavaran myymisestä kahteen kertaan ja veloitettiin hankkimaan Hulkkoselle sovitun määrän haukia.⁴⁴

Venäläinen raha vilahtelee siellä täällä käräjäpöytäkirjojen rivien välissä. Kajaanin markkinoille matkalla olleen Sortavalan porvarin Heikki Hyvösen sumpsa (nahkainen pussi, laukku) varastettiin Lieksan krouvissa tammikuussa 1694. Sumpsan mukana porvarilta hävisi rahaa 200 kuparitaalaria karoliineina, kaksoiskaroliineina ja pienempänä rahana sekä 200 venäläistä tenkaa. Hyvönen jäljitti varkaiksi olettamiaan lieksalaisia Venäjälle, jonne nämä olivat lähteneet suolan ostomatkalle ja tavoittikin heidät Solkan kylässä noin 200 kilometrin päässä Lieksasta. Sumpsaa tai rahoja ei kuitenkaan löytynyt.⁴⁵ Samoihin aikoihin Lieksan Erkki Ikosen kirstusta varastetuista rahoista epäilty renki kehuskeli krouvissa, että hänellä oli hatullinen venäläis-

tä rahaa sekä karoliineja.⁴⁶ Pielisjärveläistä talonpoikaa kovisteltiin vuonna 1694 käräjillä kaksitoista vuotta aiemmin otetusta lainasta. Kymmenen kuparitaalarin laina oli otettu venäläisenä rahana.⁴⁷

Venäläistä rahaa tavataankin lähteissä rinnan ruotsalaisen ”virallisen” rahan kanssa Pielisjärven, Ilomantsin ja Salmin rajapitäjissä. Muualta ei merkkejä venäläisen rahan käytöstä löydy 1600-luvun lopulta, joten sitä käytettiin pääasiassa rajan läheisyydessä asioitaessa venäläisten kanssa, mutta näyttää se kelvanneen maksuvälineenä Lieksan krouvissakin.

Venäläisiä kauppiaita kulkikin kaikkialla Käkisalmen läänin puolella, mutta venäläiset kävivät kauppaa erityisesti markkinoilla. Niitä järjestettiin vanhastaan Kurkijoella, vuodesta 1663 lähtien Sortavalan lähellä Sieklahdessa (nyk. Lahdenpohja) ja 1670-luvun alusta lähtien Ilomantsissa. Ilomantsin loppiaismarkkinoista on maininta vuodelta 1710, että sinne saapui perinteisesti kauppiaita aina Arkangelista asti. Läänin pohjoisimmista osista käytiin markkinoilla Kajaanissa.⁴⁸

Väärää rahaa ja rahakauppaa

Oman kysymyksensä raja-alueen rahaoloissa muodostaa väärä raha. Väärän rahan tekeminen oli rikos valtiota ja sitä edustanutta kuningasta, jonka kuvaa kolikko kantoi, vastaan. Kyseessä oli valtiopetokseen ja majesteettirikokseen rinnastettu teko, josta saattoi olla vain yksi rangaistus: kuolema. Rajaseudut olivat erityisen alttiita sille, että väärää rahaa joutui kiertoon. Näin tapahtui myös Käkisalmen läänissä. Erityisesti 1630-luvulla oli molemmin puolin rajaa liikkeellä paljon vääriä venäläisiä tenkoja. Väärä raha aiheutti jopa diplomaattisia selkkauksia, kun sitä kulkeutui rajan yli toisen valtakunnan alueelle.

Käkisalmen läänin maaherra Hinrich Månssonilla oli 1630-luvulla paljon huolta läänistä löytyneistä vääristä venäläisistä tengoista. Pääpukareina väärää rahaa lyömässä olivat aunuksalaiset ”kolikkosepät”

Makaria Tarashin ja hänen kaksi veljeään. Ensin he toimivat Aunuk- sessa, mutta kun maa alkoi polttaa jalkojen alla luikahtivat he rajan yli Salmiin. Siellä miehet pystyttivät Laatokan saareen ”rahapajan”. Pian Ruotsin viranomaiset saivat touhusta vihiä ja väärän rahan teki- jät vaihtoivat taas rajan toiselle puolelle. Muutaman vuoden kuluttua he kuitenkin palasivat ja jatkoivat käsityönsä harjoittamista. Nyt he opettivat muutamille paikallisille taitojaan, jotka myös ryhtyivät ra- hanlyöntiin. Makaria pakeni veljineen lopulta Inkerinmaalle, jossa he jälleen valmistivat väärää rahaa, mutta nyt heidät saatiin kiinni ja luovutettiin venäläisille. Myös salmilaiset rahan lyöjät joutuivat raja- tarkastajan haaviin ja heidät lähetettiin vangittuina Käkisalmen linnaan. Asia tutkittiin käräjillä ja hovioikeus vahvisti annetun hirttotuomion⁴⁹

Väärää venäläistä rahaa oli 1600-luvun ensipuoliskolla liikkeellä paljon. Tämä kuvastuu siinä, että Käkisalmen läänin maaherran kir- jeissä kuvataan useita tapauksia, joissa kaupan kautta väärää rahaa saanutta talonpoikaa epäiltiin väärän rahan teosta. Esimerkiksi Taipa- leen kaupungin porvari Fedorko Lasariof joutui Novgorodiin teke- mällään kauppamatkalla vangituksi, koska oli saanut kaupungissa mak- suksi tavaroistaan väärä tenkoja. Maaherra antoi käräjien tutkia, oli- siko Fedorko mahdollisesti ollut osallinen väärän rahan teossa, mutta koska mitään osoitusta tällaisesta löytynyt, pyysi maaherra Novgoro- din voivodia päästämään Fedorkon vapaaksi ja palaamaan rajan yli kotiinsa.⁵⁰

Väärää rahaa otettiin vastaan myös tietoisesti, vaikkei tarkoitukse- na ollutkaan panna sitä kiertoon. Ainakin näin asian selitti väärän rahan lyömisestä vangittu Daniel Sidarinpoika, joka sai istua Käki- salmen linnan tyrmässä yli puoli vuotta joulukuusta 1639 elokuuhun 1640 odottamassa asiansa kärjäkäsittelyä. Oikeudessa hän väitti saa- neensa rahat kauppias Riko Missukaiselta tavaroistaan. Daniel sanoi heti tunnistaneeensa rahat väärennetyiksi eikä olisi halunnut ottaa nii- tä vastaan, mutta kun Riko vakuutti, että väärät rahat olivat vain pant- ti ja että hän paluumatkalla lunastaisi väärät rahat Oulusta kau-

pankäynnillä saaduilla oikeilla taalareilla, Daniel suostui. Riko ei kuitenkaan koskaan palannut lunastamaan panttiaan vaan karkasi rajan yli Venäjälle. Koska Daniel ei tietävästi ollut pannut väärää rahaa kiertoon, eikä siten voitu osoittaa hänen syyllistyneen ilmeiseen rikokseen, laskettiin hänet takuita vastaan vapaaksi. Syyttömyytensä hänen tuli todistaa hankkimalla seuraaville käräjille itselleen kaksi-toista kunniallisiksi tunnettua myötävannojaa.⁵¹

Ennen ruptuurisotaa ongelmana olivat lähinnä venäläiset tengat. Sodan jälkeen, kun alueen väestö vaihtui ja ruotsalaisen rahan määrä läänin rahakierrossa kasvoi, tulivat mukaan myös ruotsalaisista hopearikseistä tehdyt tinaiset jäljitelmät. Rasivaaran Hannes Asikainen yritti maksaa verojaan vuonna 1670 tinasta valmistetulla karoliinilla. Karoliini oli hopearaha ja äkkinäisen silmissä tina saattoi hyvinkin käydä hopeasta. Rahan Asikainen sanoi saaneensa Miikkula Iivananpojalta Liperin kirkolta.⁵²

Antti Papunen joutui 1688 vastaamaan Liperin hovin isännälle Simon Hoppenstångille verorahoina antamistaan väärennetyistä kahdentoista ja kolmen äyrin kolikoista. Suuremmat kolikot olivat Hoppenstångin mukaan tinan ja raudan sekaista metallia, pienemmät messinkiä. Papunen pisti vahingon kiertämään ja kertoi saaneensa rahat maksuna voista ja lihasta Matti Korhoselta, joka puolestaan manattiin käräjiin. Korhonen selitti saaneensa kolikot tiellä tapaamiltaan tuntemattomilta miehiltä. Selitys oli jokseenkin huono, sillä Korhoset olivat tunnettuja hopeanvalajia. Siksi Matti sai istua välillä vangittuna Käkisalmen linnassakin, mutta vapautettiin lopulta takuita vastaan näytön puuttuessa.⁵³

Pielisjärveltä karkasi Lauri Rönkkö Paltamon puolelle. Hovin isäntä Salomon Enberg peräänkuulutti häntä vuoden 1688 talvikäräjillä paitsi suurten verorästien vuoksi, myös siksi että Lauri oli lyönyt väärää rahaa, karoliineja ja kahdentoista äyrin kolikoita. Pitäjän lautamiehet myönsivät Enbergin syytökset suurimmalta osaltaan paikkansa pitäviksi.⁵⁴ Pohjois-Karjalan rahakätköjä tutkinut Raimo Vänskä

esittelee useita tässä mainitsemattomia rahaväärennöksiä 1600-luvun lopun Käkisalmen läänin pohjoisosasta.⁵⁵

Venäläiset kauppiaat, jotka kiertelivät Käkisalmen läänissä ja kauempanakin, ottivat mieluusti maksuksi ruotsalaista kuparirahaa, jota siten vietiin Venäjälle. Venäjän Karjalassa ei ollut juurikaan omaa kuparintuotantoa 1600-luvulla ja siksi suuret ruotsalaiset kupariplootut olivat siellä haluttuja, raha-arvoaan arvokkaampaa tavaraa. Ruotsissa pelättiin, että kuparirahasta, joka oli pitkään lähes ainoa kansan käytössä ollut raha, tulisi pula. Toisaalta haluttiin myös varjella ruotsalaisen kupariteollisuuden harjoittamaa vientiä, maasta viedyt muhkeat kupariplootut tukkivat vientimarkkinoita.⁵⁶

Jo Kustaa II Aadolf kielsi kupariplootujen viennin maasta, mutta kieltoa rikottiin yleisesti. Siksi kielto oli tarpeen aika-ajoin uudistaa. Kaupankäynti tärkeimmillä tavaroilla keskitettiin 1600-luvulla erityisten kauppakomppanioiden yksinoikeudeksi. Ajateltiin, että näin kaupasta koituisi suurin hyöty kruunulle. Komppanioiden monopoliksi määrättyjä tavaroita olivat mm. kupari, terva ja tupakka. Kuparikauppa uskottiin komppanialle 1630-luvulla, jolloin kiellettiin kaiken kuparin, myös kuparirahan, vienti maasta.⁵⁷ Kun kuparinvientikiellosta muistutettiin vuonna 1659, aiheutti se melkoisesti sekaannusta esimerkiksi Kajaanissa. Venäläiset eivät olisi saaneet viedä plootuja maasta, ja siksi heidän tuli Oulusta palatessaan vaihtaa ne sallittuihin tavaroihin Kajaanissa. Kajaanilaisilla ei kuitenkaan ollut riittävästi sellaista tavaraa, jota venäläiset olisivat halunneet.⁵⁸

Koska venäläiset kävivät kauppaa lähinnä talonpoikien kanssa joilla ei ollut juurikaan muuta kuin kuparirahaa käytössään, tehtiin kuparin vientikiellosta myönnytyksiä. Vuonna 1684 Kaarle XI ”erityisestä rakkaudestaan ja ystävydestä Venäjän tsaaria kohtaan” salli venäläisille kauppiaille luvan viedä niin paljon kupariplootuja maasta, kuin he saattoivat tavaroitaan myymällä hankkia. Plootujen ostaminen ja vieminen tavarana ei sen sijaan ollut sallittua. Venäläiset anoivat alituisen lupaa viedä maasta myös ostettuja kupariplootuja, mutta tä-

Vuosina 1644–1776 oli käytössä ns. kupariplootu, neliömäinen kuparilevy, jossa oli viisi leimaa: keskimmäiseen merkittiin rahan arvo ja nurkkaleimoihin kruunu, kuninkaan nimi ja rahan lyöntivuosi. Suurin plootu painoi lähes 20 kiloa. Kuvan kahden taalarin plootu on vuodelta 1674. Kuva: Pohjois-Karjalan museo.

hän ei suostuttu. Viimein vuonna 1698 Kaarle XII kielsi plootujen viennin kokonaan, koska maassa oli nyt kierrossa myös kansan keskuudessa jo niin paljon hopearahaa, että kauppaa saatettiin käydä sitä sen avulla.⁵⁹

Näyttää siis siltä, että Käkisalmen läänissä oli Ruotsin varsinaisen valtakunnan alueeseen nähden aivan omat rahamarkkinat. Koko tarkasteltavan ajan Ruotsin Karjalassa käytettiin sekä venäläistä että ruotsalaista rahaa. Toki muutos oli selvä, vuosisadan alkupuolella lähteissä mainitaan lähes yksinomaan venäläistä rahaa, vuosisadan jälkipuoliskolla ruotsalainen raha saa valta-aseman, mutta ei kykene syrjäyttämään kokonaan venäläistä rahaa käytöstä ainakaan läänin itäisimmässä pitäjissä. Molempien valtakuntien rahasta lyötyjä väärennöksiä liikkui tällaisessa epästabiilissa rahataloudessa paljon. Lisäksi ruotsa-

laisella kuparirahalla, plootuilla, oli omat markkinansa. Niiden myyntiarvo oli rajan takana suurempi kuin niiden ostovoima Ruotsin puoleisessa Karjalassa. Kupariplootuista tuli raaka-aineensa vuoksi yksi venäläisten kauppiaiden haluama vientiartikkeli. Merkantilistinen talousajattelu varjeli valtakunnan raha- ja jalometallivaroja ja vuoriteollisuutta, jonka vuoksi kuparirahan vienti maasta kiellettiin. Kielto aiheutti monenlaisia vaikeuksia kaupankäynnille Käkisalmen läänissä ja Kainuussa.

Käry kävi

Kaupankäynti tupakalla monopolisoitiin komppanialle vuonna 1641.⁶⁰ Vaikka maakauppa olikin suuren osan vuosisadasta sallittua Käkisalmen läänissä oli tupakan ostaminen ja myyminen kokonaan kielletty muilta kuin valtuutetuilta kauppiailta. Tämä vaikutti tietenkin myös tupakan hintaan, kun komppanian valtuuttamat kauppiaat saattoivat sen sanella. Kaupunkien porvareilta saattoi ostaa tupakkaa edullisemmin kuin komppanialta, mutta samalla tuli syyllistyttyä laittomaan kauppaan. Tupakan myynnin keskittäminen komppanialle johtikin suurimittaiseen tupakan salakauppaan.⁶¹

Ennen ruptuurisotaa tupakalla käytyä kauppaa ei saatettu Käkisalmen läänissä vielä juurikaan valvoa, eikä siitä ole sen vuoksi jäänyt merkkejä lähteisiin. Sodan jälkeen hallituksen otteet tupakkakaupan kontrolloimiseksi kiristyivät. Vuosina 1662 ja 1670 annettiin erityiset plakaattit, joissa muu kuin valtuutettujen myyjien tupakkakauppa kiellettiin. Jo pelkästään näiden kuninkaallisen määräyksen rikkomisesta sai muhkeat 40 markan sakot. Lisäksi tupakan salakauppaan syyllistynyt sai vielä vuoden 1670 plakaatin määräämät sakot: 20 hopeäyriä naulalta (naula, ruots. *skålpund* = 425 grammaa) tavattua luvantonta tupakkaa tai, jos tupakkaa oli vähemmän kuin viisitoista naulaa, kertakaikkisesti kahdeksan hopeataalaria.⁶² Tupakkakomppania palk-

kasi 1670-luvun vaihteessa erityisen tarkastajan (*inspektor*) Erik Hanssonin valvomaan tupakkakauppaa Käkisalmen läänissä.⁶³ Valvonnan seurauksena läänin käräjätuvissa käsiteltiin 1670-luvulla usein syytteitä tupakan salakaupasta.

Salakaupassa liikkuneen tupakan määrien arviointi on vaikeaa, koska siitä ei tietenkään kerätty mitään systemaattista tietoa. Tiedot perustuvat niihin tapauksiin, jotka päätyivät käräjille. Suuri osa salakaupasta jäi varmasti viranomaisilta huomaamatta. Toisen ongelman muodostaa se, että tupakkaa mitattiin kovin monin eri tavoin. Yleensä suuremmissa erissä myytäessä tupakka oli rullissa, kuten luvun alussa esitetty episodi Liperin pappilastakin kertoi. Yhteen rullaan kuului noin yhdeksän naulaa, siis lähes neljä kiloa (3,8 kg) tupakkaa. Toisaalta tupakkaa saatettiin mitata myös pituusmittana, kyynäröinä (kyynärä, ruots. *aln* = 0,5938 m). Veijo Saloheimon mukaan yhteen naulaan mahtui 16 kyynärää, jolloin kyynärässä olisi ollut siis vain noin 25,6 grammaa tupakkaa. Rullassa oli näin laskien lähes 150 kyynärää tupakkaa.⁶⁴

Käkisalmen eteläisessä läänissä Pyhäjärvellä joutui leivättömän pöydän ääreen tupakan laittomasta myymisestä vuoden 1671 syyskäräjillä kaksi isäntää. Tuomas Tuomaanpoika Kaasonen oli tuonut Narvasta kaksi kyynärää tupakkaa jotka oli myynyt. Juhana Pärssinen puolestaan oli ostanut Nevanlinnan porvarilta Clas Wargilta naulan tupakkaa. Hän ei ollut sitä myynyt vaan ostanut tupakan kotitarpeikseen. Koska kuninkaan tupakkaplakaattia vuodelta 1670 ei ollut vielä kuulutettu pitäjässä armahdettiin molemmat syytetyt kuninkaan kielion rikkomisesta seuranneesta ankarasta 40 markan sakosta, mutta myyntiin syyllistynyt Kaasonen sai kahdeksan hopeataalarin sakot ja laitonta tupakkaa ostanut Pärssinen menetti takavarikoidun tupakkansa.⁶⁵ Kummankin pyhäjärveläisten hallusta löytyneen laittoman tupakan määrä oli mitättömän pieni.

Tiurulan talvikäräjillä 1672 tutkittiin peräti neljää tupakan salakaupasta epäiltyä. Tupakkakomppanian tarkastaja Erik Hansson yhytti

maantiellä Paavali Pekanpojan, tilattoman Sortavalan Riekkalan kylästä. Paavalin tavaroista tarkastaja löysi 25 naulaa tupakkaa. Paavali selitti ostaneensa tupakan ainoaa hevostaan vastaan Nevanlinnasta Jacob Rölingiltä. Tarkoituksena Paavalilla oli viedä tupakka Venäjälle myytäväksi. Hän sanoi olevansa köyhä mies ja elättäneensä itsensä jonkin aikaa tällä tavoin. Samoilla seuduilla tarkastaja oli tavannut Mairomniemen kylän Olavi Leinikaisen, jonka hallusta oli löytänyt niin ikään 25 naulaa tupakkaa. Tupakan Leinikainen sanoi ostaneensa Nevanlinnasta Jören Wulfpertilta ja myös hän oli aikonut viedä tupakan Venäjälle myytäväksi. Hänen poikansa oli tehnyt miestapon ja rahaa tarvittiin kipeästi suuri summa sovittajaisiksi surmatun suvulle.⁶⁶

Nevanlinnan Jören Wulfpertin luona asioivat Olavi Leinikaisen kanssa yhdessä myös Kivijärven Antti Mikonpoika Repo ja Oravaniemen Mikko Heinonen. Repo osti tupakkaa 20 naulaa ja väitti, että hänenkin aikomuksenaan oli ollut viedä se myyntiin Venäjälle saadakseen rahaa suuriin verorästeihinsä. Revolta ja Leinikaiselta kovisteltiin mistä he olivat saaneet luvan ostaa tupakkaa muualta kuin komppaniaalta ja viedä sitä Venäjälle, siellä kun tiedettiin olevan paremmat markkinat tupakalle kuin Käkisalmen läänissä. Tähän syytetyt eivät osanneet vastata. Heinonen väitti ostaneensa Wulfpertilta tupakkaa 10 naulaa vain omaan tarpeeseensa ja ettei ollut lainkaan myynyt sitä.⁶⁷

Selittelyt eivät auttaneet. Rangaistukset olivat vuoden 1670 plakaa-tin mukaiset. Tupakka oli ostettu laittomasta lähteestä ja siksi sakoiksi määrättiin Paavali Pekanpojalle, Olavi Leinikaiselle ja Antti Revolle 20 hopeaäyriä naulaa kohden. Mikko Heinonen, jolla oli laitonta tupakkaa vain 10 naulaa sai kahdeksan hopeataalarin sakot. Kullekin tuli vielä maksettavaksi 40 markan sakot kuninkaallisen määräyksen rikkomisesta ja yhteisesti korvattavaksi tupakkakomppanian tarkastajalle käräjämatkasta aiheutuneet yli seitsemän taalarin kulut.⁶⁸ Kalliiksi kävi tupakan osto väärästä paikasta.

Tiurulan miehet olivat kuitenkin pikkutekijöitä, jotka harrastivat – sikäli kuin heidän käräjillä antamiaan selityksiä on uskominen – tupa-

kan välitystä Venäjälle, kuka mihinkin akuuttiin rahan tarpeeseensa. Joskus jäi myös suurempia kaloja tupakkakomppanian tarkastajan haaviin. Ilomantsin Koveron kylästä tarkastaja Erik Hansson tavoitti tammikuun 3. päivänä 1671 Hannu Karjalaisen tai Ketosen⁶⁹, jolta hän takavarikoi 58 rullan tupakkakuorman. Kun Ketosen tupakat punnittiin kartanon voudin Zacahrias Månssonin ja käkisalmelaisen Joachim Gardelingin läsnäollessa, ne painoivat 522 naulaa (noin 222 kiloa).⁷⁰

Ketonen paljastui pian nevanlinalaisen porvarin Anton Timbermanin asiamieheksi. Ketonen vakuutti, että hänen oli määrä viedä tupakka Venäjälle myytäväksi, ei myydä sitä rajan tällä puolen. Mannattuna Ilomantsin käräjille Timberman esitti Nevanlinnan kämmnerinoikeuden todistuksen, ettei tupakkakuorma itse asiassa kuulunut hänellekään, vaan eräälle lyypekkiläiselle kauppiaalle. Timbermanin mukaan ei olisi ollut myöskään mitään järkeä vaarantaa arvokasta lastia tuomalla sitä Käkisalmen lääniin ja myymällä siellä missä se oli kiellettyä, koska Nevanlinnan kaupunki oli saanut oikeuden viedä tupakkaa Venäjälle.⁷¹

Käkisalmen lääni oli siis paitsi tupakan laitton markkina-alue, myös seutu, jonka kautta tupakkaa välitettiin Venäjälle, jossa markkinat vetivät. Välityskauppaa näyttävät harjoittaneen niin Nevanlinnan kauppiaat kuin läänin omat talonpojat. Tupakka näyttää kulkeneen Käkisalmen läänin halki myös pohjoiseen, Kajaaniin ja sen markkinoille. Salmin ja Suistamon talvikäräjillä 1672 Kerisyryjän kylän Pertti Siira todisti kaksi sormeaa lakikirjan päällä, että veljekset Tahvo ja Erkki Hyrkäs samasta kylästä olivat edellisenä syksynä ostaneet kumpikin Nevanlinnasta leiviskän (leiviskä, ruots. *lispund* = 20 *skålpund* = 8,5 kg) tupakkaa. Tupakan he olivat vieneet Kajaaniin ja myyneet.⁷² Tosin samaista Pertti Siiraa oli edellisillä syyskäräjillä sakotettu kahdeksalla hopeataalarilla siitä, että hän oli myynyt Leppälahden Juhani Pekanpojalle osan siitä kolmen kyynärän tupakkaerästä, jonka oli tuonut mukanaan Aunuksesta.⁷³

Myös aivan Käkisalmen läänin pohjoisimmassa ääressä Pielisjärvellä laitton tupakkakauppa rehotti. Koska pitäjä kuului 1650-luvulta 1680-luvun alkuun Pietari Brahen laajaan Kajaanin vapaaherrakuntaan, suuntautuivat sen kaupalliset yhteydet luontevasti Kajaanin suuntaan. Tätä kuvastaa myös se, että vuonna 1663 oululainen tupakkakomppanian valtuutettu määräsi kajaanilaisen Matti Monosen valvomaan komppanian etuja Pielisjärvellä. Tupakkakomppaniaa häiritsi erityisesti pitäjän läpi harjoitettu välityskauppa, jossa läänityksen raukuunat ja venäläiset kauppiat noutivat tupakkaa Lappeenrannan markkinoilta ja Viipurista ja toivat sitä myytäväksi vapaaherrakunnan alueelle. Järjestelmällinen tupakkakauppioiden hätisteleminen loppui, kun tupakan kauppa vapautettiin vuonna 1684. Tupakan vähittäis- ja tukkumyynti siirtyi kaupunkien porvareiden tehtäväksi.⁷⁴ Samalla loppuvat kaupan valvonnan aikana käräjäpöytäkirjoihin talentuneet tiedot laittomasta tupakkakaupasta.

Rajan yli

Tietoja venäläisten kauppioiden kulusta Käkisalmen läänissä on 1680-luvulta lähtien runsaasti. Lieksan skanssiin (pieni puulinnoitus), jossa säilytettiin pitäjän aseita ja ruutia, oli kartanon isäntä Salomon Enberg perustanut krouvin. Pielisjärven talonpojat esittivät vuonna 1688 huolestumisensa siitä, että Enberg salli suuriruhtinaan venäläisten kauppiiden kulkea krouviin menon varjolla sisään ja ulos skanssiin miten halusivat. Tuhopolton vaara oli talonpoikien mielestä suuri.⁷⁵

Parikkalassa ja Uukuniemellä peräänkuulutettiin varasta vuonna 1694. Tietoja hevosia ja runsaasti tavaraa anastaneen miehen liikkeistä saatiin venäläiseltä kauppiaalta David Paavilanpojalta, joka kuljetti Aunuksesta suola Käkisalmeen. Tämä oli tavannut samaisen varkaan edellisen syksyn kauppatkallaan rajan lähellä. Myöhemmin kauppias oli nähnyt myös varastetut hevoset Venäjän puolella. Hevoset oli

jo ehditty kaupata sikäläisille talonpojille. Tietonsa hän välitti käräjille lautamiehen kautta.⁷⁶

Suistamolla kierteli vuonna 1687 aunukslainen kauppias ostelemassa katovuosien vuoksi hätää kärsimässä olleilta talonpojilta kotieläimiä. Myös Impilahden hovin vuokraaja myi aunukslaiselle peräti 83 talonpojilta verorästeistä takavarikoitua lehmää ja muutamia hevosia. Ostetut eläimet kauppias vei rajan yli Venäjälle myytäväksi.⁷⁷

Kauppa oli Kardisin rauhansopimuksen 1661 mukaan sallittu, mutta rajan yli vietävistä kauppatavaroista tuli maksaa tulli. Esimerkiksi tupakka oli tullattavaa tavaraa. Joskus salakuljettajat jäivät kiinni. Aunuksen porvari Nuton Iivana kuljetti joulukuussa 1692 Nevanlinnasta Salmin Manssilaan Petri Petraisen luo joukon hevosia ja viisi ja puoli puutaa tupakkaa (puuta, ven. *pud* = 16,38 kg). Hevoset hän vei mukanaan, mutta pyysi Petraista säilyttämään tupakan siihen saakka, kunnes lähettäisi noutamaan sitä.⁷⁸

Loppiaisen aikaan Nuton Iivana lähettikin neljä miestä, joista kaksi (joiden molempien nimi oli Iivana!) oli kyseisen Petraisen poikia ja kaksi muuta Toroska Migliof ja Antti Koskelainen, kaikki Manssilasta, noutamaan tupakan. Tupakka sullottiin miesten sumpsiiin eli nahkasiini olkapusseihin ja vietiin Venäjälle hiihtämällä Konnun kylän pohjoispuolelta. Vitelen kylässä salakuljettajat jäivät kuitenkin kiinni ja tupakka takavarikoitiin. Toinen Iivanoista vangittiin ja hätäpäissään hän valehteli Aunuksen pajarille että tupakka kuului Sortavalan porvareille Klemetti Pesulle ja Heikki Hämäläiselle. Kun nämä porvarit sitten matkasivat kaupankäyntiin Venäjälle, heidät vangittiin ja mukana olleet kauppatavarat takavarikoitiin. Vaikka miehet pääsivätkin palaamaan ehjin nahoin takaisin, tavarat jäivät rajan taakse. Koska oli selvää, että Iivanan valheen vuoksi sortavalalaisia oli kohdeltu Venäjällä väärin, lähetettiin Aunuksen voivodille pyyntö heidän tavaroidensa palauttamisesta lupauksella pitää asia sitten mielessä, jos jotain vastaavaa tapahtuisi venäläisille kauppiaille Käkisalmen läänin puolella.⁷⁹

Myös Käkisalmen läänin maakauppiat kiersivät kaupanteolla maakunnassa ja kauempanakin. Suojärveltä Savoan kaupankäyntiin läheneelle Jero Griskanpoika Kuikuiselle (*Jero Griskasson Quikuinen*) kävi paluumatkalla Kaavilla huonosti joulukuussa 1693. Kauppiaan kuormassa oli hänen sukulaistensa myöhemmän todistuksen mukaan peräti 80 kiihtelystä oravannahkoja (kiihtelys, ruots. *timber* = 40 kpl, kuorma yhteensä siis 3200 kpl), 20 kiihtelystä (800 kpl) jäniksennahkoja, 20 kärpännahkaa, saukonnahka, näädännahka ja kaksitoista taalaria rahaa. Karsikonvaarassa hänen hevosensa putosi jäihin. Turhaan Jero ponnisteli aikansa hänellä oppaana olleen kaavilaisen kerjuri-poika Matti Hämäläisen kanssa hevosien nostamiseksi jäistä. Siksi kauppias lähettikin Matin hakemaan apua kylästä kolmen virstan päästä. Avun saapuessa paikalle oli määrisä vaatteissa jäälle jäänyt kauppias ehtinyt kuitenkin jo paleltua kuoliaaksi. Tavarat rekineen vietiin Antti Kyllösen talolle, jossa lautamies Ivan Kyllönen luetteloi ne heti joulun jälkeen. Tavarain määrä oli lautamiehen luettelon mukaan kuitenkin paljon pienempi mitä sukulaiset myöhemmin käräjillä väittivät. Turkiksista oli oravannahkoja 1000 kappaletta, jäniksennahkoja 163 kappaletta ja rahaakin vainajalta löytyi enää vain 15 tenkaa ja yksi hopearupla.⁸⁰

Venäjän kauppa eivät harjoittaneet ainoastaan talonpojat, vaan myöskin Sortavalan porvareita tavataan kauppatavaroilla Aunuksen puolelta, kuten jo edellä kuvatussa tupakan salakuljetusjutustakin kävi ilmi. Käräjäpöytäkirjoihin tietoja talonpoikien kaupankäynnistä välittyi vain silloin kun se kohtasi ongelmia. Asioiminen rajan takana houkutti myös petkutukseen. Useampia kertoja Venäjän puolen talonpojat peräsivät saataviaan Käkisalmen läänin käräjillä.

Kiteen Närsäkkälän Matti Karhinen hieroi kauppoja rajan pinnassa Venäjän puolella Tulemajärven Paloilan kylässä Rodi Vasilinpoika Hoduloffin kanssa. Karhisen kaupanteko oli sikäli omituista, ettei hänellä ollut kauppatavaroita mukanaan. Ne hän sanoi jättäneensä Sortavalan Joensuun kylään, koska hänen hevosensa oli siellä loukannut

jalkansa. Hän sai kaupat syntymään Hoduloffin kanssa, luvaten tälle ketun-, jäniksen- ja oravannahkoja matkalle jääneestä kuormastaan. Tulemajärveläinen pakkasi rekeensä 200 kyynärää (n. 120 metriä) karkeampaa palttinaa ja saman verran hienoa palttinaa, kahdeksan ja puoli kyynärää (n. 5 metriä) sinistä kangasta, 30 naulaa (n. 13 kiloa) karstattua pellavaa sekä erinäistä pikkutavaraa ja vaatteita kuten näädännahkaisen sapukan eli hatun, tinapikarin ja kolme venäläismallista paitaa. Kuorma oli yhteensä noin parin kolmen työhevosen arvoinen, rahana 130 kuparitaalaria. Hoduloff oli varastoistaan päätellen melkoinen kauppamies. Kun Hoduloff nousi lähellä Sortavalaa jaloittelemaan, kaappasi Karhinen sekä tavarat että reen ja jätti venäläisen tielle seisomaan. Hoduloffin päästyä Sortavalan Joensuuhun, jossa Karhisen tavaroiden piti olla selvisi, että kiteeläisen puheet matkalle jääneestä kuormasta olivat silkkaa valhetta. Asiaa puitaessa käräjillä lautamiehet sanoivatkin, että Karhinen oli tunnettu varas ja petturi.⁸¹

Salmin talonpojat kävivät kauppaa paitsi maitse, myös lotjilla Laatokkaa pitkin Venäjän puolelle. Salmin Miinalan kylän rannassa oli satama, jota kutsuttiin nimellä Peramosalmi (*Peramosund*). Sieltä reitti kulki rantaa myötäillen Venäjän puolelle noin 30 kilometrin päähän Konnun (nyk. Rajakontu) kylään, jossa oli venäläisten tulliasema. Tullia hoiti vuorollaan aina yksi pajari eli upseeri. Vartion venäläiset vaihtoivat kerran kolmessa kuukaudessa. Tullia tuli maksaa ruplan arvoisesta tavarasta viisi kopeekkaa. Tapana oli, että tullimaksu maksettiin jo mennessä myös paluumatkalta, sillä äkillisistä myrskyistään tunnettu oikullinen Laatokka teki usein mahdottomaksi rantautumisen Kontuun, jossa ei ollut kunnollista satamaa.⁸²

Laatokkaa pitkin tuotiin Käkisalmen läänin puolelle Venäjältä ainakin paljon suolaa. Liikennöinti lotjilla rajan yli näyttää olleen erittäin tavallista ja laivatut kuormat saattoivat olla mittaviakin. Niinpä syksyllä 1694 Salmin Kirkkojoen kylästä kauppamatkalle lähtenyt Ondre Simoninpoika Maslakainen lastasi lotjaansa noin 80 kilometriä Aunuksesta etelään sijainneesta Sermaksesta 260 puutaa (noin 4250 kg)

suolaa. Jo menomatalla hän oli maksanut Konnun tullissa pajari Jacob Jeremiaanpojalle tullin tuotavasta tavarasta. Paluumatkalla olikin noussut kova myrsky niin, että rantautuminen Kontuun oli mahdollonta. Siksi suolalastissa ollut lotja ohjattiin rajan länsipuolella olleeseen suojaiseen Salmin Peramosalmeen. Koska tällä välin venäläiset olivat vaihtaneet Konnun tulliaseman vartiopäällikköä, ei uusi pajari Griska Offanasioff tiennyt, että lotjan lastista oli jo maksettu tulli. Siksi venäläiset tullimiehet peräsivät käräjillä miehiltä maksamattomia tullimaksuja.⁸³

Ruotsin puolen tulli sijaitsi Salmin Miinalan kylässä, johon 1690-luvun lopulla rakennettiin rajavartiostolle kaksitoistaikkunainen tiilitalo. Rajavartioston tullaustoimi ei ollut kauppiaiden suosiossa. Käkisalmen kaupunkiin matkalla olleelta venäläiseltä Ondri Ivanoffilta takavarikoitiin vuonna 1665 rajalla ploomat ja tupakka. Kun Käkisalmen koulun rehtori kutsui hänet luokseen ostaakseen tältä saippuaa, sanoi kiivastunut kauppias ”Salmin koiran” ottaneen häneltä tavarat rajalla. Tällä hän tarkoitti ilmeisesti rajatarkastaja Magnus Aranderia, joka haastoikin venäläisen kunnianloukkauksesta raastuvanoikeuteen.⁸⁴

Myös viina oli mukana kauppatarvarana. Paloviinan keittäminen oli luvallista ja tätä ’kotiteollisuutta’ harjoitettiin yhdessä jos toisessakin mökissä. Viinaa vietiin rekikaupalla Venäjän puolelle; sen jalostusaste oli korkea eikä tuote ollut kylmänarka. Erään pahoinpitelyn ja kuolemantapauksen kärjäkäsitteilyn yhteydessä Salmin talvikäräjillä 1690 kertoi sotilas Herman Hansson Wiik, että hän kun hän aiemmin ajoi paloviinaa Venäjälle, oli hänellä toisen reen ajurina eräs talonpoika, joka joi kuormasta niin paljon, että kuoli siihen. Koska epäselvät kuolemantapaukset tutkittiin tarkkaan, havaittiin, että kuolleen ruumissa ainoa havaittava vamma oli vatsanseudun mustuminen navan ympäriltä. Sen ajateltiin johtuneen ylenmääräisestä juopottelusta. Koska myös käsitteilyn alla olleessa kuolemantapauksessa vainajassa oli havaittu vastaava ulkoinen merkki, katsoi oikeus kuoleman

aiheutuneen ankarasta juopottelusta, ei häneen pahoinpitelyn yhteydessä kohdistuneista lyönneistä.⁸⁵

Maakauppa kaiheresi kovasti Sortavalan porvareita, ja he saivatkin kenraalikuvernöörille tekemillään valituksilla vuonna 1688 aikaan Sortavalan pitäjään rajoittuneen maakauppakiellon.⁸⁶ Rajatarkastaja ja Sortavalan pormestari Johan Mether valitteli käräjillä useasti rajan pinnassa rehottavasta maakaupasta. Vuonna 1695 Mether valitti, että kaikki lähellä ja ympärillä asuvat talonpojat, tilattomat, sotilaat ja sotilaanvaimot Salmin rajaseudulla ja Miinalan hovin vartiopaikalla harjoittavat krouvin pitoa, myyvät olutta, paloviinaa ja tupakkaa. Kaikesta tästä koitui Metherille suuri vahinko, sillä hänellä itsellään oli Miinalan hovissa luvallinen krouvi.⁸⁷ Viinan vapaa poltto-oikeus houkutteli siis monia rajan pinnassa ja tulliaseman lähellä luvattomaan kapakointiin, sillä yösjaa ja ryyppyä kaivanneita kulkijoita oli runsaasti.

Kauppamatkailu Venäjällä ei ollut suinkaan vaaratonta. Salmin ortodoksiseurakunnan pappi Fedor Kirilof valitteli vuoden 1689 käräjillä niitä kustannuksia ja vaivoja, jotka hänelle oli aiheutunut siitä, että hänen viisitoistavuotias poikansa Simon oli vangittu Venäjällä matkalla Aleksanterin luostarin lähellä pidetyille Pustinan markkinoille. Simon oli ensin teljetty Aunuksen linnoituksen tyrmään, josta hänet oli kuljetettu Novgorodiin saakka. Siellä hän oli saanut istua kolme kuukautta, kunnes isänsä matkusti Novgorodiin vapauttamaan hänet 300 kuparitaalarin lunnaita vastaan. Samoilla käräjillä kiivaili Aunuksen markkinoilla vangitun toisen salmilaisen isä, että myös Käkisalmen läänin puolelle tulevia venäläisiä olisi vastavuoरोisesti vangittava.⁸⁸

Myös Pielisjärvellä valitettiin vuoden 1692 talvikäräjillä, että venäläiset kauppiat saivat matkustaa maakunnassa rauhassa, mutta Venäjällä täkäläiset kauppiat saatettiin ryöstää ja vangita. Veijo Saloheimon esitelty siltavouti Antti Alholmin johtaman nelimiehisien pielisjärveläisen kauppiasseurueen joutumista ryöstön kohteeksi Maasjärvellä joulun tienoossa 1691. Pielisjärveläiset oli ajanut kiinni seitse-

mällä reellä neljätoista miestä, joista yksi oli Lintujärven pappi ja muut streltsejä. Ahdistelijat ryöstivät säkillisen hevosten suitsia, valjaita, piiskan, verkatakin ja parin käsineitä, tupakkaa ja kuuden hopeataalarin arvoisen ploomun. Kauppamiehet pantiin rautoihin ja heille annettiin venäjänkielinen kirje, jota kukaan ei Pielisjärven käräjilläkään osannut lukea.⁸⁹

Menettelystä ja 'ryöstäjäjoukon' kokoonpanosta päätellen kysymyksessä oli rajaa vartioinut sotilasosasto, joka eittämättä tavoitti pielisjärveläisissä luvattomia rajanylittäjiä joita epäiltiin salakuljetuksesta. Rajaa ylitettäessä oli kaupan vietävistä tavaroista maksettava tulli, mutta pielisjärveläiset eivät kulkeneet raja-aseman kautta. Jos pielisjärveläiset olisivat kohdanneet todella ryövärijoukon, he tuskin olisivat säälyneet hengissä.

Venäläisten kauppiaiden matkustelu Pielisjärvelläkään ei sujunut aina rauhallisissa merkeissä. Vuonna 1684 joutui venäläinen talonpoika Repolan Solkan kylästä kauppamatkalla Lieksassa tappeluun paikallisen maakauppiaan Jyrki Sapattisen kanssa. Kun Sapattinen kolmen vuoden päästä meni Venäjälle kauppamatkalle, vangittiin hänet ja pantiin syytteeseen tästä tappelusta. Sapattiselle annettiin 36 kuparitaalarin sakko, joka häneltä ulosmitattiin heti. Sapattinen oli kuitenkin syyllisyydestään tappeluun venäläisten kanssa eri mieltä, etenkin kun tuomion langettaminen oli tapahtunut ilman todistajia, ja hän vaati asian käsittelyä Pielisjärvellä Ruotsin lain mukaan.⁹⁰

Rajatarkastaja Magnus Arnanderinkin kanssa kauppasuhteissa ollut aunuksalainen Lari Rodiwanoff käräjäi 1680-luvun puolivälissä suistamolaisia talonpoikia vastaan. Rodiwanoff oli heti alkuvuodesta 1682 pysähtynyt Suistamolla kauppaamaan tavaroitaan riihellä puimassa olleelle miesjoukolle. Kaupan oli turkiksia, rikkiä, silmäneuloja, tinanappeja ja elohopeaa. Kauppoja olikin syntynyt, mutta eräs miehistä väitti elohopeaa vääräksi, pani ostamansa palan suuhunsa ja söi sen. Tästä syntyi sanaharkkaa. Tilaton Lauri Könönen vaati Rodiwanoffia maksamaan tullirahaa kuten Venäjälläkin oli tapana. Kauppias kysyi

Könöseltä, oliko esivalta asettanut hänet tullimaksuja perimään. Jos näin olisi asia, voisi tämä tulla mukana Salmiin, jossa venäläinen toki maksaisi tullin. Könönen sieppasi reestä piiskan, jolla löi kauppiasta päähän ja hartioihin. Myös muut paikalla olleet osallistuivat pahoinpitelyyn. Kiviä ja seipäitä käyteltiin siinä määrin, että Rodiwanoffilta irtosi hammas. Kauppias sidottiin ja hänet vietiin jäälle hakatulle avannelle. Rodiwanoff oli vakuuttunut että hänet aiottiin hukuttaa ja ryöstää sitten kaikki hänen tavaransa. Kauppias kuitenkin päästettiin menemään, eikä hän saattanut näyttää väitteitään toteen kärjillä.⁹¹

Kamppailu kaupasta

Maakauppaa harjoittaneet talonpojat matkustivat paitsi Venäjän puolelle, myös oman valtakuntansa kaupunkeihin kaupantekoon. Vanhastaan tehtiin matkoja etenkin markkina-aikoihin Nevanlinnaan, Viipuriin ja läänin pohjoisosista Pohjanmaan vesireittejä pitkin Kajaaniniin ja Ouluun. Sortavalan merkitys kaupankäynnille korostui 1680-luvulta lähtien. Etenkin Pielisjärveltä ja Liperistä käytiin tervakaupan puitteissa myös Lappeenrannan markkinoilla, jonne luontainen kulkureitti vesistöjä pitkin oli tervatynnyreiden kanssa paljon helpompi kuin Nevanlinnaan.

Lappeenrannan markkinoilla asioitiin Viipurin porvareiden kanssa. Liperistä vietiin vuosittain tervaa Lappeenrantaan 2500 tynnyriä. Viipurin läänin maaherra Anders G. Lindhjelm antoi vuonna 1690 päätöksen, etteivät Käkisalmen läänin talonpojat saisi tuoda Lappeenrantaan tervaa ilman korkeaa tullia. Kuninkaan antamassa asetuksessa määriteltiin kullekin läänille oma kiintiönsä tervakaupasta. Käkisalmen läänistä Lappeenrantaan tuotu terva täytti Viipurin läänin tervakiintiötä ja maaherra halusi varjella lääninsä talonpoikien elinkeinoa.⁹²

Käkisalmen pohjoisen läänin talonpoikien kauppa näyttää suuntautuneen pääasiassa kolmelle taholle ulkopuolelle läänin. Tervakaup-

pa vei Pielisjärven, Liperin ja Kiteen talonpoikia Lappeenrantaan ja sitä kautta yhteyksiin viipurilaisten porvarien kanssa. Rajapitäjät, kuten Pielisjärvi, Suistamo ja Salmi, suuntautuivat Venäjälle. Venäjältä saatuja tavaroita välitettiin myytäväksi Pohjanmaan kaupunkeihin Raaheen ja Ouluun.

Itäisen rajaseudun kaupankäynnin edellytyksiä laajennettiin sopimuksin ja säädöksin tuntuvasti vuonna 1684. Tupakkakauppa vapautettiin. A. R. Cederberg arvelee, että tupakkakaupan vapautuksella saattoi olla talonpoikien maakauppaa virkistänyt vaikutus. Toinen saman vuoden merkittävä säädös oli Ruotsin ja Venäjän välillä solmittu sopimus vapaasta kaupasta molempien maiden kaupungeissa.⁹³ Maakaupan tulevaisuuden kannalta tärkeimmän säädöksen antoi kuitenkin kenraalikuvernööri Göran Sperling.

Kauppan merkitys talonpoikaistaloudelle näkyy kenraalikuvernööri Göran Sperlingin päätöksestä 24.1.1684, jossa hän antoi luvan maakaupan harjoittamiseen Käkisalmen pohjoisessa läänissä. Sperlingin määräys oli vastaus kihlakunnantuomari Carl Freesen kirjeeseen, jossa hän oli kertonut kenraalikuvernöörille, ettei maakaupan kieltäminen läänissä ollut viisasta. Sortavalan porvarit olivat tätä ilmeisesti kuvernööriltä anoneet. Sperlingin määräys on säilynyt käräjöpöytäkirjassa vuodelta 1697, mutta koska siinä ilmoitetaan lainattavan asiakirjaa sanataarkasti, on myös asiakirja ollut käsillä pöytäkirjaa laadittaessa. Määräyksen mukaan ”pohjoisen läänin rahvasta ei voida niin kokonaan sulkea kaikesta kaupankäynnistä, kuin nämä hyvät miehet (kaupungin porvarit) pyytävät, vähäisen peltoviljelyksen vuoksi ja koska täällä on ollut tapana hankkia elanto kaupankäynnillä, sillä siten tehtäisiin hänet (talonpoika) kokonaan kykenemättömäksi mak samaan suorituksiaan Kuninkaalliselle Majesteetille”.⁹⁴

Veijo Saloheimo on arvellut Sperlingin määräyksen johtuneen siitä, että kenraalikuvernööri katsoi mahdolltomaksi valvoa tehokkaasti syrjäisen läänin maakauppaa. Parempi oli siis laillistaa se.⁹⁵ Kuitenkin kenraalikuvernööri Sperling ilmoittaa määräyksessään selvästi syyn

maakaupan rajoitusten poistamiseen Käkisalmen pohjoisessa läänissä. Kaupankäynti muodosti niin olennaisen osan alueen talonpoikaisväestön toimeentulosta, ettei sitä kerta kaikkiaan voinut heiltä kieltää. Tuloksena olisi ollut lukematon määrä veroautioita tiloja.

Sortavalan porvareille Sperlingin julistus maakaupan vapauttamisesta oli takaisku ja he yrittivät rajoittaa talonpoikien liiketoimia. Porvarit lähettivät talvella 1685–1686 Narvaan kenraalikuvernöörin luoraatimies Petter Walliuksen valittamaan talonpoikien maakaupasta ja sen haitallisuudesta kaupungin elinkeinolle.⁹⁶ Vuonna 1685 Sortavalan porvarit valittivat samoin, että hovien vuokraajat kielsivät heiltä kaiken kaupanteon pitäjissä. Jos joku rohkeni myydä talonpojille tavaroitaan kaupungin ulkopuolella, vuokraajat takavarikoivat ne ja syytivät maakaupasta. Porvari Heikki Hyvönen matkusti Sortavalan porvareiden valtuuttamana samoissa asioissa kenraalikuvernöörin luo ja kesällä 1687 Tukholmaan. Hän valitti talonpoikien maakaupan haitallisuudesta, mutta myös Pielisjärven vuokraajasta, että tämä kielsi porvareita käymästä kauppaa talonpoikiensa kanssa.⁹⁷

Monet vuokraajista pitivät hoveissa aittakauppoja, joista heidän talonpoikansa saivat ostaa monenlaista tavaraa. Näin he kilpailivat sekä porvareiden että maakauppiaiden kanssa.⁹⁸ Kenraalikuvernööri Sperling näki, ilmeisesti porvarien valitusten johdosta, vuokraajien liiketoiminnan aikaansaamat ongelmat ja kielsi jo 26.6.1686 näitä sekaantumasta maakauppaan. Säädös lienee jäänyt varsin tehottomaksi, sillä porvarien ja maakauppiaiden hankaluudet vuokraajien kanssa jatkuivat. Esimerkiksi vuonna 1697 porvarit valittivat vuokraajien haittaavan heidän kaupankäyntiään takavarikoimalla tavaroita, vaikka he olivat olleet matkalla laillisille markkinoille.

Porvarit onnistuivat myös maakaupasta tekemissään valituksissa osittain, kun kenraalikuvernööri Sperling antoi 8.5.1688 avoimen plakaattin, jolla Sortavalan kaupungin ja pitäjän talonpoikia ja populeita kiellettiin käymästä keskenään kauppaa. Kielto ei ulottunut Sortavalan pitäjää pidemmälle, mutta porvarit yrittivät käyttää sitä

hyväksi estääkseen laajemmaltikin talonpoikien keskinäistä kaupan käyntiä.⁹⁹

Sortavalan kaupungissa valittiin kaupan tarkastusmieheksi vuonna 1697 Daniel Killkman. Vaikka maakauppakielto oli voimassa vain Sortavalan pitäjässä, takavarikoi Killkman talonpoikien myyntitavaroita myös Sieklariden (Lahdenpohja) markkinoilla. Takavarikon kohteeksi joutunut talonpoika veti asian käräjille, jolloin Killkman esitti valtuuksiensa ulottuvan kenraalikuvernööri O. W. von Fersenin kirjeen perusteella koko maakuntaan. Kyseinen kuvernöörin kirje oli saatavilla käräjillä ja Killkmanin todettiin vääristelleen sen sisältöä.¹⁰⁰ Oikeus perusti Killkmanille langettavan päätöksensä kenraalikuvernööri Sperlingin plakaattiin, jossa maakauppa kiellettiin vain Sortavalan pitäjässä, sekä Sperlingin määräykseen maakaupan vapauttamisesta Käkisalmen pohjoisessa läänissä. Maakauppa kiellettiin Käkisalmen läänissä kuninkaallisella määräyksellä vuonna 1699 ja se julistettiin läänin käräjäpaikoilla saman vuoden syksynä.¹⁰¹

Karjalaisen kaupan pääpiirteet

Talonpoikien koko 1600-luvun ajan maaseudulla harjoittama kaupan käynti Käkisalmen läänissä oli erityisasemassa Ruotsin valtakunnan alueella, koska maakauppa oli muualla kielletty. Vastaavaa toimeliaisuutta esiintyi toki muuallakin valtakunnan raja-alueilla. Maakauppa aiheutti kruunulle harmaita hiuksia erityisesti Viipurin läänissä, Pohjanmaalla ja Norlannissa. Jukka Kokkosen mukaan rajan yli käyty kauppa oli erityisen tärkeää myös valtakunnan Tanska-Norjan vastaisella länsirajalla Jemtlanissa. Jemtlanin maakunnassa liikkui jo 1500-luvulla enemmän ruotsalaista kuin tanskalaista rahaa. Jemtlandi liitettiin Ruotsiin vuonna 1645.¹⁰²

Rahatalous oli Käkisalmen pohjoisessa läänissä kehittyneempää, kuin mitä aiemmin on arveltu. Rahaa liikkui myös rahvaan piirissä. Verot

maksettiin pääosin rahana. Kun rahaa ei ollut, oli sitä lainattava. Vauraat talolliset harjoittivat rahanlainausta liiketoimintana, mutta lainaa saatettiin hakea myös Venäjän puolelta. Venäläisille saatettiin velkaantua myös kaupankäynnin kautta. Venäläisen ja ruotsalaisen rahan arvot osattiin suhteuttaa toisiinsa ja molempia rahoja käytettiin yhä edelleen 1600-luvun lopulla Käkisalmen läänin pohjoisosan itäisissä pitäjissä varsin yleisesti vaihdon välineenä. Venäläisiä, lähinnä Aunuksesta lähteneitä kauppiaita, liikkui kaikkialla läänissä. Reet tavaraa täynnä he kiertelivät pitäjissä käyden paljolti vaihtokauppaa, mutta ostaa sai myös rahalla.

Väärän rahan valmistus oli käräjille päätyneiden tapausten perusteella varsin yleistä. Vuosisadan ensipuoliskolla asialla olivat etenkin venäläiset kolikkosepät jotka löivät väärää venäläistä rahaa, jota siten leivitettiin molemmin puolin rajaa. Vuosisadan jälkipuoliskolla väärä venäläinen raha häviää lähteistä ja tilalle tulevat tinaiset ja messinkiset ruotsalaisen rahan jäljitelmät. Rajaseudun epävakaa rahaolot ja runsas kaupankäynti tarjosivat toisaalta otolliset markkinat väärälle rahalle, toisaalta maan alkaessa polttaa jalkojen alla väärän rahan tekijöillä oli mahdollisuus luukahtaa turvaan jokseenkin valvomattoman rajan yli toisen valtakunnan puolelle.

Tietoja maakaupasta ja rajan yli käydystä vaihdannasta on kertynyt vain satunnaisissa tapauksissa oikeuden pöytäkirjoihin. Näiden tietojen avulla voidaan nähdä ainoastaan yksittäisten tavaraerien määriä, sekä määritellä yleisimpiä kauppatavaroita ja niiden liikesuuntia. Mitään rajan yli käydyn kaupankäynnin kokonaisuutta on aikakaudella mahdotonta hahmottaa.

Venäläiset kauppasivat maakuntaa kiertäessään pääasiassa tupakkaa, kankaita ja rihkamaa, kuten nappeja ja silmäneuloja. Tupakkaa ei kuitenkaan tuotu Venäjältä, vaan se haettiin Ruotsin valtaan kuuluneista kaupungeista, Nevanlinnasta tai Narvasta. Venäjältä tuotiin merkittäviä määriä suolaa lotjilla Laatokkaa pitkin. Pienempiä eriä kuljettiin pohjoisempaa reittiä Vienan suunnasta talvisaikaan reellä. Suo-

lan tuontia rajan yli harjoittivat sekä venäläiset että Käkisalmen läänin asukkaat. Suola kaupattiin paljolti Käkisalmen kaupungissa, mutta Käkisalmen läänin omat talonpojat kiertelivät suolalla lastatun reen kanssa myös maaseutua.

Venäläiset ostivat Käkisalmen läänistä ja veivät Venäjälle erityisesti turkiksia, vuotia, hevosia ja lehmiä. Turkikset näyttävät kuuluneen sekä venäläisten että suomalaisten talonpoikien vientiartikkeleihin. Tupakkaa veivät Venäjälle pääasiassa suomalaiset talonpojat ja Nevanlinnan porvarit, joiden reitti Aunuksen kulki Käkisalmen läänin kautta. Salakauppa oli yleistä. Tietoja varsinaisesta viljan tai tervan viennistä tai tuonnista Aunuksen kanssa ei suurvalta-ajan lopulta ole, mutta viljaa vietiin jonkin verran jalostetussa muodossa, paloviinana. Käkisalmen läänin talonpoikien tervakauppa suuntautui etelään, itäisistä pitäjistä Nevanlinnaan, läntisistä pitäjistä Lappeenrannan ja Viipurin markkinoille.

Kaupan keskeisiä suuntia määriteltäessä näyttää siltä, että Käkisalmen läänin pohjoisosat suuntautuivat Kajaaniin ja rajan yli Vienaan, erityisesti läheiseen Repolan pogostaan. Keskinen Käkisalmen lääni suuntasi kauppayhteytensä Aunuksen Karjalaan ja Pohjanmaalle. Merkittävässä asemassa rajan yli käydyssä kaupassa oli aivan rajan pinnassa Venäjän puolella sijainnut Tulemajärvi. Kauemmas Venäjälle suuntautunut kaupankäynti ja markkinamatkailu näyttää olleen erityisesti Salmin ja Sortavalan ortodoksitalonpoikien aluetta.

VIIITTEET

- 1 Kuvaus perustuu Liperin talvikäräjillä 13.–17.3.1694 esitettyihin tietoihin tapahtumista. Ks. gg 13, s. 58–60v. KA. mf.
- 2 Tupakkarullan painon määrittämisestä ks. edempänä viite 64.
- 3 Alanen, Aulis, *Suomen maakaupan historia*. Jyväskylä 1957. s. 23–27.
- 4 Luukko, Armas, *Etelä-Pohjanmaan historia I–II*. Vaasa 1987 (1. p. 1950). s. 261–263; Luukko, Armas, *Etelä-Pohjanmaan historia III*. Vaasa 1987 (1. p. 1945). s. 337; Luukko, Armas, 'Pohjanmaan 1600-luvun porvariston synty ja alkuperä'. *Historiallinen Aikakauskirja* 1955. s. 34, s.

- 37, s. 71; Olofsson, Sven Ingemar, 'Övre Norrlands historia under Gustaf Vasa och hans söner'. *Övre Norrlands historia I*. Umeå 1962. s. 484–496.
- ⁵ Stolbovan rauhansopimus 27.2.1617. Kohta 14. *Sverges traktater med främmande magter jemte dit hörande handlingar. Femte delens förra hälft 1572–1632*. Utgiven af O. S. Rydberg och C. Hallendorff. Stockholm 1903, s. 254.
- ⁶ Kuninkaallinen Majesteetti Käkisalmen käskynhaltija Hinrich Månssonille [Spåra] 5.3.1627, kohta 3. *Livonica II*, vol. 373. RA; sama tieto myös Kuujo, Erkki, *Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana*. Joensuu 1963. s. 36; *Sortavalan kaupungin historia*. Erkki Kuujo, Jorma Tiainen, Eeva Karttunen. Jyväskylä 1970. s. 23.
- ⁷ Alanen, s. 56.
- ⁸ Laasonen, Pentti, *Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 72. Kuopio 1967. s. 23–26.
- ⁹ Kuujo, s. 37.
- ¹⁰ Alanen, s. 57; Kuujo, s. 38–39.
- ¹¹ Kuujo, s. 38, s. 43; *Sortavalan kaupungin historia*, s. 30–60.
- ¹² Brahean hävittämisestä ks. *Pielisjärven historia I*. A. S. Kilpeläinen, A. L. Hintikka, V. A. Saaloheimo. Kuopio 1954. s. 242–245.
- ¹³ Kardisin rauhansopimus 21.6.1661. Kohta 10. *Suomi, tidskrift i fosterländska ämnen 1843. Andra Häfd*. Helsingfors 1943. s. 99–101. "...få reesa medh sine wahrer och i sin Köphandel och ährender, uthi Hans Kongl. May:tz Rike Swerige, samt där under hörige Länder, Städer och Gebieter.....Och i synnerheet måge Hans Tzar May:tz Vndersåthare Köpman handla uthi Sweriges Rijkets Städer..."
- ¹⁴ Ks. esim. Käkisalmen läänin maakirja vuodelta 1637. *Asiakirjoja Karjalan historiasta II*. Toim. Kimmo Katajala ja Sari Hirvonen. Joensuu 1991.
- ¹⁵ Käkisalmen maaherra Hinrich Månssonin vuosina 1635 ja 1636 myöntämiä passeja. *Livonica II*, vol 370 ja vol 371. Käkisalmen läänin maaherran registratuura 1635. RA.
- ¹⁶ Länsipohja, ruotsiksi Västerbotten, on Ruotsi-Suomen historiallinen maakunta Perämeren rannikolla Uumajan ja Kemijoen välissä.
- ¹⁷ Kuujo, s. 40.
- ¹⁸ Ks. esim. Käkisalmen maaherra Hinrich Månssonin tammikuussa 1635 myöntämiä passeja. *Livonica II*, vol 370. Käkisalmen läänin maaherran registratuura 1635. RA; myös Kuujo, s. 39.
- ¹⁹ Kuujo, *Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana*, s. 37.
- ²⁰ Ks. Käkisalmen läänin maaherra Hinrich Månssonin huhtikuussa ja toukokuussa 1635 myöntämät passit. *Livonica II*, vol 370. Käkisalmen maaherran registratuura. RA. Hodar Taranpojan, Fetka Härkäisen ja Hilippa Nasarianpojan kotipaikkaa ei passiluetelossa mainita, mutta Erkki Kuujo on identifioinut heidät sortavalalaisiksi. Kuujo, s. 40.
- ²¹ Tiurulan kesä- ja syyskäräjät 23.–24.9.1669, gg 1. s. 582.
- ²² Käkisalmen maaherra Hinrich Månsson Länsi-Pohjan maaherralle 19.1.1636 sekä Hinrich

- Månsson Niels Asserssonille 1.2.1636. *Livonica II*, vol. 371. Käkisalmen maaherran registratuura 1636. RA. Veijo Saloheimo esittää, että kauppamatkat Käkisalimesta Ruotsiin kiellettiin vasta 1640 Nyköpingin päätöksen nojalla. Ks. Saloheimo, Veijo, *Pohjois-Karjalan historia II*. Joensuun korkeakoulun julkaisuja, sarja A no 6. Joensuu 1976. s. 236.
- 23 Holhoojahallitus Länsi-Pohjan maaherra Stellan Mörnerille 3.4.1638. *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar angående Sweriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie*. Utg. And. Anton von Stiernman. Andra del. Stockholm 1750. s. 156.
- 24 Vänskä, Raimo, *Kansan käsissä ja kätköissä. Rahankätkentä Pohjois-Karjalassa keskiajalta vanhan Suomen palauttamiseen*. *Studia Carelica Humanistica* 13. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta – Joensuu 1998. s. 124.
- 25 Uukuniemen kesäkäräjät 22.8.1642. gg II, s. 195–196. KA. mf.
- 26 Uukuniemen talvikäräjät 22.2.1643. gg II, s. 217. KA. mf.
- 27 Kurkijoen Miklin talvikäräjät 27.–28.2.1663. gg 1. s. 1069. KA. mf.
- 28 Ks. esim. Käkisalmen läänin maaherra Hinrich Månssonin myöntämät passit Ivan Pietarinpojalle, Ignat Ivanoffille, Esko Pirhoselle ja Sigfred Klemetinpojalle Kurkijoelta 5. ja 6.2.1635, Petter Härköselä Tiurulasta 8.2.1635, sekä Riko Saavanpojalle, Bogdan Iivananpojalle ja Martti Nestorinpojalle Sortavalasta 28.2.1635. *Livonica II*, vol 370. Käkisalmen maaherran registratuura 1635. RA.
- 29 Samoin arvelee myös Kuujo, s. 41.
- 30 Salmin talvikäräjät 10.2.1640. gg II, s. 41. KA. mf.
- 31 Kuujo, s. 42. Kuujo esittelee myös vuodelta 1640 tapauksen, jossa kolme salmilaista matkasi kaupankäyntiin Jaroslaviin.
- 32 Vrt. myös Saloheimo, s. 252–254. Saloheimon mukaan ”raha-asioissa oltiin 1600-luvulla vasta aivan alussa.” emt. s. 254.
- 33 Kenraalikuvernööri Göran Sperling kamarikollegiolle 20.3.1684. Kamarikollegion saapuneet kirjeet. RA. mf; myös Kokkonen, Jukka, *Rajaseutu liikkeessä. Kainuun ja Pielisen Karjalan asukkaiden kontaktit Venäjän Karjalaan kreivin ajasta sarkasotaan (1650–1712)*. *Bibliotheca Historica* 79. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Helsinki 2002. s. 320, erit.viite 182.
- 34 Ks. Käkisalmen läänin tuomiokirjakortisto, <http://www.narc.fi/ma/tma/kaki/hs/sanat.htm>. Hakusanat ”talonpoikien keskinäinen velka”, ”lainan takaaminen”, ”talonpojan velka papille”, ”talonpojan velka porvarille”.
- 35 Katajala, Kimmo, *Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697*. *Historiallisia Tutkimuksia* 185. Suomen Historiallinen Seura – Jyväskylä 1994. s. 264.
- 36 Saloheimo, s. 251–252.
- 37 Pielisjärven talvikäräjät, 5.–10.3.1694. gg 13, s. 46–47. KA. mf.
- 38 Rahojen keskinäisestä arvosta ks. Katajala, s. 428.
- 39 Räisälän, Kurkijoen ja Tiurulan kesä- ja syyskäräjät 26.–31.10.1685. gg 4, s. 175. KA. mf.
- 40 Katajala, s. 265–266; Kokkonen, s. 327–330.

- 41 Saloheimo, s. 253–254.
- 42 Yleisimmät 1600-luvulla kierrossa olleet venäläiset rahat olivat 1 rupla = 100 kopeekkaa = 200 tenkaa (denga). Vänskä, s. 375.
- 43 Kuujo, s. 123–124.
- 44 Esim. Saloheimo, s. 253; Katajala, s. 267; Ilomantsin, Suo-, ja Pälkjärven talvikäräjät 25.–28.2.1693. gg. 12, s. 29. KA. mf.
- 45 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1694. gg 13, s. 48–49v. KA. mf; Katajala, s. 267.
- 46 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1694. gg 13, s. 46–47. KA. mf; Katajala, s. 267.
- 47 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1694. gg 13, s. 50; Katajala, s. 267.
- 48 Saloheimo, s. 249; Ilomantsin kesä- ja syyskäräjät 11.–12.9.1671. gg 1. s. 350. KA. mf. Arkan-gellaisten kulusta Kajaanin markkinoille ks. Castrén, K. A., *Kertoelmia Kajaanin läänin vai-heista ww. 1650–1750*. Helsinki 1867. s. 42; Keränen, Jorma, 'Uudisraivauksen ja rajasotien kausi'. *Kainuun historia 1*. Kajaani 1986. s. 570.
- 49 Käkisalmen läänin maaherra Hinrich Månsson Narvan maaherra Niels Asserssonille 5.3.1635, Hinrich Månsson Novgorodin voivodille 13.3.1635, Hinrich Månsson Turun hovioikeudelle 12.4.1635, Hinrich Månsson Novgorodin voivodille 1.5.1635, Hinrich Månsson Novgorodin voivodille 8.6.1635, ja Hinrich Månsson Narvan maaherra Niels Asserssonille 23.6.1635. Kaikki kirjeet Livonica II, vol 370. Käkisalmen maaherran registratuura. RA.
- 50 Käkisalmen maaherra Hinrich Månsson Novgorodin voivodille 8.6.1635. Livonica II, vol. 370. Käkisalmen maaherran registratuura 1635. RA.
- 51 Pälkjärven kesä- ja syyskäräjät 24.8.1640. gg II, s. 105. KA. mf; vrt myös Vänskä, s. 137.
- 52 Saloheimo, 253–254; Vänskä, s. 137–138.
- 53 Vänskä, s. 138.
- 54 Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. gg 7, s. 35. KA. mf.
- 55 Vänskä, s. 138.
- 56 Ks. Kaarle XII kamarikollegiolle 7.6.1698. *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar*, Femte del, 1766. s. 704–706; Kaarle XII kamarikollegiolle 12.9.1699. Registratuuraajäljennök-set 1699, s. 281–282. KA
- 57 Ks. Kuparin ja kuparirahan vientikielto 10.4.1633. *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar*, Andra delen, 1750, s. 11–12; Plakaatti kuparin viennin kieltämisestä 9.1.1636. *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar*, Andra delen 1750. s. 37–39.
- 58 Vrt. Kokkonen, 330–335.
- 59 Kaarle XII kamarikollegiolle 7.6.1698. *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar*, Femte del, 1766. s. 704–706; Kaarle XII kamarikollegiolle 12.9.1699. Registratuuraajäljennök-set 1699, s. 281–282. KA.
- 60 Kuningatar Kristiinan plakaatti tupakkakaupasta 8.2.1641. *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar*. Andra del, 1750. s. 309–311.
- 61 Vrt. Kokkonen, s. 316.

- ⁶² Kuninkaallinen plakaatti tupakkakaupasta 9.10.1662. *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar*, Tredje del, 1753. s. 108–114; Kuninkaallinen määräys tupakkakaupasta 24.11.1670. *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar*, Tredje del, 1753, rangaistuksista kohta 12. s. 286–287; Kokkonen yhdistää laittomasta tupakkakaupasta määrätyt sakot virheellisesti Kaarle X Kustaan Amerikan komppanialle antamiin privilegioihin 23.12.1654. Kokkonen, s. 316–317.
- ⁶³ Tupakkakomppanian tarkastajaa kutsutaan lähteissä muutaman kerran myös ”*besökiare*”, joka on suomentunut kansan suussa ”syökäriksi”. Ks. esim. Suistamon ja Salmin kesä- ja syyskäräjät 18.–19.9.1671. gg 1, s. 366. KA. mf. ”Syökäriä” näkyy silloin tällöin käytettävänä vanhemmassa kirjallisuudessa.
- ⁶⁴ Saloheimo, s. 245. Saloheimo esittää, että rullan paino olisi ollut 3,5 kiloa. Kuitenkin hänen tietonsa naulan ja kyynärän välisestä suhteesta (1 naula = 16 kyynärää) antaa rullan painoksi 150 kyynärän mukaan 3,825 kilogrammaa. Jälkimmäinen arvio tupakkarullan painosta on selvästikin oikea. Ilomantsissa tavattiin 58 rullan tupakkakuorma, joka punnittaessa painoi 522 naulaa. Tämä tekee tarkalleen yhdeksän naulaa rullaa kohden. Kun naula painoi 425 grammaa saadaan yhdeksällä kertomalla rullan painoksi juuri tuo 3,825 kilogrammaa.
- ⁶⁵ Pyhäjärven kesä- ja syyskäräjät 21.–22.8.1671. gg 1, s. 339v–340. KA. mf.
- ⁶⁶ Tiurulan talvikäräjät 19.–20.2.1672. gg 1, s. 208v–209. KA. mf. Tavasta sovittaa miestappo rahalla ks. erityisesti Matikainen, Olli, *Verenperijät. Väkivalta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500–1600-luvulla*. Bibliotheca Historica 78, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Helsinki 2002. s. 153–154, s. 173–189.
- ⁶⁷ Tiurulan talvikäräjät 19.–20.2.1672. gg 1, s. 209–209v. KA. mf.
- ⁶⁸ Tiurulan talvikäräjät 19.–20.2.1672. gg 1, s. 210. KA. mf.
- ⁶⁹ Käräjäpöytäkirjan mukaan ”*Hans Karialain eller Ketonen*”. Ilomantsin kesä- ja syyskäräjät 11.–12.9.1671. gg.1, s. 349. KA. mf. Sukunimikäytäntö, vaikka onkin Itä-Suomessa vanhaa, ei ollut täysin vakiintunut. Joskus henkilö kutsui itseään toisella sukunimellä kuin virallisissa yhteyksissä käytettiin.
- ⁷⁰ Ilomantsin kesä- ja syyskäräjät 11.–12.9.1671. gg 2. s. 349–349v. KA. mf.
- ⁷¹ Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 30.–31.1.1672. gg 1, s. 198–199v. KA. mf. Nevanlinnan ja Narvan saamasta osittaisesta vapaakauppaoikeudesta ks. Kokkonen, s. 316.
- ⁷² Salmin ja Suistamon talvikäräjät 26.1.1672. gg 1, s. 196. KA. mf.
- ⁷³ Suistamon ja Salmin kesä- ja syyskäräjät 18.–19.9.1671. gg 1, s. 366. KA. mf.
- ⁷⁴ Kokkonen, s. 316.
- ⁷⁵ Pielisjärven talvikäräjät 5.–10.3.1688. gg 7, s. 81–81v. KA. mf.
- ⁷⁶ Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 26.–31.3.1694. gg 13, s. 80. KA. mf.
- ⁷⁷ Suistamon, Salmin ja Sortavalan syyskäräjät 15.–19.10.1688. gg 7, s. 186v. KA. mf.
- ⁷⁸ Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 6.–11.3.1693. gg 12, s. 43. KA. mf.
- ⁷⁹ Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 6.–11.3.1693. gg 12, s. 43–43v. KA. mf.

- ⁸⁰ Liperin talvikäräjät 13.–17.3.1694. gg 13, s. 61–62. KA. mf.
- ⁸¹ Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 28.–31.1.1695. gg 14, s. 9v–10v. KA. mf.
- ⁸² Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 28.2.–6.3.1695. gg 14, s. 72. KA. mf.
- ⁸³ Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 28.2.–6.3.1695. gg 14, s. 71v–72. KA. mf.
- ⁸⁴ Kuujo, s. 107–108.
- ⁸⁵ Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 25.–28.2.1690. gg 9, s. 49v. KA. mf.
- ⁸⁶ *Sortavalan kaupungin historia*, s. 45.
- ⁸⁷ Sortavalan, Salmin ja Suistamon kesä- ja syyskäräjät 5.–12.10.1695. gg 14, s. 175v. KA. mf.
- ⁸⁸ Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 12.–16.2.1689. gg 8, s. 32v–33v. KA. mf.
- ⁸⁹ Pielisjärven talvikäräjät 28.–30.1.1692. gg 11, s. 11–11v. KA. mf; *Pielisjärven historia I*, s. 175.
- ⁹⁰ Pielisjärven talvikäräjät 10.–12.2.1687. gg 6, s. 21v–22. KA. mf.
- ⁹¹ Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 6.–13.3.1685. gg 4, s. 75v–76. KA. mf; Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 3.–8.3.1686. gg 5, s. 56v–60v. KA. mf.
- ⁹² Katajala, s. 269–270 ja siinä esitetyt lähteet.
- ⁹³ Cederberg, A. R., *Pohjois-Karjalan kauppaolot vuosina 1721–1775*. Helsinki 1911. s. 11–15.
- ⁹⁴ Jaakkimanvaaran, Joukion ja Uukuniemen kesä- ja syyskäräjät 27.–30.10.1697. gg 16, s. 313v. KA. mf. Ks. myös Katajala, s. 271, myös viite 204 jossa alkuperäinen teksti myös ruotsiksi.
- ⁹⁵ Saloheimo, s. 236–237.
- ⁹⁶ Kuujo, s. 118; Katajala, s. 272.
- ⁹⁷ *Sortavalan kaupungin historia*, s. 44–45.
- ⁹⁸ Katajala, s. 275–279.
- ⁹⁹ Jaakkimanvaaran, Joukion ja Uukuniemen kesä- ja syyskäräjät 27.–30.10.1697. gg 16, s. 312v–313v. KA. mf.
- ¹⁰⁰ Jaakkimanvaaran, Joukion ja Uukuniemen kesä- ja syyskäräjät 27.–30.10.1697. gg 16, s. 312v–313v. KA. mf.
- ¹⁰¹ Ilomantsin ja Suojärven talvikäräjät 5.–10.3.1700. gg 19, s. 54v–55v. KA. mf. Ks. myös Saloheimo *Pohjois-Karjalan historia II*, s. 236–237, sekä Kokkonen, s. 323, joissa maakauppiakielton ”isäksi” mainitaan kenraalikuvernööri Otto von Wellingk, Saloheimolla ajoitettuna vielä vuodelle 1700. Pöytäkirjassa kuitenkin selvästi ”vastoin kuninkaallista maakaupasta annettua määräystä.” Wellingkin julistus 20.2.1700 ei ollut maakauppiakielto, vaan lupa Sortavalan porvareille periä saataviaan talonpojilta vielä maakauppiakielton jälkeenkin, kuten Kokkonen (s. 323, viite 196) aivan oikein huomauttaa.
- ¹⁰² Kokkonen, s. 336.

KRUUNU KANSANUSKOA KITKEMÄSSÄ

Noituus- ja taikuussyytteet Käkisalmen läänin
käräjillä 1600-luvulla

Sortavalan talvikäräjille vuonna 1682 tuli Elin Laurintytär Laatikainen. Hän valitti oikeuden edessä kuinka talonpoika Antti Kähäräinen Rytyn kylästä oli jouluyönä pahoinpideltyt kirveellä hänen isäänsä Lauri Laatikaista niin pahoin, että tämä oli ollut aivan ruskea ja sininen. Lauri oli tyttären kertoman mukaan kuusi päivää tapahtumien jälkeen kuollut saamiinsa vammoihin. Todistajaksi Elin Laurintytär kutsui ratsumies Esko Pentinpojan, joka kertoi nähneensä sinelmillä olleen Laurin ruumiin.¹

Kysymyksessä näytti olevan pahoinpitelyn ja kuolemantuottamuksen oikeuskäsittely, mutta pian kärjäistunto alkoi saada uuden suunnan. Itse surmatyöstä syytetty ei ollut saapunut käräjiin, hänen kerrottiin karanneen. Sen sijaan kärjäpaikalla ollut vaimonsa Elin Mikontytär teki oikeudelle selkoa tapahtumien kulusta. Vaimon mukaan Lauri Laatikainen oli jouluaattoiltana saapunut humalassa Kähäräisen taloon ja vaatinut olutta. Kun isäntä väitti ettei olutta ollut ja kehotti Laatikaista lähtemään mukanaan kirkkoon oli vieras todennut ”Minä lähetän Pirun sinne”.

Närkästyneenä vieraan röyhkeydestä Kähäräinen sanoi kielivänsä tämän puheet papille. Laatikaista eivät uhkaukset tuntuneet pelotta-

van, vaan hän vastasi: ”Piru saa mennä kirkkoon ja papit suudella takapuoltani. Minulla on aiemminkin ollut riitaa pappien kanssa ja haluan myöhemminkin riidellä heidän kanssaan.” Elin Mikontyttären selonteon mukaan Laatikainen oli sanonut taivaan palavan yllään ja maan jalkojensa alla. Tämä kulki kolme kertaa vastapäivään Kähäräisen tuvan ympäri ja noitui: ”Kuinka olet sinä rupinen akka tehnyt rupisia lapsia? Et tule koskaan syömään jouluateriaasi terveenä².”

Sen sijaan, että kärejätuvassa olisi nyt ryhdytty puimaan itse pahoimpitelytapahtumaa, keskityttiinkin uhrin persoonaan. Lautamiehet kertoivat vainajan olleen ylimielinen ihminen, joka kierteli taloisissa uhkailemassa niitä jotka eivät antaneet mitä hän pyysi. Porvari Jaako Auvinen todisti Laatikaisen itsensä kehuneen panneensa tapin vuodeksi Auvisen oluttynnyriin. Tällöin Auvisen oluenpano olikin vuoden ajan epäonnistunut. Samaa todisti omalta osaltaan Sortavalan pormestari Johan Methet. Lautamiehet kertoivat oikeudelle Laatikaista pidetyn yleisesti noitana ja että kaikki olivat häntä pelänneet.

Jouluillan tapahtumien kuvausta jatkoi Rytyn kylän talonpoika Olli Ollikainen, joka kertoi Laatikaisen tulleen Kähäräisestä hänen luokseen. Tämä oli kertonut Ollikaiselle, että hänen mentyään Kähäräisen tuvan taakse oli Kähäräinen lyönyt häntä kirveellä ja sanonut ”Sinä olet muita aiemmin noitunut, nyt aiot sinä noitua minut”. Juuri silloin oli Kähäräisen vaimoa ottanut sydäimestä niin että oli kaatunut maahan. Elin Mikontytär vaati, että hänen miehensä tulisi saada nauttia rauhaa seuraaviin kärejiin saakka. Pyyntöön suostuttiin ja asia siirrettiin syyskärejillä päätettäväksi. Alkoi näyttää siltä, että edessä olisi kin edesmenneeseen kohdistuva noitaoikeudenkäynti.

Suomalainen noita suurennuslasin alla

Noituus ja noitaoikeudenkäynnit ovat jonkin aikaa olleet yksi historiantutkimuksen suosikkiaiheita. Sillä on eksoottinen leima, se on suur-

ta yleisöä kiinnostava, mutta sen kautta voi kuvata myös tärkeitä osa-alueita ihmisen toiminnasta. Aiheen suosioon tutkijoiden keskuudessa on vaikuttanut myös suosituiksi tulleet mikro- ja mentaliteettihistorian tutkimussuunnat, jotka ovat pyrkineet avaamaan näkökulmaa pienyhteisöjen toimintaan sekä menneisyyden ihmisten käsityksiin ja maailmankuvaan.³

Tärkeimmät suomalaisen noituustutkimuksen edustajat ovat Antero Heikkinen, jonka 1600-luvun paholaiskulttia käsittelevä väitöskirja ”Paholaisen liittolaiset” ilmestyi 1969, Marko Nenonen väitöskirjallaan ”Noituus, taikuus ja noitavainot” (1992) sekä Jari Eilola väitöskirjallaan ”Rajapinnoilla” (2003).⁴ Jo ennen mikro- ja mentaliteettihistorian nousua Suomeen Heikkinen perusti analyysinsa uuden ajan alun noidista ja noitien liitosta Paholaisen kanssa kuvauksiin alioikeuksien noitaprosesseista. Kuin ennakoiden uusia tutkimussuuntia Heikkinen kirjoitti jo tuolloin: ”Siitä, mitä todella tapahtui ajan kylä- ja kaupunkiyhteisössä ei tiedetä vielä paljoakaan. Miten vainot yksityistapauksissa saivat alkunsa, mitkä seikat niiden luonteeseen vaikuttivat. Seuraava vaihe noitavainojen tutkimuksessa onkin käsittääkseni juuri yksityiskohtainen pienyhteisöihin kohdistuva tutkimus.”⁵

Heikkisen tutkimuksen keskeisiä tuloksia on, että käsityksillä noitasapattiin lentävistä noidista (usein naisista) oli taustansa tuon ajan laajassa noituutta käsittelevässä kirjallisuudessa, tärkeimpänä näistä ns. noitavasara ”Malleus Maleficarum” (1484).⁶ Usko noitien liittoon Paholaisen kanssa tunnettiin Suomessa lähinnä länsirannikolla ja ruotsinkielisellä alueella. Sisämaan alioikeuksissa tarinoita Paholaisen juhliin eli noitasapattiin lentävistä noidista ei juuri käsitelty, Viipurin Karjalassa ei lainkaan.⁷ Sisämaan noituusoikeudenkäynnit käsittelevät vahingoittavaa tai hyvää tarkoittavaa ”noituutta” ja siksi ne jäivätkin paljolti Heikkisen väitöskirjan aihepiiriin ulkopuolelle.

Marko Nenosen väitöskirja pyrkii luomaan kokonaiskuvaa suomalaisista noituusprosesseista ja kiinnittää huomiota myös ”arkipäiväisemmän” noituuden, kuten toisen kiroamisen, noituudella vahingoit-

tamisen ja loitsuilla parantamisen käsittelyyn maaseudun alioikeuksissa. Metodiltaan ja lähestymistavaltaan Heikkisen ja Nenosen tutkimukset eroavat toisistaan melkoisesti. Kun Heikkinen antaa lähteiden puhua, Nenosen väitöskirja pyrkii paljolti laskemalla ja luokittelemalla oikeustapauksia löytämään Suomen eri alueiden noitaprosesseille ominaisia piirteitä. Eilolan tutkimus pyrkii puolestaan porautumaan 1600-luvun ihmisen ajattelutapoihin ja selittämään ja ymmärtämään noituudesta ja taikuudesta nostettuja oikeusprosesseja tutkijan tekemän 1600-luvun maailmankuvan tulkinnan kautta.

Nenosen tutkimusten keskeinen havainto on suomalaisen noitakuvan kahtiajakautuminen. Kun nykyihmisen mielikuvia noituudesta hallitsee noita-akka, oli Suomessa käräjillä noituudesta syytettyinä olleista valtaosa miehiä. Suomen alueen sisänsäkin on havaittavissa jako läntiseen kuvaan naisnoidista ja itään, jossa käräjillä istuvat syytettyjen penkillä miehet. Nenosen aineisto vahvistaa myös havainnon noitasapattisuuskomusten täydellisestä puuttumisesta idästä.⁸

Nenonen kiteyttää havaintonsa itäsuomalaisista noitusprosesseista seitsemään kohtaan:⁹

1. Vapauttavat tuomiot noituudesta olivat yleisempiä kuin muualla
2. Syytetty oli useimmiten mies
3. Itä-Suomessa oli paljon noituussyytteitä myös aivan 1600-luvun lopulla
4. Esivallan nostamasta prosessista tuomittiin useammin kuin yksityisen kanteesta
5. Yksityiset syyttivät noituudella vahingoittamisesta, esivalta ”taikuudella” parantamisesta
6. Oma-aloitteisten maineenpuhdistusprosessien osuus oli pieni
7. Lopputulokseltaan tuntemattomaksi jääneiden prosessien osuus oli lähes puolet

Kohdat 4. Ja 5. eivät kuitenkaan ole mitään itäsuomalaisia erityispiirteitä vaan ne tulevat esiin myös Nenosen muilta alueilta keräämissä aineistoissa.

Nenonen perustaa kuvan itäsuomalaisista noituusoikeudenkäynneistä ns. tuomiokirjakortiston avulla kerättyyn Viipurin Karjalan tuomiokirja-aineistoon, joka käsittää 63 oikeusprosessia vuosilta 1624–1698 kaikkiaan 88 syytettyä kohtaan.¹⁰ Nenosen tutkimuksen jälkeen kortisto on laajentunut kattamaan myös Käkisalmen läänin, Ruotsille vuonna 1617 siirtyneen osan Karjalaa. Kun tämä tuomiokirjakortiston osa lisäksi on käytettävissä tietokantana, tarjoaa se mahdollisuuden kerätä kohtuullisella vaivalla vertailuaineiston, jolla voi testata ja tarkentaa Nenosen itäsuomalaisista noidista ja noituusprosesseista antamaa kuvaa.

Tuomiokirja-aineisto ja noitatutkimus

Humanistit ja yhteiskuntatieteilijät ovat äskettäin kiinnittäneet huomiota ns. kertovien lähteiden käyttöön tutkimusaineistoina. Kuin vastauksena 1960-luvun villitykselle aineistojen matemaattiseen analyysiin ja pyrkimykselle kaiken luokitteluun on 1980-luvulta lähtien yritetty kehittää erilaisia tekstianalyysin malleja, joilla voitaisiin porautua muutoin vaikeasti hyödynnettäviin kuvauksen luonteisiin aineistoihin.¹¹ Historiantutkimuksen tunnetuin esimerkki kertovista lähteistä ovat eurooppalaiset inkvisitiopöytäkirjat, joiden kautta on pyritty tavoittamaan menneisyyden ihmisten ajattelun ”figuraatioita” ja pienyhteisöjen toimintamalleja.¹²

Suomalaisen ja pohjoismaisen historiantutkimuksen kannalta tilanne onkin herkullinen. Paikallisyhteisöjen ristiriitoja syvältä luotaavat maaseudun alioikeuksien eli kihlakunnankäräjien pöytäkirjasarjat ovat säilyneet lähes täydellisinä 1600-luvun alusta lähtien. Verrattuna varsin satunnaisesti syntyneisiin inkvisitiopöytäkirjoihin Pohjoismaiden pöytäkirjat ovat systemaattisuudessaan ja alueellisessa kattavuudessaan aivan verraton tutkimuksen lähde, ehkäpä maailman paras kertovien lähteiden sarja.

Suomen Valtionarkisto (nyk. kansallisarkisto) aloitti 1960-luvun alussa alioikeuksien pöytäkirjoissa eli ns. tuomiokirjoissa esiintyvien oikeustapausten kortittamisen ja työn hakujärjestelmäksi laadittiin asiasanasto. Kortitustyö lopetettiin liian suuritöisenä 1990-luvun alussa, jolloin valmiina olivat kokonaisuudet ”Itä-Suomi”, ”Länsi-Suomi” ja ”Pohjois-Pohjanmaa”, joita Marko Nenonen on käyttänyt väitöskirjansa aineistonkeruun pohjana. Aivan viimeisenä valmistui tämän kirjoituksen aineistona olevan Käkisalmen läänin kihlakunnanoikeuksien pöytäkirjojen kortitus. Aineistoviitteet on haettu seuraavilla hakusanoilla: noita, noitapussi, noidan kuolemantuomio, loitsu, kansanparantaja sekä karjaonneen vaikuttava/liittyvä taikuus/noituus. Suora vertailu Nenosen aineistoon on hankalaa sikäli, ettei hän ilmoita käyttämiään hakusanoja.

Tuomiokirjakortistosta (Tuokko) tehty otanta antoi tulokseksi käräjöpöytäkirjojen asiakohtiin yhteensä 91 viitettä. Saadun viitejoukon vertaaminen pöytäkirjojen sisältöön antaa aihetta joihinkin kriittisiin huomautuksiin Tuokon perusteella kootuista aineistoista. Haku antoi viitteitä kohtiin, joissa ei lainkaan käsitelty noituuteen tai edes kansanuskoon liittyviä asioita. Osassa viitteiden osoittamista tapauksista kihlakunnantuomari oli pelkästään lukenut kärjäkierroksellaan läänin kaikilla käräjillä esivallalta Pohjanmaalla karannutta ja noituudesta tuomittua miestä koskevan etsintäkuulutuksen. Useiden hakusanojen käyttö antoi monia viitteitä samoihin asiakohtiin ja toisaalta – kuten on hyvin tunnettua – samaa yksittäistapausta saatettiin käsitellä useilla peräkkäisillä käräjillä. Kaikki tapausten oikeuskäsittelyn vaiheet eivät kuitenkaan aina löytyneet viitteiden perusteella, vaan niiden jäljille oli mahdollista päästä vain pöytäkirjoista löytyneiden tietojen avulla.

Vaikka näyttääkin varmalta, etteivät aivan kaikki aihepiiriin liittyneet tapaukset tule Tuokon antamien viitteiden kautta esiin, ei tuomiokirjojen systemaattiseen läpikäymiseen ole ryhdytty. Tässä yhteydessä on luotettu siihen, että Tuokko antaa useita hakusanoja käyttä-

mällä riittävän tarkan pohja-aineiston. On myös huomautettava, että Käkisalmen läänin tuomiokirja-aineisto ei ole täydellinen, vaan asiakirjasarjat kattavat vuosisadasta vain noin puolet, 52 vuotta.¹³ Tästä aineistosta on edellä kuvatun karsinnan kautta löytynyt vuosilta 1663–1699 yhteensä 61 noituutta tai siihen liittyvää ilmiötä käsittelevää pöytäkirjakohtaa. Nämä asiakohdat ovat liitettävissä kaikkiaan 41 erillistapaukseen, noituudesta tai taikuudesta syytettiin yhteensä 45 henkilöä. Mukaan tilastolliseen tarkasteluun ei ole otettu varsin erikoislaituista kirkkoherra Jaakkima Terentieffin harjoittamaan ”henkiparantamiseen” liittyvää oikeusjuttua vuodelta 1642 eikä myöskään 1680-luvun alussa useilla käräjillä puitua Jaakkiman Oinaanvaaran kylän vanhauskoistapausta, jota aika-ajoin tutkittiin myös noituutena ja taikauksena.¹⁴ Terentieffin oikeusjuttu oli ensimmäinen prosessi, jossa käsiteltiin noituuden harjoittamista Käkisalmen läänissä.

Idän noidan muotokuva

Marko Nenonen erittelee noituusprosessien syytteiden sisällön 1) vahingoittavaan noituuteen ja 2) hyvää tarkoittavaan taikuuteen.¹⁵ Edelliseen kuuluisivat kirouksilla, pahan puhumisella tai varsinaisilla taikamenoilla aiheutetuiksi oletetut vahingot, jälkimmäiseen sen sijaan loitsimisella tai kuten pöytäkirjoissa sanotaan ”lukemisella” (*läsning*) tai taikavälineillä suoritettu kansanparannus, karjataiat ja vaikkapa kadonneen tavaran etsintä. Näiden lisäksi tapauksissa erotetaan noituussytöksen kohteeksi joutuneen 3) oma-aloitteisesti käräjille tuomat kanteet, joissa noidaksi syytetty tai sellaiseksi nimitelty halusi puhdistaa mainensa. Itse olen erottanut omaksi ryhmäkseen 4) esivallan nostamat kansantapaan kuten karhun- tai sudenpeijaisiin tai huvitusmielessä tehtyyn silmäkääntötemppuun kohdistuvat taikuuskanteet. Joissakin tapauksissa, esimerkiksi silloin kun sekä kantaja ja vastaaja ovat jääneet saapumatta käräjiin, noituussytteen varsinainen 5) sisältö on jää-

nyt kärjäpöytäkirjaan merkitsemättä ja siten tuntemattomaksi, kun kannetta ei ole myöhemmilläkään kärjillä ajettu.

Asetelma 2. Käkisalmen läänin kärjäpöytäkirjojen noituusprosessien kantajat, vastaajat ja kanteen sisältö 1663–1699

kantaja	vastaaja	kanteita yhteensä	Kanteen sisältö			
			vahing. noitus	hyvää t. taikuus	maineen puhdistus	kansan- epäselvä tapa
♂	♂	13	8		4	1
♂	♀	4	4			
♀	♂	7	5		2	
♀	♀	4	3		1	
esivalta	♂	13	2	9		2
esivalta	♀	4	1	2		1
yhteensä		45	23	11	7	2

Vahingoittavasta noituudesta syytettiin Käkisalmen läänissä 23 kertaa, mikä on vastaajien määrästä noin 50 %. Luku on hieman korkeampi kuin Nenosen Viipurin Karjalan aineistoissa (vuosina 1624–1683 44 % ja 1684–1698 47 %). Sen sijaan hyvää tarkoittavasta taikudesta, useimmiten ”lukemisesta”, jouduttiin kärjiiin 11 kertaa (25 %). Maineensa puhdistamiseksi nosti kärjäjutun kaikkiaan seitsemän henkilöä. Se on lähes 16 % kaikista Käkisalmen läänin noituuteen liittyvistä kanteista, kun taas Nenosen Viipurin Karjalasta keräämässä aineistossa oma-aloitteisen maineen puhdistamisen osuus jutuista oli koko vuosisadan vain 4–5 %.¹⁶

Nenosen väite siitä, että idän noita oli mies, näyttää saavan voimakasta tukea Käkisalmen läänin aineistoista.¹⁷ Kaikista syytetyistä yli 73 % oli miehiä (♂ 33 / ♀ 12). Noituudella vahingoittamisesta nostettiin 15 kannetta miehiä vastaan (yli 68 %), kahdeksan näistä syytteistä kohdistui naiseen. Myös loitsimisesta eli ”lukemisesta” nostettiin syytteitä erityisesti miehiä vastaan (♂ 9 / 2 ♀) ”Noitaukoksi” (*trollkarl*) her-

Se, että idässä syytettiin oikeudesta noituudesta erityisesti miehiä on yhdistetty myös itäiseen shamaani-kulttiin. Tätä ei kuitenkaan pidä ymmärtää siten, että noituudesta syytetyt miehet olisivat olleet kuvan esittämän siperialaisen shamaanin kaltaisia tietäjiä. Varsinaiset tietäjät, joita kutsuttiin Suomessa mm. "myrrysmiehiksi" ja "intomiehiksi" olivat oma ryhmänsä "noituuden" harjoittajia. Kuva: Samuli Paulaharju. Museovirasto, Kansatieteen kuva-arkisto.

jaamisesta mainettaan puhdisti käräjillä kuusi miestä. Vain yksi nainen tuli käräjiin peräämään kunniaansa toiselta naiselta, joka oli haukkunut häntä noita-akaksi. Idän noita oli siis käräjäjuttujen valossa todellakin mies.

Monesti maineen puhdistukseen liittyvissä käräjäjutuissa ei itse asiassa olekaan kysymys varsinaisesti siitä, että jotakuta olisi syytetty kriminalisoidun noituuden harjoittamisesta. Kysymys oli useimmiten pikaistuksissa lausutusta solvauksesta, eikä solvaaja halunnut oikeudes-

sa todistaa sanojaan vaan perui puheensa. Kunnianloukkauksanteet olivatkin tuon ajan käräjillä sangen yleisiä.¹⁸ Asiaan liittyi myös se, että noidaksi leimautuminen oli tuohon aikaan erittäin vaarallista, sillä noidaksi osoitetulle saatettiin langettaa pahimmassa tapauksessa kuolemantuomio. Maineen virallinen puhdistaminen käräjillä oli varmasti tarpeen, jottei noidan leima tarttunut.¹⁹

Entä kuka noituus- ja taikuuskanteita nosti ja mikä oli esivallan edustajien kuten kihlakunnantuomarin, kirkkoherrojen tai nimismiesten suhde noituutena pidettyyn toimintaan? Kanteissa voidaan havaita selvä kahtiajako: kansa toi käräjille vain kanteita vahingoittavasta noituudesta (20 kannetta), esivalta syytti sen sijaan hyvää tarkoittavasta taikuudesta, pääosin loitsimisesta (11 kannetta). Kuten Marko Nenonenkin on osoittanut, syytteet vahingoittavasta noituudesta näyttävät usein liittyvän henkilöiden välisiin laajempiin ristiriitoihin. Näiden syytteiden dynamiikkaa on etsittävä yhteisöissä vallinneista suhteista ja kansanomaisesta uskosta kykyyn sanoilla tai taikateolla vahingoittamiseen. Esivallan aktiivisuus noituusasioissa keskittyi kansanomaisten uskomustapojen juurimiseen suurvallan asujaimistosta. Missä määrin kysymyksessä oli puhdasoppisen kirkon offensiivi kansanuskkoa kohtaan tai valtiovallan kulttuurinen yhtenäistämispolitiikka tulee myöhemmin tarkemman pohdinnan alaiseksi.

Pitäjä noitaukon otteessa

Alussa esiteltyä oikeusprosessia jatkettiin Sortavalan syyskäräjillä syyskuun 25.–26. päivinä.²⁰ Tuolloin käräjäpaikalle oli saapunut myös Lauri Laatikaisen taposta syytetty Antti Kähäräinen. Kantajana esiintyi nyt edesmenneen leski Brita Tahvontytär. Hän kutsui todistajakseen Olli Ollikaisen. Tämä kertoi lähettäneensä Laatikaisen joulu-aattona hakemaan naapureista paloviinaa. Heikki Ronkaisen luota Laatikainen sai puoli kannua haluttua ainetta, mutta joi sen itse. Syytettynä

olevan Kähäräisen luota ei ollut irronnut kuin kolme ryyppyä. Laatikainen oli siis ollut juopottelukierroksella.

Joulupäivänä Laatikainen oli palannut Ollikaisen luo. Kun mies oli selvästikin vaivainen, Ollikainen kysyi mitä oli sattunut. Laatikainen vastasi, että häntä oli lyöty niskaan. Muita haavoja kuin kasvoissa olleen viillon Ollikainen ei kuitenkaan nähnyt. Laatikainen pyysi Ollikaista saattamaan hänet kotiin, koska hän hoiperteli juopumuksesta. Matkalla kotiin Laatikainen halusi heittää vetensä, mutta tarpeen teko ei ollutkaan ukolta onnistunut. Hän totesi: ”Nyt on meidän Heramme jälleen lukinnut kaikki portit”.

Kappalainen Anders tuli muutaman päivän kuluttua katsomaan Laatikaista tämän kotiin. Sairaana maannut Laatikainen valitti, että Antti Kähäräinen oli lyönyt häntä pärekirveen hamaralla. Haavojaan hän ei kuitenkaan kappalaiselle näyttänyt. Kun Olli Ollikainen oli mennyt Laatikaista tapaamaan, oli tämä makuulla ja selkä aivan sininen. Tytär hoiti isäänsä yötä päivää hautomalla selkää liinoilla ja lämpimällä vedellä. Vaimo ja lapset sanoivat, ettei sairas kyennyt tekemään luonnollisia tarpeitaan. Kähäräistä vangitsemaan komennetulle ratsumiehelle Laatikainen oli sentään näyttänyt kaksi mustelmaa käsivarressa.

Oikeudenkäynnissä seurasi nyt Antti Kähäräisen oma kertomus jouluattoilla tapahtumista. Hän kertoi Laatikaisen saapuneen hyvin juovuksissa talolle ja vaatineen useaan kertaan olutta ja viinaa. Kun ei ollut saanut mitä halusi, oli Laatikainen manannut ”maan väkeä ja hiiden väkeä” ja sättinyt Kähäräisen vaimoa. Vaikka Kähäräinen heitti metelöivän Laatikaisen useamman kerran ulos tuvasta, tämä tunkesi pian uudelleen ovesta sisään menoten samalla manauksiaan. Kähäräinen kertoi vieraan lyöneen käsikähmässä talon emäntää niin pahasti, että tämä kolme kuukautta sylki verta. Silti Laatikainen yöpyi kuin yöpyikin Kähäräisen tuvan permannolla ja Antin kertoman mukaan vielä aamulla lähtiessään kaatui pahasti.

Kirkkoherra Thoranius nousi antamaan lausuntonsa edesmenneestä Lauri Laatikaisesta. Laatikainen oli kolme vuotta aiemmin kiistel-

lyt kirkkoherran kanssa uskon asioista. Tämä oli useasti ja kivenkovaan väittänyt, että ”Piru on parempi kuin Jumala.” Kirkkoherra oli uhanut Laatikaista: eikö tämä tiennyt että kaikki noitaukot tuli polttaa. Asia oli tuolloin jäänyt, mutta kun kirkkoherran vaimo oli kynttilänmessun aikaan häkilöidessään pellavaa polttanut kätensä kynttilässä, oli Laatikainen kehuskellut: ”Kirkkoherra on sanonut, että minut pitäisi polttaa, mutta pahat (*de onda*) ovat polttaneet hänen vaimonsa. Toki viisi pirua poltetaan ennen kuin minut.” Sortavalan pormestari Johan Methen nousi jälleen todistamaan kuinka Laatikainen oli pilannut hänen vaimonsa olutonnen niin, että peräti 20 tynnyriä maltaita oli tärväntynyt. Samaa todistivat omasta olutonnestaan porvarit Iisakki Markkanen ja Antti Auvinen.²¹

Nyt heräsi oikeuden kiinnostus siihen, miksi Laatikaista ei ollut jo aikapäiviä sitten vangittu, kuten olisi tullut tehdä. Sekä pormestari että kirkkoherra puolustautuivat, että Laatikainen oli piileskellyt, ei maksanut verojaan, eikä koskaan käynyt kirkossa ehtoollisella ja siksi tämän vangitseminen oli vaikeaa. Selitykset vaikuttavat haetuilta. Näyttää ilmeiseltä, että kierteleviä ”noitia” pelättiin mahdollisen koston vuoksi niin, ettei heitä vastaan uskallettu juuri kannella eikä todistaa. Kun noita oli nyt kuollut ja vaaraton, alkoi todistajia ilmaantua joka puolelta. Lautamies Matti Ahokas todisti Laatikaisen joitakin vuosia aiemmin kehuskelleen noituneensa Antti Kähäräisen sairaaksi. Talonpoika Tyni Tyninpoika valitti Laatikaisen ensin juoneen päänsä täyteen hänen viinapannustaan ja sitten pilanneen hänen viinanpolttonsa niin, ettei ollut keittopuuhassaan saanut aikaan enää kuin vettä. Lautamies Antti Kaksonen todisti myös kuulleensa Laatikaisen kehuneen noituneensa erään talonpojan sairaaksi. Liki 80-vuotias Lauri Laatikainen näyttää siis pitäneen pitäjää otteessaan. Juopottelukieroksillaan hän oli terrorisoinut naapureitaan uhkailemalla noituudella ja kiristämällä jatkuvasti viinaa ja olutta. Laatikainen ei ollut ainutlaatuinen ilmiö noitavainojen aikaan. Käkisalmen läänissä hän näyttää olleen kuitenkin menestyksekkäin ns. kerjäläisnoita.²²

Noidat oikeudessa

Käkisalmen läänin alioikeuksien pöytäkirjoista ei löydy juuri mitään viitteitä siitä, että käsitykset Paholaisen liittolaisista tai noitasapatista olisivat olleet kansan keskuudessa tunnettuja. Ainoastaan Lauri Laatikaisen jatkuva jankuttaminen Pirusta, joka oli Jumalaa parempi, joka kulki hänen mukanaan ja jonka hän saattoi tarvittaessa lähettää vaikkapa kirkkoon, voisi osoittaa tästä. Ennemminkin tätä on silti pidettävä Laatikaisen harjoittamana taitavana retoriikkana, jolla hän viinanhimossaan pyrki pelottelemaan ja kiristämään talonpoikia.

Muutamit maininnat lähteissä osoittavat, että ainakin kihlakunnan tuomari ja seutukunnan papisto toki tunsivat Paholaisen liittolaiset.²³ Salmassa murhattiin vuonna 1677 vartiotehtävissä ollut sotilas. Murhaaja Petri Sikadeja (?) syytti seppä Antti Vannista, että tämä oli noitunut hänet tekemään murhan. Antti kuitenkin vapautui syytteestä 12 miehen valalla. Vetiäessään tapahtumia yhteen oikeuden päätöstä varten tuomari arveli murhaajan järjettömän raivon johtuneen joko siitä, että hänet oli noiduttu, tai että tämä oli ollut Saatanan vallassa.²⁴ Jaakkimanvaaran vanhauskoisten polttoitsemurhia 1680-luvun alussa paikallinen kirkkoherra taas luonnehti ”Saatanan pilailuksi.”²⁵ Yhtään syytettyä noitasapatista tai liitosta Paholaisen kanssa ei kuitenkaan nostettu. Karjalan noituussyytteet nousivat arkipäiväisemmistä ristiriidoista.

Tavallisimmillaan vahingoittavasta noituudesta syytettiin yllättävän sairauden kohdatessa. Väitettiin, että vastaaja olisi noitunut kantajan pitkäksi aikaa vuoteen omaksi (4 tapausta), leski kertoi miehensä kuolinvuoteella epäilleen vastaajan noituneen häneen sairauden (3)²⁶ tai että vastaaja olisi noituudella tehnyt lapsen tai nuoren heikkopäiseksi (2). Myös karjan sairastuminen tai kuolema aiheutti useamman noitusepäilyn. Joskus kanteet olivat todella hataralla pohjalla. Raudun Kaskaalassa Jaakko Korkkinen syytti käräjillä naapuriaan Lauri Ollukkaa karjansa noitumisesta, koska oli unessa nähnyt tämän puuhailleen jotakin hänen karjasuojassaan.²⁷ Unia käytettiin Käkisalmen

läänin noituusprosesseissa muutaman kerran annettujen todistusten pohjana.²⁸ Näyttönä teosta niillä ei näytä olleen oikeuden päätöksiin vaikutusta. Muita vahingoittavan noituuden syytteitä olivat noituu-
della uhkaaminen, vuodontulon noituminen ja myös murha yritettiin
vierittää väitety noidan Antti Vannisen niskoille.

Kansantavat joutuivat myös esivallan erityistarkkailuun.²⁹ Karhun-
ja sudenpeijaisiin osallistuminen oli nyt rangaistavaa. Antti Jälkkö ja
Matti Pöppö Sakkolan Haitermaasta olivat kaataneet talvella 1687 su-
den. Miehet matkustelivat ympäri pitäjiä suden nahan kanssa, taloon
tullessaan vetivät nahan pussista ja löivät sitä kepillä sanoen: ”Sinä et
syö hevosia, varsoja, karjaa, lampaista, sikoja tai vasikoita”, jonka jäl-
keen kukin antoi heille viljaa sen verran kuin halusi. Jos he eivät saa-
neet talosta mitään, nahka vedettiin takaperin ulos ovesta uhaten, et-
tä karhu tai susi syö kaiken karjan. Vedoten Kristoferin maanlain ku-
ninkaankaaren 32. kohtaan oikeus tuomitsi molemmat miehet 40 mar-
kan sakkoon.³⁰

Hyvää tarkoittavasta taikuudesta joutui käräjille yleensä ’vahingosa-
sa’. Tavallisinta oli, että käsiteltäessä tappelua ja sen seurauksia tuli
käräjillä ilmi, että joku tai jotkut osallisista olivat parannuttaneet haa-
vojaan antamalla lukea niihin loitsun. Loitsun lukija haastettiin kä-
räjille taikuudesta (*signeri, läsning, trolldom*). Nujakkaan osallistujat jot-
ka olivat antaneet ”lukea” haavoihinsa saivat aiheuttamistaan vahin-
goista tulleiden rangaistusten lisäksi myös noituuteen osallisuudesta
maanlain määrittelemän 40 markan sakon.³¹ Muut käräjille päätyneet
loitsintatilanteet liittyivät käärmeenpureman parantamiseen, kadon-
neen tavaran etsimiseen ja sairaan parantamiseen.

Kihlakunnantuomari yritti usein saada loitsijaa myös kertomaan,
millaisin menoin parantamisteko oli suoritettu. Suolaan tai veteen ”lu-
keminen” oli tavallisin sairaan parannuskeino. Potilaan oli usein myös
nautittava loitsulla pyhitetty suola tai vesi. Joskus käytetyt loitsut oli-
vat sangen yksinkertaisia. Käkisalmen torppari Heikki Ruuska paran-
teli Simo Orpanan polttotautista vaimoa ”lukemalla” veteen ”*Sinä*

puscet yxin puscuin, minä puscen kaxin puscuin, sinä puscet kaxin puscuin, minä puscen kolmin puscuin” aina yhdeksään saakka, jonka jälkeen sanottiin *“puscut sian pyrstön cautta ulos”*.³² Sakkolan Lapinlahden talonpoika Risto Pikko käytti käärmeenpuremaan seuraavaa loitsua:

*Tule tänne Herra Kiesus
saa tänne sula Jumala
Kytyläinen, kämbyläin
Wiholaisen welienpoika
Suon karwat, kanerwan karwat
Carwa Caiken ilman ruohon
Puhu putken wihas
maahan maitos kokois
ota mettä mettolast
tina Täpiolast
Mesi keitä kielelläs
sima suussas sula
hawaan panemas, reikän repimäs
Hyfwyn Ukko Täiwahain
Tule wastus woittaman
Cateita Caataman
wihan suowat sortaman³³*

Risto Pikon loitsimistoiminnan oikeuskäsittely tuo esiin Turun hovioikeuden roolin kansanuskomusten juurimisessa. Pikko tunnusti Raudun syyskäräjillä 1687 käyttäneensä loitsua noin 20 vuotta. Käräjät antoivat hänelle 40 markan sakon ja päätös alistettiin hovioikeudelle. Hovioikeus ei kuitenkaan täysin tyytynyt käräjien menettelyyn vaan Pikko joutui hovioikeuden määräyksestä uudelleen oikeuden eteen sekä talvikäräjillä 1688 että saman vuoden syyskäräjillä. Nyt hän joutui tekemään selkoa siitä, ketkä olivat häntä vuosien varrella pyytäneet ”lukemaan” käärmeenpuremaan. Ensimmäisellä kerralla Risto

joutui ilmiantamaan Haparaisten hovin karjapiian, tilattoman Sipi Savolaisen sekä talonpoika Hannu Suutarin. Uudelleen asiaa käsiteltäessä Pikko nimesi loitsineensa jo edesmenneelle Yrjö Suutarille Haparaisten kylästä, Matti Suutarin leski Liisa Repo oli pyytänyt häntä seitsemän vuotta aiemmin ”lukemaan” käärmeenpistoon, Hannu Suutarin tytär Anni (joka oli tuolloin vielä pieni paimentyttö) oli yhdeksän vuotta aiemmin pyytänyt ”lukemaan” lehmälle ja lampaalle, joita käärme oli pistänyt ja lisäksi oli jo yhdeksän vuotta sitten kuollut Sipi Heikinpojan vaimo pyytänyt häntä ”lukemaan” lehmälleen. Hovioikeuden päätöksen mukaisesti yhä elossa olleet Liisa ja Anni oli haastettava vuosien takaisista tapahtumista käräjiin, joilla heitä odotti 40 markan sakko osallisuudesta taikuuteen.³⁴

Hovioikeus oli taikuussyytteiden esiin kaivamisessa hyvin aktiivinen. Useissa tapauksissa hovioikeuden asessorit tarkastettuaan taikuusprosessien pöytäkirjat etsivät niistä kaikkien niiden nimet, jotka olivat olleet tekemisissä loitsimisen kanssa ja vaativat heitä haastettaviksi käräjiin.³⁵

Vaikka käytettävissä oleva aineisto on pieni, on vahingoittavasta noituudesta ja hyvää tarkoittavasta taikuudesta nostettujen prosessien ajallisessa jakautumisessa havaittavissa selvä kehityslinja. Ennen vuosisadan puolivälin ns. ”ruptuurisotaa” ei noituuskanteita Käkisalmen läänissä nostettu.³⁶ Vahingoittavasta noituudesta aletaan nostaa prosesseja 1660-luvun jälkipuoliskolla. Esivalta alkoi puuttua hyvää tarkoittavaan taikuuteen vasta seuraavalla vuosikymmenellä. Ilmiötä voidaan selittää useilla osatekijöillä.

Asetelma 3. Noituus- ja taikuusprosessit Käkisalmen läänissä viisivuotiskausittain 1665–1699

	noituusprosesseja	taikuusprosesseja
1665–1669	2	
1670–1674	3	
1675–1679		2
1680–1684	6	3
1685–1689	3	4
1690–1694	4	1
1695–1699	1	

Huom: Pöytäkirja-aineisto ei ole 1660- ja 1670-luvuilta säilynyt kaikilta vuosilta.

Käkisalmen läänin väestö vaihtui lähes kokonaan 1600-luvulla. Ortodoksinen karjalaisväestö muutti Venäjän puolelle rajaa ja jopa Tveriin asti. Kiivain joukkopako tapahtui 1650-luvulla ruptuurisodan seurauksena. Sodan jälkeinen 1660-luku oli uudelleenasettamisen aikaa. Savolaiset toivat mukanaan uskomuksensa ja tapansa, myös käsityksensä noituudesta. Vaikka lääniin jäikin jonkin verran karjalaisväestöä, on heidän osuutensa noituusoikeudenkäynneissä vähäinen. Itse tapaukset ovat sinänsä mielenkiintoisia osoituksia kahden kulttuurin hankauskohdista.

Kuisma Vottinen Pälkjärven Kirkkolahdelta esitti vuonna 1683 käräjillä, että hänen Kiteen Haarajärvelle karjalaiselle Ortema Mironanpojalle avioitunut tyttärensä oli vielä häiden aikaan aivan terve. Seitsemän viikon kuluttua sulhasen perhe oli palauttanut tytön mielenvikaisena. Isä väitti karjalaisten noituneen tyttärensä ja vaati heitä palauttamaan tämän järjen. Oikeuskäsittelyn aikana Vottinen kertoi, että sulhasen setä Kuisma Ontonpoika oli kuuluisa noita joka kierteli Savossa saakka hankkimassa loitsuillaan rahaa. Koska oletettu rikos oli tapahtunut Kiteellä, siirrettiin asian käsittely sinne. Kiteen käräjien pöytäkirjoista ei kuitenkaan asiaa enää löydy.³⁷

Eräänlaisessa kulttuurisessa ”rajatilassa” eli myös Anna Jesperintytär Martikainen Liperistä, joka joutui 1690-luvun alussa ankarien noituussyytösten kohteeksi (vrt. myös s. 55–57). Hänen suomalainen isänsä ja karjalainen äitinsä kastoivat lapsensa luterilaiseen uskoon. Avioiduttuaan karjalaisen Oleksi Säkkisen kanssa Anna vaihtoi ortodoksiseen uskoon. Häntä ei kuitenkaan hyväksytty enää kummassakaan kulttuuripiirissä. Annalle tehtiin useaan otteeseen karjalaisten sukulaistensa taholta selväksi, että ruotsalaisten ja venäläisten (karjalaisten) välillä oli raja-aita, eikä Anna nyt kuulunut kummallekaan puolelle. Ei siis ollut ihme, että sitkeät noituussyytteet alkoivat keräytyä hänen niskaansa.³⁸

Annaa syytettiin siitä, että hän olisi noitunut kaatumataudin Lari Hartikaisen ja Elina Paavilaisen poikaan Ivaniin. Hätääntyneet vanhemmat pyysivät Annaa poistamaan taudin ja hän suostuikin. Anna pyysi Elinaa hankkimaan elävän hauen joka olisi pyydetty käsin koskematta. Elina välitti tehtävän talon rengille Yrjö Leppäselle. Yrjö saikin verkolla hauen, jonka hän nosti haavilla veneeseen. Käsin hän ei siihen koskenut, mutta liukas hauki pääsi pyristelemään kalamiehen paljaiden jalkojen yli. Yrjö vei hauen rantaan josta Lari Hartikainen haki sen vasussa, jossa oli vettä ja luovutti vaimolleen Elinalle. Talon sauna oli lämmitetty ja nyt hauki vietiin sinne. Lauteilla olivat Elina, Anna ja sairas Ivan-poika. Jonkin ajan kuluttua hauki tuotiin ulos ja annettiin Larille, joka vei sen rantaan jossa Anna Martikainen päästi kalan elävänä takaisin järveen. Kun kalan pyydystäneen Yrjö Leppäsen tytär sairastui pian tämän jälkeen myös epilepsiaan, Yrjö arveli, että tauti oli siirtynyt kalan välityksellä, koska se oli päässyt koskettamaan hänen paljaita jalkojaan.

Annaa syytettiin monenlaisesta noitumisesta. Mari Laurintytär Korhonen todisti, että kun hänen sikansa olivat päässeet Anna Martikaisen kaskeen ja hän oli hätistämässä niitä sieltä pois, oli Anna osunut paikalle ja sanonut: ”*Jos ett tee Sickojan Källäta, Nijn hijden wäkij Nästa heijdän Seipän nään, Ja pitä tuleman tunnes Merckij cuin Hartikaisen po-*

jan lapsenz.” Anna siis esiintyi julkisesti noitana uhkaillessaan ”väellä” jonka hän saattaisi nostattaa hänen kaskeaan pilaavia sikoja vastaan ja ”merkillä”, jonka hän voisi niihin asettaa kuten Hartikaisen Ivanpoikaankin. Tällaiset todistukset olivat lähes täysi näyttö noituuden harjoittamisesta. Asiaan oli kuitenkin sotkeutunut siinä määrin paljon ihmisiä, että sen käsittely siirrettiin todistajien poissaolon vuoksi seuraaville käräjille. Asia näyttää kuitenkin hautautuneen, sillä se ei saa myöhemmin käräjäpöytäkirjoissa jatkoa.

Usko noituudella vahingoittamiseen tunnettiin siis myös ortodoksi-karjalaisten piirissä, mutta tapauksia ei useinkaan tuotu luterilaisen kirkon ja Ruotsin valtion dominoimille käräjille. Yleensäkin ortodoksiselta Venäjältä tunnetaan sangen vähän noitusprosesseja. Kysymys saattaa olla tutkimuksen ja sen tuntemuksen puutteesta³⁹, mutta toinenkin selitysmalli on mahdollinen.

Noitavainojen vastinparina voidaan hyvinkin nähdä 1600-luvun jälkipuoliskon Venäjällä riehuneet ns. vanhauskoisten vainot. Ortodoksisen kirkon liturgisten tekstien uudistaminen oli johtanut vastareaktioon, ns. vanhauskoisten lahkoon syntyyn. Vanhauskoisia, jotka eivät tunnustaneet uudistuksia ja jotka pitivät ne hyväksyntyä tsaaria antikristuksena, vainottiin, kidutettiin ankarasti ja surmattiin samaan aikaan kuin noitusprosessit Paholaisen liittolaisia vastaan olivat Pohjoismaissa kiivaimmillaan.⁴⁰ Syytteet ja huhut, joita vanhauskoisiin ja heidän pappeihinsa kohdistuivat, eivät juurikaan poikenneet noituuteen liitetyistä kauhutarinoista.⁴¹ Kun ortodoksinen kirkko suhtautui luterilaista puhdasoppisuutta huomattavasti sallivammin kansantapoihin ja -uskomuksiin, ei venäläisessä yhteiskunnassa ollut juurikaan tilaa eikä tilausta varsinaisille noitavainoille.⁴²

Heikki Ylikangas on esittänyt noitusoikeudenkäyntien leviämisen liittyneen osaltaan vaihdannan ja rahatalouden kehittymiseen. Noituudesta syyttäminen tuli mielekkääksi vasta, kun yksilö eli riskien yhteiskunnassa, jossa hänellä oli menetettävää ja voitettavaa. Ylikankaan mukaan tämän vuoksi ”noitus oli ominaista alueille, joissa

Kun Venäjältä ei 1600-luvulta tunneta noitavainoja niiden vastinparina voidaan pitää ns. vanhauskoisiin kohdistettuja vainotoimenpiteitä, jotka saivat joskus äärimmäisiä muotoja. Venäjää eurooppalaistaneen Pietari Suuren vanhauskoisia silmällä pitäen antama asetus, jossa määrättiin parrat leikattaviksi, oli lievimmästä päästä. 1700-luvun alun kuvassa parturi leikkaa vanhauskoisen parran. Kuva teoksesta Crummey 1970.

vaihdanta oli lähtenyt matkaan mutta jossa se ei ollut vielä erityisemmin kehittynyt.”⁴³ Vahingoittavasta noituudesta nostettujen oikeusprosessien suhteen Ylikankaan teorian soveltaminen Käkisalmen läänin 1600-luvun loppupuolen oloihin ei ole mahdotonta; ainakin se tarjoaa yhden lisähypoteesin selittää osin sitä, miksi Käkisalmen läänistä ei tunneta ennen 1600-luvun puoltaväliä yhtään noituussyytettä. Olisiko vaihdannan kehittyminen ruptuurisodan jälkeisessä Käkisalmen läänissä tuonut myös noituussyytteiden nostamisen mahdollistaneet ristiriidat alueen paikallisyhteisöihin?

Esivallan otteet loitsuilla parantamisen kitkemiseksi alkoivat Käkisalmen läänissä 1670-luvulla. Marko Nenonen on havainnut omien aineistojensa perusteella muutoksen alioikeuksien käytännössä suhtautua noituuteen ja taikuuteen tekoina. Nenosen mukaan aiemmin oikeuden päätöksen määräsi teon tulos (vahinko, joka oli tuotettu). 1660-luvulta lähtien mikä tahansa epäkristillinen toimi, niin noituus kuin taikuuden piiriin luetut kansanuskomukset ja -tavat, vaikutuksesta riippumatta, olivat rangaistusuhan alaisia.⁴⁴

Antero Heikkinen on esitellyt Turun piispojen suhdetta noituuteen ja kansanuskomuksiin. Jo pitkin 1600-luvun alkupuolta piispat ja mm. kuningatar Kristiina kehottivat papistoa juurimaan pois kaikkea taikuutta ja epäkristillistä kansanuskoa. Hyökkäykseen kansantapoja kohtaan piispat näyttävät ryhtyneen erityisesti 1650-luvun lopulla. Eskil Petraeus kehotti nimityskirjelmässään Turun piispaksi kaikkia luopumaan taikauskosta: ”kun antaa lukea loitsuja lapselleen, karjalleen.. kun käyttää manausta.. tai tukahduttamaan miekan.. on epäjumalanpalvelusta”. Ankaruudestaan mm. ortodokseja kohtaan tunnetuksi tullut piispa Johannes Gezelius (vanhempi) vaati konstituutiossaan vuonna 1673 papistoa hävittämään ”kaiken vanhan taikuuden”. Tähän oli pyrittävä saarnaamalla, vakavilla kehotuksilla, maallisen oikeuden avustuksella ja asiaankuuluvalla kirkkorangaistuksella. Loitsinta ja noituus tuli ilmoittaa välittömästi maalliselle oikeudelle.⁴⁵ Niin kirkko kuin maallinen esivalta näyttävät siis käyttäneen yhteistuumin oikeuden

miekkää taikatapojen kitkemisessä. Kuvaamme noitaoikeudenkäynteistä hämärtävät vainojen aikaisten noitarovioiden savut. Kuinka noidot tuomittiin itäisellä rajaseudulla?

Noidan tuomio

Lautakunnan asema oli noitusprosesseissa keskeinen, usein ratkaiseva noituudesta syytetyn vapauttamisessa syytöksistä. Siltavouti Martti Martinpojan leski Dordi Olavintytär syytti Kurkijoen pastorin pojan Tuomaan sekä talonpoika Pekka Lokin noituneen mieheensä sairauden johon tämä oli kuollut. Vaikka molempien miesten kummallisista puuhista pappilan karjasuojassa kerrottiin kärkevissä värikkäästi, muodostui päätöstä muotoiltaessa ratkaisevaksi kärjäärähaan ja lautakunnan halu vapauttaa miehet syytöksistä.⁴⁶ Tapauksessa noudatettiin kirjaimellisesti Kristoferin maanlain törkeiden asiain kaaren 15. kohtaa, jonka mukaan ”jos nainen tai mies myrkyttää tai taikoo toisen... Kahdentoista miehen (lautakunnan) on tutkittava, onko mies tai nainen myrkyttänyt tai taikonut, vai ei. Jos nämä julistavat heidät syyttömiksi, olkoot syyttömät. Jos he julistavat heidät syylliseksi, tuomittakoon heidät maksamaan neljäkymmentä markkaa kolmijakoon: kuninkaalle, asianomistajalle ja kihlakunnalle.”⁴⁷

Lautakunnalla oli siis myös valta julistaa syylliseksi, ja näin muuttaman kerran tapahtuikin. Teppania Simontytär valitti Kurkijoen talvikäräjillä 1669 Heikki Ollinpoika Uimosen noituneen hänet edellisellä kesänä niin sairaaksi, että hän oli ollut yhdeksän viikkoa vuoteen omana. Todistajanlausunnon mukaan Heikki Uimonen olikin kehuskellut noituneensa sairauden Teppaniaan, koska oli joutunut riitoihin tämän miehen kanssa peltojen rajoista. Uimonen oli uhkaillut noituvansa myös riitakumppaninsa karjan. Kihlakunnantuomari muotosi päätöksensä pöytäkirjaan seuraavasti: ”..ja nyt ei kukaan lautamiehistä tai koko pitäjästä tätä Heikkiä halunnut vapauttaa, vaan he sa-

novat aina sellaista hänestä puhutun, eikä tämä saata itseään kahden-toista miehen valalla puhdistaa, minkä vuoksi hänelle langetetaan Kristoferin maanlain törkeiden asiain kaaren 15. kohdan mukaan 40 markan sakko.”⁴⁸

Edellisistä esimerkeistä löytyvät vahingoittavan noituuden käsitteilylle keskeiset ja tyypilliset seikat: lautamiesten asema syyllisyyden ja syyttömyyden määrittelijänä, kärjärahvaan yleisen mielipiteen ottaminen huomioon päätöksen perusteluissa, vetoaminen asiointilan yleiseen tunnettuuteen eli notorisuuteen, sekä maininta syytetyille yleensä tarjotusta mahdollisuudesta puhdistautua syytteistä kahdenoista myötävannojan valalla.

Pohjoismaisessa tutkimuksessa on käyty vilkasta keskustelua lautakunnan asemasta pitäjän rahvaan edustajana alioikeuksissa. Ääripäisään näkemykset sijoittavat lautamiehet itsenäisiksi pitäjän talonpoikien etujen ja näkemysten valvojiksi tai lähes tahdottomiksi kihlakunnan tuomarin maanlailla ohjailleiksi marioneteiksi, esivallan juoksupojiksi.⁴⁹ Näyttää siltä, että lautakunnan asema oli vahva sellaisissa oikeusprosesseissa, joilla oli vahvasti talonpoikaisen yhteisön sisäisen konfliktin leima (näitä olivat esimerkiksi rajariidat ja noitusprosessit) ja joissa maanlaki nimen omaan antoi sille päätäntävaltaa. Sen sijaan esivallan nostamien taikuussyytteiden kohdalla lautakunnalta ei juuri mielipidettä kysytty vaikka rankaisu tapahtui samojen maanlain kohtien mukaan.

Kärjärahvaan tiedetään olleen merkittävässä osassa kärjäistunnoissa vielä 1500-luvulla. Oikeuden tuomari kääntyi usein sen puoleen halutessaan kuulla vallitsevan yleisen mielipiteen. Joskus rahvas osallistui myös aktiivisesti kärjäistunnon kulkuun.⁵⁰ Rahvaan merkitys kärjillä näyttää vähenneen voimakkaasti 1600-luvun aikana kun ”kärjästä tuli enemmän ja enemmän tuomioistuin, jossa valtio ageerasi intressiensä puolesta – ja talonpojat vetäytyivät sitä käyttämästä.”⁵¹ Rahvas ei ollut Käkisalmen läänin kärjillä vahingoittavan *noituuden* käsittelyssä passiivinen tapahtumien seuraaja. Erityisesti kun vastaa-

jana oli henkilö, jonka tiedettiin uhkailleen noituudella tai jota yleisesti pidettiin noitana (kuten Heikki Uimosen tapauksessa yllä), käräjärahaan mielipidettä kysyttiin ja se kirjattiin oikeuden antaman päätöksen perusteluihin.

Mahdollisuus, että käräjärahas olisi saattanut muuttaa kihlakunnantuomarin mielipidettä näyttää olleen *taikuus* prosesseissa vähäinen. Juhani Hannunpoika Savolainen Liperin Timovaarasta oli vuonna 1686 jo vanha mies, noin seitsemissäkymmenissä. Siirtyminen tuonpuoleiseen oli väistämättä lähellä ja niinpä Juhani tulikin synnintuntoihinsa. Talvikäräjillä hän tunnusti, että vanha Kerttu Oikurinen oli edellisenä kesänä ”lukenut” haavaan hänen sormessaan. Koska Savolainen katui tekoaan, määräsi kihlakunnantuomari sovituksiksi ”vain” kahdeksan vuorokautta vankeutta ja häpeällisen kirkkorangaistuksen.⁵² Loitsijana toiminut Kerttu Oikurinen tuli haastaa käräjiin, tästä huomautti erikseen myös hovioikeus. Kertun asiaa puitiin Pielisjärven talvikäräjillä 1687.

Kerttu kertoi käräjätuvassa ainoastaan siunanneensa Savolaisen haavan ”Isän, Pojan ja Pyhän Hengen nimeen.” Kun vastaaja ei suostunut muuta tunnustamaan, ”eivätkä myöskään muut olleet tällaista kuulleet.. ei myöskään paikalla olleessa kylän- ja pitäjänväessä ollut ketään, joka olisi voinut sanoa jotain hänen päälleen, niin oli oikeuden tarpeen tehdä jotakin, etteivät tällaiset ”lukevat” henkilöt saattaisi liivetä rangaistuksesta... Siksi määrättiin, ettei heitä voi kukaan taata (vapauttaa takausta vastaan) eikä antaa ruokaa, mikäli heitä pidetään vangittuina seuraaviin käräjiin saakka.” Selvästikin vastoin käräjärahaan mielipidettä (myöskään lautakunnasta ei mainita mitään) Kerttu tuomittiin haavan siunaamisesta maanlain 15. kohdan mukaan 40 markan sakkoon.⁵³ Noituuteen ja taikuuteen sovellettiin siis samaa lainkohdtaa, mutta niiden käsittelytapa käräjillä oli selvästi erilainen. Noituusprosesseissa lautakunnan ja talonpoikaisyhteisön asema oli vahva, taikuusprosesseissa tuomari ei jättänyt yhteisölle juurikaan liikkumavaraa.

Käräjäpöytäkirjoihin merkittiin usein langettavaa päätöstä noituudesta muotoiltaessa maininta siitä, että asiantila (esimerkiksi vastaajan toimiminen noitana) oli yleisesti tunnettu tai että vastaajasta puhutaan yleisesti, että hän olisi syyllistynyt väitettyyn rikokseen.⁵⁴ Ei voida osoittaa, että tällainen yleisen tunnettuuden eli notorisuuden periaate olisi Käkisalmen läänin noituusprosesseissa suoraan käynyt täytenä näyttönä vastaajan toteamisessa syylliseksi. Tapana oli päätöksen perusteluissa ikään kuin kasata todisteita toistensa päälle johdattelemaan pöytäkirjan lukijaa (hovioikeuden asessoria!) käräjien päätöksen kanssa samaan lopputulokseen. Tässä kasaamisen prosessissa lautakunnan lausunto yhdessä käräjärahvaan tunnustaman asiointilan notorisuuden kanssa toimi yhtenä tärkeänä osana. Jos vastaajan syyllisyyttä ei todettu yksiselitteisesti toteen näytetyksi tai jos yleinen mielipide ei täyttänyt notorisuuden vaatimuksia, tarjottiin vastaajalle mahdollisuutta puhdistautua syytteistä myötävannojen avulla.

Myötävannojen käyttö oli yleistä varhaisessa oikeudenkäytössä Länsi- ja Pohjois-Euroopassa. Aina myöhäiskeskialjalta lähtien siihen alettiin suhtautua kuitenkin torjuvasti, mutta se säilyi muutamia asiatyyppejä käsiteltäessä aina 1600-luvun lopulle saakka. Yksi näistä olivat noituusprosessit, joissa täyden näytön saaminen silminnäkijätodistusten avulla oli usein vaikeaa. Toisaalta vastaajan maine saattoi estää lautakuntaa vapauttamasta häntä syytteistä, vaikei näyttöä olisi ollutkaan. Tällöin puhdistautuminen kahdentoista myötävannojan valalla tarjosi sopivan ratkaisumahdollisuuden. Vahingoittava noituus oli yhteisöllinen rikos joten yhteisö myös viimekädessä pitkälti ratkaisi vastaajan syyllisyyden tai syyttömyyden. Valamenettely lakkautettiin Ruotsissa vuoden 1695 oikeudenkäyntijärjestyksellä.⁵⁵

Noituus- ja taikuus oikeudenkäynneissä annettiin Käkisalmen läänissä yhteensä 24 tuomiota. Lopputulokseltaan tuntemattomaksi jäi 10 nostettua noituusprosessia (42 % kaikista noituusprosesseista) ja kolme taikuusprosessia (23 %).⁵⁶ Kaikkien niiden taikuusprosessien tuomio joiden lopputulos tunnetaan oli langettava (10). Nenosen ha-

vaino suuremmasta todennäköisyydestä joutua tuomituksi esivallan kuin yksityisen kanteesta näyttäisi siten pätevän myös Käkisalmen läänin aineiston perusteella. Noituusoikeudenkäynneissä viidelle annettiin langettava tuomio, saman verran vapautettiin ja neljä vastaajaa määrättiin puhdistamaan maineensa kahdentoista myötävannojan valalla. Näistä yksi onnistui saamaan tuekseen kahdentoista hyvämaineisen miehen valan, kolmessa tapauksessa lopputulos on jäänyt tuntemattomaksi. Luultavimmin vastaajat havaittuaan valanvannoijen saamisen mahdottomaksi häipyivät paikkakunnalta vähin äänin.

Kristoferin maanlain törkeiden asiain kaaren 6. kohta sääti: ”Jos mies noituu miehen tai naisen, tai nainen naisen tai miehen, niin että nainen tai mies siitä kuolee, menettäköön sellaisesta teosta henkensä. Mies on teilattava ja nainen poltettava.”⁵⁷ Noitavainojen aikaan tätä lainkohtaa täydennettiin kärkkäästi Mooseksen lailla, josta oli tullut pätevä oikeuslähde vuonna 1608. Raamattu totesi yksikantaan: ”Velhonaisen älä salli elää”.⁵⁸ Marko Nenosen arvion mukaan suomalaisissa alioikeuksissa olisi annettu noituudesta noin 150 kuolemantuomiota. Hän arvelee hovioikeuden vahvistaneen näistä noin puolet.⁵⁹ Käkisalmen läänissä ei annettu noituudesta yhtään kuolemantuomiota. Todenperäisiksi todetuista noituus- ja taikuussyytteistä seurasi 40 markan sakko jo edellä esitellyn Kristoferin maanlain törkeiden asiain kaaren 15. kohdan mukaisesti. Koska läheskään kaikilla tuomituilla ei köyhyyden vuoksi ollut mitään mahdollisuuksia maksaa sakkoja, muunnettiin rangaistus joskus piiskaukseksi tai kuukaudeksi vankeutta. Lisärasitteeksi tuomitulle tulivat vielä julkinen kirkkorangaistus ja anteeksipyyntö seurakunnalta.

Langettavissa päätöksissä vahingoittavasta noituudesta vedottiin lähes säännönmukaisesti myös vuoden 1665 kuninkaallisen plakaattiin. Säädöksessä todettiin mm., että se joka tekee syntiä noituudella tai sitoutumalla Saatanaan, tulee tuomita lain ja maantavan mukaan. Lisäksi plakaatti uhkasi rangaistuksella kaikkia taikuuden, loitsimisen, ennustamisen ja tähdistä lukemisen harjoittajia.⁶⁰ Mooseksen lakia,

johon vedottiin Länsi-Suomen noitasapattia ja liittoa Paholaisen kanssa käsitelleissä oikeusprosesseissa, ei Käkisalmen läänin noitaoikeudenkäynneissä sovellettu. Erityisesti vahingoittavan noituuden tapauksissa vedottiin maanlain törkeiden asioiden kaaren 13. kohtaan, jossa annetaan sille jota on uhattu ja jolle sittemmin on tapahtunut vahinko vapaa oikeus syyttää vahingosta uhkaajaa ”sillä siitä on uskottava paha, joka toista uhkailee”.⁶¹ Edellä kerrotussa sudenpeijaisten viettoa käsitelleessä jutussa vedottiin kuninkaan tällaisista menoista antamaan kieltoon, sekä maanlain kuninkaankaaren 32. kohtaan, jossa määritellään 40 markan sakko sille, joka rikkoo kuninkaan tai kuninkaan edustajana pidetyn virkamiehen tuomion.⁶²

Yhteisö ja esivalta noituuden määrittelijöinä

Sekä maanlain säädökset että vallitseva kärjäkäytäntö näyttävät antaneen talonpoikaiselle yhteisölle lautakunnan ja kärjärahvaan mielipiteen kautta melkoisesti vaikutusvaltaa vahingoittavasta noituudesta annettujen tuomioiden suhteen. Yhteisö saattoi tällöin monissa tapauksissa lopulta määritellä kärjillä, kuka oli noita ja kuka ei. Noituus oli yhteisön tuomitsemaa vahingollista toimintaa, taikuus (loitsut ja muut kansanomaiset parannuskonstit) sen sijaan kuuluivat lähes saumattomasti kansan uskomusmaailmaan. Niiden rikollistaminen ei vastannut talonpoikaista oikeustajua: loitsija ei ollut yhteisölle noita.⁶³ Tämä mielipide sai kärjillä kätketyn yhteisöllisen ilmauksensa edellä kerrotun Kerttu Oikurisen tapauksessa, mutta kerran se puettiin myös avoimesti sanoiksi.

Kirkkoherra Ernest Gudzeus oli syksyllä 1692 pitämässä jumalanpalvelusta Ilmeen kylän kappelissa, tuolloisessa Joukion pitäjässä. Kirkon pihamaalle saapui myös Matti Hietanen, jota vaivasi käärmeenpurema jalassa. Ennen jumalanpalvelusta talonpoika Urban Lankinen loitsi käärmeenpistosanat jalkaan. Koska jalka ei ollut tullut pa-

remmaksi vaan pahemmaksi meni Hietanen kertomaan tapauksesta kirkkoherralle. Lankisen pyrkiessä seuraavan kerran ripille kirkkoherra oli osoittanut hänet alttarilta pois ja jättänyt ilman sakramenttia. Tästä Lankinen kiivastui ja nosti kirkossa suuren metelin. Asiaa pui-tiin sitten saman vuoden Räisälän syyskäräjillä, jossa sattui mielenkiintoinen sivuepisodi. Tuomas Puolakka Ilmeen kylästä otti kärjäsalissa puheenvuoron. Hän kertoi, että kun häntä oli purrut käärme jalkaan oli eräs nainen, jonka nimeä hän ei enää muistanut, ”lukenut” siihen. Jalka oli tullut heti paremmaksi. Nyt Tuomas kiivaasti väitti, ettei tällainen ”lukeminen” voinut olla mikään synti, koska sillä tehtiin ainoastaan hyvää. Vaikka Tuomas aivan ilmeisesti ilmaisikin kärjärahvaan yleisen mielipiteen, ei se häntä auttanut, vaan tunnustuksestaan tuomari langetti hänelle maanlain mukaisen 40 markan sakon, kirkkorangaistuksen ja hänen oli pyydyttävä tekoaan anteeksi seurakunnalta.⁶⁴

Antero Heikkinen on esitellyt noitavainojen tulkintavaihtoehtojen kaksi ääripäätä: toisen mukaan noitadoktriini olisi ollut eräänlainen teologian opillinen kasvannainen, joka saadessaan vastakaikua kansanuskomuksista olisi kirkon arvovallan suojissa päässyt leviämään otolliseen maaperään nopeasti. Toisen näkemyksen mukaan kysymyksessä olisi ollut yhteiskunnassa hegemonisessa asemassa olleen instituution (kirkon ja rakentumassa olevan valtiokoneiston) pyrkimys kontrolloida paikallisyhteisöä ja opillista puhtautta.⁶⁵ Oliko noitaoikeudenkäynneissä siis kysymys a) kirkon opillisesta ”harharektestä”, jossa se käytti maallisen vallan välineitä hyväkseen b) noitadoktriinin leviämisestä aiheutuneista ”joukkopsykooseista” c) ”maagisvivahteisen ajatusmaailman” kiinnittymisestä paikallisiin ristiriitoihin talonpoikaisen yhteisön sisällä vai olivatko noitaoikeudenkäynnit d) yksi osa keskitetyn valtion paikallisyhteisön haltuunoton prosessia?

Mielestäni noitaoikeudenkäyntien taustaa ei voi hahmottaa yhtenä kokonaisuutena vaan se on nähtävä useiden ilmiöiden vaikutuksena, ”lohkoina”, joissa eri taustavaikuttajien painoarvo vaihtelee. Ah-

venanmaan ja Pohjanmaan noitavainot, joita erityisesti Antero Heikinen on esitellyt, olivat selvästikin saaneet vahvoja vaikutteita ulkoapäin tuodusta opillisesta noitadoktriinista. Noitia etsivät ja niistä puhuvat tuomarit ja kirkkoherrat saivat aikaan voimakkaita käymistiloja paikallisyhteisöissä, joissa usko kykyyn vahingoittaa sanoilla tai taikateoilla oli olennainen osa uskomusmaailmaa. Tämä ilmiö näyttää olleen täysin tuntematon Itä-Suomessa ja Karjalassa. Vahingoittavaa noituutta käsitelleet oikeusprosessit kumpusivat itäsuomalaisen paikallisyhteisön sisäisistä jännitteistä ja uskomusmaailmasta, jolle pappien saarnastuoleista levittämät varoitukset noituudesta ja taikateoista saattoivat toki antaa lisää tuulta.⁶⁶ Tähän viittaa ainakin se, että vuoden 1686 kirkkolaisa kielletään pappeja puhumasta sellaisista synneistä, joista seurakuntalaiset eivät mitään tiedä.⁶⁷

Taikuus, loitsinta ja kansanparannus, joita tavan rahvas ei edes noituutena pitänyt, kriminalisoitiin ja rinnastettiin noituuteen ja noituudesta säädettyihin maanlain kohtiin esivallan toimesta noin 1660-luvulla. Havainto on Marko Nenosen, Käkisalmen läänistä kerätty aineisto vahvistaa tätä päätelmää. Mielenkiintoisen rinnastusmahdollisuuden tarjoaa esivallan suhtautuminen seksuaalirikollisuuteen, esiaviolisiin ja avioliiton ulkopuolisiin suhteisiin, jota on tutkinut Seppo Aalto. Hänen mukaansa 1660-luvulta alkaen salavuoteus- ja huoruus-syytteet olivat osa kruunun viranomaisten arsenaalia, jonka avulla heikennettiin paikallisyhteisöjen keskinäisiä sidoksia ja laista piittaamattomien ryhmien oikeudellista ja yhteiskunnallista asemaa.⁶⁸ Aallon näkökulmassa valtio ja kirkko harjoittivat tuolloin yhteistuumin valtapoliitikkaa, jossa ne tiukensivat otettaan paikallisyhteisöstä ja sen jäsenistä.⁶⁹ Kun esivalta vielä 1660-luvulla tiukensi otettaan ja kontrolliaan maalaisyhteisön liikkuvasta väestä palkollisohjesäännöllä, näyttää vuosikymmenen jälkeinen aika muodostaneen jonkinlaisen taitteen valtion, kirkon ja paikallisyhteisöjen suhteissa. Erillisiaihteista tehdyt tutkimukset ovat saattaneet kuvata vain ohuita suikaleita tästä ilmiöstä.

Mutta kuinka kävi lopulta Sortavalassa, Antti Kähäräisen ja Lauri Laatikaisen jouluaattoilla nujakoinnin käsittelyssä? Kun todistajien vuolaat kertomukset edesmenneen Lauri Laatikaisen edesottamuksista olivat tauonneet, kysyi kihlakunnantuomari lautamiehiltä, mitä he haluaisivat asiassa esittää. Lautamiehet totesivat yksimielisesti osoitetun, että Laatikaisella oli ollut vanhaa kaunaa Kähäräistä kohtaan. Siksi he saattoivat uskoa, että Laatikainen oli mennyt vastaajan luo vihamielisissä tarkoituksissa, jonka vuoksi he pitivät Kähäräisen kertomusta tapahtumista uskottavana. Lisäksi lautamiehet katsoivat, että tutkinta oli osoittanut Laatikaisen jumalattomaksi ja ylimieliseksi ihmiseksi, jonka huonosta käytöksestä seuraisi Jumalan rangaistus. Tällainen rangaistus oli Laatikaista kohdannut kun ”Jumala oli sulkenut tältä kaikki portit”, eikä hän sen vuoksi voinut elää kauemmin. Laatikainen oli suorastaan yllyttänyt Kähäräistä lyönteihin ja tapahtumien jälkeen hän oli vielä juopotellut Ollikaisen luona ja sitten matkustanut kotiainsa. Siksi Kähäräisen lyönnit eivät lautamiesten mielestä saattaneet olla Laatikaisen kuoleman syynä.⁷⁰

Edellisen johdosta kihlakunnantuomari vei asian päätökseen seuraavilla perusteilla: oli näytetty toteen, että 1) Laatikainen oli jouluyönä vastaajan kotona haukkunut isäntää, tämän vaimoa ja piikaa, noitunut ja lyönyt Kähäräisen vaimoa niin että tämä sylki verta, kuten kylällä yleisesti puhuttiin, 2) Laatikaisella oli Kähäräiselle vanhaa vihaa, 3) edesmenneen tappelussa saamien haavojen vakavuuden laadusta ei ollut löytynyt todistajia, 4) Laatikaisen kappalaiselle antama kertomus siitä, että häntä olisi lyöty kirveenhamaralla, ei ollut myöhempien tapahtumien valossa uskottava, 5) Laatikaisen sanaa ei voida pitää luotettavana, 6) hän oli ollut Jumalan pilkkaaja, 7) ei koskaan käynyt ehtoollisella, 8) oli pilkannut pappeja ja muuta hyvää väkeä, 9) ei koskaan puhunut mitään hyvää Jumalasta tai esivallasta, 10) oli ollut noita (trollkarl), joka oli pilannut useiden oluenpanon, niin että monella oli aihetta pelätä häntä ja 11) että hän oli vanha noin 80-vuotias mies, joka oli saanut vaivan, josta hänen kuolemansa on voi-

nut johtua. Näistä syistä oikeus ei voinut muuta kuin todeta Lauri Laatikaisen puolesta nostettu kanne mitättömäksi maanlain rauhanvalan kaaren 6. kohdan mukaan, ja vapauttaa Antti Kähäräinen kai-kista syyteistä.⁷¹ Ilmeisesti hovioikeus oli tehdyn ratkaisun kanssa samaa mieltä, sillä tapaus ei enää myöhemmin noussut esiin käräjillä.

VIITTEET

- 1 Käräjätapahtumien kulku on selostettu pöytäkirjassa Sortavalan talvikäräjät 7.–8.3.1682. gg 2. s. 299v–300v. KA. mf.
- 2 "Hur har du skorfwt kering gjordt skorfwata barn? Du skall alldrig ätha din Julkäst med hel-san." Sortavalan talvikäräjät 7.-8.3.1682. gg 2. s. 300. KA, mf. (Huom! Skorv, skorvig = benämning på vissa hudsjukdomar hos en människa, som yttra sig skrovliga utslag, särsk. dels om en av vissa svampar förorsakad hudsjukdom som yttrar sig ss. runda, svavelgula skorpor, företräders på huvudets härbetäckta partier. Svenska Akademiens Ordbok, del Skjurkärra - skräpig. 1973. s. 4649).
- 3 Ks. Katajala, Kimmo, 'Historian ja antropologian välimaastossa. Historian näkökulma.' *Ma-naajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa*. Tietolipas 140. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Jyväskylä 1995. s. 9–27; ajantasai-sin katsaus noituustutkimuksen paradigmatkoihin on Nenonen, Marko, Historiankirjoittajien pa-holainen. Noitavainojen uusi kuva. *Paholainen, noitus ja magia – kristinuskon kääntöpuoli. Pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa*. Toim. Sari Katajala–Peltomaa ja Raisa Maria Toi-vo. Tietolipas 203. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Tampere 2004. s. 244–289.
- 4 Eilola, Jari, *Rajapinnoilla*. Sallitun ja kielletyn määrittelemine 1600-luvun jälkipuoliskon noi-tuus- ja taikuustapauksissa. *Bibliotheca Historica* 81. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Helsinki 2003.
- 5 Heikkinen, Antero, *Paholaisen liittolaiset. Noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suo-messa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640–1712)*. Historiallisia Tutkimuksia 78. Suomen His-toriallinen Seura – Porvoo 1969. s. 40.
- 6 Esim. teoksessa *Witchcraft in Europe 1100-1700. A Documentary History*. Eds. Alan C. Kors & Edward Peters. The University of Pennsylvania Press 1991. s. 113–189.
- 7 Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 317.
- 8 Ks. Nenonen, Marko, *Noitus, taikuus ja noitavainot. Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla 1620–1700*. Historiallisia Tutkimuksia 165. Suomen Historiallii-nen Seura – Jyväskylä 1992. s. 112, s. 146, s. 183, s. 365; Nenonen, Marko ja Kervinen, Timo, *Synnin palkka on kuolema. Suomalaiset noidat ja noitavainot 1500–1700-luvulla*. Otava 1994. s. 243–244; Nenonen, Marko, 'Noitus ja idän mies. Noitavainojen erityisluonne Viipurin Kar-

- jalassa.' *Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa.* Tietolipas 140. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Jyväskylä 1995. s. 133–150. Havainto suomalaisen noidan miehisydestä on, kuten Nenonenkin toteaa, jo vanha ja sitä on käsitelty toki aiemminkin tutkimuksessa, ks. esim Heikkinen, Antero ja Kervinen, Timo, 'Finland: The Male Dominance'. *Early Modern European Witchcraft. Centers and Peripheries.* Oxford University Press 1991.
- ⁹ Nenonen, *Noituus, taikuus ja noitavainot*, s. 146–147.
- ¹⁰ Nenonen, *Noituus, taikuus ja noitavainot*, s. 108.
- ¹¹ Viimeaikaisia suomalaisia laadullisen yhteiskuntatutkimuksen metodioppaita ovat Alasuutari, Pertti, *Erinomaista rakas Watson. Johdatus yhteiskuntatutkimukseen.* Hanki ja Jää – Helsinki 1989; Mäkelä, Klaus et. al., *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta.* Toim. Klaus Mäkelä. Gaudeamus 1990; Alasuutari, Pertti, *Laadullinen tutkimus.* Vastapaino 1994. Historiantutkimuksen puolella menetelmällistä keskustelua on käyty 1990-luvun alun aikauskirjoissa, ks. esim. Kalela, Jorma, 'Narratiivi ei ole kertomus.' *Historiallinen Aikakauskirja 2–1991.* s. 146–155; Lempa, Heikki, 'Kertomuksellisuus ja historiallinen esitys.' *Historiallinen Aikakauskirja 4–1991.* s. 353–356; Lepistö, Vuokko ja Nenonen, Marko, 'Semioottinen näkökulma: merkit ja merkitykset historiantutkimuksessa.' *Historiallinen Aikakauskirja 4–1991.* s. 332–340; Salmi, Hannu, 'Historiatieteellisen kerronnan rakenteesta.' *Historiallinen Aikakauskirja 3–1992.* s. 253–260.
- ¹² Tunnetuimmat inkvisitiopöytäkirjoja hyödyntäneistä tutkimuksista ovat Le Roy Ladurie, Emmanuel, *Montaillou, ranskalainen kylä 1294–1324.* Keuruu 1985, sekä Ginzburg, Carlo, *Osten och maskarna. En 1500-talsmjölnarens tankar om skapelsen.* Stockholm 1983 (1. p. 1976). Norbert Eliasın suosimasta "figuraation" käsitteestä lyhyesti ks. Heikkinen, Antero, *Ihminen historian rakenteissa. Mikrohistorian näkökulma menneisyyteen.* Yliopistopaino – Helsinki 1993. s. 18.
- ¹³ Käkisalmen läänin kihlakunnankäräjien pöytäkirjat ovat säilyneet vuosilta 1632–1643, 1657, 1660–1663, 1665–1667 ja 1678–1700. Karjalan tuomiokunnan laamanninoikeuksien pöytäkirjoja ei tässä ole käyty läpi, koska yhdessäkään noituusprosessissa ei vedottu laamanninkäräjiin.
- ¹⁴ Jaakkima Terentieffin juttua on viimeisimmäksi käsitelty seikkaperäisesti kirjoituksessa Matikainen, Olli, 'Kurkijoen manaajapappi.' *Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa.* Toim. Kimmo Katajala. Tietolipas 140. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Jyväskylä 1995. s. 163–180; Oinaanvaaran tapahtumista ks. yksityiskohtaisesti Katajala, Kimmo, 'Savuna taivasten valtakuntaan. Vanhauskoisten polttoitsemurhat Ruotsin Karjalassa 1600-luvun lopulla.' *Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa.* Toim. Kimmo Katajala. Tietolipas 140. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Jyväskylä 1995. s. 181–207.
- ¹⁵ Jaottelu *hyvää tarkoitavaan taikuuteen ja vahingoittavaan noituuteen* on Marko Nenosen tuo-

- miokirja-aineiston perusteella luoma. Se ei välttämättä kuvaa tarkasti tutkittavan ajankohdan ihmisten käsityksiä asiasta, mutta on osoittautunut käyttökelpoiseksi ja valaisevaksi noituusprosessien yhteiskunnallisten ulottuvuuksien analysoinnissa. Tarkemmin muiden tutkijoiden jaotteluista ja luokittelujen perusteista ks. Nenonen, *Noituus, taikuus ja noitavainot*, s. 41–45.
- ¹⁶ Vrt. Nenonen, *Noituus, taikuus ja noitavainot*, s. 121–122.
- ¹⁷ Sitä, miksi noita esitetään usein naisena, käsitellään tuoreessa oppihistoriallisessa artikkelissa Toivo, Raisa Maria, Naiset roviolla. Nykytulkinnat naisten osuudesta noituudessa ja noitavainoissa. *Paholainen, noituus ja magia – Pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa*. toim. Sari Katajala–Peltomaa & Raisa Maria Toivo. Tietolipas 203. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Tampere 2004. s. 187–234.
- ¹⁸ Ks. Esim. Katajala, Kimmo, *Näkökapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697*. Historiallisia Tutkimuksia 185. Suomen Historiallinen Seura – Jyväskylä 1994. s. 142–151.
- ¹⁹ Vrt. Renvall, Pentti, *Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B. Osa XXXIII. Turku 1949. s. 148–153; Eilola, monin paikoin, erit. s. 294–300.
- ²⁰ Seuraava esitys perustuu erittäin seikkaperäiseen kärjäpöytäkirjaan, jota on tässä mahdollista referoida vain voimakkaasti lyhennellen. Sortavalan syyskäräjät 25.–26.9.1982. gg 2, s. 417–421. KA. mf.
- ²¹ Oluenpanon pilaaminen oli yksi aivan keskeisistä omaisuuden turmelemisesta syntyneiden noituusepäilyjen aiheista, ks. esim. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 261.
- ²² Ks. Nenonen, *Noituus, taikuus ja noitavainot*, s. 163–164.
- ²³ Nenonen epäilee Viipurin Karjalan aineiston perusteella, että noitateoria olisi ollut varsin tuntematon myös esivallan edustajille Karjalassa. Nenonen, *Noituus ja idän mies*, s. 148.
- ²⁴ Salmin talvikäräjät 28.–29.1.1678. gg 2, s. 1016–1018v. KA. mf; Salmin syyskäräjät 3.9.1678. gg 2, s. 1115v–1117. KA. mf.
- ²⁵ Ks. Katajala, *Savuna taivasten valtakuntaan*, s. 195.
- ²⁶ Heikkisen mukaan kuolinvuoteella annettua todistusta esim. siitä, että kuolevan sairaus johtui noituudesta, pidettiin arvossa. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 266.
- ²⁷ Raudun, Sakkolan ja Pyhäjärven syyskäräjät 15.–20.11.1686. gg 5, s. 196. KA. mf.
- ²⁸ Esim. Pyhäjärven syyskäräjät 20.–23.10.1684. gg 3, s. 246–246v. KA. mf.
- ²⁹ Tästä myös Katajala, *Savuna taivasten valtakuntaan*, s. 195–198.
- ³⁰ *Kuningas Kristoferin maanlaki 1442*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 340. Toim Martti Ulkuniemi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Vaasa 1978. Kuninkaankaari, 32 kohta: ”Joka rikkoo sen tuomion, jonka kuningas tai se jolla on kuninkaan tuomiovalta, on tuomiokirjeellään antanut maksakoon neljäkymmentä markkaa kuninkaan yhteissakkoa.”
- ³¹ Noituudesta annetuista tuomioista ja niiden perusteista myöhemmin.
- ³² Kurkijoen syyskäräjät 3.–8.10.1687. gg 4, s. 194–194v. KA. mf.

- ³³ Raudun syykärajät 11.–17.10.1687. gg 6, s. 210v. KA. mf. Käkisalmen läänin alioikeuksien pöytäkirjoissa on runsaasti folkloristisesti kiinnostavaa aineistoa.
- ³⁴ Raudun syykärajät 19.–24.11.1688. gg 7, s. 268–268v. KA. mf.
- ³⁵ Esim. Raudun syykärajät 5.–14.11.1685. gg 4, s. 190–190v. KA. mf; Pielisjärven talvikäräjät 10.–12.2.1687. gg 6, s. 17v–18. KA. mf; Kurkijoen talvikäräjät 13.–18.2.1688. gg 7, s. 27–27v. KA. mf.
- ³⁶ Ainoana poikkeuksena em. ortodoksipappi Jaakkima Terentieffin tapaus vuonna 1642. ”Rup-tuurisodasta” ks. mm. Lappalainen, Jussi T., *Kaarle X Kustaan Venäjän-sota v. 1656–1658 Suomen suunnalla. 'Räikkä, häikkä ja ruptuuri'*. Studia Historica Jyväskylälensia X. Jyväskylä 1972.
- ³⁷ Pälkjärven syykärajät 12.–13.9.1683. gg 2, s. 155–156. KA. mf.
- ³⁸ Anna Martikaisen asiaa käsiteltiin Liperin talvikäräjillä 8.–12.2.1692. gg 11, s. 138v–141. KA. mf. Seuraava kuvaus perustuu tähän lähteseen.
- ³⁹ Näin epäilee mm. Nenonen, *Noituus, taikuus ja noitavainot*, s. 32–33.
- ⁴⁰ Tästä ks. lyhyesti Katajala, Savuna taivasten valtakuntaan, s. 184–186; laajemmin mm. Crum-mey, Robert, O, *The Old Believers & the World of Antichrist. The Vyg Community & the Russian State 1694–1855*. University of Wisconsin Press – Minnesota 1970.
- ⁴¹ Vrt. Katajala, Savuna taivasten valtakuntaan, s. 195.
- ⁴² Samaan tapaan on ajateltu myös maurien ja juutalaisten vainoamisesta ja noitavainojen vä-häisyydestä Espanjassa ja Saksassa keskiajalla. Ks. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 17–18.
- ⁴³ Lainaus Ylikangas, Heikki, *Mennyt meissä. Suomalaisen kansanvallan analyysi*. WSOY – Por-vo 1990. s. 210, laajemmin ajatuksen taustasta ja perusteluista emt. s. 201–213.
- ⁴⁴ Nenonen, *Noituus, taikuus ja noitavainot*, s. 43. Heikki Ylikangas yhdistää hyvää tarkoittavan taikuuden kriminalisoinnin vuosisadan alkuun Mooseksen lain käyttöön ottoon oikeusperus-teena vuonna 1608. Ylikangas, *Mennyt meissä*, s. 209. Taikuuteen puuttuminen näyttää alka-neen alioikeuksissa kuitenkin vasta 1600-luvun jälkipuoliskolla.
- ⁴⁵ Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 79, s. 109 passim., s. 191, s. 249.
- ⁴⁶ Kurkijoen talvikäräjät 29.–30.1.1680. gg 2, s. 735–737. KA. mf.
- ⁴⁷ *Kuningas Kristoferin maanlaki 1442*, törkeitten asiain kaari, kohta 15. s. 135–136.
- ⁴⁸ Kurkijoen talvikäräjät 4.–5.1669. gg 1, s. 504v–505. KA. mf.
- ⁴⁹ Tästä kootusti esim. Katajala, *Nälkäkapina*, s. 225–227.
- ⁵⁰ Ks. esim. Renvall, s. 35–36; Villstrand, Nils Erik, *Anpassning eller protest. Lokalsamhället inför utskrivningarna av folktoll till den svenska krigsmakten 1620–1679*. Åbo Akademiens förlag – Ekenäs 1992, s. 15–16; Katajala, *Nälkäkapina*, s. 227; Letto-Vanamo, Pia, *Käräjäyhteisön oikeus. Oikeudenkäyttö Ruotsi-Suomessa ennen valtiollisen riidanratkaisun vakiintumista*. Oi-keushistorian julkaisuja 2. Helsingin yliopisto. Rikos- ja prosessioikeuden sekä oikeuden yleis-tieteiden laitos. Helsinki 1995. s. 219–225.

- ⁵¹ Letto-Vanamo, s. 223.
- ⁵² Pielisjärven talvikäräjät 10.–13.2.1686. gg 5, s. 7v–8. KA. mf.
- ⁵³ Pielisjärven talvikäräjät 10.–12.2.1687. gg 6, s. 17v–18. KA. mf.
- ⁵⁴ Tästä laajemmin ks. Renvall, s. 143–150.
- ⁵⁵ Letto-Vanamo, s. 84; myötävannonmisen erityisasemasta noituusprosesseissa s. 98–99; myös Renvall, s. 168–171.
- ⁵⁶ Annettujen tuomioiden määrät eivät ole syytettyjen lukumäärän kanssa samat, sillä samassa prosessissa saatettiin antaa tuomio samalle henkilölle sekä noituudesta että taikuudesta. Esim. seppä Antti Paulinpoika Vanninen saattoi puhdistautua noituussyyteistä myötävannojen vallalla, mutta silti hänelle tuomittiin maanlain mukaisesti 40 markan sakko loitsimisesta sekä lisäksi löysistä puheista kuukausi vankeutta vedellä ja leivällä. Salmin syyskäräjät 3.9.1678. gg 1, s. 1115v–1117. KA. mf.
- ⁵⁷ *Kuningas Kristoferin maanlaki 1442*, törkeitten asiain kaari, kohta 6. s. 133.
- ⁵⁸ Mooseksen lain käyttönotosta ks. Ylikangas, Heikki, *Valta ja väkivalta keski- ja uudenajan taitteen Suomessa*. WSOY–Juva 1988. s. 104; Mooseksen lain kohta: *Raamattu*, Vanha Testamentti, toinen Mooseksen kirja 22:18; “Jumalan lain” soveltamisesta laajemmin ks. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 35–36; Nenonen, *Noituus, taikuus ja noitavainot*, s. 262–268.
- ⁵⁹ Nenonen, *Noituus, taikuus ja noitavainot*, s. 137.
- ⁶⁰ Stadgan om Eden och Sabbatsbrott 1665. *Kongl. Stadgar, Förordningar, Bref och Resolutioner ifrån Åhr 1528 in til 1710. Angående Justitiæ och Executions-Åhrender*. Upsala 1706. s. 453 (pöytäkirjoissa kuitenkin “*Stadgan om Eden och Swordom*”); ks. myös Nenonen *Noituus, taikuus ja noitavainot*, s. 269.
- ⁶¹ *Kuningas Kristoferin maanlaki 1442*, törkeitten asiain kaari, kohta 13. s. 135.
- ⁶² Raudun syyskäräjät 11.–17.10.1687. gg 6, s. 210. KA. mf; *Kuningas Kristoferin maanlaki 1442*, kuninkaankaari, kohta 32. s. 41.
- ⁶³ Vrt. Sörlin, Per, *Trolldoms och vidskepelseprocesserna i Göta hovrätt 1635–1754*. Acta Universitatis Umeånsis 114. Alquist & Wiksell International 1993. s. 94.
- ⁶⁴ Räisälän syyskäräjät 10.–15.10.1692. gg 11, erit. s. 168v.
- ⁶⁵ Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 12–13.
- ⁶⁶ Ruotsalainen Götan hovioikeuden noitaprosesseista väitellyt Per Sörlin on asettunut varovasti konfliktiteorian kannalle. Sen mukaan kansan parista nousseet maleficium-syytökset yhteytyivät paljolti paikallisyhteisön sosiaalisiin ja taloudellisiin jännitteisiin. Sörlin, s. 107. Sörlin kuitenkin problematisoi konfliktiteoriaa monella tapaa.
- ⁶⁷ *Kircko-Laki Ja Ordningi 1986*. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. Toim. Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila, Matti Parvio. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 444. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Juva 1986. s. 4, s. 9.
- ⁶⁸ Aalto, Seppo, *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhtei-*

sö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700. Bibliotheca Historica 12. Suomen Historiallinen Seura – Helsinki 1996. s. 215.

⁶⁹ Nenosen tulkintakehikko 1660-luvun murroksesta on saman suuntainen, mutta väljemmin ja epämääräisemmin muotoiltu, ks. Nenonen, *Noituus, taikuus ja noitavainot*, s. 270–271; pohdintaa on jatkettu kirjoituksessa Nenonen, *Noituus ja idän mies*, s. 140–143.

⁷⁰ Sortavalan syyskäräjät 25.–26.9.1682. gg 2, s. 421–421v. KA. mf.

⁷¹ Sortavalan syyskäräjät 25.–26.9.1682. gg 2, s. 421v-422. KA. mf; *Kuningas Kristoferin maanlaki 1442*, rauhanvalan kaaren 6. kohta sääti: "Jos sitä, joka rikkoo kotirauhan, hänen rikkoessaan kotirauhaa haavoitetaan tai hänet tapetaan tai hän saa verinaarmun, jääköön silleen kaikki, mitä hän saa." s. 121.

”SINUN KANSSASI EI OLE KOSKAAN HYVÄ”

Avioerot Käkisalmen läänissä 1600-luvulla

Matti Kotilaisen palatessa tammikuussa 1689 pitäjän asioissa tekemälleen pitkältä Tukholman matkalta kotiinsa Pielisjärven pitäjän Vuonislahden kylään odotti häntä epämiellyttävä yllätys. Jo Lieksassa kyläläiset kertoivat hänelle, että Matin renki oli maannut hänen vaimonsa Valpuri Urpiaisen. Isännän kosta pelännyt renki oli paennut oman vaimonsa kanssa Venäjälle. Viimeistään kotona asia varmistui. Matti totesi vaimolleen: ”Sinun kanssasi ei ole koskaan hyvä, sinun ei tulisi olla lainkaan paksu.” Miehensä pitkiin matkoihin selvästikin työlläntynyt Valpuri näpäytti miehelleen takaisin: ”Se kuin isännän sijaan jätetään, se isännän työtä tekee.” Sillä välin kun Matti Kotilainen kuljeskeli pitäjässä asioillaan, karkasi Valpuri Vuonislahdesta vanhempiensa luo Sotkamoon. Tällä matkalla hän synnytti poikalapsen. Matti haki kihlakunnankärjiltä todistuksen tapahtumista avioeron hankkimista varten. Jo kesäkuussa 1689 Viipurin hiippakunnan piispa allekirjoitti konsistorin Matille myöntämän erokirjeen.¹

Avioero perhehistorian ja historiallisen kriminologian vedenjakajalla

Mielikuvaamme menneisyyden perheestä ja perhe-elämästä hallitsee käsitys voimakkaasta isän ja isännän vallasta,² sekä ajatus aviositein solmitun liiton pysyvyydestä siihen saakka 'kunnes kuolema erottaa.' Katolisen kirkon hallitsemilla keskiajalla ja myöhäiskeskiajalla avioero olikin kanonisen lain mukaan mahdoton. Minkä Jumala oli yhdistänyt, sitä ei ihminen voinut erottaa. Toisen osapuolen syyllistyttyä uskottomuuteen saatettiin tosin hakea asumuseroa. Tämä ei antanut oikeutta solmia uutta avioliittoa eikä sukupuolisuhdetta niin kauan kuin avioliiton toinen osapuoli oli elossa.³

Uskonpuhdistus muutti ajattelutapoja 1500-luvulla. Useimpien protestanttisten alueiden avioliittoon liittyneet säädökset hyväksyivät avioeron syyksi aviollisen uskottomuuden, impotenssin, joskus tarttuvat taudit, tahallisen hylkäämisen sekä syyllistymisen törkeään rikokseen tai murhaan. Vuoden 1572 kirkkojärjestys vahvisti Ruotsin valtakuntaan avioeron myöntämisen perusteet ja periaatteet. Saksalainen lainsäädäntö vaikutti vuoden 1572 kirkkojärjestyksen avioerosäädöksiin voimakkaasti, ja periaatteet siirtyivät lähes sellaisinaan vuoden 1686 kirkkolakiin.⁴

Vuoden 1572 kirkkojärjestyksen ja vuoden 1686 kirkkolain mukaan avioeron syyksi kelpuutettiin aviorikos ja aviopuolison tahallinen eli omavaltainen hylkääminen. Kirkkolaissa annettiin näihin periaatteisiin vielä tarkennuksia. Ennen tai jälkeen kihlausta tapahtunut sukupuoliyhteys toisen henkilön kanssa kelpasi avioeron syyksi. Kuitenkin, jos lihallista kanssakäymistä jatkettiin sen jälkeen kun toisen uskottomuus oli tullut tietoon, oli avioliitto rikkomaton.

"Huoruuden synnin" ja hylkäämisen ohella avioeron saattoi saada, jos puoliso viran, sodan tai kaupankäynnin vuoksi oli pitkään ollut teillä tietymättömillä. Ennen kirkkolakia noudatettiin paikallisesti ja tilanteen mukaan vaihdellen kolmen, viiden tai seitsemän vuoden mää-

räaikkaa, jonka jälkeen avioitumislupa voitiin myöntää. Kirkkolaki mainitsee riittäväksi puolison odotusajaksi seitsemän vuotta, jota tosin oli mahdollisuus tilanteen niin salliessa lyhentää. Tarkkaan ottaen tällöin ei myönnetty avioeroa vaan oikeus avioitua uudelleen samaan tapaan kuin leskelle. Jos kateissa ollut ensimmäinen puoliso palaisi ja saattaisi osoittaa ettei ollut voinut tiedottaa itsestään, olisi toinen avioliitto niin vaadittaessa julistettava mitättömäksi.

Kenenkään ei myöskään tarvinnut pitää puolisonaan sellaista, ”joca luonnollisest Turmelluxest, eli jostain muusta puuttumisest” ei saattanut täyttää aviollisia velvoitteitaan. Kihlauksen mutta ei avioliiton purkamisesta annetuissa säädöksissä mainittiin hyväksyttävänä syinä myös tarttuvat ja parantumattomat taudit, joita olivat mm. spitaali, kaatumatauti ja mielisairaus. Jos vika oli tullut avioliiton aikana, ei se oikeuttanut eroon. Sen sijaan avioliiton riittäisyys ja väkivaltaisuus ei riittänyt syyksi eroon. Tällaisissa tapauksissa oli asiaa soviteltava kirkollisen ja maallisen oikeuden eri asteissa, jopa rangaistusten uhalla.⁵

Avioeron hakemisen käytännöt olivat jo 1600-luvulla vakiintuneita ja esivallan tarkasti sääntelemiä. Maallisen oikeuden päätösvallan piiriin avioeroasiat tulivat vasta vuoden 1734 yleisen lain naimiskaaren myötä.⁶ Kirkkolain mukaan avioeroa tuli hakea ensin piispalta, jonka tuli sovittaa osapuolten välillä. Mikäli sopua ei löytynyt, lähetettiin asia kihlakunnanoikeuden tutkittavaksi. Käräjät antoivat hakijalle todistuksen, jossa selvitettiin eron perusteet ja se mitä käräjät olivat esitettyjen väitteiden todenperäisyydestä tai muista asiaan liittyneistä seikoista saaneet selville. Samalla käräjät langettivat tapaukseen mahdollisesti liittyvistä siveellisyysrikoksista maanlain ja kuninkaallisten asetusten määrittelemät rangaistukset.

Hakijalle annettu todistus toimi päätöksenteon aineistona piispalle ja tuomiokapitulille eli konsistorille, joiden päätösvaltaan avioeron myöntäminen tai epääminen kuului. Konsistorin antamassa erokirjassa myönnettiin hakijaosapuolelle oikeus avioitua uudelleen. Sen sijaan avioliiton uskottomuudella rikkoneelle ei erosta huolimatta an-

nettu useinkaan lupaa avioitua uudelleen niin kauan kuin eroa hakenut osapuoli oli elossa.⁷

Kuninkaan ja kruunun vallan vahvistuminen näkyi 1630- ja 1660-luvuilta lähtien myös siinä, että kuningas saattoi ottaa sellaisia avioeroanomuksia käsiteltäväkseen, joissa esitettyihin painaviksi katsottuihin perusteisiin kirkkojärjestyksen säädökset eivät soveltuneet. Näissä ns. erivapausperusteisissa avioerotapauksissa kuningas saattoi alkuun lähinnä venyttää avioeroa säätelevän kirkkojärjestyksen rajoja esimerkiksi silloin, kun toisen osapuolen aviorikos oli ilmeinen mutta sitä ei saatettu lain vaatimalla tavalla todistaa.

Erivapausperustein myönnettyjen avioerojen syiden kirjo on tiivistävissä kolmeen pääluokkaan: aviopuolisoiden riitaisuus, toisen osapuolen tuomitseminen elinkautiseen ja pitkäaikaiseen vankeusrangaistukseen sekä tarttuvat ja parantumattomat taudit kuten spitaali ja mielisairaudet. Avioeroja haettiin kuitenkin erivapausperustein hyvin harvoin.⁸ Käytännössä avioeron hakeminen lähti useimmiten liikkeelle suoraan kihlakunnankäräjille esitetystä eropyynnöstä. Joskus tätä vaihetta näyttää edeltäneen kirkkoherran sovitteluyritys.

Käkisalmen läänistä laaditun tuomiokirjakortiston hakusanalla 'avioero' on käräjäpöytäkirjoista poimittu 37 kohtaa. Näistä kortiston osoittamista pöytäkirjankohdista yksi käsitteli talonjakoa eikä avioeroa ja kahta avioeron hakutapausta käsiteltiin käräjillä kahteen kertaan. Kaikki käräjäpöytäkirjojen maininnat avioeroista eivät suinkaan olleet avioeron hakemisia, vaan jo voimassa olleeseen avioeroon tai aikomukseen hakea avioeroa viitattiin myös muutoin, yleensä käsiteltäessä sotkuisia siveellisyysrikkoksia. Varsinaisia avioeron hakemisia löytyy aineistosta 26 kappaletta. Todistusta avioeron saamiseksi hakivat käräjiltä sekä miehet (19) että naiset (7). Avioero ei siis ollut ainoastaan miesten ajama asia, myös nainen saattoi joissakin tapauksissa yrittää hankkiutua eroon vihitystä puolisostaan.

Voisi ajatella, että avioero tutkimuskohteena kuuluisi lähinnä perhehistorian tutkimuksen piiriin, onhan siinä kysymyksessä perheen-

muodostuksen kannalta keskeisen instituution purkautumisesta. Perhehistoria on ollut vilkas ja koko ajan laajeneva tutkimusalue viimeistään 1960-luvulta lähtien. Itäsuomalaisen ja karjalaisen perheen tutkimuksessa on klassikon asemaan noussut jo vuonna 1915 ilmestynyt Väinö Voionmaan Karjalaisen heimon historia.⁹ Uusia analyysejä itäsuomalaisesta perheestä edustavat Kirsi Sirénin, Elina Wariksen ja Jukka Partasen tutkimukset.¹⁰ Erityisen lähelle kainuulaisen perheen ja ihmisen elämää on tunkeutunut Antero Heikkinen, joka on Kuhmon historiaa koskettelleissa tutkimuksissaan käsitellyt perheiden muodostumista, toimeentuloa ja arkea hyvin monitahoisesti.¹¹

Perhehistoriaa käsittelevissä tutkimuksissa ei ole juurikaan tarkasteltu avioeroon liittyviä kysymyksiä. Avioeroista on laadittu peräti vähän historia-alan erillistutkimuksia. Laajin yleisesitys lienee Roderick Phillipsin avioeron historiaa länsimaisissa yhteiskunnissa käsittelevä teos.¹² Ruotsalainen Ivar Nylander on tarkastellut tarkimmin ruotsalaisen avioerolainsäädännön kehitystä vuoden 1810 avioliittolakia edeltävältä ajalta oikeustieteen näkökulmasta. Ruotsalaissuomalainen historiantutkija Marja Taussi-Sjöberg on selvittänyt avioerokysymystä Norlannin 1800-luvun kihlakunnanoikeuksien pöytäkirjoista keräämiensä 1450 tapauksen valossa.¹³

Suomalaisista tutkimuksista keskeiseksi nousee Sami Mahkosen oikeustieteen alalla valmistama väitöskirja avioliitolain erosäännösten taustasta.¹⁴ Historiantutkijat ovat kuitenkin sivunneet teemaa erityisesti seksuaalisuutta ja seksuaalirikollisuutta koskettlevissa tutkimuksissa ja kirjoituksissa. Näin aihepiiri liittyykin historiantutkimuksen traditiossa perhehistoriaa voimakkaammin historiallisen kriminologian kenttään. Aiheen kannalta ansiokkaimpia esimerkkejä on Mika Joki-ahon seksuaalisuuskäsitysten ja sivilisoitumisprosessin välistä yhteyttä 1600-luvulla pohtiva artikkeli.¹⁵

Seuraavassa pyritään tutkimusaineistosta sekä avioeroa säännelleistä säädöksistä nousevien ryhmittelyjen kautta, yksittäistapauksiin paneutumalla ja niitä kuvaamalla, avaamaan sitä menneisyyden todelli-

suutta, jossa elivät ne itäsuomalaiset ihmiset, joiden avioliitto oli ajautunut lopulliselle karikolle. Tämän luvun tavoitteena on hahmottaa niitä syitä, joilla avioeroa haettiin kihlakunnankäräjiltä 1600-luvulla. Se, mitä konsistori avioerotapauksista päätti, ei kuulu tämän kirjoituksen tehtävänasettelun piiriin. Keskeisiä kysymyksiä ovat: miksi avioeroa haettiin, millaisissa elämäntilanteissa avioeroon päädyttiin ja millaisia erityispiirteitä avioeroja tarkasteltaessa voidaan 1600-luvun Ruotsin valtakunnan itäisimmän provinssin, Venäjän rajaa vasten sijainneen Käkisalmen läänin osalta osoittaa.

Avionrikkojat ja odottavat morsiamet

Keskeisin ja vanhin avioeron ja katolisella ajalla asumuseron saamisen peruste oli aviorikos, ajan lakitermein yksinkertainen tai kaksinkertainen huoruus. Yksinkertaisella huoruudella tarkoitettiin tilannetta, jossa vain makaamisen toinen osapuoli oli naimisissa, kaksinkertaiseen huoruuteen syyllistyneistä molemmat osapuolet olivat omalla tahollaan avioliitossa. Huoruustapaukset olivat maallisen oikeuden piiriin kuuluneita seksuaalirikoksia. Vuonna 1608 Kaarle IX liitti Kristoferin maanlakiin 'appendixin', jossa törkeiden rikosten osalta määrättiin noudattamaan Mooseksen lakia. Tämä merkitsi kuolemantuomion ulottamista koskemaan myös huoruusrikoksia. Kustaa II Aadolf määräsi vielä vuonna 1615, että kaksinkertaisesta huoruudesta oli tuomittava kuolemaan ilman armoa.

Käytäntö oli kuitenkin toinen. Alioikeudet joutuivat tuomitsemaan huorin tekijät kuolemaan. Kun kuolemantuomiot alistettiin vuosisadan alkupuolella perustetuille hovioikeuksille, ne yksinkertaisen huoruuden tapauksissa yleensä lievennettiin sakkorangaistuksiksi. Pyövelin kirves olisi saanut liikaa töitä. Kuningatar Kristiinan vuonna 1653 antamassa rangaistuhjesäännössä annettiin alioikeuksille lupa tuomita hovioikeuksien tapaan yksinkertaisesta huoruudesta naimisissa

oleva osapuoli 80 hopeataalarin ja naimaton osapuoli 40 hopeataalarin sakkoon. Varojen puutteessa sakot voitiin muuntaa ankaraksi ruumiinrangaistukseksi kuten kujanjuoksuksi, ruoskimiseksi, piiskaamiseksi tai selkänahan nylkemiseksi.¹⁶ Myös kunniaansa peräämän vuoden 1691 Pielisjärven talvikäräjille saapunut kaksinkertaiseen huoruuteen syylistynyt Matti Kotilaisen vaimo Valpuri Urpilainen sai kuulla alioikeudessa kuolemantuomionsa.¹⁷

Huolimatta siitä, että aviorikos oli kirkkojärjestyksessä ja kirkko-laissa mainittu tärkein peruste loukatulle osapuolelle hakea avioeroa, eivät avioliiton ulkopuoliset sukupuolisuhteet suinkaan muodosta suurinta syiden ryhmää Käkisalmen läänin kihlakunnankäräjille esitetyissä avioerohakemuksissa. Vain kolme muuta miestä Matti Kotilaisen ohella haki avioeroa vaimon syrjähyypyn vuoksi. Salmin Yläuoksun kylän Matti Puttusen vaimo Mari Mannitar tuli palvellessaan Sakkolan Haparaisten hovissa, siis sangen etäällä miehestään, vuoden 1684 kesällä raskaaksi saksalaisesta Johan -nimisestä ratsumiehestä. Syksyllä Mari palasi miehensä luo Salmiin ja synnytti seuraavana keväänä lapsen. Seuraavana kesänä Mari lähti lopullisesti miehensä luota. Syytä näkyy olleen sekä sysissä että sepissä. Lautamiehet todistivat, että Matti Puttunen oli luonteeltaan ilkeä ja kiivas, eikä ollut koskaan voinut sopia vaimonsa kanssa. Siksi lautamiesten mielestä oli parempi jos pariskunta eroaisi. Molemmat aviopuoliset ilmoittivat, etteivät halunneet olla enää missään tekemisissä toistensa kanssa. Avioeron vaatimukset täyttyivät Marin aviorikoksen kautta. Riitaisuutta ei kirkkojärjestyksessä eikä -laissa hyväksytty perusteeksi avioerolle. Aviopariien välien sopimiselle oli oma, moniportainen sovittelu- ja rangastusjärjestelmänsä. Vuosisadan loppupuolella tällaiset syyt saatettiin kuitenkin käytännössä ottaa huomioon avioerosta päätettäessä.¹⁸

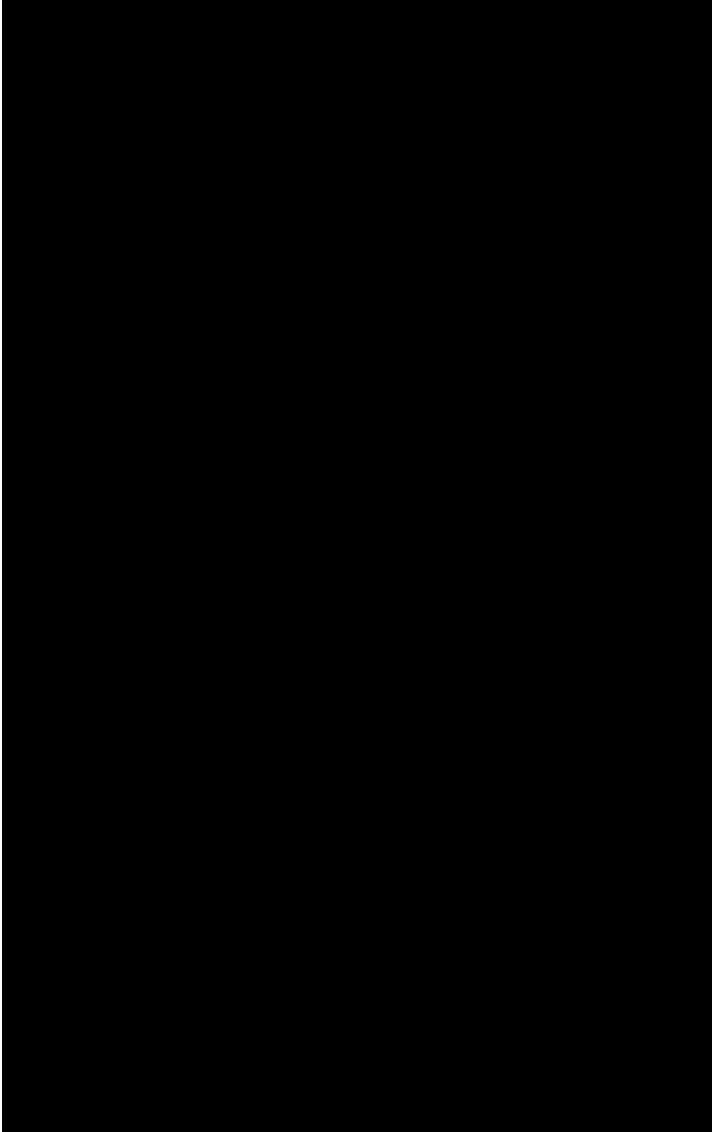
Suistamon Laitoisten kylästä olleen Pekka Malisen kärsivällisyys oli kestänyt vaimonsa Anna Heiskattaren ensimmäisen syrjähyypyn. Anna oli palvellessaan Impilahden hovissa karjapiikana laittanut vuonna 1689 hovin rengin Niilo Lappalaisen kanssa alulle lapsen. Renki

oli karannut tiehensä ja Anna palannut miehensä luo. Kun Anna kuitenkin jo toisen kerran vuonna 1691 alkoi odottaa lasta vieraalle oli Pekan mitta täysi ja hän haki syyskäräjillä eroa vaimostaan.¹⁹ Joukion Rasvaniemestä olleen Juhani Kainulaisen vaimo Valpuri Tapiolainen oli isännän ollessa hevostenmyyntimatalla ryhtynyt tekemisiin renki Tuomas Mehtosen kanssa. Asiaa mutkisti se, että vaimo oli tullut aviomiehestään raskaaksi, ennen kuin tämä sai kuulla vaimonsa uskottomuudesta. Tulossa olevasta yhteisestä lapsesta huolimatta Kainulainen haki vuoden 1700 talvikäräjillä eroa vaimostaan.²⁰

Kaksi kertaa avioeron hakemisen perusteena oli morsiamen jo ennen häitä alkanut raskaus, jossa sulhasella ei kuitenkaan ollut osuutta. Tällaisen yllätyksen, tai ainakin epäilyksen siitä, koki Henrikki Hannikainen Hiitolan Raivattalasta avioiduttuaan Elin Närkkisen kanssa. Vihkimisen jälkeen Henrikki ja Elin olivat sikäläisten tapojen mukaisesti menneet vielä kumpikin omaan kotiinsa. Ennen kuin Henrikki kahdeksan päivän kuluttua meni noutamaan nuorikkoaan oli sulhasen puhemiehenä toimineen Antti Kuhmon korvaan kuiskuteltu, että Henrikin vaimo olisi jo valmiiksi raskaana. Saavuttuaan morsiamen kotiin lautamies Pekka Pässin kanssa Henrikki sanoi Elinille: ”Minä olen tullut sinua noutamaan, mutta koska sinusta on noussut ilkeitä huhuja että olisit jo raskaana, niin ennen kuin ryhdyn kanssasi tekemisiin on sinun vapautettava itsesi tällaisista huhuista.” Tällöin Elin oli palauttanut sulhaselle sormuksen ja häälahjaksi saamansa rahat ja sanonut: ”Sinulle ei ole minussa vaimoa.” Pian tapahtuman jälkeen Elin oli karannut kotoaan niin, että kun asiaa käsiteltiin lokakuussa 1675 Räisälän syyskäräjillä, ei kukaan tiennyt missä tyttö oleskeli. Henrikki anoi todistusta käräjiltä voidakseen hakea avioliittonsa purkamista.²¹

Liperin hovin renkinä olleen Pekka Antinpojan ja hovin piian Kaisa Jääskittären kesällä 1686 viettämien yhteisten hetkien tuloksena Kaisa tuli raskaaksi. Kaisa pakeni hovista isänsä luo Rantasalmelle, mutta palasi pian takaisin Liperiin ilmeisesti lapsen kanssa. Pekkaa

Avioliiton lihallisesti heikko osapuoli oli 1500- ja 1600-lukujen taiteessa nainen. Usein mieheksi naamioitunut Paholainen vietteli "heikompaa astiaa" sukupuolisiin synteihin. Miestä ei kansalle suunnatuissa varoittavissa kuvissa esitetty vastaavalla tavalla.

vaadittiin tilille teosta. Välttääkseen rangaistuksen, jolla kirkkoherra häntä uhkasi, hän suostui avioitumaan Kaisan kanssa. Pari päivää vihkimisen jälkeen hovin Marketta -niminen karjapiika oli kutsunut Kaisaa huoraksi ja väittänyt tämän olevan raskaana toiselle miehelle. Yllätys ei siten ollutkaan suuri, kun Kaisa pian häiden jälkeen alkukestästä 1689 pyöräytti toisen lapsen. Itse hän tunnusti syyskäräjillä laitaneensa sen alulle hovin kirjurin Benjamin Wallinin kanssa. Pekka Antinpoika halusi eron tuoreesta vaimostaan, jonka vuoksi hänelle annettiin käräjillä tapahtumien kulkua selostava todistus Viipurin konsistoriin lähetettäväksi.²²

Usein esitetään, että miesten syrjähyppyihin suhtauduttiin varhaisella uudella ajalla hyväksyvämmän kuin naisten avioliiton ulkopuolisiin suhteisiin. Naiset olisivat hiljaa tai sitten perhepiirissä toraillen tyytyneet osaansa, kun taas miehet olisivat kärkkäästi peränneet kunniaansa oikeudessa hakemalla avioeroa uskottomaksi ryhtyneestä vaimostaan.²³ Yleisellä tasolla havainto saattaa hyvinkin pitää paikkansa, mutta siitä on myös tärkeitä poikkeuksia. Myös vaimo saattoi tuoda miehensä syrjähyppyn oikeuteen ja vaatia eroa. Näin tapahtui esimerkiksi Pielisjärvellä vuonna 1686, kun Juuan Marketta Pekantytär haki eroa miehestään Pertti Sejasesta, jonka kanssa oli ollut naimisissa kymmenen vuotta. Pertti oli saanut ajoiksi lapsen irtolaisnainen Riitta Keräsen kanssa. Tämän jälkeen avioparin suhteet eivät olleet olleet kunnossa. Sejanen sanoi oikeudessa tyytyvänsä siihen, mitä esivalta heidän avioliitostaan päättää.²⁴

Avioeroa puolison uskottomuuden vuoksi Käkisalmen läänissä hakeneiden miesten ja naisen välillä näkyy ainakin yksi olennainen ero. Marketta Pekantytären ja Pertti Sejasen tapauksessa Pertin syrjähyppy oli tapahtunut tavallisen avioliittoon kuuluvan yhdyselämän puitteissa. Kaikissa miesten nostamissa eroprosesseissa taas aviopuoliset olivat olleet pidemmän aikaa, jopa vuosia, toisistaan erossa. Pitkä aviomiehen odotus kävi joillekin vaimoille ylivoimaiseksi. Tällainen tilanne tuli eteen joskus myös sotilaan kanssa avioituneilla naisilla.²⁵ So-

taisalla 1600-luvulla sotilaiden komennukset saattoivat venyä useiden vuosien mittaisiksi. Tiedon kulku oli heikkoa, eivätkä vuosia miestänsä sodasta odottaneet vaimot tienneet olivatko heidän miehensä elossa vai eivät. Tilanteeseen varauduttiin myös vuoden 1686 kirkko-laissa.²⁶ Kun aikaa kului, kirkkolain mukaan seitsemän vuotta, eikä miehestä tiedusteluista huolimatta mitään kuulunut, saatettiin sotilaan vaimolle antaa lupa avioitua uudelleen. Aina tilanne ei kuitenkaan pysynyt hallinnassa.

Jääskessä asunut rakuuna Simo Lankinen komennettiin Puolan sotaan (1656–1660). Miestään jäi odottamaan vaimo Katri Patrakka, joka siirtyi palvelukseen Raudun vapaaherrakuntaan. Odotettuaan miestänsä yhdeksän vuotta väitti Katri odottavansa lasta tuskin 17-vuotiaalle Pauli Rampaselle. Vuonna 1664 kirkkoherra Samuel Ulvik vihki omien sanojensa mukaan vastentahtoisesti tämän iältäänkin sangen epäsuhtaisen parin. Vihkimiseen suostuttiin, koska Katri ei ollut vuosiin tiennyt oliko miehensä elossa vai kuollut. Lapsi syntyi pian vihkimisen jälkeen, mutta niin ilmaantui rakuuna Lankinenkin sodasta vaatimaan vaimoan itselleen. Katri ei halunnut palata ensimmäisen miehensä luo, sillä tämä oli väkivaltainen ja piessyt hänet monesti pahan kerran. Katrin uusi aviomies nuori Pauli Rampanen oli sen sijaan pian vihkimisen jälkeen paennut Liivinmaalle. Hän ei halunnut olla Katrin kanssa missään tekemisissä, vaan vaati eroa. Pauli väitti, että hänet oli pakotettu vihkimiseen, olihan hän ollut vain 16-vuotias. Pian hän ottikin uudeksi vaimokseen venäläissyntyisen Marketta Ahvontyttären. Tilanne oli äärimmäisen kiusallinen. Simo Lankinen vaati Katria takaisin puolisoikseen, Katri taas kulki toisen aviomiehensä Paulin perässä Liivinmaalle. Pauli taas ei hänestä lainkaan välittänyt. Lopulta Katri näyttää jääneen yksin. Konsistori purki ensimmäisen avio- liiton Simo Lankisen kanssa ja tuskin Pauli Rampanen palasi hänelle väkisin naitetun Katrin luo.²⁷

'Shemeikan' matkaan – karanneet ja ryöstetyt puoliset

Kirkkojärjestyksen ja kirkkolain mukaan huoruuden ohella toinen hyväksyttävä avioeron peruste oli lakitermein puolison ”omavaltainen hylkääminen.” Kirkkolain mukaan ”*eroitetan Awiokäskyn Side, cosca jocu waatimata ja ilman oikeita syitä, wihast ja pahast Sisust, ylösanda Awio-puolisans, ja sen tykö poisjuoxe.*” Tämä onkin Käkisalmen läänin käräjäpöytäkirjoista poimitussa aineistossa yleisin syy hakea avioeroa. Hyllätty aviomies tai -vaimo haki eroa toisen mukaan karanneesta tai muutoin parisuhteesta paenneesta puolisosta. Näitä tapauksia on aineistossa yhteensä 11 kappaletta, joista kuudessa tapauksessa mainitaan karanneen aviosipan menneen rajan yli Venäjälle. Naiset näyttävät olleen hanakampia jättämään miehensä, sillä avioeroa oli jäänyt käräjille hakemaan kahdeksan miestä ja kolme naista.

Karkaamisen taustat saattoivat olla hyvin erilaisia. Jo ikämieheksi mainittu Matti Immikainen Sortavalan Karmalasta avioitui nuoren, ’hupakkomaisen’ (*småfolliga*) Liisa Martintyttären kanssa. Pian häiden jälkeen syntyi parille yhteinen lapsi. Liisa ei kuitenkaan viihtynyt vanhan Matin luona, tämä kun oli vielä rutiköyhä. Matin kiertäessä pitäjää elannon hankinnassa, otti Liisa hevosen ja vähän vaatteita häipyen teille tietyimmille. Seitsemän vuoden kuluttua, kun Liisasta ei ollut saatu mitään elonmerkkiä, Matti pyysi talvikäräjillä 1692 todistusta hakeakseen avioeroa konsistorilta.²⁸

Matti näkyy olleen hyvin tietoinen kirkkolain kateissa olleille sotilaille ja kaupпамiehille asetetusta seitsemän vuoden aikarajasta. Samoilte käräjille saapui Sortavalan Sipilänsalmen Henrikki Soikkari, jonka ’hupsu’ (*fånot*) vaimo Malin Rampa oli karannut aivan samoihin aikoihin kun Matti Immikaisen Liisa. Koskaan Henrikki ei ollut lyönyt vaimoaan, eikä siksi voinut tietää miksi Malin oli lähtenyt hänen luotaan.²⁹

Tohmajärven Värtsilän kylässä asuneen Jaakko Martikaisen avio-
 onni Kontiolahtelaisen Kaisa Kinnuttaren kanssa kesti vain kaksi

vuotta, kun nuorikko jätti hänet. Jaakon mielestä hylkäämiseen ei ollut syytä. Hän oli lyönyt vaimoaan vain yhden kerran. Tosin Jaakon äiti, siis Kaisan anoppi, oli ollut miniälleen ankara. Jaakon vanhemmat asuivat poikansa kanssa yhteistaloudessa. Odotettuaan yhdeksän vuotta vaimonsa paluuta Jaakko päätti hakea konsistorilta eroa, jotta voisi avioitua uudelleen. Hänen ja vanhempiansa talous ei kestäisi pystyssä ilman pojan vaimoa.³⁰

Hylkääminen ei tapahtunut ainoastaan vastenmielisyydestä avio puolisoa kohtaan. Myös lempi saattoi leimahtaa toiseen ja johtaa pakoon uuden rakkauden kanssa. Pälkjärven Pirttipohjassa asunut Marketta Halonen jäi 1680-luvun alussa yksin, kun hänen miehensä Mikko Multanen oli saatettuaan irtolaisnainen Sigred Jankuttaren ensin raskaaksi, lähtenyt naisen matkaan Inkerinmaalle. Inkeristä kantautuneiden tietojen mukaan karanneelle parille oli syntynyt lisää lapsia. Kymmenen vuoden kuluttua Mikon lähdöstä vuonna 1693 Marketta pyysi käräjiltä todistusta avioeron hakemista varten.³¹

Henrikki Tolvasen vaimo Inkeri Kuponen Uukuniemen Purujärveltä erehtyi tekemisiin miehensä veljenpojan Pauli Tolvasen kanssa. Sukupuolisuhde aviopuolison lähisukulaisten kanssa katsottiin 1600-luvulla sukurutsaukseksi (*blodskam*), josta olisi käräjillä seurannut kuolemantuomio.³² Ilmitulleille Inkerille ja Paulille ei jäänyt muuta neuvoa kuin paeta. Huhujen mukaan karkulaiset olisivat päätyneet Liivinmaalle. Henrikki Toivanen ei suinkaan kiirehtinyt ilmiantamaan vaimoaan käräjiin. Hän odotti peräti viisi vuotta, ennen kuin haki eroa vaimostaan. Nytkään syynä eroanomukseen ei ollut vaimon syylistyminen kuolemansynteinä pidettyihin huoruuteen ja sukurutsaan, vaan omavaltainen hylkääminen ja siitä seurannut tarve avioitua uudelleen.³³

Joskus saattaa Venäjän rajan pinnassa olleiden pitäjien käräjäpöytäkirjoissa vilahtaa Juhani Ahon Juha-romaanista tutun 'Shemeikan' hahmo. Aineiston tapaukset painottuvat Ilomantsin pitäjään. Ilomantsin Kurenvaarassa asuneen Matti Savolaisen vaimo Elin Martikainen

lähti helluntain aikaan vuonna 1691 nuoren naimattoman Venäjän puolelta tulleen karjalaismiehen Teppana Savinanpojan matkaan. Mattin kanssa tehdyt lapset jäivät isän hoiviin. Saadakseen otettua uuden vaimon Matti anoi jo seuraavana syksynä käräjillä todistusta asiasta konsistorille tehtävää eroanomusta varten.³⁴ Ilomantsin Ontronvaaran Lauri Hodarinpoika pyysi käräjiltä todistusta siitä, että hänen vaimonsa Matrona Ondruskantytär oli viisi vuotta aiemmin lähtenyt miestappajaksi (*mandrāpare*) kutsutun Kuolismaan Ondre Gauronpojan matkaan. Nyt pariskunta, jolle oli syntynyt lapsikin, kuului asuvan Venäjällä. Lauri halusi hakea avioeroa konsistorilta.³⁵

Odotettuaan kirkkolain vaatimat seitsemän vuotta ”hupakkomaiseksi” luonnehditun vaimonsa Kirsti Ahottaren paluuta, toi Ilomantsin Hytinvaaran Pauli Koikkalainen tämän karkaamisen Venäjälle esille käräjillä. Erityisesti painotettiin, että Kirsti oli jättänyt puolivuotiaan lapsensa miehensä hoidettavaksi. Hylätyn aviomiehen tarkoituksena oli eron hakeminen konsistorilta.³⁶ Ilomantsin Kortevaaran Iisakki Meriläinen jäi yksin, kun hänen vaimonsa Martta Henkuri karkasi 1690-luvun alussa melko vanhaksi mainitun Tönni Martikaisen kanssa Venäjälle. Tönni ei kauan Martalle kelvannut, vaan pian hän vaihtoi kumppanikseen nuoren venäläisen miehen. Neljän vuoden kuluttua Iisakki haki todistusta tapahtumista konsistoria varten. Iisakki halusi avioitua uudelleen ”jonkun muun kanssa jonka Jumala hänelle katsoisi.” Muutoin hänen tilansa autioituisi koska hän ei kyennyt pitämään sitä yksin.³⁷ Iisakki oli siis vailla enemmänkin halpaa työvoimaa kuin rakastavaa aviovaimoa.

Ainoastaan vaimot eivät lähteneet Venäjälle ’Shemeikoiden’ matkaan. Rajan takainen Karjala otti vastaan myös uutta etsiviä aviomiehiä. Ilomantsin Koveron kylässä asunut Mari Virkutar haki vuoden 1691 talvikäräjillä eroa Venäjälle neljä vuotta aiemmin karanneesta miehestään Matti Kokosta. Matista oli kantautunut tieto, että hän oli karkumatkallaan antanut vihkiä itsensä venäläisen naisen kanssa.³⁸ Saman vuoden syyskäräjillä haki Ilomantsin Pirttipohjan Helga Jaak-

konen eroa miehestään Antti Pyöhtisestä, joka oli viisi vuotta aiemmin karannut hänen luotaan Venäjälle. Helga ei ollut jäänyt yksin suremaan miestään. Tällä välin oli ehtinyt syntyä jo lapsikin suhteesta, jonka hän oli aloittanut Sumerianjoelta olleen Juhani Lappalaisen kanssa. Nyt Lappalainen halusi naida Helgan, jonka vuoksi olisi saatava virallinen erokirja Antin kanssa solmitusta liitosta.³⁹ Mahdollisuudet olivat kuitenkin huonot. Kirkkolain mukaan, jos kantaja eli eron vaatija oli syyllistynyt aviorikokseen, ei eroa tullut myöntää.⁴⁰

Käkisalmen läänin ihmissuhteiden ryteikössä ns. ruptuurisota 1656–1658 ja sen seuraukset aiheuttivat varmasti paljon päänvaivaa avioliittojen voimassaolosta ja purkamisesta päätävälle konsistorin jäsenille. Tiurulan pitäjän talonpoika Knut Paulinpoika vietiin sodan melkeissä vuonna 1656 vangittuna Venäjälle. Siellä Knut avioitui venäläisen naisen kanssa. Kun Knut palasi sodan jälkeen takaisin Ruotsin puolelle, vaimo ei halunnut seurata miestään vieraalle maalle. Vuoden 1666 syksyllä kantautui Venäjän puolelta viesti, että Knutin vaimo oli avioitunut uudelleen, nyt venäläisen miehen kanssa. Siksi myös Knut anoi vuoden 1667 talvikäräjillä lupaa avioitua uudelleen. Oikeus asettui voimakkaasti tukemaan Knutin pyrkimyksiä. Käräjät totesivat, että vaimo oli hylännyt miehensä, oli toista uskontokuntaa, asui toisessa valtakunnassa, eikä ollut suostunut neljään vuoteen saapumaan miehensä luo. Jos Knut taas menisi tapaamaan vaimoaan, hänet pakotettaisiin ottamaan vastaan ortodoksinen usko. Väkisin Knut ei vaimoaan vieraasta valtakunnasta saisi tuotua. Siksi käräjien mielestä konsistorin olisi hyvä myöntää Knutille avioitumislupa.⁴¹

Kirsti Kartinen ja aviomiehensä Henrikki Jauhiainen vietiin ruptuurisodan aikana Salmin pitäjämä vankeina Venäjälle. Siellä paris-kunta joutui eroon toisistaan, kun Henrikki pääsi parin vuoden kuluttua pakenemaan takaisin Ruotsin puolelle. Kirsti oli tuolloin sairaana, eikä ollut siksi voinut seurata miestänsä. Omien sanojensa mukaan hänet pakotettiin ottamaan uusi kaste ja avioitumaan venäläisen Jouhko Hodarinpojan kanssa. Kirsti synnytti miehelle kolme lasta, joista

kuitenkin kaksi kuoli jo pieninä. Kirstin yritettyä kolme kertaa karata Venäjältä oli hänet lopulta kahlittu kaulastaan tukkiin. Henriikki Jauhiainen sen sijaan oli jo vuoden kuluttua paostaan avioitunut Salmisissa uudelleen kuultuaan vaimonsa joutuneen Venäjällä toiselle. Vuosien kuluttua, venäläisen miehensä kuoltua, Kirsti pääsi pakenemaan Ruotsin puolelle. Oikeudessa hän anoi ensimmäiseltä mieheltään armoa ja ylöspitoa. Kihlakunnankäräjät näyttää jättäneen tämän visaisen vyyhden ratkomisen mieluusti Viipurin konsistorille.⁴²

Sopiminen vuosien kuluttua sotavankeudesta palaavan vaimon ylöspidosta jo uudelleen avioituneen miehen kanssa näyttää olleen tapana, sikäli kuin kahden tapauksen perusteella voidaan asiasta mitään yleistä sanoa. Raudun Putkelan Olavi Sveninpojan vaimo oli vuonna 1657 viety vankina Venäjälle. Kun Olavi ei ollut hänestä kuullut pitkään aikaan mitään, oli hän ottanut uuden vaimon. Ensimmäinen vaimo pääsi kuitenkin vapaaksi vuonna 1665 ja palasi miehensä luo. Kirkkoherran sovitteluryitykset tuottivat tulosta. Sovittiin, että Olavi maksaisi kolmena vuonna ensimmäisen vaimonsa elatukseksi kunakin kaksi tynnyriä viljaa Krister Matikaiselle, jonka luokse Olavin ensimmäinen vaimo asettui. Myös vaimo oli tyytyväinen ratkaisuun, olihan hän kihlakunnankäräjien pöytäkirjan mukaan ”vanha ja sokea akka.”⁴³

'Salainen asia' ja sairaus avioeron perusteena

Tohmajärven syyskäräjille 1682 tuli Oskolan kylän Krister Komonen, joka kertoi oikeuden edessä aviohuolensa. Hänet oli neljä vuotta aiemmin vihitty Huhtilammen kylän Eeva Heikittäreen. Vihkimisen jälkeen vietetyn ensimmäisen yhteisen yön jälkeen nuorikko oli kuitenkin tullut Kristeriä kohtaan täysin kylmäksi. Eevaa ei saanut millään aviovuoteeseen. Sen sijaan tyttö karkasi aina talosta kun Krister yritti lähestyä häntä. Eeva olikin viettänyt suurimman osan avioajas-

taan sukunsa ja vanhempiensa luona. Siksi Krister anoi käräjiltä todistusta tapahtuneesta hakeakseen avioeroa.⁴⁴

Erokirjettä ei näy näillä perusteilla saadun konsistorilta, sillä Kristerin ja Eevan avioliitto nousi uudelleen esiin kuuden vuoden kuluttua, nyt Eevan toimiessa aloitteen tekijänä. Eevan mukaan hänen vihitty aviomiehensä oli impotentti ja kyvytön aviollisten velvoitteiden suorittamiseen. Siksi hän ei ollut suostunut tämän kanssa aviovuoteeseen kuin yhden ainoan kerran. Komosen ongelman olivat varmistaneet lautamiehet, jotka olivat tutkineet Kristerin 'salaisen asian.' Mies oli havaittu täysin kykenemättömäksi suvun jatkamiseen. Hänkään ei halunnut enää tietää mitään vaimostaan, eikä saattanut ajatella uutta avioliittoa. Eeva sen sijaan oli lyöttäytynyt yhteen naimattoman irtolaismiehen Pekka Kärkösen kanssa, jonka kanssa hän oli saanut lapsenkin. Nyt Kärkönen halusi naida Eevan ja siksi Eeva Heikitär haki konsistorilta eroa Krister Komosesta.⁴⁵

Konsistorin päätös ei ollut Eevalle suosiollinen. Ero Krister Komosen ja Eeva Heikittären välillä toki myönnettiin, mutta toisaalta yksinkertaisen huoruuden rikokseen syyllistyneitä Eevaa ja Pekkaa kiellettiin avioitumasta keskenään. Päälle tulivat vielä kihlakunnan käräjien yksinkertaisesta huoruudesta rapsauttamat korkeat 40 hopeataalarin sakot Pekalle ja 80 hopeataalarin sakot Eevalle. Lisäksi oli kärsittävä häpeälliset kirkkorangaistus ja julkirippi.⁴⁶

Sukupuolinen kyvyttömyys hyväksyttiin avioeron perusteena monissa protestanttisissa maissa, myös esimerkiksi Tanskassa, Norjassa ja Islannissa. Ruotsin kirkkolaki ei maininnut sukupuolista kyvyttömyyttä avioeron perusteena suoraan, käytännössä asia oli tulkinnanvarainen. Laskettiinko impotenssi sellaiseksi "luonnolliseksi turmelukseksi tai puutteeksi" että aviovelvoitteet eivät tulleet täytetyksi, oli olennainen kysymys. Kirkkolain mukaan olennaista oli se, oliko vai va ilmaantunut ennen vai jälkeen avioliiton solmimisen. Jos 'turmelus' oli tullut vasta liiton solmimisen jälkeen, ei eroperusteita ollut.⁴⁷ Tähän kohtaan näyttävät vedonneen myös erouhan alaiset miehet,

jotka yrittivät kaikin tavoin osoittaa kyyneensä sukupuoliseen kanssakäymiseen vaimonsa kanssa ainakin hääyönä yhden kerran.⁴⁸

Sukupuoliseen kyvyttömyyteen vedotaan avioeron perusteena Käkisalmen läänistä kerätyssä aineistossa peräti kolme kertaa. Erityisen hyvin tapausten luonnetta kuvaa Ilomantsin Nehvonniemessä asuneen Okulina Miihkalintyttären nostama eroanomus miestään Miikkula Saavanpoikaa vastaan. Pari oli vihitty vuotta aiemmin, mutta aviomies ei ollut vaimon mukaan kyennyt yhtään kertaa täyttämään aviovelvoitteitaan. Miikkula puolustautui olleensa vaimonsa kanssa lihalisessa kanssakäymisessä heti hääyönä, mutta sen jälkeen hän oli tullut impotentiksi (*impotens*). Vaimo kuitenkin kielsi tämän ainoankin kerran. Miikkula esitti todistajan, jolle eräs vaimo oli kertonut Okulinan sanoneen naisten juttellessa keskenään ”kuten naisväki keskenään tekee”, että Miikkula olisi ensimmäisenä yönä tehnyt ”rakkauten töitä.” Okulina puolestaan toi käräjiin todistajaksi Sinohvin Solomaisen, joka oli nähnyt kuinka Romana Härkönen oli noitakeinoilla yrittänyt auttaa Miikkulaa ongelman ratkaisussa. Romana oli pitkien seremonioiden jälkeen kaatanut kahtena torstai-iltana kylmää vettä avannon reunalla Miikkulan päälle. Tällöin Miikkula oli kertonut olevansa kahdesta yhteisestä aviovuodesta huolimatta täysin puhdas ja vapaa vaimostaan. Kihlakunnankäräjät päättivät sakottaa Miikkulaa noituuteen osallistumisesta 40 hopeataalarilla. Avioeroasia oli tietenkin alistettava Viipurin piispalle ja konsistorille.⁴⁹

Sairautta ei yleensä hyväksytty avioliiton purkamisen perusteena, vaikka niin tehtiinkin kihlauksen kyseessä ollessa. Sairautta pidettiin protestanttisessa ajattelussa Jumalan asettamana taakkana, joka ihmisen tuli kantaa. Toki saatettiin vedota edellä mainittuun kirkkolain kohtaan, jos sairaus esti aviokäskyn ja -velvollisuuden täyttämisen. Turun konsistorin aineistoissa onkin 1650-luvulta lähtien tapauksia, joissa myönnettiin lupa avioitua uudelleen puolison tarttuvan ja parantumattomaksi katsotun sairauden perusteella.⁵⁰

Käkisalmen läänin aineistossa on yksi tapaus, jossa avioeroa on haet-

tu vaimon sairastaman epilepsian eli kirkkolain kihlauksen purkamisen perusteeksi hyväksymän ”Langewaisen Taudin” perusteella. Liperin Luikonlahdesta ollut alle 20-vuotias Olli Laitinen joutui kiipeiliin maattuaan yli 40-vuotiaan Kerttu Kaupittaren kanssa. Suku ja kyläläiset pelottelivat Ollia, että hän saisi ankarat sakot ja menettäisi selkänahkansa jos ei suostuisi avioitumaan Kertun kanssa. Vaikka Kaavin kirkkoherra varoitti Ollia Kertun sairaudesta, joka tällä oli ollut lapsuudesta asti, suostui hän vaadittaessa vastentahtoisesti vihkimään parin. Kun Ollille oli selvinnyt vaimonsa sairauden vaikeus, hän ei ollut enää suostunut kanssakäymisiin Kertun kanssa. Alle vuoden kulluttua vihkimisestä hän haki käräjiltä todistusta erokirjeen anomiseksi konsistorilta. Ilmeisesti Kertun sairaus oli hyvin raju, sillä kirkkoheran mukaan muut ihmiset eivät voineet olla kohtauksen aikana sairaan kanssa samassa tuvassa. Ollin äiti oli jo ajanut Kertun tiehensä, joten avioliitosta ei ollut enää mitään jäljellä.

Itäisen avioeron profiili

Avioerojen syitä tarkasteltaessa vertailu muihin Ruotsin valtakunnan alueisiin 1600-luvulla on mahdotonta, koska vastaavia alueellisia arviointeja samalta ajanjaksolta ei ole muualta käytettävissä. Käkisalmen läänin 1600-luvun kihlakunnankäräjille tehdyistä avioerohakemuksista kerätylle aineistolle on ominaista se, ettei avioeroa haettu kovinkaan usein aviorikoksen perusteella. Pitkät miehen tai vaimon poissaolot kotoa näyttävät olleen keskeinen tekijä niissä tapauksissa, joissa avioeroa haettiin vaimon uskottomuuden perusteella. Mies saattoi sortua aviorikokseen myös kiinteässä parisuhteessa elettyäessä. Tämä kuvastanee voimakkaampaa naisen sukupuolielämän kontrollointia 1600-luvun yhteiskunnassa. Miehen pitkät matkat pitäjän yhteisissä tehtävissä, kaupankäynnissä tai sotatehtävissä loivat mahdollisuuden tuon kontrollin hölymiseen. Samoin vaimon palvelus kotoa etääl-

lä sijainneissa hoveissa oli usein lähtökohtana aviolliseen uskottomuuteen, jonka perusteella mies haki eroa.

Yleisin syy eron hakemiseen oli omavaltainen hylkääminen. Silloin, kun hylkääminen oli tapahtunut lähtemällä uuden kumppanin matkaan, tapaukseen liittyi tietysti myös aviorikos. Kategoriat eivät ole siten täysin toisiaan pois sulkevia. Tässä on käytetty luokittelun perusteena sitä syytä, joka esitettiin oikeudelle syynä avioeron hakemiseen. Uuden kumppanin ottaneet siirtyivät usein Inkerinmaalle tai Liivinmaalle, joissa esivallan koura ei heitä tavoittanut yhtä helposti kuin muualla valtakunnassa. Toinen vaihtoehto oli siirtyä kokonaan Ruotsin kruunun ja alamaisten siveellistä elämää valvoneen puhdasoppisen luterilaisen kirkon tavoittamattomiin Venäjälle. Erityisesti Ilo-mantsin pitäjistä karanneet siirtyivät Venäjälle. Oman itärajan seuduille ominaisen kysymyksensä muodostavat ns. rpuuuisodan aikana Venäjälle vankeina vietyjen puolisoitten kohtalot. Palaaminen avio- puolison luo vuosien kuluttua ei useinkaan erityisesti naisten kohdalla käynyt mutkattomasti. Mies oli ottanut uuden vaimon, eivätkä pitkät vankeusvuodet varmasti olleet parantaneet mahdollisuuksia saada entinen aviomies takaisin. Tällöin näytään päädytyn ratkaisuun, jossa myöhempi avioliitto pysytettiin voimassa ja vankeudesta palanneelle vaimolle pyrittiin turvaamaan elanto miehen maksamilla korvauksilla.

Huomionarvoista on, että monet avioeroa hakeneet näyttävät olleen melko hyvin perillä kirkkojärjestyksen ja kirkkolain avioeroa koskeneista säädöksistä. Hylkäämistapauksissa eroa haettiin usein juuri kirkkolain sotilaiden ja viranhoidtajien pitkien poissaolojen varalta määrittelemän seitsemän vuoden kuluttua. Samalla tapaa sukupuolisesta kyvyttömyydestä syytetyt miehet pyrkivät kaikin keinoin todistamaan ongelmien alkaneen vasta avioliiton solmimisen jälkeen. Näin he olisivat voineet välttää nöyryyttävästä syystä tuomitun avioeron. Sen sijaan perheväkivallan, sukupuolisen kyvyttömyyden ja parantumattoman sairauden käyttäminen avioeron hakemisen perusteena kuvas-

taa rahvaan käsitysten sekä kirkkojärjestyksen ja kirkkolain säädösten eroa. Tällöin lain tulkintaa yritettiin venyttää kirkkojärjestyksen tai kirkkolain kirjainta pidemmälle.

Kansan käsitykset avioeroon kelpuutettavista syistä näyttävät noudattaneen muissa Pohjoismaissa ja yleisemminkin protestanttisilla alueilla noudatettuihin asetuksiin kirjattuja periaatteita. Ruotsin avioeroa säätelevät asetukset olivat siten sekä rahvaan käsityksiä että muiden protestanttisten alueiden asetuksia tiukemmat näissä kohdin. Kuninkaan 1600-luvun jälkipuoliskolla ottama valta tuomita erityisperustein avioeroja näyttää siten kuvastavan paitsi kuninkaan vallan kasvua, luonnonoikeudellisen ajattelun läpimurtoa ja valistusaatteiden leviämistä, kuten on esitetty⁵¹ todennäköisesti myös tarvetta sopeuttaa avioerojen myöntämiskäytäntöä alamaisten enemmistön piirissä vallitseviin käsityksiin kelvollisista avioeron syistä.

Avioeron hakijoiden esittämissä perusteluissa tulee usein esiin avioliiton taloudellinen ominaislaatu varhaisen uuden ajan yhteiskunnassa. Erityisesti vaimon jättämät miehet hakivat avioeroa siksi, että heidän taloutensa tarvitsi ehdottomasti uuden vaimon työvoimaksi. Vaimon uskottomuuden vuoksi eroa hakeneet miehet taas peräsivät eron kautta menetettyä kunniaansa. Perheyksikön rakennuspuut olivat siis talous ja kunnia, joita avioside liitti yhteen.⁵² Tämä ei tarkoita, että varhaisen uuden ajan ihmiset olisivat olleet tunteettomia. Monissa tapauksissa, joissa aviopuolison hylkääminen on tapahtunut lähtemällä vieraan matkaan, voi aistia uuden parin muodostuneen voimakkaan tunnesiteen kautta ja joskus myös niin, että hakemalla eroa yritettiin saada lupa solmia uusi avioliitto.

VIIITTEET

¹ Tapahtumia on selostettu yksityiskohtaisesti mm. teoksessa Katajala, Kimmo, *Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697*. Historiallisia Tutkimuksia 185. Suomen Historiallinen Seura 1994. s. 258–259; alkuperäislähde ks. Pielisjärven talvikäräjät 9.–13.4.1691. gg 10, s. 110–116v. KA. mf.

- ² Tätä perheen ja yhteiskunnan patriarkaalisuutta on problematisoitu teoksessa *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskialjalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Toim. Piia Einonen ja Petri Karonen. Historiallinen Arkisto 116. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Helsinki 2002.
- ³ Phillips, Roderick, *Putting asunder. A history of divorce in Western society*. Cambridge University Press 1988. s. 13–15.
- ⁴ Nylander, Ivar, *Studier rörande den svenska äktenskapsrättens historia*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Juridica Stockholmiana 12. Almqvist & Wiksell 1961. s. 11 passim.; Phillips 1988, s. 50; Wiesner-Hanks, Merry, E., *Christianity and Sexuality in the Early Modern World. Regulating Desire, Reforming Practice*. Routledge 2000. s. 78.
- ⁵ *Kirkko-Laki ja Ordningi 1686*. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. Toim. Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila, Martti Parvio. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 444. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1986. Avioerosta: Luku XVI, § VII–XII, s. 64–69, kihlauksesta: Luku XVI, § 2, kohta IV. s. 62–63; myös mm. Nylander 1961, passim., aviopuolison kateissa olon määräajoista erit. s. 47–49; Mahkonen, Sami, *Avioero. Tutkimus avioliittolain erosäännösten taustasta ja tarkoituksesta*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 149. Vammala 1980. s. 33, s. 42; Phillips 1988, s. 50–51; Taussi-Sjöberg, Marja, *Skiljas. Trolovning, äktenskap och skilsmässa i Norrland på 1800-talet*. Författarförlaget 1988. s. 42, s. 44–46.
- ⁶ Mahkonen, s. 29–30; Taussi-Sjöberg, s. 40–43; Aalto, Seppo, *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700*. Bibliotheca Historica 12. Suomen Historiallinen Seura – Helsinki 1996. s. 32–33.
- ⁷ *Kirkko-Laki ja Ordningi 1686*, Luku XVI, § 1. s. 61–62; Nylander 1961, s. 20–22; Mahkonen 1980, s. 30–33; Taussi-Sjöberg 1988, s. 42–43.
- ⁸ Nylander, s. 112–121, s. 155–156; Mahkonen, s. 105–108; Phillips, s. 198–199.
- ⁹ Voionmaa, Väinö, *Suomen karjalaisen heimon historia*. Porvoo 1969 (1915).
- ¹⁰ Sirén, Kirsi, *Suuresta suvusta pieneen perheeseen. Itäsuomalainen perhe 1700-luvulla*. Bibliotheca Historica 38. Suomen Historiallinen Seura – Helsinki 1999; Waris, Elina, *Yksissä leivissä. Ruokolahtelainen perhelaitos ja yhteisöllinen toiminta 1750–1850*. Bibliotheca Historica 48. Suomen Historiallinen Seura – Helsinki 1999; Partanen, Jukka, *Isän tuvasta omaan tupaan. Väestö ja kotitaloudet Karjalankannaksen maaseudulla 1750–1870*. Bibliotheca Historica 86. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Helsinki 2004.
- ¹¹ Heikkinen, Antero, *Kirveskansan elämää. Ihmiskohtaloita Kuhmon erämaissa 1800-luvun alussa*. WSOY 1988; Heikkinen, Antero, *Kirveskansan murros. Elämää Kuhmossa koettelemusten vuosina 1830-luvulla*. Yliopistopaino 1997.
- ¹² Phillips.
- ¹³ Taussi-Sjöberg.
- ¹⁴ Mahkonen.

- ¹⁵ Jokiaho, Mika, 'Suvun, perheen ja kotitalouden kunnian tähden. Seksuaalisuus ja siviilöityminen uuden ajan alussa Pohjanmaalla (1540–1690).' *Rikos historiassa*. Toim. Olli Matikainen. Jyväskylän historiallinen arkisto vol 5. Jyväskylä 2000.
- ¹⁶ Ks. esim. Aalto, s. 103–104, s. 114–115; Jokiaho, s. 134–135.
- ¹⁷ Pielisjärven talvikäräjät 9.–14.3.1691. gg 10, s. 116v. KA. mf.
- ¹⁸ Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 27.–31.3.1688. gg 7, s. 149v–150v KA. mf.; *Kircko-Laki ja Ordningi 1686*, Luku XVI, § XI, s. 67–68; Phillips, s. 50–51; Taussi-Sjöberg, s. 44–46.
- ¹⁹ Sortavalan, Suistamon ja Salmin syyskäräjät 24.–30.9.1691. gg 10, s. 178v. KA. mf.
- ²⁰ Joukion, Uukuniemen ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 30.1.–1.2.1700. gg 19, s. 28–28v. KA. mf.
- ²¹ Räisälän syyskäräjät 14.–15.10.1675. gg 2, s. 1232v–1233. KA. mf.
- ²² Liperin syyskäräjät 1.–4.10.1689. gg 8, s. 129v–130. KA. mf.
- ²³ Esim. Jokiaho, s. 132; Aalto, s. 83–84.
- ²⁴ Pielisjärven talvikäräjät 10.–12.2.1686. gg 5, s. 14. KA. mf.
- ²⁵ Esimerkkejä muualta ks. mm. Jokiaho, s. 131, s. 133.
- ²⁶ *Kircko-Laki ja Ordningi 1686*, Luku XVI, § IX, s. 66–67.
- ²⁷ Raudun talvikäräjät 7.–8.3.1667. gg 1, s. 777v–778. KA. mf; Raudun talvikäräjät 24.–25.3.1670. gg 1, s. 424. KA. mf.
- ²⁸ Sortavalan, Salmin ja Suistamon talvikäräjät 24.2.–1.3.1692. gg 11, s. 47–47v. KA. mf.
- ²⁹ Sortavalan, Suistamon ja Salmin talvikäräjät 29.2.–1.3.1692. gg 11, s. 47v. KA. mf.
- ³⁰ Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 23.–31.10.1695. gg 14, s. 229v–230. KA. mf.
- ³¹ Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 30.10.–2.11.1693. gg 12, s. 151–151v. KA. mf.
- ³² Jokiaho, s. 151.
- ³³ Uukuniemen, Joukion ja Jaakkimanvaaran talvikäräjät 9.–15.3.1692. gg 11, s. 54. KA. mf.
- ³⁴ Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 23.–28.9.1691. gg 10, s. 56v. KA. mf.
- ³⁵ Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 1.–2.3.1683. gg 2, s. 65. KA. mf.
- ³⁶ Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 23.2.–1.3.1694. gg 13, s. 44v. KA. mf.
- ³⁷ Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 1.–5.2.1697. gg 16, s. 20v–21. KA. mf.
- ³⁸ Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 23.–28.2.1691. gg 10, s. 59v. KA. mf.
- ³⁹ Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 2.–7.10.1691. gg 10, s. 196. KA. mf.
- ⁴⁰ *Kircko-Laki ja Ordningi 1686*, Luku XVI, § 1. s. 61–62.
- ⁴¹ Tiurulan talvikäräjät 21.–23.2.1667. gg 1, s. 727v. KA. mf.
- ⁴² Salmin talvikäräjät 12.–13.2.1674. gg 1, s. 24–24v. KA. mf.
- ⁴³ Raudun talvikäräjät 9.3.1666. gg 1, s. 929v. KA. mf.
- ⁴⁴ Tohmajärven syyskäräjät 11.–12.9.1682. gg 2, s. 401–401v. KA. mf; aihetta on käsitelty myös artikkelissa Eilola, Jari, "Cuckoi päällä kurjanakin; cana alla armaisnakin" Patriarkaalisuus,

puolisoiden välinen suhde ja auktoriteettien muodostuminen. *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Toim. Piia Einonen ja Petri Karonen. Historiallinen Arkisto 116. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Helsinki 2002. s. 203–208.

⁴⁵ Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 29.–31.10.1688. gg 7, s. 207–207v. KA. mf.

⁴⁶ Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 13.–16.3.1689. gg 8, s. 106. KA. mf.

⁴⁷ *Kirko-Laki ja Ordningi 1686*, Luku XVI, § X. s. 67; Phillips, s. 51–52; Wiesner, Merry, E., *Women and Gender in Early Modern Europe*. Cambridge University Press 1993. s. 58–59.

⁴⁸ Vrt. myös Eilola, s. 103–106.

⁴⁹ Ilomantsin talvikäräjät 25.–26.2.1681. gg 2, s. 505v–506. KA. mf.

⁵⁰ *Kirko-Laki ja Ordningi 1686*, Luku XVI, § 1, kohta IV, s. 63, sekä § 10, s. 67; Nylander, s. 185, esimerkit Turun konsistorin aineistoista s. 186–189.

⁵¹ Nylander, s. 110; Mahkonen, s. 108; Phillips, s. 198.

⁵² Vrt. esim. Jokiaho, Mika, *Miehen kunnia ja maine 1600-luvun pohjalaisessa maalaisyhteisössä. Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Toim. Piia Einonen ja Petri Karonen. Historiallinen Arkisto 116. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Helsinki 2002. s. 203–220.

KÄKISALMEN LÄÄNI RUOTSIN SUURVALLAN OSANA

”...valloittajan entiseen valtioon valloituksen avulla liitetyt alueet joko ovat osia samasta maasta ja samaa kieltä puhuvia tai eivät. Edellisessä tapauksessa on sangen helppo pitää ne hallussaan...
...Vaikkapa kielessä onkin hieman eroa, ovat tavat kuitenkin samanlaiset, ja niinpä he voivatkin helposti suvaita toisiaan. Sen, joka tekee moisia valtauksia ja tahtoo ne säilyttää, on otettava huomioon kaksi näkökohtaa: ensiksikin on entinen ruhtinas-suku täydelleen tuhottava; toiseksi ei saa muuttaa heidän lakejaan eikä lisätä heidän verojaan. Sillä tavoin sekä valloitettu että peritty valtio varsin lyhyessä ajassa sulavat yhdeksi kokonaisuudeksi. Mutta jos valloitetaan alueita sellaisesta maasta, jonka kieli, tavat ja lait ovat erilaiset, niin silloin koituu vaikeuksia, ja silloin tarvitaan paljon onnea ja suuri tarmo niiden säilyttämiseen.”¹

Ruotsin suurvalta kamppaili 1600-luvun provinseissaan juuri niiden vaikeuksien kanssa, joita Niccolò Macchiavelli ennusteli vuonna 1532 julkaistussa teoksessaan 'Ruhtinas'. Ruotsiin liitettiin alueita, joiden väestö erosi sekä kulttuurisesti että kielellisesti kummastakin valtakunnan pääväestöryhmästä, ruotsalaisista ja suomalaisista. Lojaliteetin luo-

minen alueiden väestön keskuudessa Ruotsin kruunua kohtaan oli tärkeä tehtävä koko vuosisadan ajan. Ennen paneutumista Käkisalmen läänin kysymyksiin, luodaan katsaus siihen, miten suurvaltaan liitetyillä alueilla yhtenäistämisasiassa meneteltiin.

Eteläisten provinssien nopea integrointi

Ruotsi sai Tanska-Norjalta alueita 1600-luvun kuluessa kahteen otteeseen, vuonna 1645 Saarenmaan, Gotlannin, Jemtlannin ja Härjedaleenin (sekä Hallannin kolmekymmeneksi vuodeksi vuokralle) sekä 1658 Skoonen, Blekingen, Hallannin ja Bohusläänin. Saarenmaa säilytti ruotsalaisen kuvernöörin alaisena tanskalaisaikaisen itsehallintonsa, mutta muut ensin mainitut alueet (Hallantia lukuunottamatta) liitettiin saman tien suoraan Ruotsin valtakuntaan. Ruotsin laki, hallintojärjestelmä, verotus, kirkkojärjestys ja -organisaatio saatettiin voimaan. Liitettyjen alueiden säädöt saivat välittömästi paikat Ruotsin valtiopäivillä. Sen sijaan myöhemmin liitetyissä Skoonessa, Hallannissa ja Blekingessä kamppailtiin yhtenäistämiskysymyksen kanssa 1600-luvun jälkipuoliskolla.²

Vuonna 1658 liitetyissä maakunnissa säilytettiin vanhat tanskalaisaikaiset lait ja säätyjen privilegiot voimassa, mutta alueeseen kohdistettiin myös yhdenmukaistamistoimia. Tanskalta saatujen läänien ylimmäksi virkamieheksi määrättiin ruotsalainen kenraalikuvernööri ja virkanimityksissä suosittiin syntyperäisiä ruotsalaisia. Ruotsalaisia pyrittiin saamaan mukaan kaupunkien raateihin ja pormestareiksi.

Liitettyjen alueiden talonpojat, porvarit ja papisto vanhoivat Ruotsin kuninkaalle uskollisuudenvalan hyvinkin pian rauhanteon jälkeen ja aatelittomat säädöt integroitiin varsin nopeasti valtakuntaan. Vuoden 1664 valtiopäivillä eteläisten maakuntien säädöt järjestettiin ruotsalaisen rankijärjestyksen mukaisesti ja myös talonpojat saivat oikeuden osallistua talonpoikaissäädyn valtiopäivätyöskentelyyn.

Ongelman yhtenäistämiseksi muodosti eteläisten maakuntien aateli. Monet aatelisista eivät saattaneet vannaossa uskollisuudenvalaa Ruotsin kuninkaalle. Heillä oli tiluksia ja kartanoita sekä Ruotsiin liitetyillä eteläisillä alueilla että Tanskan puolella, ja siksi he olivat vannoneet uskollisuutta Tanskan kuninkaalle. Suuri osa Skoonen, Hallannin ja Blekingen aatelia oli siis 'kahden kuninkaan loukussa.' Uskollisuutta saattoi vannaossa vain yhdelle kuninkaalle kerrallaan. Eteläisten maakuntien aateli muodosti lojaaliutensa puolesta samanlaisen epävarmuustekijän valtakunnan etelärajalla kuin ortodoksinen karjalaisväestö valtakunnan itärajalla.

Toinen eteläisten läänien aatelin liittämistä valtakuntaan koskenut ongelma olivat tanskalaisen aatelin ruotsalaisiin nähden laajemmat etuoikeudet. Jos tanskalaisperäisen aatelin annettaisiin pitää laajemmat privilegionsa, herättäisi se katkeruutta ruotsalaisessa aatelissa, jonka oikeudet maihinsa ja alustalaisiinsa olivat rajoitetummat. Toisaalta Roskilden rauhansopimuksessa 1658 ja Skoonen säätyjen kanssa 1662 tehdyssä Malmön resessissä taattiin säätyjen vanhat oikeudet. Aatelin oikeuksien heikentäminen olisi johtanut vakavaan konfliktiin alueen mahtimiesten kanssa.

Tanska ja Ruotsi olivat molemmat luterilaisia maita, jonka vuoksi varsinaista uskontokysymystä ei ollut ratkaistavana. Tanskalainen liturginen kirjallisuus poikkesi kuitenkin ruotsalaisesta, samoin jumalanpalveluksessa käytetty kieli. Näihin seikkoihin pyrittiin vaikuttamaan siten, että ruotsalainen käytäntö ja ruotsin kieli olisivat yleistyneet, mutta liitettyjen alueiden kirkkoherrat ja seurakuntalaiset suhtautuivat tähän nihkeästi.

Oikeuslaitoksen organisaatio järjestettiin ruotsalaiselle tolalle mm. määräämällä Götan hovioikeus Jönköpingissä vetoomustuomioistumeksi. Sen sijaan rauhansopimuksen mukaisesti alueella säilytettiin voimassa Tanskan laki. Ruotsin lakia sovellettiin niissä tapauksissa, joita Tanskan laki ei kattanut. Toisin kuin Ruotsissa, säilyi kartanonisännillä oikeus soveltaa tanskalaisaikaisia kartano-oikeuden säädöksiä. Heillä

säilyi siis ruotsalaisia säätyveljiään laajempi tuomiovalta alustalaisiin-
sa nähden.

Käännekohta eteläisten maakuntien liittämisessä valtakuntaan oli Tanskan kanssa 1675–1679 käyty sota. Ruotsille annetusta uskollisuudenvalasta huolimatta nousi rahvaan joukosta avoin vastarinta, snapphane-liike eli ”sietteposissit”. Snapphane-liike motivoi sissitoimintansa ruotsalaisten toimeenpanemien uudistusten vastaisuudella.

Ruotsi voitti sodan ja itsevaltiaaksi noussut Kaarle XI ryhtyi kovalla kädellä yhtenäistämään valtakuntaansa, myös eteläisissä maakunnissa. Kirkkolaki ja Ruotsin maanlaki otettiin käyttöön 1680-luvun alussa, tanskalaiset lait ja käytännöt saivat väistyä. Skoonen aateli sai säilytettyä jonkin verran aiemmasta ruotsalaisia säätyveljiään laajemmas-
ta taloudellisesta vapaudestaan, mutta muutoin alueilla saatettiin voimaan uniformiteetti ja ne yhdistettiin täydellisesti Ruotsin valtakuntaan. Myös iso reduktio ulotettiin eteläisiin maakuntiin, mutta sillä ei ollut aatelin yksittäisten tilusten pienen koon vuoksi suurta merkitystä aatelin vahvalle asemalle alueella.

Saksalaiset provinssit kahden vallan alla

Ruotsi sai Westfalenin rauhassa 1648 haltuunsa alueita Pohjois-Saksasta: Bremenin arkkhiippakunnan, Verdenin hiippakunnan, Etu-Pommerin, Rügenin, Oderjoen suualueen sekä Wismarin ja Mecklenburgin kaupungit. Ne olivat perinteisesti saksalaisroomalaisen keisarikunnan läänityksiä ja sellaisina ne myös luovutettiin Ruotsin kuninkaalle ja valtakunnalle. Ruotsin kuninkaasta tuli siis näiden alueiden läänityksenhaltijana saksalais-roomalaisen keisarikunnan keisarin vasalli. Toisaalta alueiden herttualla, joka kuninkaasta tuli, oli oikeus ja velvollisuus osallistua saksalais-roomalaisen keisarikunnan valtiopäiväyöskentelyyn. Alueet kuuluivat siis yhtä aikaa saksalais-roomalaiseen keisarikuntaan ja Ruotsiin.³

Ruotsin kuningas hallitsi alueita Bremenin, Verdenin ja Pommerin herttuan, Rügenin ruhtinaan ja Wismarin herran ominaisuudessa, ei ensisijaisesti Ruotsin kuninkaana. Antaessaan määräyksiä saksalaisten provinssien hallinnasta Ruotsin kuningas kuvainnollisesti sanottuna vaihtoi yllään saksalaisen ruhtinaan asun. Rauhansopimuksen jälkeen neuvottelut Ruotsille luovutettujen saksalaisten alueiden asemasta valtakunnassa kestivät viisitoista vuotta Tukholman hallituksen ja alueen säätykokouksen välillä, ennen kuin päästiin sopimukseen provinssien hallinnan periaatteista ja niiden valtio-oikeudellisesta asemasta.⁴

Ruotsin valtiopäivillä ei ollut valtaa päättää provinssien asioista. Esimerkiksi vuoden 1655 neljänneksenperuutus pantiin toimeen kuninkaan käskyllä, joka hän antoi saksalaisten provinssien herttuana, ei valtiopäivien päätöksenä. Lisäksi neljänneksenperuutuksen toteuttamista poikkesi muusta valtakunnasta. Sen sijasta, että olisi ryhdytty peruuttamaan neljännestä läänitysalueista, perittiin saksalaisissa provinssissa ns. neljänneksenrahat.⁵ Peruutuksen korvaaminen maksamalla neljännes läänitysalueen verotuloista tuli mahdolliseksi valtakunnan vanhoissa osissa vasta Kaarle XI:n holhoojahallituksen aikana.

Kysymys isosta reduktiosta ja Ruotsin valtiopäivien vallasta päättää asiasta herätti suurta suuttumusta saksalaisissa provinssissa. Ensin sikäläinen aateli uhkasi, että mikäli iso reduktio ulotettaisiin valtiopäivien päätöksen mukaisesti myös näille alueille, he pyytäisivät sotilaallista apua keisarikunnasta. Kun kävi selväksi, ettei apua kuitenkaan olisi siltä taholta odotettavissa ja ettei reduktio sittenkään olisi mikään katastrofi saksalaisten alueiden aatelille, tilanne rauhoittui ja peruutus pantiin toimeen myös näillä alueilla.⁶

Ruotsalaistamisesta tai yhdenmukaistamisesta ei saksalaisten provinssien osalta voi juuri puhua. Saksalaiset mahtimiehet hallitsivat alueitaan ja kaupunkien porvarit kaupunkiaan jokseenkin itsenäisesti. Saksalaiset alueet säilyttivät omat lakinsa, rahansa, uskonnolliset olonsa. Ruotsalaisten sotilaallinen läsnäolokin oli tilanteen rau-

hoituttua ajanoloon vaatimatonta. Ruotsalaisille näiden provinssien hallinnassa oli tärkeää saada kerättyä verot ja tuottoisat tullimaksut. Muutama verojen ja tullien kannosta huolta pitänyt ruotsalainen virkamies ei saksalaisten asukkaiden hallitsemassa kokonaisuudessa paljon painanut.

Viron ja Liivinmaan aatelisvallat

Viron pohjoisosat tulivat Ruotsin yhteyteen jo 1560-luvun alussa ja vuonna 1584 näistä Viron pohjoisista maakunnista (Läänemaa, Harjumaa, Järvamaa ja Virumaa) muodostettiin Viron herttuakunta. Alueita, jotka Ruotsi valloitti Viron herttuakunnan eteläpuolelta 1600-luvun alussa ja jotka liitettiin Ruotsiin vuonna 1629 Altmarkin rauhassa kutsuttiin Liivinmaaksi. Virosta ja Liivinmaasta tehtiin omat käskynhaltijakuntansa joiden johdossa oli kuvernööri, vuodesta 1673 eteenpäin kenraalikuvernööri. Kuvernöörien asemapaikkana oli Virossa Tallinna, Liivinmaalla Riika.⁷

Kuvernöörien tehtävänä oli lähinnä vastata alueen ulkoisesta turvallisuudesta ja kruunulle tulevien verojen kannon järjestämisestä. Saksalaisen aatelin asema oli alueella, kuten koko Baltiassa, vahva. Virossa he omistivat vuonna 1620 maasta ja kartanoista yli 80 % ja sen kautta paikallinen hallinto ja oikeudenkäyttö oli suurimmalta osaltaan heidän käsissään. Toinen mahtitekijä oli Tallinnan porvaristo, jotka hekin olivat suurelta osalta saksalaista alkuperää. Talonpojat olivat kartanoiden alustalaisina lähinnä maaorjien asemassa. Ruotsin ajalla tämän järjestelmän perusteita ei muutettu, Aleksander Loitin mukaan voidaan puhua korkeintaan muutoksista kartanojärjestelmän sisällä.⁸

Ruotsalaiset saivat Virosta läänityksiä jo 1500-luvulla ja 1600-luvulla kruunulle erotettua maata läänitettiin paljon. Näille pienille läänityksille perustettiin runsaasti uusia säterikartanoita. Ruotsalaisilla lää-

nitysherroilla ei ollut mitään ongelmia Viron vanhan saksalaisen aateliston laajojen valtaoikeuksien omaksumisessa alustalaisiinsa nähden. Enneminkin kehitys kulki päin vastoin. Kun saksalaisaatelia alkoi siirtyä Virosta palvelukseen Ruotsin valtakuntaan, kävi niin, että balttilaisia käsityksiä kartanonherran ja hänen alustalaistensa suhteesta alettiin mieluusti omaksua myös ruotsalaisen aateliston piirissä. Viron aatelin privilegit vahvistettiin, jolloin myös olojen muuttaminen muun valtakunnan kaltaisiksi tuli hankalaksi.

Viron aatelin vanha alueellinen päätöksentekojärjestelmä, maapäivät (*lantdag*), säilyi toiminnassa Ruotsin ajalla. Jokaisella kartanonisännällä oli oikeus ja velvollisuus osallistua maapäiville. 1600-luvulla maapäivät kokoontuivat joka vuosi. Maapäivät kutsui kokoon kahden-toista aateliston muodostama maaneuvosto tai maaraati (*lantråd*) ja kuvernööri. Maaraati toimi myös Viron korkeimpana tuomioistuimena. Maapäivien valtaa rajoitettiin 1662, jolloin määrättiin, että maapäivien päätöksille tuli saada kuvernöörin vahvistus.

Myös Liivinmaalla säilyivät aatelin maapäivät alueen päättävänä elimenä. Maapäivien ja Ruotsin valtiopäivien välinen oikeudellinen suhde oli kuuma kiistakysymys. Neljänneksenperuutuksen yhteydessä 1650-luvulla keskusteltiin siitä, oliko Ruotsin valtiopäivillä valtaa ulottaa peruutus päätös myös Liivinmaalle, koska sitä ei ollut käsitelty maapäivillä. Ison reduktion yhteydessä 1680-luvun alussa ruotsalaisten Liivinmaalta läänityksiä saaneiden osalta peruutus oli selvä, ja peruutus kohdistuikin ensisijaisesti heihin.⁹

Jäljelle jäi jäljelle vanha Baltian saksalainen aateli puolustamaan laajoja etuoikeuksiaan ja kartanoalueitaan kruunun vaatimuksilta. Riidanalaiseksi jäi se, ulottuisiko peruutus myös niihin läänityksiin, jotka periytyivät ajalta ennen Liivinmaan liittämistä Ruotsin provinssiksi. Kaarle XI yritti saada maapäivät käsittelemään asian, mutta ne johdonmukaisesti kieltäytyivät tekemästä päätöstä. Ne kieltäytyivät myös tunnustamasta Ruotsin valtiopäivillä tehtyä reduktiopäätöstä, koska liivinmaalaiset eivät olleet siellä edustettuina. Reduktio vietiin kuitenkin

kin läpi kuninkaan mahtikäskyllä vuonna 1688. Tämä johti siihen, että Liivinmaan aatelin ja ruotsalaisten välille sukeutui riita Liivinmaan valtiollisesta asemasta yleensä.

Kun Kaarle XI pyrki kaikin tavoin vähentämään Liivinmaan maa-päivien vaikutusvaltaa, perustivat liivinmaalaiset pysyvän nelimiehi- sen valiokunnan huolehtimaan sikkäläisen aatelin eduista ja vastusta- maan ruotsalaisten pyrkimyksiä vaikuttaa Liivinmaan asioihin. Vuon- na 1692 he lähettivät kuninkaalle kirjeen, jossa he kuvasivat sikkäläi- sen aatelin tukalaa asemaa ja lopussa uhkasivat aatelin nousulla so- taan, mikäli aatelin etuihin vielä puututtaisiin. Valiokunnan jäsenet asetettiin oikeuden eteen ja tuomittiin kapinasta ja majesteettirikok- sesta kuolemaan.

Ruotsalaisia instituutioita toki perustettiin myös Baltian provinssi- hin ja yhteyttä emämaahan vahvistettiin hallinnollisin sitein. Viro saa- tettiin vuonna 1615 Tukholmaan perustetun Svean hovioikeuden alai- seksi, mutta Liivinmaata varten perustettiin vetoomustuomioistui- meksi 1630 Tarton hovioikeus ja oikeuslaitosta muokattiin muutoin- kin ruotsalaisen kaltaiseksi. Kuvernööri ja kenraalikuvernööri oli alu- een korkein oikeusviranomainen. Ruotsin maanlakia ei koskaan ulo- tettu sellaisenaan Baltian provinssiin. Virossa ruotsalaisen oikeu- denkäytön vaikutus näkyi osittain, mutta virolaista ja ruotsalaista lain- käyttöä ei koskaan täydellisesti yhdistetty. Tarton hovioikeudessa rat- kaistiin asiat roomalaisen oikeustradition mukaan eikä Liivinmaan la- keihin puututtu. Ruotsin hallinto tosin valmisteli 1680- ja 1690-luvul- la ruotsalaisen lain saattamista voimaan myös Virossa ja Liivinmaal- la, mutta hanke ei ehtinyt koskaan toteutua.¹⁰

Kaarle XI:n aikana yhtenäistämistoimet saivat vauhtia niin Liivin- maalla kuin Virossakin. Vuonna 1690 määrättiin ruotsalainen kirk- kolaki voimaan Baltian provinssiin ja samana vuonna aloitti toi- mintansa Tarton yliopisto. Yliopiston professorit tulivat Ruotsista. Tä- män jälkeen Liivinmaalla voitiin valita virkamieheksi vain henkilö, joka oli opiskellut Tarton yliopistossa vähintään kaksi vuotta. Suoma-

laisille ja inkeriläisille papeille annettiin etusija saksalaisiin nähden nimitettäessä kirkkoherroja Liivinmaan seurakuntiin. Kansanopetuksen alkuvaiheet sijoittuvat juuri tähän vaiheeseen ja liivinmaalainen maaorjuus joutui ankan arvostelun kohteeksi. Vuonna 1694 annetussa määräyksessä Liivinmaan hallinnosta maapäivät säilytettiin, mutta niiden tehtäväksi jäi pääasiassa kuninkaallisten veromääräysten toimeenpano. Virallisen kirjeenvaihdon tuli nyt tapahtua ruotsiksi, jotta liivinmaalainen aateli harjaantuisi tuon kielen käytössä.

Sotilaalliset kysymykset ratkaistiin Baltian provinseissa erityisjärjestelyin. Vanha saksalainen aateli järjestettiin omiksi ratsumiesten lip-pukunnikseen. Talonpoikiin asevelvollisuutta ei ulotettu, vaan alueen puolustus järjestettiin pääosin Ruotsista alueelle tuotujen joukkojen avulla. Sotilaallisissa kysymyksissä Itämeren provinseissa meneteltiin siis yhtäläisesti. Vaikka Viroa ja Liivinmaata alettiin 1680-luvulta lähtien valaa entistä tiiviimmin Ruotsin valtakunnan muottiin, isossa reduktiossa peruutettujen maaomaisuuksien hallinnasta tehdyt ratkaisut poikkesivat suuresti siitä, kuinka toimittiin valtakunnan ydinalueilla, Ruotsissa ja Suomessa, jossa suuresta osasta kartanoiden alustalaisia tuli kruununtalonpoikia. Itämeren provinseissa, Liivinmaalla, Virossa, Inkerissä ja Käkisalmen läänissä peruutetut kartanot annettiin veronvuokralle, usein niiden entisille omistajille. Käytännössä mikään ei talonpojan kannalta muuttunut. Sama herra kuin aiemminkin käski kartanoon päivätöihin ja kantoi verot.¹¹

Käkisalmen lääni – yhdistämisen ja erottautumisen ulottuvuudet

Sitä, kuinka ruotsalaisen suurvalta-ajan konglomeraattivaltio tai -valta pyrki yhdistämään valloittamiaan provinseja itseensä ja kuinka niissä toisaalta ylläpidettiin valtakunnan alueesta erottautuneita instituutioita hahmoteltiin tämän kirjan alkuluvussa Stein Rokkanin ja

Derek W. Urwinin luoman keskus–periferia -mallin kolmen tarkastelutason avulla. Kun nämä provinssieihin kohdistetun politiikanteon tasot – hallinnollis-sotilaallinen, taloudellinen ja kulttuurinen – yhdistetään suurvalta-aikaisessa valtiomuodostelmassa jäsenyviin alueellisiin kokonaisuuksiin – valtakunnan tasoon (Ruotsi ja Suomi), provinssien tasoon (suurvaltaan liitetyt alueet), ja paikallis-alueelliseen tasoon – saadaan asetelma, jonka avulla valtakuntaan liitetyillä alueilla harjoitettua politiikkaa voidaan hahmottaa yhtenäistämisen ja erottautumisen kontekstissa.

Hallinnolliset ratkaisut, jotka yhtenäistivät Käkisalmen lääniä varsinaiseen valtakuntaan, sijoittuvat valtakunnan tasolle. Provinssien taso kuvaa hallinnollisia ratkaisuja, jotka toteutettiin Käkisalmen läänissä samalla tavoin kuin muissa Itämeren provinssieissa, Inkerissä, Virossa ja Liivinmaalla, mutta eri tavoin kuin varsinaisessa valtakunnassa. Tämä taso pyrkii vastaamaan kysymyksiin: mitkä erityisratkaisut yhdistivät Itämeren provinssieja toisiinsa ja missä määrin voidaan puhua toteutuneesta provinssipolitiikasta? Kolmantena tarkastelutasona on paikallisuus eli Käkisalmen lääni. Sen osalta nähdään, mitä erityisiä ja alueelle ominaisia piirteitä ei haluttu tai voitu yhtenäistää valtakunnan tai provinssien hallinnon mukaisiksi ja millaisia järjestelmiä periferia, tässä Käkisalmen läänin asukkaat, kehittivät hallitakseen suhdettaan keskusvaltaan ja sen edustajiin.

Asetelma 4. K kisalmen l n n integrointi ja erottautuminen Ruotsin valtakunnassa

	Integrointi	Integrointi	Integrointi
	Hallinnollis-sotilaallinen taso	Taloudellinen taso	Kulttuurinen taso
Valtakunnan taso (Ruotsin valtakunta = Ruotsi ja Suomi)	oikeuslaitos Ruotsin laki paikallishallinto ja sen virkamiehet pit j laitot	kaupunkien perustaminen kauppakomppaniat ruotsalainen raha liittyminen Viipurin kauppa- alueeseen	suomalainen v es suomen kieli v es ruotsin kieli virka luterilainen usko hiippakuntajako
Provinssien taso (It meren provinssit)	kenraalikuvern ri ei poliittisia oikeuksia tuotu sotavoima ei sotav enottoja ei perint maata veronvuokraus		
Alueellinen taso (K kisalmen l ni)	arvioverotus talonpoikainen puolustus ven l isajan pogostat talonpoikien v kivalentainen vastarinta	maakauppa rajakauppa Ven j lle ven l inen raha v r raha kauppa kuparirahalla	karjalainen v est ven j n ja karjala ortodoksinen usk oma vastarinnan miero miehet
	Erottautuminen	Erottautuminen	Erottautuminen

Asetelmasta 4. voi havaita eräänlaisen 'säännön'. Niiden hallinnan osa-alueiden osalta, jotka toimivat välittömästi paikallistasolla, kuten käräjälaitos ja lainkäyttö, paikallinen siviilihallinto ja kirkollinen organisaatio, Käkisalmen läänin olot saatiin pikaisesti samalle tolalle kuin muualla valtakunnassa. Nämä perustason instituutiot liittivät Käkisalmen läänin Ruotsin valtaan esivallalle ymmärrettävällä ja sen hallitsemalla tavalla. Sen sijaan hallinnon astetta abstraktimpi taso – väliportaanhallinto, poliittiset oikeudet, maanomistusolot ja sotalaitos – järjestettiin varsinaisesta valtakunnasta poikkeavalla, provinssien hallinnolle ominaisella tavalla.

Provinssien välillä esiintyi myös melkoisia eroavuuksia. Itämeren provinssit erottuvat omana ryhmänään, saksalaiset omanaan. Poliittika, jota toteutettiin Tanskalta vallatuissa eteläisissä maakunnissa erosi ratkaisevasti muilla valloitetuilla alueilla harjoitetusta niin, että Skoonesta käydyn Tanskan sodan jälkeen 1680-luvulla alueella toteutettiin täydellinen hallinnollinen uniformiteetti valtakunnan vanhoihin ydinalueisiin nähden.

Sille, että Ruotsin eteläiset maakunnat säilyttivät suuren osan oma-leimaisuudestaan puhutun kielen, tapojen ja aineellisen kulttuurin tasolla, eivät ruotsalaiset hallintomiehet voineet mitään. Alueiden oma-leimaisuus on nähtävissä ja kuultavissa tänäkin päivänä. Yhtenäistämisen onnistui nopeassa ajassa kuitenkin niin hyvin, että suuren Pohjan sodan syttyessä eteläisten maakuntien asukkaat käyttäytyivät pääosin kuten uskollisten Ruotsin valtakunnan alamaisten odotettiin käyttäytyvän.¹² Provinssien hallintatapa ei siis ollut monoliittinen kokonaisuus, vaan menettelytavat harkittiin tilannekohtaisesti ja poliittikka valittiin sen mukaan, millaisia tavoitteita alueiden suhteen asetettiin tulevaisuuteen nähden.

Käkisalmen läänin osalta sotakausi 1650-luvulla muodostaa merkittävän vedenjakajan. Ponnistelut ortodoksiväestön käännyttämiseksi ja saattamiseksi uskollisiksi kruunun alamaisiksi olivat jotensakin turhia. Sodan aikana karjalaisväestö liittyi venäläisten joukkoihin. Sota-

onnen kääntynyt ruotsalaisille voitokkaaksi karjalaisväestö pakeni suurin joukoin Venäjälle. Pois muuttaneiden tilalle tullut suomalaisväestö 'ruotsalaisti' alueen.

Päätyminen Itämeren provinssien ja niiden mukana Käkisalmen läänin antamiseen veronvuokraajille 1680-luvulla osoittaa sen, että huolimatta kehityksestä joka lähensi Käkisalmen läänin erityisesti Suomeen ja siten Ruotsin valtakuntaan, pidettiin läänin yhä 1680-luvulla kuitenkin Itämeren provinssisiin kuuluneena erityistoimin hallittuna alueena. Väliportaanhallinto suunnitteli 1680-luvulla arvioverotuksesta luopumista Inkerissä ja Käkisalmen läänissä ja alueiden verotusolojen yhtenäistämistä muun valtakunnan kanssa. Itse asiassa kuningas jo ehti suostua suunnitelmaan. Toden tullen Inkerin aatelin painostus johti Käkisalmen läänin ja Inkerin verotusjärjestelmän säilyttämiseen vanhalla venäläisajalta periytyneellä tolalla. Käkisalmen läänissä ei ollut lainkaan omaa maa-aatelia joten valtasuhteet muissa Itämeren provinssissa ratkaisivat sen, miten Käkisalmen läänissä meneteltiin.¹³

Tärkein tekijä, joka integroi koko Käkisalmen läänin väestöä, ortodoksit mukaan lukien, Ruotsin valtakuntaan oli ruotsalainen laki ja oikeuslaitos, joka ulotettiin alueelle välittömästi sen jälkeen kun alue 1617 liitettiin Ruotsiin. Se, että Ruotsin laki saatettiin tuoda uudelle voittomaalle suoraan johtui todennäköisesti siitä, ettei venäläinen oikeudenkäyttö ollut juurikaan organisoitunut ja vakiinnuttanut asemaansa alueella, ainakaan aiemmasta järjestyneestä oikeuslaitoksesta alueella ei ole lähteissä juuri mitään merkkejä. Toisin kuin Virossa, Liivinmaalla tai Tanskalta vallatuilla alueilla ei Käkisalmen läänissä tai Inkerissä ollut aiempaa laki- ja oikeustraditiota, joka olisi pitänyt ottaa alueen hallintoa järjestettäessä huomioon. Ruotsalainen laki uposi neitseelliseen maaperään, ja kantoi kauniin hedelmän myös ortodoksiväestön parissa.

Jouduttuaan Lieksassa tapahtuneen tappelunnujukan seurauksena Venäjällä sakotetuksi, vaati lieksalainen ortodoksikarjalainen asian kä-

sittelyä sikäläisessä oikeusistuimessa ja nimen omaan Ruotsin lain mukaan. Ruotsin laki koettiin siis järjestyneeksi oikeusturvaksi, ei miellivallaksi, myös karjalaisen väestön parissa. Myös avioeroa hakeneet – tai erityisesti vaimon avioeroaikeita estelleet – ortodoksimiehet saattoivat käyttää hyvin taitavasti hyväksi ruotsalaisen lain säädöksiä avioeron purkamisen ehdoista. He siis tunsivat lain ja myös luterilaisen kirkkojärjestyksen ja -lain säädökset hyvin, ja pyrkivät taktikoimaan sen mukaan. Ruotsalainen laki ja oikeuslaitos olivat periaatteessa se kulmakivi, josta Käkisalmen läänin asukas, niin suomalainen kuin karjalainenkin, saattoi lähteä hakemaan tukea toiminnalleen.

Toisaalta Käkisalmen läänin asukkaat eivät täysin jakaneet oikeuslaitoksen tai kirkonkkaan edustajien käsityksiä oikeasta ja väärästä. Tämä tuli esiin erityisesti taikuudesta nostetuissa oikeusprosesseissa, joissa muutaman kerran kävi selvästi ilmi se, ettei kansa pitänyt hyvää tarkoittavaa taikuutta rangaistavana tekona. Ilmiötä ei kuitenkaan tule käsittää erityisesti Käkisalmen läänille ominaiseksi ilmiöksi. Olletikin tilanne oli samanlainen muuallakin valtakunnassa, kun kansantapoja alettiin suitsia puhdasoppisen kirkon ja absolutistisen valtion valjaisiin.

Käkisalmen läänille ominainen voimakas kaupankäynnin traditio ja sen vahvistaminen säädösten avulla ylläpiti myös alueen erottautumista valtakunnasta. Rajakauppa toi mukanaan raja-alueelle ominaisen muusta valtakunnasta poikkeavan rahatalouden, vieraan vallan vaikutuksen maan sisässä vaihdon välineenä ja väärän rahan. Myös muillekin rajaseuduille ominainen salakauppa näyttää rehoittaneen Käkisalmen läänissä.

Ruhtuurisodan jälkeen Käkisalmen lääniin saapunut suomalainen väestö ei ollut kaikin osin integroitunut Ruotsin valtakuntaan. Heitä moitittiinkin usein väenottoja ja verovelkoja pakoilleiksi karkureiksi. Vaikka sotaista 1600-lukua pietäänkin väkivaltaisena aikana, oli taipumus väkivaltaisuuksiin erityisen ominaista tälle itäiselle rajaprovinsille. Vielä sata vuotta sen jälkeen, kun viimeinen Ruotsin valtakun-

nan suuri talonpoikaiskapina eli nuijasota oli ohi nousi Käkisalmen läänissä väkivaltaisia kapinaliikkeitä joita tukahduttamaan tarvittiin sotavoimia.

Ongelmallinen varhaisen uuden ajan "ethnos"

Modernissa etnisiä ryhmiä ja kansallisuuksien itseymmärrystä tarkastelevassa tutkimuksessa otetaan usein lähtökohdaksi Anthony D. Smithin erittely 'ethnoksen' ulottuvuuksista, jotka tiivistetään yleensä kuuteen kohtaan. Smithin 'ethnoksen' ulottuvuuksia on hyvä tarkastella rinnan edellä esitellyn ruotsalaisen 1600-luvun oppineen Olaus Rudbeckin 'kansan' käsitteelle antamien ulottuvuuksien kanssa:

Anthony D. Smith (1986)¹⁴

1. Yhteinen nimi
2. Yhteinen myytti alkuperästä
3. Jaettu historia
4. Erityinen yhteinen kulttuuri
5. Liittyminen tiettyyn alueeseen
6. Keskinäisen solidaarisuuden tunne

Olaus Rudbeck (1679)

1. Oppi yhteisestä esi-isästä
2. Yhteinen kieli
3. Yhteinen asuinmaa
4. Lait, säädökset, hallinto
5. Yksilöiden ruumiinrakenne
6. Aineellinen kulttuuri

Näissä kahdessa, Rudbeckin varhaisen uuden ajan oppineiden ajattelua edustavassa ja Smithin modernin ajan lähtökohdista ponnistavassa, luettelossa on mielenkiintoisella tapaa paljon samaa, mutta myös eroja. Yhteisiä tekijöitä ovat oppi yhteisestä alkuperästä, territorio- eli alueulottuvuus sekä viittaaminen yhteiseen jaettuun kulttuuriin. Rudbeck tarkoittaa nimenomaan aineellista kulttuuria kuten vaatteita, esineitä ja asumuksia, Smithillä kulttuuri sisältää aineellisen kulttuurin lisäksi myös henkisen kulttuurin, kuten yhteisen kielen, joka on toisena Rudbeckin listalla, uskonnon, joka kokonaan puuttuu Rudbeckilta, sekä lait ja instituutiot, jotka ovat Rudbeckilla saaneet omat kohtansa. Rudbeckin kansa-käsitteen ulottuvuuksien luettelon kohdista puuttuu Smithiltä oikeastaan vain yksilöiden ulkoiset tunnusmerkit. Smithin

luettelon ulottuvuuksista Rudbeckilta puuttuvat yhteinen nimi ja keskinäinen solidaarisuuden tunne. Miksi näin?

Ruotsin suurvalta oli 'monikansallinen' kokonaisuus, joka piti sisälleen monia eri kieliä puhuvia, useanlaisia aineellista ja henkistä kulttuuria edustaneita ja vieläpä eri uskontoja tunnustaneita ihmisryhmiä. Ainakin valloitetuissa provinseissa alkuperäiset asukkaat mielsivät itsensä ensisijaisesti oman asuma-alueeseensa asukkaiksi. Itsensä mieltäminen Ruotsin vallalle ja kruunulle lojaaliksi alamaiseksi oli vasta toisella, jos siltäkään sijalla. Näin voidaan hyvällä syyllä sanoa ainakin Pommerin saksalaisista, liivinmaalaisista, virolaisista ja – miksei – Inkerin ja Käkisalmen läänin karjalaisistakin. Vaikka he anomuksissaan ja kuninkaalle osoittamissaan valituksissa esittivät itsensä Ruotsin kruunun ja kuninkaan nöyrinä alamaisina, tarkoitti se vain sitä, että he tunnustivat alamaisuussuhteensa Ruotsin kruunuun ja kuninkaaseen. Sitä, että provinssien asukkaat olisivat kokeneet erityistä yhteenkuuluvuutta ruotsalaisten kanssa, tai erityistä kiintymystä Ruotsin kuninkaaseen, nämä asiakirjojen lipevät johdanto- ja loppukoukerot eivät tarkoita.

Provinssien asukkaat eivät myöskään kutsu itseään laadituttamissaan asiakirjoissa 'ruotsalaisiksi', vaan he ilmoittavat olevansa kuninkaan köyhiä alamaisia tietyistä maakunnasta, esimerkiksi Karjalasta tai Inkeristä. Tämän vuoksi Rudbeck ei saattanut sisällyttää kansakäsitteensä alle yhteistä nimeä, sillä Ruotsin 'kansan' oli sisällettävä nämä kaikki Ruotsin vallan alla asuneet 'kansat'.

Yhteisen solidaarisuuden kohteena ei Käkisalmen lääninkään aineistossa näyttäydy 'ruotsalaisuus' sinänsä, ei myöskään Ruotsin kruunu. Yhteisyyden ja ryhmään kuulumisen tunteen näyttää luoneen uskonto. Uskonto yhdistyi valtakuntaan ja valtakunta hallitsijaan. Täten luterilaisuus oli "Ruotsin ja Ruotsin kuninkaan uskonto" ja ortodoksisuus "Venäjän ja suuriruhtinaan uskonto". Tästä näkökulmasta ruotsalaisen esivallan nykyperspektiivissä nurja suhtautuminen ortodokseihin on täysin ymmärrettävää.

Kuten Pasi Ihalainen on kokoavasti esitellyt, on erityisesti protestanttinen uskonto nähty uudemmassa tutkimuksessa keskeisenä valtiollisen identiteetin rakennusvälineenä. Uskonnon kautta luotiin tietoisesti valtiorajojen sisällä asuneiden keskuuteen yhtenäisyyden tunnetta, kansallista identiteettiä. Ihalaisen referoiman Nils Ekedahlin mukaan etnisillä, kielellisillä tai muilla kulttuurisilla seikoilla ei ollut merkitystä, kun kirkonmiehet ja esivalta määrittivät kansakuntaa. Olennaista oli luterilaisen uskon tunnustaminen.¹⁵

Oppineiden kirkonmiesten ja maallisen esivallan käsitys kansallisesta yhteenkuuluvuudesta ei kuitenkaan ollut perusteiltaan sama kuin tavallisella rahvaalla. Asiaa katsottiin rahvaan keskuudessa toisesta näkökulmasta. Jos esivalta käyttikin uskontoa valtiollisen ja kansallisen identiteetin rakennusaineena, näyttää siltä, että ainakin rajaseudun rahvaalle uskonto *oli* identiteetti. Uskonto yhdistyi valtioon hallitsevan ruhtinaan henkilössä, eikä näin asiaa käsittänyt ainoastaan Käkisalmen läänin luterilaiset suomalaiset vaan myös ortodoksikarjalaiset.

Alamainen, joka tunnusti toisen valtakunnan uskontoa, ortodoksisuutta tai katolisuutta, oli vain veroalamainen. Hengelliseltä lojaliteetiltaan hän kuului toisen valtakunnan ruhtinaan alamaisiin ja hänen uskollisuuttaan oli syytä epäillä. Tästä syystä Rudbeckille ei ollut mitään mieltä nostaa 'kansan' tunnusmerkiksi keskinäistä solidaarisuuden tunnetta. Rajaavana elementtinä oli kuninkaan vallan alle tunnustautuva territorio, alue. Koska Rudbeckin tarkoituksena oli hitsata Ruotsin suurvaltaa yhteen ja nostaa sen statusta, ei hänellä ollut myöskään syytä korottaa uskontoa keskeisten 'kansaa' määrittäneiden ulottuvuuksien joukkoon.

Kuinka kieli ja uskonto erottivat?

Entä kieli, jota Macchiavelli piti tärkeänä valtakuntia yhdistävänä kulttuurisena piirteenä? Suomalaiset ja karjalaiset puhuivat käytännössä yhteistä kieltä, he ymmärsivät toisiaan ilman tulkkia. Loiko kieli yhteisyyttä näiden ryhmien välille? Mitään merkkejä tästä ei ole. Kansan-ihmisten suhde kieleen näyttää olleen puhtaasti välineellinen, kuten jo Erkki Lehtinen on huomauttanut.¹⁶ Keskiajan lähteistä käsin asiaa tarkastellut Marko Lamberg toteaa, ettei ole mitään merkkejä siitä, että yhteinen kielellinen tausta olisi luonut yhtenäisyyden tunnetta, solidaarisuutta, suomalaisten ja karjalaisten välille. Karjalaiset olivat uskontonsa perusteella venäläisiä ja heidät katsottiin tällä perusteella ajoittain myös vihollisiksi.¹⁷ Yhteinen kielisukulaisuus ei siis luonut yhteisyyden tunnetta suomalaisten ja karjalaisten välille, eivätkä suomalaiset kokeneet karjalaisia heimokansaksi.

On myös kiistanalaista, kokivatko suomalaisetkaan vielä suurvalta-ajalla keskinäistä solidaarisuutta. Esimerkiksi Matti Klinge on esittänyt, että on harhaanjohtavaa puhua suomalaisista yhtenäisenä ryhmänä Ruotsin valtakunnassa, ainakin ennen 1700-lukua. Klingen mukaan taloudelliset ja alueelliset siteet olivat tärkeämpiä yhteisyyden luojina vaikkapa Turun ja Tukholman kauppiaiden välillä kuin yhteinen kieli esimerkiksi Pohjanmaan ja Käkisalmen läänin suomalaisten talonpoikien välillä.¹⁸ Jouko Nurmiainen puolestaan huomauttaa, että esimerkiksi 1700-luvun ihmisille modernilla tapaa ymmärrettyä etnisyyttä tärkeämpiä identifioitumisen kohteita olivat sääty, kotiseutu tai lääni ja poliittinen lojaliteetti eli 'puoluekanta', siis se, kuuluiko henkilö 'hattuihin' vai 'myssyihin'.¹⁹

Klingen ja Nurmiaisen näkökulmat ovat vastakkaiset esimerkiksi Aira Kemiläisen näkemykselle, jonka mukaan ruotsalaisilla ja myös suomalaisilla oli viimeistään 1700-luvulla olemassa yhteisesti jaettu käsitys kummankin kansallisesta ominaislaadusta, siis identiteetti. Kemiläinen, tai Jonas Nordin jonka tutkimusta hän käyttää näkemys-

tensä ponttimena, ei kuitenkaan käytä 1600-luvun osalta aineistoja, jotka valottaisivat tavallisen kansanhimisen näkemyksiä identiteetistään. Analyysi perustuu 1600-luvun osalta oppineiden ja valtiomiesten näkemyksiin kansasta ja kansallisuudesta, ”natiosta”, ja heille nämä käsitteet olivatkin tärkeitä pohdinnan aiheita. Siksi Kemiläinen tai Nordin eivät myöskään ota suoraan kantaa kansallisen itsetietoisuuden olemassaoloon suurvalta-ajan rahvaan parissa.²⁰

Suomalaisia kuitenkin nimitettiin ryhmänä ’suomalaisiksi’ ja toki he tiesivät olevansa ’suomalaisia’, ainakin erotukseksi muista ryhmistä. Se, kuinka laajan ja syvällisen alueen tuo yhteisyyden tunne kattoi, on kuitenkin tietymätöntä. Jos suomalaiset eivät pitäneetkään karjalaisia heimoveljinään 1600-luvulla, yhdisti esivalta nämä kaksi ryhmää toisiinsa mielenkiintoisella tavalla.

Ruotsalaisten vielä 1500-luvulla jyrkän torjuva suhtautuminen kreikkalaiskatoliseen uskoon lieveni, lähinnä poliittisista tarkoituksenmukaisuussyistä, 1600-luvun alkupuolella. Ruotsin valtiojohdon kehotuksesta kysymystä pohtineet korkeasti oppineet teologit tulivat – tosin vastahakoisesti – siihen tulokseen, että myös ortodoksi oli kristitty, jota ei sinänsä tarvinnut pakanana kastaa uudelleen.²¹

Huolimatta siitä, että toleranssi ortodoksisen uskonnon suhteen jonkin verran kasvoi, se ei tarkoittanut, että toista uskontoa olisi suvaittu omassa valtakunnassa. Kielikysymys kietoutui ruotsalaisten oppineiden ajatuksissa uskontokysymykseen siten, että suomea puhuneet Inkerin savakot ja äyrämöiset sekä Käkisalmen läänin karjalaa puhuneet karjalaiset katsottiin myös alkuperältään suomalaisiksi ja siten germaaneiksi, jotka olivat alkuaan oikeita luterilaisia. Nämä oikeasta uskosta kreikkalaiskatolisuuteen hairahtuneet suomalaiset oli siksi syytä palauttaa oikeaan uskoon. Venäjää puhuneet ortodoksit taas olivat venäläisiä, joiden käännyttämiseen ei juurikaan panostettu.²² Kieli näytteli siis tässä jaottelussa tärkeää osaa, mutta se mikä ’ruotsalaisti’ alamaisen, oli uskonto.

Mitään merkkejä uskonnollisesta suvaitsevuudesta tai karjalaisten

kokemisesta sukulaiskansaksi ei näy 1600-luvun Käkisalmen läänin lähdeaineistosta. Karjalaiset olivat suomalaisille samalla alueella asuneita toista uskontoa ja vierasta kulttuuria edustaneita ihmisiä, joiden kanssa saatettiin asua samassa kylässä, palvella renkinä tai piikana toisen uskontokunnan edustajan talossa ja tilalla ja jopa avioitua ylitse uskontorajojen. Epäluulo ja torjuva suhtautuminen toisiin tulivat kuitenkin herkästi esiin silloin, kun pienikin aihe ja tilaisuus ilmaantui.

Todistusaineisto kielen merkityksestä etnisyyden määrittäjänä varhaisella uudella ajalla näyttää ristiriitaiselta. Toisaalta ajan oppineet pitivät kieltä yhtenä tärkeänä henkilön 'kansallisuutta' osoittaneena tekijänä. Toisaalta taas Käkisalmen läänin talonpojat eivät näytä kiinnittäneen kieleen huomiota kuin silloin, kun he eivät kyenneet lukemaan tai tulkitsemaan silloin tällöin eri asiayhteyksissä esille tulleita venäjänkielisiä asiakirjoja.

Rahvas kiinnitti huomionsa kieleen erottavana tekijänä aivan erityisessä yhteydessä: silloin kun kyseessä oli sosiaaliselta asemaltaan erilaisten ryhmien, talonpoikien ja herrojen, väliset suhteet. Kieleen, pukeutumiseen ja tapoihin, joita pidetään modernin käsityksen mukaan etnisyyden tuntomerkkeinä, kiinnitettiin huomiota yhteiskunnan sosiaalisissa konflikteissa, joissa olivat osapuolina vierautta edustaneet herrat ja rahvaan ihmiset.

Esimerkkejä tällaisesta voidaan löytää useita. Böömissä hussilaisotien aikaan 1400-luvulla herruutta edustanut saksalaisuus ja saksan kielen puhuminen joutui tšekkiläisen rahvaan vihan kohteeksi. Todisteena keskiaikaisista kansallisista konflikteista Pohjoismaissa on usein käytetty 1430-luvun ruotsalaisten ja norjalaisten talonpoikien kapinointia tanskalaisia ja saksalaisia voutteja vastaan, jolloin vihanilmaukset kohdistettiin heidän vierauteensa ja kieleensä. Myös rajanveto maan kieltä puhuneiden virolaisten ja saksaa puhuneiden kartanonherrojen ja kaupunkien suurporvarien välillä 1500-luvun lopulla tulee ymmärrettäväksi sosiaalisen konfliktin, ei kielen kautta määrittävän kansallisen vastakkainasettelun kautta.

Yhteenvetona voidaan todeta etnisyyden ja kielen suhteen määrittäneen Käkisalmen läänissä suurvalta-aikana asuneiden ryhmien välillä kolmella tapaa. Oppineiden ja hallitusvallan piirissä kielellä katsottiin olevan suuri merkitys määritettäessä konglomeraattivaltion eri osissa asuneiden väestöryhmien ominaislaatua ja suhdetta valtakuntaan. Käkisalmen läänin suomalaisten ja karjalaisten välinen suhde ei määrittynyt juuri millään muulla tapaa kielen kautta, kuin että yhteinen kieli mahdollisti kommunikoinnin. Kieleen ei liittynyt mitään emotionaalista latausta vaan erilliset leirit perustuivat uskontoon. Sen sijasta kieli oli yksi vierautta määrittävä attribuutti silloin, kun kyseessä oli sosiaalinen konflikti yhtä kulttuuria ja kieltä edustaneen rahvaan ja toista kieltä ja kulttuuria edustaneen herrasväen välillä.

Epilogi – Karjala suuren Pohjan sodan jälkeen

Suuri Pohjan sota ja Uudenkaupungin rauhan 1721 vetämä uusi rajalinja muutti Ruotsille jääneen Karjalan alueen valtiollisen suhteen Ruotsin valtakuntaan. Samalla kun suurin osa Karjalasta siirtyi Venäjälle, muuttui Ruotsin puolelle jäänyt entisen Käkisalmen läänin pohjoisosa sen suuremmitta meteileittä jokseenkin tavanomaisesti hallituksi valtakunnan osaksi. Ruotsille jäänyt Käkisalmen läänin pohjoinen osa liitettiin laajaan Kymenkartanon lääniin (vuoteen 1743 Savonlinnan ja Kymenkartanon lääni). Vuodesta 1775 alue kuului lääniuudistuksessa muodostettuun Savon ja Karjalan lääniin. Aluetta alettiin kutsua Pohjois-Karjalaksi. Onkin kysyttävä, tuliko Pohjois-Karjalan alueesta 1700-luvulla täysivaltainen ja uniformiteetin mukainen Ruotsin valtakunnan osa?

Oikeuslaitos oli ruotsalaistettu jo 1600-luvulla. Ruotsin lakihan säilyi käytössä myös Venäjän puolelle jääneessä Vanhassa Suomessa. Pohjois-Karjalan asukkaat saivat nyt muun valtakunnan kanssa tasavertaiset poliittiset oikeudet. Koska Ruotsille jääneestä Karjalasta muodostet-

tiin kihlakunta ja siten yhden valtiopäivämiehen vaalipiiri, tuli myös alueen talopojille oikeus lähettää miehensä valtiopäiville. Vuosina 1731 ja 1734 valtiopäiville lähti alueelta valitus, jossa he muun ohella totesivat, ettei heillä köyhydessään ollut varaa varustaa edustajaa valtiopäiville. Ensimmäisen kerran valtiopäivämies lähti Pohjois-Karjalasta matkaan vuoden 1738 valtiopäiville.²³

Kruununtilojen perinnöksiosto-oikeus (*skatteköp*), joka oli ollut voimassa muualla valtakunnassa jo noin 200 vuotta, ulotettiin Pohjois-Karjalan alueelle vasta vuonna 1772. Kun samaan aikaan kuitenkin koko valtakunnassa kiellettiin kruununtilojen perinnöksiosto, ei päätöstä saanut julkistaa maakunnassa, eikä sillä ollut vielä mitään käytännön merkitystä. Periaatteessa Pohjois-Karjalan talonpojat tulivat kuitenkin tässä suhteessa yhdenvertaiseen asemaan valtakunnan muiden talonpoikien kanssa. Vasta yhdistys- ja vakuuskirja vuonna 1789 kumosi tilojen perinnöksiostokiellon ja antoi Pohjois-Karjalan talonpojille mahdollisuuden kohota perintötilallisiksi ja saada tilansa juriidisesti omistukseensa.

Toinen paikallinen ominaispiirre, joka säilyi pitkään, oli verotusjärjestelmä. Talonpojat olivat jo 1600-luvun jälkipuoliskolla vaatineet voimakkaasti luopumista arviointiin perustuneesta veronmääräytymistavasta ja siirtymistä muun valtakunnan kanssa yhtenäiseen verotuskäytäntöön. Myös 1700-luvulla pohjoiskarjalaiset tekivät useita kertoja aloitteita verotusjärjestelmän yhdenmukaistamisesta, mutta asia hautautui aina byrokraatian saamattomuuteen. Vasta valtakunnassa 1770-luvulla käynnistyneiden maanjakojärjestelyjen yhteydessä tämänkin hallinnon osa-alueen yhtenäistäminen kävi aivan välttämättömäksi. Pohjois-Karjalan verotuksen yhdenmukaistaminen muualla valtakunnassa noudatetun mukaiseksi aloitettiin kuninkaan päätöksellä vuonna 1773.

Ruotujakoislaistosta ei ulotettu Pohjois-Karjalaan, sillä vuosittain vaihtuva tilojen arviovero ei soveltunut ruodutuksen perustaksi. Puolustus järjestettiin talonpoikaisen puolustuksen varaan, ikään kuin ikivan-

halle 'mies talosta' -periaatteelle. Hattujen sodan jälkeen Karjalan puolustuskysymyksestä käytiin vilkasta keskustelua ja lopulta 1780-luvulla alueen puolustus uskottiin taloittain kootulle Karjalan jääkäreiden joukko-osastolle.

Näyttää siltä, että Pohjois-Karjalan alueen hallinto-olot lähenivät monilla elämänalueilla valtakunnan muita osia vasta Kustaa III:n vallankaappauksen jälkeisinä vuosina. Ikään kuin pisteenä kehitykselle näyttää olevan vuoden 1775 lääniuudistus, jossa muodostettiin Savon ja Karjalan lääni. Läänin nimessä sen alue jakautuu selkeästi kahtia. Toisen puoliskoista muodosti Savo, toisen Ruotsille jäänyt osa Karjalaa.

Pohjois-Karjalan aseman vakiintuminen valtakunnan täysivaltaiseksi osaksi 1770-luvulla ei kuitenkaan ollut niin vakaalla pohjalla kuin halintohistoriallinen tarkastelu näyttäisi osoittavan. Aluetta ei pidetty arvossa, se oli "Tukholmasta nähden horisontin takana", kuten Veijo Saloheimo on asian ilmaissut. Alueen kehittämiseen tai sen puolustukseen ei haluttu kiinnittää kruunun varoja. Erityisen selvästi alueen vähäinen arvostus 1700-luvulla näkyy rauhantekojen yhteydessä esiin nousseissa hankkeissa, joissa suuria osia Pohjois-Karjalasta yritettiin vaihtaa Venäjän kanssa arvokkaammiksi ja strategisesti tärkeämmiksi koettuihin alueisiin.

Ensimmäisen kerran ajatus aluevaihtoista tuli esiin Hattujen sodan jälkeen Turun rauhanneuvotteluissa vuonna 1743. Ruotsalaiset pitivät pitkään esillä vaihtoehtoa, joka olisi turvannut Savonlinnan ja Kymijokivarren strategisesti tärkeimpien seutujen säilymisen Ruotsilla. Näiden sijasta tarjottiin Venäjälle Karjalan kreikkalaiskatolisiksi nimetyt seurakunnat (*Les Paroisses de la Religion Greque situées dans La Carelie*): Tohmajärvi, Pälkjärvi ja Ilomantsi sekä Liperin Taipale.²⁴ Ehdotus on sikäli erikoinen, että kaikissa näissä pitäjissä oli toki ortodoksisia väestöä, mutta enemmistö asukkaista oli suomalaisia ja luterilaisia. Lisäksi Liperin Taipale oli kreikkalaiskatolinen seurakunta, johon kuuluneita ortodokseja asui luterilaisen väestön seassa useammassa kuin yhdessä pitäjässä. Turun rauhan raja piirrettiin kuitenkin Kymi-

jokeen. Arvokkaaksi koettu Savonlinna menetettiin Venäjälle, vähempiarvoisina pidetyt Karjalan pitäjät jäivät Ruotsille.

Pohjois-Karjala nousi uudelleen esiin kaupan kohteena Kustaan sodan jälkeisissä neuvotteluissa Värälässä vuonna 1790. Tavoitteet olivat samat kuin Hattujen sodan jälkipuinneissa. Savonlinna, Mäntyharju ja Pyhtää olisi saatava Venäjältä takaisin. Vastineeksi tarjottiin pohjoisempaa rajalinjaa, joka olisi kulkenut Orivedeltä suoraan pohjoiseen halki Pohjois-Karjalan keskelle Pielistä ja siitä Viekipjärvelle.²⁵ Pohjois-Karjalasta luovutettavaksi esitetty alue oli valtavasti vaihdossa haviteltuja suurempi, eikä esitetty raja noudatellut millään tapaa maantieteellisiä tai aluekokonaisuuksien rajoja. Se oli mielivaltaisesti kartalle piirretty pohjois-etelä -suuntainen suora viiva. Katariina II ei innostunut vaihtokaupasta. Raja jäi entiselleen ja Pohjois-Karjala Ruotsille aina siihen saakka, kun koko Suomi luovutettiin Venäjälle Haminassa 1809.

VIITTEET

- 1 Macchiavelli, Niccolò, *Ruhtinas*. Karisto – Hämeenlinna 1993 (näköispainos O. A.: Kallion suomenoksesta vuodelta 1918), s. 22–23.
- 2 Gustafsson, Harald, 'The Conglomerate State: A Perspective on State Formation in Early Modern Europe,' *Scandinavian Journal of History* 3–4–1998. s. 205–208; Nordin, Jonas, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Stehag 2000. s. 66–73; Eng, Torbjörn, *Det Svenska väldet. Ett konglomerat av utrycksformer och begrepp från Vasa till Bernadotte*. Acta Universitatis Upsalensis 201. Stockholm 2001. s. 186–200, s. 378–384; Bergman, Karl, *Makt, Möten, Gränser. Sånka kommissionen i Blekinge 1669–70*. *Studia Historica Lundensia*. Malmö 2002; Rosén, Jerker, *Svenska historia. Tiden före 1718*. Svenska bokförlaget – Stockholm 1962. s. 661–663; *Da Østdanmark blev Sydsverige. Otte studier i dansk-svenske relationer i 1600-tallet*. Red. Karl-Erik Frandsen & Jens Chr. V. Johansen. Skippershoved. Skånsk Senmedeltid och Renässans Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societen i Lund nr. 19. Denmark 2003. Esitys Tanskalta vallattuihin provinssieihin kohdisteusta yhdistämispolitiikasta nojaa jatkossa näihin teoksiin, ellei viitteessä toisin mainita.
- 3 Eng, s. 181–182.
- 4 Gustafsson, s. 202–203; Eng, 182–284.
- 5 Loit, Aleksander, *Kampen om feodalröntan. Reduktionen och domänpolitiken i Estland 1655–*

1710. I. *Studia Historica Upsaliensia* 71. Uppsala 1975. s. 70.

- ⁶ Rosén, s. 663.
- ⁷ Alenius, Kari, *Viron, Latvian ja Liettuan historia*. Atena – Jyväskylä 2000. s. 105–109. Saksalaisen ritarikunnan hallitsemaa Baltiaa kutsuttiin ennen ruotsalaisvalloitusta Liivinmaaksi ja tämä nimityksen käytäntö jatkui myöhemminkin monissa yhteyksissä. Kun esimerkiksi 1600-luvun oikeudenkäyntipöytäkirjoissa kerrotaan henkilön menneen Liivinmaalle, ei itse asiassa tiedetä, tarkoitettiinko Viron vai Liivinmaan kenraalikuvernööriä.
- ⁸ Alenius, s. 110; Loit, s. 42.
- ⁹ Rosén, s. 663.
- ¹⁰ Alenius, s. 111; Eng, s. 262–263.
- ¹¹ Alenius, s. 112; veronvuokraukseen pääytymisestä Katajala, Kimmo, *Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697*. Historiallisia Tutkimuksia 185. Suomen Historiallinen Seura – Jyväskylä 1994. s. 89–96.
- ¹² Gustafsson, s. 205.
- ¹³ Ks. Katajala, s. 101–105 ja monin paikoin.
- ¹⁴ Smith, Anthony, D., *The Ethnic Origins of Nations*. Basil Blackwell 1986. s. 22–31.
- ¹⁵ Ihalainen, Pasi, 'Varhaismodernien kansallisten identiteettien historiaa kansallisesta ja vertailevasta näkökulmasta.' *Historiallinen Aikakauskirja 4–2001*. s. 403–417, erit. s. 410–411.
- ¹⁶ Lehtinen, Erkki, 'Kielestä suomalaisten ryhmätuntomerkkinä Ruotsin vallan kaudella.' *Historiallinen Aikakauskirja 1–1967*. s. 1–2.
- ¹⁷ Lamberg, Marko, 'Finnar, svenskar eller främlingar? – Inblickar i den finska befolkningsdelens status i det svenska riket under senmedeltiden.' *Historisk Tidskrift 4–2000*. s. 506.
- ¹⁸ Klinge, Matti, *Kaksi Suomea*. Otava – Keuruu 1982. s. 35–36; vrt. Lamberg, s. 505–506.
- ¹⁹ Nurmiainen, Jouko, 'Frågan om "etnisk nationalism", nationell självbild och 1700-talets Sverige.' *Historisk Tidskrift för Finland 3–2003*. s. 261.
- ²⁰ Kemiläinen, Aira, 'Kansallinen identiteetti Ruotsissa ja Suomessa 1600B1700-luvuilla.' *Tieteessä tapahtuu 8–2004*. s. 22–31.
- ²¹ Tarkkiainen, Kari, 'Käsityksiä Venäjistä Ruotsin valtakunnassa 1600-luvun alussa'. *Historiallinen Aikakauskirja 2–1970*. s. 99.
- ²² Lehtinen, s. 325–326; Nordin, s. 77.
- ²³ Kuvaus Pohjois-Karjalan 1700-luvun asemasta perustuu teoksesta Saloheimo, Veijo, *Pohjois-Karjalan historia III. 1722–1809*. Joensuu 1980 poimituihin tietoihin.
- ²⁴ Ruotsalainen ehdotus artikloiksi tulevaan rauhansopimukseen 15.6.1743. Kohdat 5 ja 6. *Sveriges traktater med Främmande magter Jemte andra dit hörande handlingar*. Åttonde delen I. 1723–1739. Utg. af B. Boëthius. Stockholm 1915. s. 382.
- ²⁵ Ranta, Raimo, 'Pohjois-Karjala kaupan 200 vuotta sitten.' *Karjalainen* 4.10. 1990.

LYHENTEET

KA	Suomen Kansallisarkisto, Helsinki
KrA	Ruotsin sota-arkisto (Krigsarkivet), Tukholma
mf	mikrofilmijäljenne
RA	Ruotsin valtionarkisto (Riksarkivet), Tukholma

HENKILÖHAKEMISTO

Hakemistoon on koottu varsinaisessa tekstissä olevat henkilönnimet. Viitteissä ja kuvateksteissä olevat nimet eivät sisälly hakemistoon. Silloin, kun lähde on kertonut henkilön sosiaalisen viite-ryhmän (ammatti tms.), on se myös mainittu hakemistossa. Talonpoikaisen väestön ja papiston osalta on mainittu myös asuinpitäjä silloin, kun se on tiedossa. Pitäjät on merkitty 1600-luvun pitäjäjaoon mukaan (ks. kartta s. 17). Tutkijoiden nimet on kursivoitu.

A

Aalto, Seppo, 192

Ahlholm, Antti, siltavouti Pielisjärvi, 151

Aho, Juhani, 212

Ahokas, Matti, lautamies Sortavala, 175

Ahotar, Kirsti, Ilomantsi, 213

Ahvontytär, Marketta, 210

Alho, Olli, 67

Anders, kappalainen Sortavala, 174

Antinpoika, Klemetti, talonpoika, 130

Antinpoika, Knut, porvari Käkisalmi, 128

Antinpoika, Pekka, renki Liperi, 207, 209

Antinpoika, Simo, ratsutilallinen Tiurula, 128

Antti (Simonpoika), Tiurula, 128

Armstrong, John A., 45

Arnander, Magnus, rajatarkastaja, 150, 152

Asikainen, Hannes, talonpoika Liperi, 139

Auvinen, Antti, porvari Sortavala, 175

Auvinen, Jaakko, porvari Sortavala, 165

Auvinen, Olavi, porvari Sortavala, 104

Auvinen, Juhani, korpraali, 101

B

Bahtin, Mihail, 67

Baluskin, Filka, talonpoika Sortavala, 128

Bergh, Olof, kartanon vuokraaja, 64

Bernstam, Tatjana, 52

Bock, (Christer Hindrich), kartanon vuokraaja, luutnantti, 63

Brahe, Pietari, Suomen kenraalikuvernööri, 25, 28, 31, 125, 146

C

Cederberg, Arno Rafael, 154

D

Daalman, Zacharias, lainlukija, kärjätuomari, 82–86, 93, 95, 97–98, 100–101, 110

E

Ehrnrooth, Jari, 61–62

Eilola, Jari, 166–167

Ekedahl, Nils, 240

Enberg, Salomon, kartanon vuokraaja, 139, 146

Eng, Torbjörn, 19

F

Fersen, Otto Wilhelm von, kenraalikuvernööri, 156

Finne, Björn, kartanon vuokraaja, 63

Fognaw, Lasser, talonpoika, 50

Foucault, Michel, 68

Freese, Carl, kihlakunnantuomari, 154

G

Gardeling, Joachim, porvari Käkisalmi, 145

Gardie, Jakob De la, sotapäällikkö, 21–22,
31–32, 123–124

Gauronpoika, Ondre, Ilomantsi, 213

Gezelius, Johannes (vanhempi), piispa, 184

Glumerus, Johan, kirkkoherra Tohmajärvi,
103

Gogol, Nikolai, kirjailija, 67

Gröön, Victor, porvari Kurkijoki, 135–136

Gudzeus, Ernest, kirkkoherra Joukio, 190

Gustafsson, Harald, 19–20,

Gyldenstierna, Georg, vankilanhoitaja, 108–
109

H

Haansson, Hendrich, sotamies, 92

Halonen, Marketta, Pälkjärvi, 212

Hannikainen, Henriikki, talonpoika Hiitola,
207

Hannunpoika, Eerik, raatimies Viipuri, 107

Hansson, Erik, tupakkakomppanian
tarkastaja, 143, 145

Hartikainen, Ulassia, talonpoika, Liperi, 56

Hartikainen, Lari, talonpoika, Liperi, 56–57,
181

Hataitar, Mari, lammaspiika, Liperi, 56

Heikinpoika, Sipi, talonpoika, 179

Heikitär, Eeva, Tohmajärvi, 215–216

Heikkinen, Antero, 165–167, 184, 191–192,
204

Heinonen, Mikko, talonpoika Joukio, 144

Heiskatar, Anna, Suistamo, 206–207

Henkuri, Maritta, Ilomantsi, 213

Hietanen, Matti, talonpoika Joukio, 190–191

Hobsbawm, Eric, 47, 54

Hodarinpoika, Jouhko, 214

Hodarinpoika, Lauri, talonpoika Ilomantsi,
213

Hoduloff, Rodi Vasilinpoika, maakauppias

Tulemajärvi, 148–149

Hoppenstång, Simon, kartanon vuokraaja,
121, 135, 139

Hotkonpoika, Nefpo, talonpoika Kitee, 130

Huleinen, Ossippa, talonpoika Salmi, 128

Hulkkonen, Tuomas, porvari Sortavala, 136

Hus, Jan (1369–1415), reformaattori, 46

Hyrkäs, Erkki, talonpoika Suistamo, 145

Hyrkäs, Tahvo, talonpoika Suistamo, 145

Hyvärinen, Knut, porvari Sortavala, 131

Hyvönen, Heikki, porvari Sortavala, 136, 155

Hämäläinen, Heikki, porvari Sortavala, 147

Hämäläinen, Matti, Kaavi, 148

Härkäinen, Fetka, talonpoika Sortavala, 128

Härkönen, Romana, Ilomantsi, 217

Härkönen, Petter, talonpoika Tiurula, 132

I

Ihalainen, Pasi, 240

livana (Petri Petraisen poika), Salmi, 147

livananpoika, Miikkula, Liperi, 139

lkonen, Erkki, talonpoika Pielisjärvi, 134, 136

Iljantytär, Kyliinä, Liperi, 55

Iljanus, Johan kappalainen Tohmajärvi, 101

Immikainen, Matti, talonpoika Sortavala, 211

Isaksson, Johan, amtmanni Tohmajärvi, 81
 Ivan (Lari Hartikaisen poika), Liperi, 56,
 181–182
 Ivan (Larinpoika), Liperi, 56
 Ivaninpoika, Bougdan, talonpoika Sortavala,
 127, 130
 Ivanoff, Samuila, talonpoika Salmi, 128
 Ivanoff, Ondri, maakauppias, 150
 Iwanoff, Sergeij, talonpoika, 50

J

Jaakkonen, Helga, Ilomantsi, 213–214
 Jaakonpoika, Teppana, talonpoika Liperi,
 135
 Jacobsson, Olof, kirkkoherran veli, 92
 Jankutar, Sigred, irtolainen Pälkjärvi, 212
 Jauhiainen, Henriikki, talonpoika Salmi, 214–
 215
 Javanainen, Lasari, talonpoika, 130
 Jeremiaanpoika, Jacob, pajari, 150
 Jeremioff, Ossippa, talonpoika, 130
 Johan, ratsumies, 206
Jokiaho, Mika, 204
Jokipii, Mauno, 76, 78, 109, 112
 Jortikka, Juhani, talonpoika Pyhäjärvi, 64
 Juhana-herttua eli Juhana III, Ruotsin
 kuningas 1568–1592, 27, 42
 Jälkkö, Antti, sudenkaataja Sakkola, 177
 Jääskitär, Kaisa, piika Liperi, 207, 209
 Jönsson, Gabriel, sotamies, 64

K

Kaarle IX, Ruotsin kuningas (1592) 1599–
 1611, 205

Kaarle X Kustaa, Ruotsin kuningas 1654–
 1660, 21, 34
 Kaarle XI, Ruotsin kuningas 1672–1697,
 96–97, 140, 227, 230–231
 Kaarle XII, Ruotsin kuningas 1697–1718, 141
 Kaasonen, Tuomas Tuomaanpoika,
 talonpoika Pyhäjärvi, 143
 Kagg, Nils, paroni, 78, 80–82, 84–85, 87–90,
 96–97, 99, 104–106, 111
 Kagg, Lars, vapaaherra, 78
 Kainulainen, Juhani, talonpoika Joukio, 207
 Kaksonen, Antti, lautamies Sortavala, 175
 Karhinen, Matti talonpoika Kitee, 148–149
 Karjalainen (Ketonen), Hannu, tupakan-
 kuljettaja, 145
 Karjalainen, Pekka, sotamies, 92
 Kartinen, Kirsti, Salmi, 214–215
 Katariina II, Venäjän keisarinna 1762–1796,
 247
 Kaupitar, Kerttu, Liperi, 218
 Kauronpoika, Pirtana, talonpoika, 55
Kemiläinen, Aira, 241–242
 Kemppainen, Mikko, talonpoika Tohmajärvi,
 Värtsilä, 85
 Keränen, Riitta, irtolainen, 209
 Ketolainen, Matti Matinpöika, talonpoika
 Uukuniemi, 134
 Kiiskinen, Heikki, talonpoika Inkeri, 131
 Killkman, Daniel, kaupan tarkastaja
 Sortavala, 156
 Kinnutar, Kaisa, Tohmajärvi, 211–212
 Kirilof, Fedor, ortodoksipappi Salmi, 151
 Klimppu, Tahvo, porvari Sortavala, 104
Klinge, Matti, 241

Klöfverskiöld, Robert, kartanon vuokraaja, 69
 Knuutinpoika, Jaakko, talonpoika Tiurula, 134
 Koikkalainen, Pauli, talonpoika Ilomantsi, 213
 Kokko, Matti, talonpoika Ilomantsi, 213
Kokkonen, Jukka, 156
 Kolehmainen, Ohvana, talonpoika, lautamies
 Tohmajärvi, 82, 88
 Komonen, Krister, talonpoika Tohmajärvi,
 215–216
 Korhonen, Matti, hopeanvalaja Liperi, 139
 Korhonen, Mari Laurintytär, Liperi, 181
 Korkkinen, Jaakko, talonpoika Rautu, 176
 Koskelainen, Antti, salakuljettaja Salmi, 147
 Kosti, Anna Ristontytär, Rautu, 63
 Kotilainen, Matti, talonpoika Pielisjärvi, 200,
 206
 Kristiina, Ruotsin kuningatar 1644–1654, 21,
 50, 78, 124, 184, 205
Kross, Jaan, kirjailija, 42
 Kuhmo, Antti, talonpoika Hiitola, 207
 Kuikuinen, Jero Griskanpoika, maakauppias
 Suojärvi, 148
 Kukkonen, Tönne, 130
 Kuponen, Inkeri, Joukio, 212
 Kustaa III, Ruotsin kuningas 1771–1792, 246
 Kustaa II Aadolf, Ruotsin kuningas 1611–
 1632, 31–32, 124, 140, 205
Kuujo, Erkki, 133, 136
 Kyllönen, Ivan, lautamies Kaavi, 148
 Kyllönen, Antti, talonpoika Kaavi, 148
 Kähäräinen, Antti, talonpoika Sortavala,
 164–165, 173–175, 193–194
 Kärkönen, Pekka, irtolainen Tohmajärvi, 216
 Könönen, Lauri, tilaton Suistamo, 152–153

L

Laamanen, Antti Antinpoika, talonpoika
 Tohmajärvi, 92, 104, 107
 Laatikainen, Lauri, noitaukko Sortavala,
 164–165, 173–176, 193–194
 Laatikainen, Elin Laurintytär, Sortavala, 164
 Laitinen, Olli, Liperi, 218
 Lajunen, Mikko, talonpoika, lautamies
 Tohmajärvi, 82
Lamberg, Marko, 241
 Lankinen, Simo, rakuuna Jääski, 210
 Lankinen, Urban, talonpoika Joukio, 190–191
 Lappalainen, Juhani, Impilahti, 214
 Lappalainen, Niilo, renki Impilahti, 206
 Lasariof, Fedorko, porvari Suvannon Taipale,
 138
 Laukkanen, Jaakko, talonpoika Tohmajärvi,
 Värtsilä, 92
Lehtinen, Erkki, 21, 43–44, 241
 Leinikainen, Olavi, talonpoika Joukio, 144
 Leppänen, Yrjö, renki Liperi, 181
 Lindhjelm, Anders G., maaherra, 153
 Lintunen, Matti, talonpoika Tohmajärvi, 92–93
 Liukkunen, Mikko, talonpoika Pielisjärvi, 135
 Lobanoff, Rodivon, vouti, 51
Loit, Aleksander, 229
 Lokki, Pekka, talonpoika Kurkijoki, 185
 Luukkanen, Tahvo, yhtiömies, 93
 Luukkonen, Juhani, talonpoika Tohmajärvi, 108
 Lång, Märten, veronkantokirjuri, 64, 136
 Lång, Johan, nimismies, 59

M

Macchiavelli, Niccolò, 224, 241

- Magnus, Olaus*, piispa, historioitsija, 43
Mahkonen, Sami, 204
 Makkonen, lisak, porvari Sortavala, 104
 Malinen, Pekka, talonpoika Suistamo, 206–207
 Mannitar, Mari, Salmi, 206
 Marketta, karjapiika Liperi, 209
 Markkanen, lisakki, porvari Sortavala, 175
 Martikainen, Anna Jesperintytär, käännyn-
 nainen, noita, Liperi, 55–57, 181–182
 Martikainen, Elin, Ilomantsi, 212
 Martikainen, Jaakko, talonpoika Tohmajärvi,
 211–212
 Martikainen, Krister, talonpoika Rautu, 215
 Martikainen, Tönni, 213
 Martinpoika, Martti, siltavouti Kurkijoki, 185
 Martintytär, Liisa, Sortavala, 211
 Maslakainen, Ondre Simoninpoika,
 maakauppias Salmi, 149
 Matfojanpoika, Hedajko, talonpoika
 Tulemajärvi, 54
 Matthia, Johan, kirkkoherra Pielisjärvi, 88
 Mehtonen, Tuomas, renki Joukio, 207
 Mellin, Berendt, maaherra, 99–101
 Meriläinen, lisakki, talonpoika Ilomantsi, 213
 Methel, Johan, veronvuokraaja, raja-
 tarkastaja, pormestari Sortavala, 27, 151,
 165, 175
 Migliof, Toroska, salakuljettaja Salmi, 147
 Miikkalintytär, Okulina, Ilomantsi, 217
 Mikontytär, Elin, Sortavala, 164–165
 Mironanpoika, Ortema, talonpoika Kitee, 180
 Missukainen, Riko, maakauppias, 138–139
 Moisander, Matthias, kappalainen Korpi-
 selkä, Inkeri, 111
 Moisiöff, Terenti, talonpoika Sortavala, 132
 Mononen, Matti, porvari Kajaani, 146
 Multanen, Mikko, talonpoika Pälkjärvi, 212
 Musell, Sihvo, porvari Sortavala, 104
 Månsson, Zaharias, kartanonvouti, 145
 Månsson, Hinrich [Spåra], maaherra, 51, 53,
 123, 137
 Mörner, Stellan, maaherra, 49
- N**
- Nasarianpoika, Hilippa, talonpoika
 Sortavala, 128
Nehrman, David, 19
 Neiglick, Jören, varakirkkoherra Kitee, 109
Nenonen, Marko, 65, 166–171, 173, 184,
 188–189, 192
Nordin, Jonas, 19, 241–242
Nurmiainen, Jouko, 241
 Nuton livana, porvari Aunus, 147
Nylander, Ivar, 204
 Närkkinen, Elin, Hiitola, 207
- O**
- Offanasioff, Griska, pajari, 150
 Oikurinen, Kerttu, Pielisjärvi, 187, 190
 Olavintytär, Dordi, Kurkijoki, 185
 Ollikainen, Olli, talonpoika Sortavala, 165,
 173–174, 193
 Ollukka, Lauri, talonpoika Rautu, 176
 Ondruskantytär, Matriona, Ilomantsi, 213
 Ontonpoika, Kuisma, noitaukko Kitee, 180
 Orbinski, (Albrecht Johan), kartanon
 vuokraaja, 65
 Orpana, Simo, talonpoika, 177

Oxenstierna, Thure, kreivi, 32

P

Paakkunainen, Tuomas, kapinajohtaja
Tohmajärvi, 76, 78, 80–81, 84–85, 87–93,
95–97, 99, 101, 103–104, 107–112

Paakkunainen, Mikko Ollinpoika, talonpoika
Tohmajärvi, 112

Paavilainen, Elina, Liperi, 56, 181

Paavilanpoika, David, maakauppias Aunus,
146

Papunen, Antti, talonpoika Liperi, 139

Partanen, Tahvo, talonpoika Tohmajärvi, 82

Partanen, Antti, talonpoika Tohmajärvi, 84–
85, 99, 104

Partanen, Jukka, 204

Patrakka, Katri, Rautu, 210

Pauliloff, Fedotka, talonpoika Kitee, 130

Paulinpoika, Knut, talonpoika Tiurula, 214

Pekanpoika, Juhani, talonpoika Pälkjärvi, 145

Pekanpoika, Paavali, talonpoika Sortavala, 144

Pekanpoika, Sakarias, talonpoika Tohma-
järvi, 84–85

Pekantytär, Marketta, Pielisjärvi, 209

Pellikäinen, Pekka, talonpoika Tohmajärvi, 103

Pentinpoika, Esko, ratsumies, 164

Pesu, Juhani, talonpoika, Salmi, 61

Pesu, Klemetti, porvari Sortavala, 55, 147

Petraeus, Eskil, Turun piispa, 184

Petrainen, Petri, talonpoika Salmi, 147

Petruska, Miikkula, porvari Sortavala, 131

Petter (Knutinpoika), Tiurula, 128

Phillips, Roderick, 204

Pikko, Risto, talonpoika Sakkola, 68, 178–179

Piper, Hindrich, maaherra, 90–91, 109

Pirhonen, Esko, hevosauppias Tiurula, 132

Poiwloff, Martij, talonpoika, 50

Puolakka, Tuomas, talonpoika Joukio, 191

Puttunen, Matti, talonpoika Salmi, 206

Pyöhtinen, Antti, talonpoika Ilomantsi, 214

Pärssinen, Juhana, talonpoika Pyhäjärvi,
143

Pässi, Pekka, lautamies Hiitola, 207

Pöppö, Matti, sudenkaataja Sakkola, 177

R

Rabelais, (Francois), renessanssikirjailija, 67

Rampa, Malin, Sortavala, 211

Rampanen, Pauli, Rautu, 210

Rautiainen, Pekka, korpraali, 91–92

Rautiainen, Matti, talonpoika, lautamies
Tohmajärvi, 100

Rekkanen, Ontrei, talonpoika Venäjä, 135

Repo, Antti Mikonpoika, talonpoika Tiurula,
144

Repo, Liisa, Sakkola, 179

Rigonpoika, Ivan, hevosauppias Kurkijoki, 132

Rodiwanoff, Kauro, talonpoika, Liperi, 59

Rodiwanoff, Lari, maakauppias Aunus, 152–
153

Roiha, Luka, talonpoika Sortavala, 132

Rokkan, Stein, 20, 36–37, 232

Romanoff, Miikkula, laivuri Uukuniemi, 131

Ronkainen, Heikki, talonpoika Sortavala, 173

Rudbeck, Olaus, piispa, historioitsija, 44,
238–240

Russow, Balthasar, kronikoitsija, 42–43

Ruuska, Heikki, torppari Käkisalmi, 177

Ruuth, Jacob, hovin vuokraaja, 69
 Räisäin, Luka, talonpoika Salmi, 132
 Röling, Jacob, porvari Nevanlinna, 144
 Rönkkö, Lauri, talonpoika Pielisjärvi, 139

S

Saavanpoika, Miikkula, Ilomantsi, 217
 Saharin, Zidari, talonpoika Salmi, 132
 Sairanen, Olli, talonpoika Tohmajärvi, 92,
 109–110
Saloheimo, Veijo, 134, 136, 143, 151, 154, 246
 Sapattinen, Jyrki, maakauppias Pielisjärvi, 152
 Savinanpoika, Teppana, 213
 Savolainen, Juhani Hannunpoika, talonpoika
 Liperi, 187
 Savolainen, Matti, talonpoika Ilomantsi, 212–
 213
 Savolainen, Olavi, talonpoika Tohmajärvi.
 Värtsilä, 92, 97, 109
Scott, James C., 67–68
 Sejanen, Pertti, talonpoika Pielisjärvi, 209
 Selow, Peter von, kirjanpainaja, 33
 Sidarinpoika, Daniel, talonpoika, 138–139
 Sidoroff, Oksenti, maakauppias Aunus, 121–
 122
 Siira, Pertti, talonpoika Suistamo, 145
 Sikadeja (?), Petri, murhamies Salmi, 176
 Simenoff, Miikkula, laivuri Purujärvi, 131
 Simon (Fedor Kiriloffin poika), Salmi, 151
 Simonanpoika, Hovatta, talonpoika
 Tulemajärvi, 54
 Simontytär, Teppania, Kurkijoki, 185
 Sinkaw, Semen, talonpoika, 50
Sirén, Kirsi, 204

Skytte, Johan, kenraalikuvernööri, 13
Smith, Anthony D., 238
 Soikkari, Henriikki, talonpoika Sortavala, 211
 Solomainen, Sinohvin, Ilomantsi, 217
 Sperling, Göran, kenraalikuvernööri, 25,
 121, 133, 154–156
 Stefanoff, Stefan, talonpoika, 50
 Stepaninpoika, Riko, talonpoika Sortavala, 127
 Stille, Sven, vapaaherrakunnan hoitaja,
 hopmanni, 81–91, 93, 96–97, 99–101,
 104–107, 109–111, 113
 Sundell, Samuel, veronvuokraaja, 107
 Sundius, Hendrich, kirkkoherra Liperi, 121
 Suutari, Anni Hannuntytär, Sakkola, 179
 Suutari, Hannu, talonpoika Sakkola, 179
 Suutari, Yrjö, talonpoika Sakkola, 179
 Sveninpoika, Olavi, talonpoika Rautu, 215
 Svenonius, Enevald, professori, 34
 Säkkinen, Oleksi, talonpoika Liperi, 56, 181

T

Tahvontytär, Brita, Sortavala, 173
 Tapiolainen, Valpuri, Joukio, 207
 Taranpoika, Hodar, talonpoika Sortavala, 128
 Tarashin, Makaria, vääränrahantekijä Aunus,
 138
Taussi-Sjöberg, Marja, 204
 Terentieff, Jaakkima, kirkkoherra Kurkijoki, 170
 Thoranius, Märten, kirkkoherra Sortavala, 174
 Timberman, Berendt, porvari Nevanlinna, 131
 Timberman, Anton, porvari Nevanlinna, 145
 Toivakka, Matti, talonpoika Tohmajärvi
 Värtsilä, 85
 Toljander, Clement, kappalainen, kirkkoherra

- Tohmajärvi, 90, 93, 100–101, 104, 109–111
 Tolvanen, Pauli, Joukio, 212
 Tolvanen, Henriikki, talonpoika Joukio, 212
Tshernjakova, Irina, 52
 Tujulainen, Simo Matinpoika, laivuri
   Laatokka, 131
 Tuomaanpoika, Matti, talonpoika Sääminki,
   131
 Tuomas, pastorin poika Kurkijoki, 185
 Turtinen, Knut, talonpoika Tohmajärvi, 93
 Tyninpoika, Tyni, talonpoika Sortavala, 175
 Tynkkynen, Petter Heikinpoika, laivuri
   Laatokka, 131
- U**
- Uimonen, Heikki Ollinpoika, noitaukko, 185,
   187
 Ulvik, Samuel, kirkkoherra Rautu, 210
 Urpiainen, Valpuri, Pielisjärvi, 200, 206
Urwin, Derek W., 20, 36–37, 232
- V**
- Vaasa, Kustaa, Ruotsin kuningas 1523–
   1560, 13,
 Valkonen, Henriikki, ratsumies, 93
 Vanninen, Tuomas Tuomaanpoika,
   talonpoika Tohmajärvi, 83–84, 103, 108–
   109
 Vanninen, Antti, seppä Salmi, 176–177
 Vesikko, Risto, talonpoika Sakkola, 69
 Virkutar, Mari, Ilomantsi, 213
Virtaranta, Pentti, 48
Voionmaa, Väinö, 204
 Vottinen, Kuisma, talonpoika Pälkjärvi, 180
Vänskä, Raimo, 139
- W**
- Wallin, Benjamin, hovin kirjuri, 209
 Wallius, Petter, raatimies Sortavala, 155
 Warg, Clas, porvari Nevanlinna, 143
Waris, Elina, 204
 Wasiliof Ivan, talonpoika Tulemajärvi, 135
 Wasilioff, Ivan, talonpoika Uukuniemi, 128
 Wiik, Herman Hansson, sotilas, 150
 Wulffert, Jören, porvari Nevanlinna, 144
- Y**
- Ylikangas, Heikki*, 182–183
- Ö**
- Örtken, Simon, vapaaherrakunnan
   vuokraaja, 78–81, 85–86, 112–113

PAIKANNIMIHAKEMISTO

Hakemistoon on koottu varsinaisessa tekstissä olevat paikannimet. Viitteissä ja kuvateksteissä olevia nimiä ei ole hakemistossa.

A

Ahvenanmaa, 191–192
 Aleksanterin luostari, 132, 151
 Altmark, 229
 Arkangeli, 137
 Aunuksen Karjala, 36, 158
 Aunus, 121, 123, 126, 132, 137–138, 145–
 149, 151–152, 157–158

B

Baltia, 24, 50–52, 64, 132, 229–232
 Barnhuset, vankila 107, 109
 Blekinge, 14, 225–226
 Bohuslän, 14, 225
 Brahea, 31–32, 125–126
 Bremen-Verden, Bremen, Verden, 14, 227–
 228
 Böömi, 46–47, 243

E

Englanti, 19
 Etelä-Karjala, 64, 67–68
 Etu-Pommeri, 227
 Eurooppa, 50

G

Gottlanti, 14, 225

H

Haarajärvi, 180
 Haitermaa, 177
 Hallanti, 14, 225–226
 Hamina, 247
 Hammaslahti, 86
 Haparainen, 179, 206
 Harjumaa, 229
 Hiitola, 207
 Hollanti, 131
 Huhtilampi, 86, 215
 Hytinvaaara, 213
 Hämeenlinnan lääni, 126, 130
 Härjedalen, 14, 225
 Höksölä, 62

I

Iisalmi, 112
 Ilmee, 190–191
 Ilomantsi, 132, 135–137, 145 212–213, 217,
 219, 246
 Impilahti, 147, 206
 Inkeri, Inkerinmaa, 13–15, 23–26, 28–35,
 44–45, 51, 64, 67, 86, 111, 124, 126,
 132–134, 138, 212, 219, 232–233, 236,
 239, 242
 Islanti, 216
 Itä-Suomi, 122, 167, 169, 192

J

Jaakkima, 170
 Jaakkimanvaara, 176
 Jaroslav, 126, 132
 Jemtlanti, 14, 156, 225
 Joensuu, Sortavala, 148–149
 Joukio, 65, 190, 207
 Juuka, 209
 Järvamaa, 229
 Jääski, 63, 210
 Jönköping, 226

K

Kaavi, 148, 218
 Kainuu, 15, 142
 Kajaani, 25, 28, 31, 112, 125, 136–137, 140,
 145–146, 153, 158
 Kantalahti, 52
 Karjala, 15, 18, 23, 33, 37, 46, 50–51, 54,
 62, 64, 94, 142, 168, 176, 192, 213, 239,
 244, 246–247
 Karmala, 211
 Karsikonvaara, 148
 Kaskaala, 176
 Kaurilanvaara, 86
 Kaustajärvi, 82
 Kemie, 78, 81, 92–93, 97, 99, 108
 Kerimäki, 112
 Kerisyjärä, 145
 Keski-Eurooppa, 65
 Kesälahti, 62
 Kilpolansaari, 134
 Kirkkojoki, 149
 Kirkkolahti, 180

Kitee, 35, 62, 69, 90, 93, 109, 130, 148–149,
 154, 180
 Kivijärvi, 144
 Koivisto, 131
 Kontiolahti, 211
 Kontu, 147, 149–150
 Kopsala, 63, 128
 Kortevaara, 213
 Kovero, 145, 213
 Kronstadt, 131
 Kuhmo, 204
 Kuolismaa, 213
 Kurenvaara, 212
 Kurkijoki, 32, 63, 125, 132, 135–137, 185
 Kymenkartanon lääni, 244
 Kymijoki, 246–247
 Käkisalmen Karjala, 13, 33, 45, 50, 57, 64, 94
 Käkisalmen pohjoinen kartano, 29
 Käkisalmen eteläinen kartano, 29, 78
 Käkisalmen lääni, 14–16, 18–19, 21–37, 44–
 45, 47–51, 53–54, 58, 62, 69, 76, 98, 100,
 111–112, 123–127, 130–134, 136–138,
 140–149, 151, 153, 156–158, 168–171,
 175–177, 180, 184, 186, 188–190, 192,
 203, 205–206, 209, 211, 214, 217–218,
 225, 232–244
 Käkisalmen eteläinen lääni, 86, 134, 143
 Käkisalmen pohjoinen lääni, 112, 133, 153–
 156
 Käkisalmi, kaupunki ja linna, ven. Korela, 26,
 28–29, 31–32, 34, 36, 78–79, 89–92, 98,
 103, 108–109, 113, 121, 123–126, 128,
 130, 132–133, 138–139, 145–146, 150,
 158, 177

L

Laatokka, 15, 127, 131, 138, 149, 157
 Lahdenpohja, 137, 156
 Laitoinen, 206
 Lamminniemi, 121
 Lapinlahti, Sakkola, 178
 Lappeenranta, 130–131, 146, 153–154, 158
 Lappi, 68
 Leppälahti, 145
 Lieksa, 134–137, 146, 152, 200, 236
 Liivinmaa, 13, 14, 25, 30, 35, 126, 132, 210,
 212, 219, 229–233, 236
 Lintujärvi, 152
 Liperi, 35, 55, 59, 62, 121, 130, 133, 135, 139,
 143, 153–154, 181, 187, 207, 218, 246
 Luikonlahti, 218
 Luulaja, 127
 Lyypekki, 145
 Länsi-Eurooppa, 188
 Länsi-Suomi, 169, 190
 Länsipohja, 49, 126–128, 130
 Läänemaa, 229

M

Maasjärvi, 151
 Maironniemi, 144
 Malmö, 226
 Manssila, 147
 Mecklenburg, 227
 Miinala, 30–31, 149–151
 Moskova, 133
 Muljula, 90, 93
 Mäntyharju, 247

N

Narva, 26, 126, 132, 143, 155, 157
 Nehvonniemi, 217
 Neuvostoliitto, 18, 67
 Neva, Nevajoki 127, 131
 Nevanlinna, 26, 127, 131, 143–145, 147,
 153, 157–158
 Norja, 14, 216
 Norlanti, 122, 156, 204
 Novgorod, 22, 126, 132, 138, 151
 Nyyporin kreivikunta, 62, 135
 Närsäkkälä, 148

O

Oder, 227
 Oinaanvaara, 170
 Ontronvaara, 213
 Oravaniemi, 144
 Orivesi, 247
 Oskola, 215
 Oulu, 127, 138, 140, 146, 153–154

P

Paakkunala, 112
 Paloila, 148
 Paltamo, 139
 Parikkala, 62, 146
 Patsonvaara, 112
 Peijonniemi, 86, 93, 101
 Peramosalmi, 149–150
 Petäjärvi, 69
 Pielinen, 247
 Pielisjärvi, 15, 25, 28, 31, 35, 68, 88, 125,
 130, 135, 137, 139, 146, 151–155, 187,

200, 206, 209
 Piitime, 127
 Pirttipohja, 212–213
 Pitkäranta, 61
 Pohjanlahti, 52, 122, 127
 Pohjanmaa, 52, 64, 122, 126–127, 130,
 153–154, 156, 158, 169, 192, 241
 Pohjois-Eurooppa, 188
 Pohjois-Karjala, 18, 134, 139, 244–247
 Pohjois-Pohjanmaa, 169
 Pohjois-Saksa, 227
 Pohjois-Venäjä, 52
 Pommeri, 14, 228, 239
 Pomori, 52
 Puola, 210
 Purujärvi, 131, 212
 Pustina, 126, 132, 151
 Putkela, 215
 Pyhtää, 247
 Pyhäjärvi, 63–65, 143
 Pähkinälinnan lääni, 126, 132
 Pälkjärvi, 132, 136, 180, 212, 246

R

Raahe, 31, 125, 127, 154
 Raivattala, 207
 Raja-Karjala, 136
 Rajakontu, 149
 Ranska, 19
 Rantasalmi, 207
 Rasivaara, 139
 Rasvaniemi, 207
 Rautu, 15, 176, 178, 210, 215
 Repola, 152, 158

Retusaari, 131
 Riekkala, 144
 Riika, 229
 Roskilde, 226
 Ruotsi, 13–14, 16, 18–19, 21, 23, 25–28, 30,
 33–37, 44–50, 57, 64, 67, 77, 82–83, 95,
 110, 123, 125–128, 130, 136, 138, 140–
 142, 150, 152, 154, 156–157, 168, 182,
 188, 201, 205, 214–216, 218–220, 224–
 233, 235–237, 239–242, 244, 246–247
 Ruotsin Karjala, 141
 Rytty, 164–165
 Rügen, 227–228
 Räisälä, 191, 207

S

Saarenmaa, 225
 Sakkola, 69, 177–178, 206
 Saksa, 124, 127, 228
 Salmi, 29–31, 53–55, 61, 125, 132–133,
 137–138, 145, 147, 149–151, 153–154,
 158, 176, 206, 214–215
 Savo, 15, 21, 36, 112, 126, 130–131, 147,
 180, 246
 Savon ja Karjalan lääni, 18, 244, 246
 Savonlinna, 246–247
 Selkie, 59
 Sermas, 149
 Sieklahti, 137, 156
 Sipilänsalmi, 211
 Sisä-Suomi, 127
 Skoone, 14, 225–227, 235
 Smedjegård, vankila, 107–108
 Soanlahti, 69

- Solkka, 136, 152
- Sortavala, kaupunki, 31, 55, 61, 104, 125,
127, 131–132, 135–136, 147–149, 151,
153–155, 158, 175
- Sortavala, pitäjä, 27, 137, 144, 148, 151,
155–156, 164, 173, 193, 211
- Sotkamo, 200
- Sotkuma, 135
- Staraja Ladoga, 132
- Suistamo, 132, 135, 145, 147, 152, 154, 206
- Sumerianjoki, 214
- Suojärvi, 132, 148
- Suomenlahti, 127
- Suomi, 15, 18, 23, 25–27, 45, 52, 77, 80, 126,
128, 166–167, 169, 232–233, 236, 247
- Suvannon Taipale, 31–32, 123, 125, 138
- Sääminki, 131
- T**
- Taipale, ks. Suvannon Taipale
- Taipale, Liperi, 246
- Tallinna, 42, 126–127, 132, 229
- Tanska, 64, 216, 225–227, 235–236
- Tanska-Norja, 156, 225
- Tartto, 23–26, 126, 132, 231
- Tihvinä, 133
- Timovaara, 187
- Tiurula, 50, 63, 128, 132, 134, 143–144, 214
- Tohmajärvi, 35, 65, 76–81, 83, 85–92, 95–
96, 98–101, 104–109, 111–112, 135, 211,
215, 246
- Tornio, 127
- Tukholma, 26, 32–33, 80, 89, 91, 97–99,
103–104, 106–107, 109, 126–128, 130,
155, 200, 228, 231, 241
- Tulemajärvi, 54, 135, 148–149, 158
- Turku, 23–25, 42, 77, 79, 84, 101, 104–105,
108, 126, 130, 178, 184, 217, 241
- Tver, 180
- U**
- Uskaljärvi, 86
- Uukuniemi, 62, 131, 134, 146, 212
- V**
- Valkea meri, 31,
- Vanha Suomi, 18, 244
- Venäjä, 14, 16, 18, 21, 28, 30–33, 36, 46,
48–50, 53–54, 57, 106, 121, 123–127,
132–133, 135–137, 139–140, 144–154,
157–158, 180, 182, 200, 205, 211–215,
219, 236, 239, 244, 246–247
- Venäjän Karjala, 140
- Verden, ks. Bremen-Verden
- Viekijärvi, 247
- Viena, Vienan Karjala, 28, 31, 52, 125, 157–158
- Vienanmeri, 52
- Viipuri, kaupunki ja linna, 33, 107, 109, 122,
124, 126, 130–131, 146, 153–154, 158,
200, 209, 215, 217
- Viipurin lääni, 18, 33, 130, 156
- Viipurin Karjala, 21, 33, 166, 168, 171
- Villala, 134
- Viro, 14, 25, 30, 35, 42, 64, 126, 229–233, 236
- Virumaa, 229
- Vitele, 147
- Vuonisahti, 200
- Vuottojärvi, 136

Värtsilä, 78, 81–86, 91–92, 97–101, 103,
113, 211
Värälä, 247

W

Westfalen, 227
Wismar, 227–228

Y

Yläuuku, 206

Ä

Äänislahti, 52

ASIASANAHAKEMISTO

A

Altmarkin rauha 1629, 229

Atlantica 1679, 44

E

Eerik XIV:n kartano-oikeus 1560, 96

H

hallitusmuoto 1634, 23, 26, 33

Haminan rauha 1809, 247

Hattujen sota 1741–1743, 246–247

hussilaisuus, 46–47

I

iso reduktio 1680, 21–23, 29, 227–228, 330

Itämeren provinssit, 14, 18–19, 24–26, 28,
30, 33, 35, 78, 91, 232–233, 235–236

K

Kaarle X Kustaan Venäjän sota 1656–1658
(1661), 21, 34, 54, 112, 125, 131, 180,
214, 219, 237

Kaarle XI:n holhoojahallitus 1660–1672, 96,
228

Kaarle IX:n kartano-oikeus, 97

Kardisin rauha 1661, 21, 30, 32, 125, 147

kaupunkihallintosääntö 1619, 31

kirkkojärjestys 1572, 201, 206, 211, 219–
220, 237

kirkkolaki 1686, 201, 206, 210, 211, 214,

216–220, 227, 237

konglomeraattivaltio, 19–20, 232, 244

Kristiinan holhoojahallitus 1632–1644, 124

Kristoferin maanlaki 1442, 81, 83, 98, 177,
185, 187, 189–191, 194, 205, 227

Kustaa II Aadolfin sota-artiklat 1621, 97–98

Kustaan sota 1788–1790, 247

M

Malleus Maleficarum 1484, 166

Malmö'n resessi 1662, 226

Mooseksen laki, 189, 205

Moskovan rauha 1940, 18

Moskovan rauha 1944, 18

P

Pohjoisten kansojen historia (*Historia de
gentibus septentrionalibus 1555*), 43

Puolan sota 1656–1660, 210

Pähkinäsaaren rauha 1323, 52

R

Raamattu, 189

Ranskan suuri vallankumous 1789, 19

Roskilden rauha 1658, 226

ruptuurisota, ks. Kaarle X Kustaan Venäjän
sota

S

Selowin katekismus 1644, 34, 44

Stolbovan rauha 1617, 14, 21, 30, 32–33,
53, 123
suuri Pohjan sota 1700–1721, 18, 22, 235, 244

T

Tanskan sota 1675–1679, 227
tuomiokirjakortisto (Tuokko), 168–169, 203
Turun rauha 1743, 246
Turun Akatemia, 34
Turun palo 1827, 77
Täyssinän rauha 1595, 15

U

Uudenkaupungin rauha 1721, 244

V

Värälän rauha 1790, 247

W

Westfalenin rauha 1648, 227

Y

yhdistys- ja vakuuskirja 1789, 245
yleinen laki 1734, 201
25-vuotinen sota 1570–1595, 22, 51